Seçme Metinlerle
Rönesans Filozofları

Giorgio de Santillana

Giorgio de Santillana

Seçme Metinlerle Rönesans Filozofları

İngilizceden Çeviren
İbrahim Yıldız - Aydın Gelmez

*dipnot

Giorgio de Santillana

RÖNESANS FİLOZOFLARI

*dipnot yayınları

Giorgio de Santillana (1902-1974): İtalyan kökenli Amerikan bilim felsefecisi ve bilim tarihçisi. Uzun yıllar Massachusetts Institute of Technology'de ders verdi. Eserleri arasında *Hamlet's Mill* ile *An Essay on Myth and the Frame of Time* (Hertha von Dechend'le birlikte) sayılabilir.

Kitabın Özgün Adı
The Age of Adventure: The Renaissance Philosophers
New American Library, New York, 1956

© Giorgio de Santillana, 1956
© Dipnot Yayınları, 2012

Dipnot Yayınları 161
ISBN: 978-605-4412-76-1
Sertifika No: 14999

Çeviri: İbrahim Yıldız-Aydın Gelmez
Düzelti: Ümit Özger
Kapak Tasarımı: Ekber Yıldız
1. Baskı: 2013 / Ankara

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti.
Baskı: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.
Ağaç İşleri San. Sit. 1354 Cad. 1362 Sok. No:35
İvedik/ANKARA-Tel: (0312) 433 23 10

Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No. 82/24 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

Giorgio de Santillana

Seçme Metinlerle
Rönesans Filozofları

İngilizceden çevirenler
İbrahim Yıldız - Aydın Gelmez

*dipnot yayınları

İçindekiler

Giriş 5

1 Nicholaus Cusanus 53

2 Akademili Bilgin ya da Aydın Eşek 73

3 Leonardo da Vinci 77

4 Sir Thomas More 102

5 Machiavelli 119

6 Albrecht Dürer 147

7 Erasmus 152

8 Martin Luther 166

9 Michelangelo 174

10 Copernicus 183

11 Montaigne 194

12 Paracelsus 215

13 Kepler 226

14 Böhme 235

15 Galileo 254

16 Hakluyt 266

17 Giordano Bruno 276

Dizin 309

GİRİŞ

Bütün çağlar geçiş çağlarıdır, ama bazı çağların bu özelliği diğerlerine göre daha belirgindir. Rönesans ise, âdeta bir Restorasyon dönemi gibi, hakiki düşünsel koşullara nihaî bir dönüş olarak görülmekteydi. Onu önceleyen çağ "Ortaçağ" diye adlandırılmıştır hemen: (Bir geçiş dönemini imleyen *media aetas* terimi, ilk kez Cusanus'un kâtibi G.A. Bussi tarafından 1450'lerde kullanılmıştır.) Bizim görüşümüze göre buradaki perspektif farklıdır. Bin yıllık İnanç Çağı, ağır ve sancılı gelişmeler sonrasında meyvelerini veren bir dönem olarak gözükmektedir bize; oysa Rönesans, daha çok, bir patlamayı andırır. 1450-1550 yılları arasında Pasifik ve Güney Atlantik okyanuslarıyla birlikte Amerika kıtası keşfedilir, dünyanın çevresi denizden kat edilir ve gezegenin gerçek boyutu anlaşılır; Copernicus'un ortaya attığı teori Yer'in merkezde olduğu kapalı evren düşüncesini yalanlar; Reformasyon Batı Avrupa'nın her yerinde patlak verir; elyazması yapıtların yerini almak üzere yirmi milyon cilt kitap matbaada basılır. Bunların hepsine, hatta ayrı ayrı her birine uyum göstermek kolay iş değildir.

Bu nedenledir ki, bir yeniden kuruluş olmanın çok ötesinde olan Rönesans tüm cephe boyunca gerçekleştirilen hızlı bir hücum haline gelmiştir, kişiyi şaşkına çeviren yeniliklerin (öyle ki, bunların taşıdığı önemi tam anlamıyla kavramak olası değildir) zoruyla olup biten bir hücumdur bu, kendini üç yüzyıldan az bir süre içerisinde bilim çağının o sonu gelmez akışına kaptır-

mış bir yükseliştir. Rönesans'a ilişkin böylesi bir imge ilk haliyle Hölderlin'in kafasında doğmuştur ve elbette diğer imgeler kadar özneldir. Fakat şundan büyük ölçüde emin olabiliriz: Özgül bir dönem olarak Rönesans hızlı bir geçişi anlatan, kısa sürmüş bir dönemdir ve güzel sanatlar dışında herhangi bir dalda gözle görülür bir istikrara sahip değildir.

Bundan dolayı Rönesans'ın tutarlı düşünce sistemlerini karakterize etmek kolay değildir, böylesi bir girişim ödüllendirici olmaktan da uzaktır; felsefi çaba gelişigüzel bir gelişme göstermiş, bakir topraklara keşif kolları çıkarılmıştır. Düşünsel tutarlılık, eski sistemleri hızla dönüştürme ve onları -geçmişten taşıyıp getirdikleri belli başlı fikirleri yitirmeksizin- yeni öğelerle zenginleştirme yolunda inatçı bir çaba sarf etmekte yatmaktadır. Bu büyük serüvenin sonunda manzara bütünüyle değişmiştir; gökyüzünde yeni yıldızlar parlamaktadır.

Dolayısıyla, bu dönemde bizim açımızdan ön plana çıkan şey sistematik felsefe değil, kendi geçici/anlık kozmosları üzerinde derinlemesine düşünen güçlü şahsiyetlerde cisimleşmiş yaratıcı düşünce ve eleştirel revizyon olgusudur. Hakikati bulmayı hedefleyen çağdaş girişimlerin değerlendirilmesi, elbette felsefenin de aslî bir parçasıdır; Montaigne gibi kimi düşünürlerde bu çaba insana dair yeni bir düşüncenin inşasıyla el ele gider.

O halde bunun ardından gelen şey, bizim belli bazı düşüncelerimizin nasıl şekillenip hayata geçtiğinin hikâyesidir; bunlar artık düşüncenin sarsılmaz temelleri olarak gözükmektedir, fakat bir zamanlar hiç de olası olmayan öngörülere dayanan birer derin düş, maceraperest tercih ve bedel ödemeyi gerektiren kararlar olarak başlamıştır.

Tarihçiler arasında görülen modern bir eğilim Rönesans'ın "özgünlüğü"nü vurgulayan o geleneksel düşünceyi zayıflatmıştır. Ortaçağ nasıl Şarlman'dan başlayarak yüzyıllar sürdüyse,

Kuzey Avrupa'da da birçok Rönesans'ın gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Bu düşünce, Ortaçağ'ın hareketsizliğini/donmuşluğunu anlatan bir diğer geleneksel miti yerle bir etmesinden dolayı oldukça yerinde bir düşüncedir, fakat 1400'den ya da bu tarihin hemen öncesinden başlayıp iki yüzyıl devam eden zaman dilimi içerisinde çok farklı şeylerin gerçekleştiği yollu o katı gerçeği ortadan kaldıramamaktadır. Rönesans, Erwin Panofsky'nin de belirttiği üzere, Robert Grosseteste gibi Ortaçağ'da yaşamış biri teleskopa çok daha önceden sahip olmuş olsaydı - ve onunla hiçbir şey yapmamış olsaydı- gene de kendisini gösterecekti.

Rönesans, Burckhardt'ın ileri sürdüğü üzere, İtalya'da doğdu. İtalyan tarihinin özel koşullarından etkilendi, bu tarihin özgül özelliklerinin birçoğu Kuzey Avrupa'nın o geniş kapsamlı "Renascence"ına aktarıldı. İtalyan hümanizmine ait değerler manzumesi Ortaçağ'da, özgür toplulukların kent uygarlığında doğdu: Kendi yazgısını kendisi belirleyen, inisiyatif sahibi olan insanın keşfiydi bu; dünyevî yeterlik ve başarıya ve bunlara eşlik eden duygu ve tutkulara övgüler düzüldü. Böylece gerçekçi anlatımın ve içebakışçı (introspektif) şiirin önü açıldı, skolastik düşünce gözden düştü; özgür bir etik anlayış, yaşama ilişkin laik bir kavramlaştırma gelişti.

Bir anda böylesine büyük bir önem kazanan *hümanizm* sözcüğü nereden çıktı? Bu sözcüğün kökeni konusunda dikkatli olmak durumundayız. Bugün hümanizm, muğlak bir biçimde, bilimsel ve teknik uzmanlaşmanın karşısında olan bir akımı anlatmaktadır; modern sorunların baskısı altında esas anlamından uzaklaşmıştır. Bununla yakından ilgili bir terim olan "liberal" de öyle; günümüzde bu sözcük, kabaca, "muhafazakâr" karşıtı diye tanımlanmaktadır. Ne ki, tanım gereği, gerçek bir liberal daima muhafazakâr biridir bir bakıma. Bu terim İspanya'da or-

taya çıktığında "servil"in -"kralın keyfî tutumunun hizmetkârları"- karşıtı bir anlam taşıyordu.

Humanitas Roma'da, İ.S. 150 yıllarında, Scipios çevresinde doğdu. Yunanistan'ın mirasçısı olan yeni bir emperyal uygarlığın parolasıydı bu sözcük. *Barbaritas*'a ya da *feritas*'a -"dişe diş bir yaşam tarzı"- karşıttı ve eğitimle gelişmiş zekâ demekti.

Hıristiyan çağında bu terim, sonsuzluk karşısında geçiciliği ve sefilliği anlatan bir yan anlam kazandı: "Chetive creature humaine..."* Böylelikle Rönesans geniş bir anlam devraldı: *Humanitas*, yeniden, insanın yüksek orunu oldu, fakat aynı zamanda yanılabilirliği ve insanî zafiyetleri ve dolayısıyla da cüretkârlığı, risk almayı, sorumluluğu, özgürlüğü ve hoşgörüyü imliyordu.

Ortaçağ felsefesinin gösterdiği büyük çaba, kendi mantıksal sonucuna Ockhamcılıkta ulaştı. Burada dikkatlice tanımlanmış bir dünya söz konusudur; birbirinden bütünüyle ayrı ("mutlak") kendilikler, ancak soyut bir düzen aracılığıyla birleştirilirler; bu kesikli evrende neden-sonuç ilişkisi bile, düşünmeye ilişkin nesnelerin birbirinden kesin surette ayrılması ve açıkça ayırt edilmesiyle birlikte, bulanıklaşır. Mantıksal bir atomizm dünyasıdır bu; saf analitik akıl açısından tatmin edicidir, fakat kaynaklandığı Aristotelesçi görü'nün yapısal sıkılığından çok öteye düşmüştür. Kavramların havada uçuştuğu bu ortamda telafi edilemez biçimde yitirilen şey, Yunanlıların kendi kozmoslarını bir arada tutmak için daima ellerinde bulundurdukları poetik öğedir. Poetik görü adına ne varsa doğaüstü gerçeklik ve mistik sezgi mertebesine yükseltilmiş ve bunlar Aquinas'ın sıkı sıkıya tutunmaya çalıştığı doğal dünyayı terk etmiştir.

O halde bizler, Rönesans felsefesinin başlangıç noktalarından birini, Floransalı hümanist ve devlet adamı Coluccio Salutati'nin 1390'da Padua'daki Ockhamcı bir hekime yazdığı mek-

---

* "Zavallı insanoğlu" (ç.n.).

tupta bulabiliriz. "Gerçeklik," der Salutati, "tüm bu ayrımlarda, sorularda ve sayıltılarda olamaz. Sofist süslemeleri kaldırıp atın, bize gerçekliğin bilgisini geri verin... Her şeyden önce şiire dönün, zira şiirin değeri mantıksal bilgiden daha yüksektir ve sadece şiir Tanrı'dan bahsedebilir." Burada "şiir", eski anlamıyla, *poiesis* demektir; etkinlik ve yaratımın tamlığına, *humanitas* diye anlaşılmış şeyin kendisine tekabül etmektedir.

Coluccio bir başka mektubunda şöyle yazar: "Kalabalıktan kaçmanın, güzel şeylerin görüntüsünden sakınmanın, kendini bir manastıra kapatmanın mükemmeliyete giden yol olduğuna inanmayın dostum. Dünyadan kaçarken gökyüzünden yeryüzüne tepetaklak düşebilirsiniz; oysa ben, dünyevî şeyler arasında kalıp, gönlümü emin bir biçimde yücelere çıkartabileceğim. Çalışıp çabaladığınızda; ailenize, dostlarınıza ve tüm bunları içinde barındıran kentinize kol kanat gerdiğinizde, doğru yoldan giderek Tanrı'yı hoşnut etmekten başka bir şey yapmış olmazsınız."

Bu, felsefeye karşıt bir yaklaşım ya da ani bir mutasyon değildir. Salutati Ortaçağ düşüncesinin olgun eğilimini paylaşır, inanç ve iradenin entelektüel yetkinlik üzerindeki önceliğinin yeniden kurulmasında Fransisken Ockhamcılara açıkça yakın durur; gerçekte onun, araştırma nesnesinin Yaradılışın gizleri (bu gizlere ilişkin çok az şey bilmekteyiz) değil, dilin yapısı ve hukuk olduğu yollu beyanı bu nedenden ötürüdür. "Spekülasyonun amacı," der, "gerçekliktir, fakat biz gerçekliğin ancak suretine ulaşabiliriz; yasaların amacı insanın eylemlerini denetim altına almaktır, bizi iyi yapan iyi insanlardır. (...) Onların sahip olduğu ilkeler dış şeylerde değil, bizim içimizdedir, dimağımız tarafından bize dayatılmaktadır; aileleri, kentleri ve kavimleri bir arada tutan bu ilkeler içimizdeki Tanrı'nın hikmetinden kaynaklanır." İşte bu, diye devam eder Salutati, Sokrates'i *par*

*excellence** filozof yapan şeydir, eğer Sokrates inanç yolunda ölmüş olsaydı "hiç şüphesiz bizim en büyük martirimiz olurdu."

Burada sağlam bir yaklaşım, fakat aynı zamanda gelecekteki o üzücü düşünsel çatışmanın tohumu da var. Bu çatışmanın patlak verişini Rönesans'ın felsefi akımlarının en ünlüsünde, Floransa'daki Platon Akademisi'nde gözlemleyebiliriz. Bu akımın tarihteki belli başlı temsilcileri Platon'un yapıtlarını ilk kez derleyip çeviren Marsilio Ficino (1433-1499) ve *İnsanın Erdemi Üzerine Söylev*'in yazarı, Mirandola kontu Giovanni Pico'dur (otuz yaşında ölen Pico, kısacık yaşamına müthiş bir düşünsel etkinlik sığdırmıştır).

Floransalı Platoncular, Aristotelesçi düzeyde bir doğa bilimini kabul edilebilir bulurlar; bu da, pekâlâ, bu büyük yenilikçilerde cesaret kırıcı bir etken olarak gözükebilir. Fakat şunu da göz önüne alalım: Galileo'nun gelişine dek, bilgiyle ilintili düşüncelerin izlediği klasik yörüngenin dışına çıkmak kolay değildir. Bir nesnenin "doğası", onun kendi ereğini gerçekleştirmek üzere taşıdığı eğilim olarak görülüyordu ve bu da onun "niçin" var olduğunun yanıtıydı. Öyleyse doğa bilimi, bu erekleri en mantıksal sistem içerisinde düzene koyup tanımlayan Aristoteles'e neden bırakılmasındı? Floransa Akademisi'ne göre Platon entelektüel metodun en büyük ismi, ruhu kanatlandırıp uçuran ve onu doğanın ötesindeki aşkın dünyaya çıkaran "Tanrısal filozof"tur. Gerçekte onların ilgisini çeken şey Yeni-Platonculuktur. "Platoncu öğretinin özü," diye yazar Ficino, sadece Plotinus tarafından değil, gizli erdemin üstatları olan Iamblikhos ve Porphyrios tarafından damıtılmıştır. Bu da, kaçınılmaz biçimde, bizimle üst dünyalar arasında gidip gelen ruhsal kendilikler ve "anlaklar"a dair bütün fantastik katmanlarla ve gizemci gelenekle içli dışlı olmak demektir. Pico, daha geniş bir uyum ve spekülasyon çabası kapsamında, Hermes Trismegistus (Üç Kez

* En âlâsından (ç.n.).

Büyük Hermes)'u ve Yahudi Kabalası'nı tanıtır. Leibniz bu tür düşünceyi, temel soruları ele almadan önce aşkın ve "hiperbolik"* sorularla ilgilenen bir düşünce olarak tanımlayarak yerinde bir saptama yapmıştır.

Öte yandan, burada gözüken sonsuzluğa yeni bir ilgi duyulması ereksiz olmaktan uzaktır. Bunu ilgi odağına dönüştüren kişi Nicolaus Cusanus'tur. Pico ve Ficino'daysa bu, mantıksal olmaktan ziyade romantik açıdan geliştirilmiş, ne ki bu kavram onların düşüncelerine hayat veren bir rol oynamıştır. İnsanın ruhu, onun sunduğu olasılıkların sonsuzluğuyla karakterize edilmiştir. "Sonsuzluk, Tanrısal kendiliklerin imgelerinden çıkıp gelir," der Ficino, "o, kendi içinde, aşağı şeylerin sebep ve modellerini taşır ve bunları sanki kendisininmiş gibi yeniden yaratır. Her şeyin merkezi ve her gücün sahibi odur. Şeylerin gerçek bağlantısı olmasından ötürü, bir şeyi bırakmaksızın başkasına dönüp ona nüfuz edebilir. Bundan dolayı sonsuzluk; doğanın merkezi, evrenin orta noktası ve dünyayı bir arada tutan zincir olarak tanımlanabilir." Doğanın daha yüksek bir gerçekliğe ulaşma arzusu ne maddi şeylerde (bunlar aşırı derecede zorunluluğa tâbidir), ne de ruhsal anlaklarda (bunlar da aşırı derecede uzaktır) kendisine bir destek bulur: ancak ruh ve eylem yoluyla kendi dönüş yolunu işe yarar kılabilir.

Bunlar Montaigne'nin acımasızca alaya alacağı nosyonlardır, fakat onun verdiği hükmün tuhaf bir biçimde (kuşku sonucu) nasıl paralize bir vaziyette kalakaldığını daha sonra göreceğiz; bu arada Ficino'nun o olağandışı kehaneti, bir şekilde, şeylerin nasıl bir görüntü alacağını ana çizgileriyle belirlemektedir:

> Sarsılan evreni yeniden kuracak olan şey insanın ruhudur, onun eylemi sayesinde fiziksel dünya bir zamanlar kendilerinden türediği ruhsal bölgelere doğru yol alır ve sürekli bir biçimde dönüşüme uğrar.

---

* Olağanüstü derecede abartılı (ç.n.).

Salutati, sağduyu adına Sokrates'i Ockham üzerinden yeniden kurmaya ve felsefeyi kent-devletin yönetimine sokmaya çalışırken, felsefe de yeni bir noktaya doğru kaymaktadır. Ve çatışmanın da gizlisi saklısı yoktur.

Yüzlerce yıllık bir ayrılıktan sonra felsefe ve din tekrar bir olmaktadır. Ficino'nun teorisi o dönemde mistik Yeni-Platonculuk olarak tanımlanmaktadır; ne ki düşünümsel *(contemplative)* bir geriye bakış işin edebi tarafıyla ilgilidir daha çok, onun entelektüel ihtirası ise gerçekliğe sıkı sıkıya bağlanmıştır. Pico'nunki gibi Ficino'nun teorisi de "doğanın büyüsü"nün (evrenin kaptan köşkünde duran insanın ruhuna hükmetme kapasitesi) fethedilmesi yönünde bir gayret gösterir. Bugün rahatlıkla tartıştığımız yeni yaşanabilir gezegenler yaratma düşüncesi, bu tür bir imgelem açısından pekâlâ inanılırlık sınırları içerisinde kalırdı. Buna göre bizim henüz bilinmeyen harmonilerle ve güçlere ulaşmamız mümkündür, çünkü "imkânsız olan, inanılmaz olan hiçbir şey yoktur, yadsıdığımız olasılıklar tesadüfen bilmediğimiz olasılıklardır." Pico, Ficino'nun bu cesur çıkışına *İnsanın Erdemi*'nde yeni ve çarpıcı bir biçimde özgün bir içerik katar. İnsanın evrendeki merkezî konumu, kendi içinde, birçok kez prova edilmiş eski bir hikâyedir, ve dolayısıyla, aynı zamanda, kendi doğamızı anlatan mikrokozmos ile evrensel makrokozmos arasındaki mistik tekabüliyettir. Bu tekabüliyet iki kapalı ve tamamına erdirilmiş düzen düşüncesini içerir. Esas itibariyle eski bir düşüncedir bu. Pico'ya göre insanın asıl ayırt edici özelliği, daha çok, sabit şeylere sahip olmaması, fakat kendi özgür seçimi doğrultusunda bir şeyleri diğer bütün varlıklarla paylaşma gücü taşımasıdır. O, dönüşümün evrensel ve değişime açık öznesidir, dolayısıyla da kendi ruhunu yolu yordamınca iyiye doğru yönlendirmesi, böylece yetkilerini yanlış bir biçimde kullanmaması yerinde bir tutumdur. Onun vurgulanan özelliği evrenselliğinden çok, özgürlüğüdür.

Dolayısıyla, düşünebilen insan dünyayı bir hapishane ya da gelgeç bir şenlik yeri olarak görmüyordur. Dünya, ilk kez, gerçekten de açık bir dünyadır, ve bu dünyada insan çok güçlüdür. Ficino'nun o zengin gelenek içerisinden Arkhimedes'in hikâyesini seçmesi önemlidir: Arkhimedes, gezegenlerin hareketini yansılayan bir model kurmuştur, gezegenler hayalî bir "civa infüzyonu" sayesinde hareket etmektedir:

> Zeki bir zanaatçının nasıl ve ne şekilde bir yapıt inşa ettiğini herkes anlayamaz, bunu ancak sanatçı dehasına sahip insanlar anlayabilir. Arkhimedes'in pirinçten kürelerini nasıl kurduğunu ve onlara göksel cisimlerin hareketlerine benzer bir hareketlilik verdiğini, bu tür bir dehaya sahip olmadıkça, kimse anlayamazdı elbette. Arkhimedes'inkine benzer bir dehaya sahip olduğundan dolayı bunu anlayan kişi, hiç kuşku yok ki, bir başkasını inşa edebilir, yeter ki elinin altında uygun materyaller olsun. İnsanoğlu artık göklerin düzenini, bu göksel cisimler hareket ettiğinde bunların ne yönde ve hangi hızla yol aldığını ve ne ürettiğini tespit etmiştir; o halde bu insanın göklerin yaratıcısıyla neredeyse aynı dehaya sahip olduğunu kim yadsıyabilir? Ve O'nun, bir şekilde, gökleri yarattığını ve ancak O'nun [gerekli] gereçleri ve göksel malzemeyi elde edebileceğini kim yadsıyabilir? Zira bugün bile, farklı bir materyalden de olsa, gene benzer bir sıralamayla gökleri yaratan O'dur.

Arkhimedes, bu tür mekanik aletlerin bir kez kurulduktan sonra işlemeye koyulan düzeneklere tercüme edilmesi imkânsız soyut ve çetin matematiksel modeller kuran gerçek bilimle bir ilgisi olmadığını Ficino'ya anlatmıştır belki de; Arkhimedes, aynı zamanda, Tanrı'nın, iyi insanın "Platonik teoloji"siyle uyum içerisinde olup olmadığını da merak etmiştir. Ancak Ficino'nun düşüncesinin tutarsız ve zayıf oluşu, onun kendisini zamanın eğilimlerine kaptırmasına imkân vermiş, bu da onu daha ilginç kılmıştır. Brunelleschi ve Leonardo'nun çağdaşı Lorenzo ile Magnificio'nun mahmisi olan Ficino, mistik kaçışı unutur ve büyük mühendislik rüyasına dalar. Copernicus ve Galileo'nun

kişiliğinde yeniden beliren hakiki Arkhimedesler, daha ötelere uçması için bu rüyayı kanatlandıracaklardır.

Öyleyse burada yeni bir yönelim söz konusudur: Yoğun yaşanan kent hayatı; yaratıcı şiir, "doğal büyü", bilgiyi şeyleri dönüştürme yeterliğiyle birleştiren bilim. İnsan artık derin düşüncelere dalan biri değil, mutlak riskin dış çeperinde gezinen bir dönüştürücü, bilinçle hareket eden özgür bir güçtür. Yeni söylensel simgeler, Salutati'nin güçlü ve dingin düzyazılarında görüldüğü üzere, doğal olarak çıkagelmiştir. Yol ayrımındaki Herküllerdir onlar, Prometheus'tur ve onun verdiği nihaî karardır... İnsan kendisini yarı-Tanrı bir kahraman olarak görmektedir. Rönesans felsefesinin simgelediği şey budur; bu, Nifo'nun, Nizolios'un, Pendasios'un ve benzerlerinin akademik ürünlerinde bulunacak bir şey değildir. Bu özellik büyük mimar Leon Battista Alberti'nin ilk dönem eserlerinde mevcuttur; Alberti ideal insanın portresini çizer ya da iyi aileye dair bir teori verirken, onun artılarını, örgütlenmesini, kır ve kentte uygun biçimde yerleşme, ev inşa etme ya da mülkünü idare etmeyi tarif ederken bu felsefeden hareket eder. Aynı özelliğe Leonardo Bruni'nin tarih ve kent hayatı konularındaki belâgatli sözlerinde, Leonardo da Vinci'nin derinlikli/yaratıcı spekülasyonlarında, Pico della Mirandola'nın tuhaf öğretiler ve tuhaf diller arasındaki serüvenlerinde rastlamak mümkündür. Rönesans felsefesi serüven ruhunun öncülüğünde bilinmeze doğru yaklaştıkça Rönesans aklı da insanın kendi geçmişini keşfetmesi karşısında büyülenir ve bu da hümanizmin en olumlu bileşenlerinden birini oluşturur. Bu söylediğimiz, o yayılmacı Elizabeth döneminin (aklın tarihteki en büyük fethine tanık olmuştur bu dönem) ortalarında yaşamış Sir Walter Raleigh gibi biri için bile geçerlidir: "... [Elizabeth devri] bilgimizi binlerce yılı kapsayan uçsuz bucaksız bir alana taşımıştır."

Tam anlamıyla felsefe midir bu? Lorenzo Valla'nın söylediklerini bir düşünelim. Valla (1406-1457) hümanist görüşün en keskin temsilcisi, Erasmus'un açık sözlü bir kopyası, bu erken dönemin en korkusuz eleştirmenidir. Erasmus gibi o da Kilise hiyerarşisine sınırlı bir sempatiden öte bir şey duymuyordu; Roma'nın Konstantin tarafından Papa'ya bağışlanmasının tarihsel olarak varlık kazanmadığını göstererek Kilisenin zorbalıklarına karşı sert yazılar kaleme aldı. Özgür iradenin aleyhinde, hazzın lehinde felsefi mülahazalar da yazdı. Fakat bir yazısında Quintilian'i Cicero'nun üstünde tutmuştur, bunun özel bir sebebi vardır: Quintilian, Cicero denli felsefeyi yüceltmez, buna karşılık retoriği daha önemli bir sanat olarak görür, zira retorik, kişiye siyasî toplulukları kontrol etme ve insanların verdikleri kararları etkileme imkânı sağlar.

Dolayısıyla şiir, tarih, belagat ve geniş anlamda "filoloji", içerisinde yeni bir yaşam felsefesinin eskisine karşı pozisyon aldığı bir biçimdir düpedüz. Tipik bir Rönesans figürü olarak adlandırmayacağımız Martin Luther bile bu düşünce çizgisine aittir. Luther, bir Kilise filozofu olarak, kendisini hâlâ bir Ockhamcı ya da "terminist"* gibi görmektedir, "çünkü o, eşyayı adıyla çağırmak için gerekli araçları sağlamaktadır", fakat Luther kendi Sofra Sohbeti'nde "felsefe ve diğer bütün şeytanî uğraşlara" harcadığı zamana hayıflanır, oysa bunların yerine "şiir, efsane ve pek çok güzel şeyle meşgul olabilirdim," der.

Bu, gerçekten de, Rönesans'ın mutlu bir evresidir: büyük metinler gün ışığına çıkarılmış, Yunan uygarlığı mercek altına alınmış, insanın erdemliliğine ilişkin unutulmaz formülasyonlar ortaya atılmış, pervasız ümitler beslenmiştir. Bu, aynı zamanda, matbaanın icat edildiği, Amerika'nın keşfedildiği bir çağdır. 1500-1520 yılları arasında en parlak dönemini yaşayan bu çağ,

---

* Soyut kavramların gerçek bir varlığa sahip olmadığını savunan öğretiye bağlı kişi (ç.n.).

andığımız dönem içerisinde belki de tarihin görebildiği en yoğun [düşünsel] üretime tanık olmuştur. "Ölümsüz Tanrı!" diye yazar Erasmus 1517'de, "ufukta öylesine güzel bir dünya görüyorum ki! Tekrar genç olmak niçin elimde değil?" Erasmus "bir altın çağın yaklaşmakta olduğunu" görmektedir; bu çağda, onun tahminine göre, üç büyük kutlu olgu insanlığa çekidüzen verecektir: hakiki Hıristiyanlık, en âlâsından eğitim/öğrenim ve Hıristiyan dünyasının uzun bir süre uyum içinde yaşaması.

Erasmus birkaç yıl sonra hayalleri yıkılmış, kederli bir ihtiyar olacaktır. 1526'da Luther'e yazdığı bir mektupta, her şeyin iflah olmaz bir biçimde karışıklığa sürüklenmesinden acı acı yakınır, "bir tek sizin denetlenemez doğanıza teşekkür etmek durumundayız," der. Gerçekten de birçok yeni faktör devreye girmiştir. Bu çağın dönüm noktası 1517 yılıdır belki de, bu yılda Erasmus ve More, Luther ve Machiavelli'yi göğüslemek durumunda kalmışlardır. Bu tarihten itibaren Rönesans teolojik toz duman ve öfkeyle, din savaşlarıyla, insan zihninin doludizgin yaşadığı maceralarla, Copernicus'un o uçsuz bucaksız ve ürküng evrenine ilişkin açıklamalarla maruf olan karanlık bir evreye girer (bireyciliği, sanatsal imgelemi ve yerel fantazisi oldukça yoğun olan Rönesans'ın kendine özgü dünyası böylesi bir ortamda gelişemez).

Ta en başından beri kurt elmanın içindeydi. İtalyan hümanizminin kökeninin Ortaçağ sonlarında özgür kentlerin büyüyüp gelişmesinde yattığına daha önce işaret etmiştik. Fakat bu hümanizm kendi iddialarının bütünüyle bilincine vardığı esnada, üzerinde yükseldiği toplumsal yapı çöküş sürecine girmişti. Dante'nin evren ile küçük yerel olaylar arasında, Tanrı aklı ile birey karakterlerin keskin aklı arasında, kozmik anlam ile kentin gürültü patırtısı arasında paradoksal biçimde derinleşen uçurumunun yarattığı o inanılmaz gerginlik, tekrar etmesi

imkânsız bir *tour de force'u** ve bütüncül bir düzeni ön plana çıkarmıştır. Petrarca ve Boccaccio'nun kuşağı bu düzenin ötesine geçmiş, Yeniçağ için olgun hale gelmişlerdir; fakat bu kuşağın olgunluğu kırılgandır, dalından koparılmış bir çiçeğin olgunluğu gibidir. Büyük bir formel kültür tüm azametiyle doğmakta, bu arada da toplumun dayandığı payandalar çökmektedir.

Büyük kurumlar çatırdamaktadır, imparatorluk bir şaka olmuştur, Papalık Latium'da** bitmek tükenmek bilmeyen entrikalara boğulan militer bir beylik haline gelme yolunda ilerlemektedir; Kilisenin eksiksiz bir kontrol sağlamak için tam kıvama geldiği düşünülmektedir. Servet ve dünyevî kaygılar erken dönem toplulukların o katı, sert ve militer ruhlu düzenini dağıtmıştır, İtalya, yeniçağın monarşileri için edebî, diplomatik ve askerî teknikler ihraç ediyorken, bizler de Machiavelli'yi kendi ülkesindeki sivil çürüme üzerinde esefle düşünür ve acilen karşı önlemler bulma çabası sergilerken buluruz.

Öyleyse durum, İtalyan hümanizminin yaratıcı kuşakları tam da işe koyulmuşken bu merkezdedir: Mükemmel parıltılar yayan bir uygarlık; fakat dengesiz ve bozuk, kırık ütopyalar ve beyhude ümitlerle dolu, büyük motifleri tutkuyla prova eden ve fakat muhteşem rüyalarla avunan uzun ömürlü bir dekadansın o hareketsiz ihtişamı içerisine yerleşmeye hazır bir uygarlık...

Bu, açıktır ki, sadece İtalya için geçerlidir. Fakat bu başlangıç evresinde geç dönem klasik kültürün o geçmişten miras alınmış kusurlarının pek çoğunu bulmamıza ne diye şaşmalı? Düşüncede erken Yunan çağının "yeniden doğuş"una değil, akademik etkinliğin yeniden canlanmasına tanık oluyoruz; bu da, ilkin, kendilerinin olmayan bir dili başarıyla prova eden gramerciler ve retorikçiler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Şeytanî varlık

---

* Güç gösterisi (ç.n.).

** İtalya'nın orta batısında bir bölge (ç.n.).

duygusu, yaşamsal öneme sahip doğrudanlık/araçsızlık ve ondan daha az önemli olmayan akıl erdiremezlik (Ortaçağ sakinleri, gözlerine çarpan antikite fragmanlarını bunlarla ele alıyorlardı), artık yerini, geçmişin nihayet gözler önüne serilen harikaları söz konusu olduğunda, bir tür "vitrine çıkarma" psikolojisine bırakmıştır. Yeni ürünlerin birçoğuyla ilgili olarak bir çeşit nostaljik, öykünmeci ve özbilinçli nitelik vardır. Latin dili aşağı tabakanın ulaşamayacağı bir gösteri nesnesine dönüşmüştür. Rönesans, plastik sanatlarda gerçekten yeni bir zemin bulduğunda ancak, kendi yaratıcı temposuna kavuşmuştur. Fakat sanatlardaki özgünlük ile salt düşünsel ve sözel yapıtların türetici yönü arasında hep bir uçurum olmuştur. Kişiliğe yapılan vurgu bu uçurumu kapatmaya her zaman yeterli değildir.

Değerlerin kişisel farklılık ve "şöhret" üzerinde yoğunlaştığı bir devirde, bu niteliklerin sahte sunumları -kişinin kendini önemsemesi ve kendi reklamını yapması- tipik figürler olarak bilgiçlik taslayanları, hekimleri, retorikçileri ve felsefeyi edebî bir tür olarak ustalıkla açıklayanları doğurmuştur. Bu düşünce, ağırlıklı olarak, edebî çevrelerde dönenmektedir. Valla'nın, ustası Cicero'yla anlaşmazlığa düşmesinin sebebi de budur: "Tully retoriği, onun mükemmelen işleyebileceği sivil hayat için talep etmiş olsaydı, ortada sadece felsefenin o soğuk hayaleti kalırdı."

İşin gerçeği şudur: Kendisine bel bağlanacak daha etkin bir şey olmadığı sürece, sözcükler mevcut bütün yerleri doldurmak zorundadır; sözcükler kimileyin şaşırtıcı haberler, sert eleştiriler ya da hayret uyandırıcı imalar iletebilir, fakat çoğu zaman dilin beylik kalıpları içerisinde kısırlaşmış ve sterilize olmuş bir halde kalır. Leonardo'nun, bilgiçlerin kopardığı yaygarayı habire alaya alması dikkatleri çekmez, zira sözcükler ancak gerçeklikle bir ölçüde yeni bir ilişki kurulması sonucu yola getirilebilir. Galileo ve Bacon'ın zamanında eskisinin yerini alabilen yeni bir vizyon

ortaya çıkar. Hekim Simplicio, hâlâ, cisimlerin düşmesine neyin yol açtığı konusunda tuhaf ya da ilginç hiçbir şey olmadığını ciddî pozlarla açıklamaktadır: "Bunun sebebinin yerçekimi olduğunu herkes bilir"; fakat Galileo tatlı sert bir tonda paylar onu:

> Yanılıyorsunuz, azizim Simplicius, bunun yerçekimi diye *adlandırıldığını* herkesin bildiğini söylüyorsunuz: fakat ben isim konusunda değil meselenin özü konusunda sizi sorguluyorum, bu konuda yıldızların dönüşünü sağlayan etkenin özüne dair bilginizden zerrece fazla bir bilgiye sahip değilsiniz: yeter ki günün her saatinde gördüğümüz birçok deneyim sonucunda bu adla adlandırılan ve aşina kılınıp ehlileştirilen bir durum söz konusu olmasın: fakat yıldızların 'anlaklar' tarafından hareket ettirildiğini söylediğimizde bunun hangi ilke ya da etken olduğunu gerçekten de anlıyor gibi oluşumuzdan öte bir bilgiye sahip değilsiniz.

Çağımız, aşırı bir etkililikle de olsa, bağımsız entelektüel kişilik sorununu çözmüştür. Bilimsel metot standart bir işlem sağlamaktadır, burada herhangi bir birey, kendisine "Arkhimedes'inkine benzer" bir deha bahşedilmemiş olsa bile, bilimsel ya da tarihsel araştırmanın yapısal özelliğini ön plana çıkarmak üzere kendi katkısını başkalarının katkılarıyla uyum içerisinde örtüştüreceği bir yer bulabilmektedir. Bu metot, önemli problemleri çözme yolunda "kitlesel bir saldırı" başlatmanın salt araçsal kavramlaştırılması biçiminde tamamlanabilir, yine de yeteneğin toplum içinde kendini göstermesi için bir yer tedarik etmektedir. Rönesans, antikiteden bir dizi retorik ya daPlutarkhoşcu kuruntu devralmıştı: Entelektüel kişi klasik tavırlara darbe vurmaya yönlendirilmeli, "ölümsüz bir ün" elde etmesine imkân verecek özgün eserler yazmayı denemeliydi. Onun çoğu kez söyleyecek hiçbir şeyi yoktu, ama bu durum onu yazmaktan alıkoymuyordu. Eski ve soylu dillere vakıf olmak, bu dilleri kullanabilmek, kendi başına, toplum içinde seçkin bir yere sa-

hip olmaya neden olmaktaydı. Dolayısıyla bütün o sıkıcı allameliğin, indekslerin, sayısız alıntıların ve Milton'un deyişiyle "havanda su dövmenin" sebebi buydu.

Statü engeline takılmayan sanatçının ortaya koyduğu yapıt tüm bir topluluk tarafından değerlendirilmekteydi; fakat bilgin, entelektüel kalıt içerisinde karnından konuşmak eğilimindeydi. Bu yüzden üniversiteler geri kaldı, yaratıcı zekâların toplandığı yerler olmanın uzağına düştü. Copernicus'un da belirttiği gibi, bal yapmayan arıların sayısı bal yapanların sayısını aştı. Felsefe derslerine katılım önemli ölçüde azaldı. Gizli dinî toplantılar, akademiler, prenslerin ya da zengin kimselerin sağladığı himaye: bunlar kültürel etkinliğin gerçekleştiği yeni ortamlar oldu. Fakat bu yeni hamileri memnun etmek için güzel söz söyleme, daha doğrusu onlara yaltaklanma ve bunun ötesinde şaşırtmaya/kafa karıştırmaya elverişli her şey sıraya dizildi. Bilimsel merak, tuhaf ve sansasyonel edimler ortasında kendisine güçlükle yol açmaktaydı.

Poetik Öğe

Geçmiş ile gelecek arasındaki gerilim Rönesans'a, başka herhangi bir dönemde rastlanılandan daha fazla, tipik bir Janus* niteliği verir. Bu iki başlı ilah gibi Rönesans da iki farklı bölgeyi birbirinden ayıran çizgi üzerinde durmaktadır: hem bir uç nokta, hem de yeni bir dünyaya açılan bir kapıdır. Dolayısıyla onun erişebildiği biricik belirginlik, poetik ve artistik belirginliktir. Rönesans, geçmişe bakarken, onun hümanizması da geçmişin kurduğu prototiplere tutkuyla içerilir. İleriye bakarken de Faustçu bir vizyon öngörür: Tanımlanmamış ve fakat sınırsız bir gücün, bitmek tükenmek bilmeyen bir arayışa kapılan insanın, Kâşif İnsan'a ilişkin yeni bir antropolojik mitin peşine düşer. Bu

*Roma mitolojisinde zıt yönlere bakan iki ayrı yüze sahip bir tanrı (ç.n.).

noktayı ifade etmeyi Giordano Bruno'ya bıraksak iyi olur, çünkü onu diri diri yakılmaya götüren bu tür düşünceler olmuştur:

> Geçmişten kalma bir başka kütük mü diyorsunuz? Öyle olsun, ama sürgün vermeye yazgılı bir kütük bu; belki antik şeyler de geri gelmeye mahkûm; uzun zamandır unutulmuş olan hakikat şimdilerde yeniden canlanmakta. Uzun süren bir karanlıktan sonra bilgimizin ufkunda yepyeni bir güneş doğuyor, tam tepeye çıkmak üzere hızla yükselen bir güneş...

İşte burada "o büyük dünyanın gelecekte nelerin olup biteceğini hayal eden kâhini" konuşmaktadır. Bu hayal öylesine yoğundur ki gerçeklik bir bütün olarak ona karşılık vermekte, onunla birleşerek bir olmakta, gizemli bir güçle dolmaktadır. Madde ile ruh arasındaki o katı dualizm, panteist monizmi* doğurmaktadır. Felsefi düşüncenin gelişmesi, analitik olarak ayıran yolu değil, sezgisel olarak birleştiren ve bir bütünlük yaratan yolu takip eder. Genelden özele uzanan Platoncu-Aristotelesçi ilişki, bütün'le parça arasındaki organik ilişkiyi doğurur.

Bunun, kişiyi o sakıncasız öğretinin çiğnenmiş yollarından ne denli uzağa götürdüğü, ömrünün sonuna dek koyu bir Katolik ve Dominiken olarak kalmış (ya da kendini öyle görmüş) düşünür Tommaso Campanella'nın şaşırtıcı derecede panteist özellik taşıyan şu dizelerinde görülebilir:

> Öncesinde çocuktu insan, cenindi, tohum ve kandı,
> Ekmek, ot, vesair şeyler: geçmişte ne ise o olmak
> O'nu mutlandırıyor, şimdiki halinde olmayı ise
> Hiç arzu etmiyordu;
> O'na korkutucu gelen şeyler
> Ateş ve toprak ve sıçan ve yılan olmak
> Gelecekte O'na haz verecek,
> Olacağı bu şeyden hoşnut kalacak, çünkü

---

* Panteist monizm: Varolan her şeyin Tanrının etkinliğine indirgenebileceğim ya da bu etkinlik aracılığıyla açıklanabileceğini öne süren öğreti (ç.n.).

Tanrı fikri her şeyde parlıyor
Ve bütün geçmiş yaşantılar unutuluyor.

Campanella'dan yapacağımız bir başka alıntı onun düşünce ufkunu verecektir bize:

> Bütün canlı varlıklar, canlı varlıkların en büyüğü olan dünyanın içerisinde, bir hayvanın karnındaki kurtlar gibi yer alır, biz de yer alırız. Ne ki, bu büyük hayvanın ne olduğunu, onun kökenini ve gelişim çizgisini, hayatını ve ölümünü sadece insan bilir. Dolayısıyla insan orada yalnızca bir kurt olarak değil, fakat bütün şeylerin müsebbibi ve mimarı olarak, bunlara kafa yoran biri olarak bulunmaktadır. (...) Ve biz, insanın, Dünya ve Güneş'e adımlarını uydurmadığını, onların ötesini amaçlayıp arzuladığını ve doğadaki herhangi bir şeyden daha yüksek sonuçlar yarattığını görüyoruz. Bu sebepten, insan düşündüğü zaman Güneş'in çok uzağına ve ötesine ve hatta gökkürenin ötesine geçer; birçok dünyayı düşünür ve daima onların sonsuzluğunu...

Bu sözler bir Copernicusçu, Galileo'nun bir savunucusu tarafından söylenmiştir. Rönesans'ın bütünü bu sözlerin içinde gizlidir.

Kendi gerçekleştirimini biçimde bulan bir çağ, yüzyıllardır süregelen bir sorun olan düşüncenin empirik içeriği ile biçimsel içeriği arasındaki karmaşayı (yoksa bunların meydana getirdiği karışımı mı demeli?) halledecek bir çağ olamazdı. Bu çağ, daha çok, poetik mantık diye adlandırabileceğimiz bir hedefe yürüyen Belagat ve Erdem arasındaki geleneksel ilişkiyi vurgulayarak söz konusu karmaşayı muhafaza edip yeğinleştirmekteydi.

Kavramsal gerçeklik ile imgesel ya da bilimsellik dışı gerçeklik arasında sonradan kendini gösteren o özbilinçli ve bir bakıma kabahatli ayrıma dair hiçbir şeye rastlanmaz Rönesans'ta, T.S. Eliot'ın da Dante hakkında yazarken belirttiği gibi, ilk önce poetik açıklık gelir; düşünsel açıklığın bununla birlikte olmasının doğal olduğu varsayılır, gerçekte yapılarla ve biçimle taşınan düşünsel açıklık poetik açıklığın peşini bırakmaz. Bunun

ünlü bir örneği Michelangelo'nun 180. sayfada yer verdiğimiz sonesidir. Belâgatin eski bir tanımı bizi meselenin özüne daha da yakınlaştırabilir. Belâgatin, yani ifade etme yeterliliğinin kendi doğamızın zayıflığını, bilgiye içkin zorlukları ve harcanan çabanın semeresizliğini giderdiği söylenir. Dolayısıyla belagat, insana ait olan söylem evreni içerisinde kendi başına bir çözüm sağlar, ifade yoluyla insanın yeterliliklerini oya gibi işler, Michelangelo'nun muğlak bir biçimde vurguladığı şey de budur.

Donne'ın* şiirlerinde zaman zaman bizi irkilten bilimsel imgeler aslında şairin düşüncesiyle oldukça uyum içerisindedir. Bilginin gereci -bu ister harita ister teleskop olsun- *aynı zamanda* poetik düşüncenin de bir gerecidir. Tersinden bakarsak, modern tıbbın başlangıç yapıtları olarak düşünülen Vesalius'un anatomi tabloları (1544) birer bilimsel gereç kadar birer sanat yapıtıdır da. Evren, hâlâ, metafizik imgeleme yanıt vermektedir, bilimsel keşifler bu imgelem için engelleyici değil uyarıcı bir işlev görmektedir. 17. yüzyıl sonrasında ancak (matematiğin bilim dili olarak kendini kabul ettirmesiyle birlikte), bilim *hakkındaki* şiir sanatı ikinci sınıf bir tür haline gelir. Kendi çağımızda, büyük ölçüde Auden ve Empson'un katkısı sayesinde, poetik düşünce kendi yapısal gerekliliklerini yitirmeksizin bilimle uğraşma yeterliğine tekrar ulaşmış gözükmektedir. Bu durum, felsefeye, mantıksal çözümleme dışında, üzerinde konuşacağı çok az şey kalması olgusuyla bağlantılıdır belki de. Fakat gerçekte neyin olup bittiğini anlamak için vakit henüz çok erkendir.

Mit çağlarında olduğu gibi Rönesans'ta da şiir sanatının bilimden ayrı tutulamayacağı düşünülüyordu. Şiirden, Sir Philip Sidney'in "Architectonicke"* diye adlandırdığı şeyi sağlaması bekleniyordu. Fakat şiirin bir "analitik" olanla öncelenmesinden dolayıydı bu. 16. yüzyılda eğitimli bir kişiye disiplinli dü-

---

* John Donne; 17. yüzyıl İngiliz metafizik şairi (ç.n.).

* Tasarım ve yapısal nitelik açısından mimarlık sanatına benzeyen (ç.n.).

şünmenin ilk adımının, bir şeyi Aristoteles'in on kategorisine referans vererek bilmek olduğu ilk gençliğinden itibaren öğretilmekteydi. En çok sıralanan sekiz kategori şunlardı: töz, nitelik, nicelik, bağıntı, etkinlik, edilginlik, zaman ve yer. Bunların "şeylerin gerçek doğasını" adlandırdığı düşünülüyordu (kişinin "iyi yargılamada" bulunduğunu göstermek istediği zaman gözü kapalı kabul ettiği kategorilerdi bunlar) ve 1624 tarihli bir okul kitabının söylediği gibi, "Doğa ya da Sanat, Fikir ya da Rastlantı tarafından yapılan" hiçbir şey yoktu (bu dördünün bir arada zikredilmesine dikkatinizi çekerim), bu dört etken Aristotelesçi kategorilere göndermede bulunarak açıklanamazdı.

Dolayısıyla, bugün bütünüyle serbest olan imge "keşfetme" işlemi bile o dönemde katı mantıksal kurallara tâbiydi. İyi icat edilmiş bir şekil usta işi bir şekil demek değildi sadece, uygun bir şekil de demekti, meselenin özünü tam ortasından yakalayan bir şekil. Bu durumda, şiir sanatının büyük ölçüde, göstermeci bir tarzda kendini dışavuran felsefi bir etkinlik olarak mütalaa edilmesi gereği tuhaf kaçmamaktadır.

Kanaviçenin diğer yüzünde bilimin yaratıcı beyinleri var: Copernicus, Kepler, Galileo kendileri açısından apaçık olan bir sayıltıdan yola çıkarak çalışmalarını yürüttüler, bu sayıltıya göre dünya "mükemmel bir sanat eseridir" ve dolayısıyla onun karmaşıklığını çözmek için gereksenen ipuçları güzellik, basitlik ve simetride gizlidir.

Whitehead'in de işaret ettiği gibi, Yunan edebiyatı felsefi düşüncenin laboratuarı olmuştur hep. Rönesans şiirinin laboratuarından, herhangi bir şeyin gerçek doğasını zihinlerde uyandırmaya yardımcı olmak üzere ortaya atılan sayısız imgeden şöyle bir serzeniş doğmaktadır: Saat, bir çeşit Platonik gerçekçiliğe ayarlanmaktadır yeniden, yani geç dönem Ortaçağ nominalizminin duygusuzluğu karşısında, fikirlerin gerçekliğine duyulan inanca... Bu, aynı zamanda, 15. yüzyıl felsefi düşüncesinin

en karakteristik damarı olan Floransa Akademisi'nin Platonculuğunda da rastladığımız şeydir. Bu "gerçekçi" tutum çoğunlukla felsefenin bir ölçüde yeni ve verimli bir zemine tutunduğu yerlerde kendini gösterir; bu, insanın yaptığı işe duyduğu inançla aynı anlama gelir. Çağımız, felsefe söz konusu olduğunda "çözümleme çağı"dır, aşırı nominalizm ortamında yine kendisiyle övünen bir çağdır. Ne ki, bizim düşüncemize, Genel Göreliliğin zaman ve uzamını ya da Freudyen Bilinçaltı'ndaki kendilikleri ya da atom çekirdeğinin doğasını ilgilendiren şeyler açısından, kaçınılmazcasına Platonik gerçekçiliğin rengi karışmıştır; tıpkı 19. yüzyılın Madde, Hegelci Tin, İlerleme ya da elektromanyetik eter gibi hususlarda "gerçekçi" bir tutuma sahip olması gibi... Rönesans'ta bu gerçekçilik estetik biçimlere ve tözlere uygulanmıştır.

Donne, aşkının zaman karşısında ve oradan oraya gezip tozarken gücünden hiçbir şey yitirmediğini dile getirmek istediğinde o ünlü pergel imgesine başvurur:

> Senin sağlam duruşundur benim çemberimi çizen ve beni başladığım yere geri getiren.

Bu derin bir metafor değildir, bir uzlaşma değildir. Değerin olguyla buluştuğu kozmik eksenli bir deklarasyondur. "Sonsuz olan döngüsel, döngüsel olan sonsuzdur," der bir filozof. Aynı tema daha sonra bir başka düzlemde, kaygı uyandıran bir soru olarak yeniden belirir, şair bu dizelerinde kara amberden bir yüzüğe seslenir:

> Ne dersin? Her ikimizin mülkü senin sayende dile gelecek mi
> Hiçbir şey senden daha sonsuz ve daha kırılgan değilken?

Donne burada serbest çağrışım yolunu izlemiyor: O gerçekten de kara amberden, anlamlı bir soyutlama yapmasını, evrensel ilkeleri "söze dökmesini" ya da ifade etmesini istiyor ve aynı zamanda bunlar aracılığıyla kendi insani durumunu... Eğer bu şey gerçekse (bunu kim yadsıyabilir ki, işte yüzük burada -

pergeldeki gerçekleştirilmiş gerçeklik hâlâ potansiyel olarak oradaydı ve serbestti), üzerinde şeylerin imzasını taşıyacaktır, yani zihinle dosdoğru konuşan o Platonik "hakikatin yalın mührü"nü. Yüzük, gerçekte, şairin açımlama derdine düştüğü şeyleri daha değişik düzlemlerde bize iletmektedir. Evreni kuşatan o mükemmel daire, kozmosun düzenini ve sonsuzluğunu ifade eden döngüsellik, onların estetik ve metafizik anlam dünyasında derinden duyumsanan simgelerdi. Copernicusçuluğun "çemberin kırılması"na yol açışı, Donne'ın zamanında, kuşaklar boyunca giderilemeyecek psikolojik bir travma anlamına geliyordu. Pascal'in o dindar kafası gerçekliğe toslamadan önce geriye çekilir: "sonsuz uzayın sessizliği beni korkutuyor."

Eleştirel Revizyon

İnsanların evrenin dokusunun sarsıntı geçirdiğini ve o dizginlerinden boşanmışçasına orta yere saçılan fantastik yeniliklerin "bu yorgun dünyanın kendi sonuna yaklaştığı"nın bir işareti olduğunu duyumsadıkları bir sırada Rönesans'ın böylesine canlı bir düşünce ortamı sergileyebilmesi insanın becerikliliğinin bir ölçüsüdür. Uygar bilincin yaşadığı bu tür "savaş kaynaklı ruhsal bozukluk" ya da şoke edici durum uzun süre devam etmeye mahkûmdur. Bir Bruno (onun ateşli Pythagorasçı ve devrimci inancı), bir Campanella, bir Galileo ya da bir Henry More sonsuz evrensel hayatın dolayısıyla anlattığı şeylerden zevk alabilir, fakat çoğu düşünür, örneğin "Doğa'nın folluklarının" kırılmasını korku dolu gözlerle seyreden Donne gibiler, bundan ancak keder duyar. Kolay pes etmeyen bir optimist olan Henry Power bile 1664'te "Dünya'nın çürümesine ve kendi sonuna yaklaşmasına dair Evrensel Haykırış"tan söz eder.

Bizler de böylesi bir kaygı çağında yaşıyoruz, ama buradaki farklılık kayda değer. Hiç telaş etmeden güçlüklerin üstesinden gelmek için eleştirel ve kuşkucu bir tutum almayı öğrenmiş bu-

lunuyoruz. Bizi ilgilendiren şey serbest bıraktığımız fiziksel güçlerin insanlığı yok edip etmeyeceğidir. Rönesans düşüncesinin yeni güçlerin yolunda gösterecek fazla bir şeyi yoktu; o *hybris*'in* kendisiyle ilgiliydi, insan aklının o kendinden fazlasıyla emin cüretkârlığının kozmostaki düzenin çöküş halindeki güçlerinin bir sebebi olmaktan ziyade bir işareti ve simgesi olduğu kanısındaydı. "Güzelliğin özü olan orantının ölümü"ne hayıflananlar insan düşüncesinin evrenin altını üstüne getirdiğini, bunu da krallıkların yok olmasına sebep olacak biçimde uyruklar arasında düşmanlık yaratarak gerçekleştirdiğini ima ettiler. Özetle, "alçakça bir çıkış"ı haberleyen şeyler eleştiri, küstahlık ve yeni bir güvencesizlik ortamıydı.

Rönesans'ın yeni baş gösteren duruma verdiği o muazzam ölçüde yaratıcı karşılık, bizim, deyim yerindeyse, sadece ortaya çıkan şeye baktığımızı ve entelektüel çabanın onda dokuzunun gözlerden kaçmış olduğunu unutmamızı sağlayabilir pekâlâ. Bu onda dokuzu eleştirel etkinlikler oluşturmaktadır. Gölgede kalan bu kısma bir göz atalım. Ortaçağ nominalizmi, Aquinas'ın zihni kullanma biçimine yönelik eleştirel saldırının başlangıcı olmuştu. Bu saldırı şimdi Montaigne, Spinoza ve Hume'a uzanan Erasmusçu bir çizgide gelişmektedir. Protestanlığın da bunda payı vardır. Rönesans'ın kalbine bomba gibi düşen Reformasyon ise ileriye bakmaktan uzaktır. Reformasyon, hiç sorgulamaksızın Hıristiyanlığın temel ilkelerine geri dönmeyi, mistik ve anti-entelektüel inancı yeniden canlandırmayı arzulamaktadır; ne ki kurumsal düşünceye saldırır, kutsal metinlerle belgeleri filolojik açıdan dikkatle incelerken hayat verdiği fikirlerden çok daha fazlasını tartışılır hale getirmektedir.

Reformasyona kapılmayı reddetmiş bir reformcu olan Erasmus (o bu konuda dostu Sir Thomas More'a benzemektedir) kendi görüşünü usçuluk üzerine kurar. Erasmus, geleneksel

---

* Aşırı kibir ya da ihtirastan kaynaklanan küstahlık (ç.n.).

dinî düşünce içerisinde, usçuluğu Ortaçağ'daki anlamından kurtarıp modern anlamına kavuşturan adamdır; yani, usu inancın hizmetçisi olarak kullanmak yerine, onu, Kilise babalarınca inşa edilen biçimiyle geleneksel teolojik yapıları analiz ederken kendisini nereye götürürse oraya kadar izlemeyi seçmiştir. Usçuluk onu, bu geleneksel yapıların tutarsızlığını ve esas itibariyle karma niteliğini anlama noktasına götürmüştür. Onun keskin filolojik incelemeleri, günahkârlığımıza ilişkin olarak Paul'ün kendi ruhsal deneyiminin teologlar tarafından nasıl kozmosa ve insanın bu kozmostaki yerine dair (savunulması imkânsız) bir teori şeklinde inşa edildiğini göstermektedir. Erasmus, Luther'e karşı özgür iradeyi savunurken, ilk olarak, İncillerin aslında Paul'ün özgür iradeyi yadsımasına onay vermediğini kutsal metinlere dayanarak ortaya koyar, ve sonra özgür iradenin hem etik hem de dinsel varoluş açısından ne denli gerekli bir önvarsayım olduğunu gösterir. Özgür irade kadiri mutlak bir ilah koyutuyla nasıl bağdaşabilir, dogmanın kendisiyle nasıl bağdaşabilir, bunu anlayamadığını itiraf eder. İşte bu, onun açısından, usun kuşkucu sınırıdır; Erasmus Tanrı'nın hâlâ mümkün olmasını ümit eder, hepsi bu.

Bu yaklaşımı onu Luther'in ağır ithamlarına maruz bırakmıştır: "Erasmus bir din düşmanıdır, İsa'nın amansız hasmı, Epikuros ile Lucian'ın mükemmel bir kopyasıdır. Ne zaman dua etsem, ona ayrıca lanet okuyorum." Büyük bir bilgine yapılan çok haksız bir hücum, bir dinî diktatörün tipik şiddeti, diye yargıda bulunurlar Erasmus'un çağdaşları. Elbette Erasmus'un *Hıristiyan Askerin Elkitabı* adlı dinî içerikli çalışması (bir yüzyıl boyunca hep başucu kitabı olmuştur bu) daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Gelgelelim, daha sonra nelerin olup bittiğini bilen bizler Luther'in, kendi dehasının taşkınlıkları içerisinde, doğruyu görmemiş olmamasından kuşkulanmaktan kendimizi alamıyoruz. Erasmus, tanrısal seçimin ve yazgıcılığın, şefkatli Tanrı'yı yoldan çıkmışlar karşısında korkunç bir zalime dönüş-

türdüğünü sessizce not eder. Emirler yağdıran, bunu insanın bu emirlere uymayabileceğini göstermek için yapan bir Tanrı sadece bir zorba değil, aynı zamanda sapkındır da. Jonathan Edwards insanı, Tanrı'nın kendi elleriyle alevlerin üzerine sarkıttığı iğrenç bir örümcek olarak sunduğunda yazgıcılığın eksiksiz bir ifadesini vermiştir. Erasmus açısından, tek bu örnek bile, böylesi bir teolojinin hümanizm ilkesiyle bağdaşmadığını göstermeye yeterli olmalıdır.

Bu yeni tutumun pervasız usu nereye götürdüğünü, bu usun Hıristiyanlığın genel varsayımlarını göz ardı etmeye ve teknik açıdan tam anlamıyla "felsefi" sonuçlar çıkarmaya karar verdiği anda/takdirde, fazla uzaklarda aramaya gerek yoktur. Pietro Pomponazzi'nin o soğuk cüretkârlığı Spinoza'dan çok önce yazıya dökülmüştür: "Ruhun ölümlü olduğunu savunanlara, onun ölümsüzlüğüne inananlara kıyasla, erdemin özünü ve mantığını nasıl koruyacağı daha iyi gösterilebilir: Çünkü ödüllendirilme umudu ile cezalandırılma korkusu, gerçek ve ussal erdemle hiç bağdaşmayan bir düşkünlüğü imlemektedir." Bu sözler, Padua ve Bologna gibi İtalyan üniversitelerine egemen olan ussal havayı çok iyi yansıtmaktadır. Bu tür vargılar halkın geneline ve hatta hümanistlere hitap etmemektedir. Kamuoyu adına konuşan ve onun lideri olan kişi Erasmus'tan, o ulımlı ve aydın Hıristiyan'dan başkası değildir.

Erasmus, bilginliğinin kendisine sağladığı prestijle, İncil adına bütün bir dogmaya darbeler indirmiştir. O, ekümenik Katoliklik içerisinde kalmak istemektedir, öyle de kabul edilir ve hatta ona bir kardinallik de önerilmiştir; fakat onun düşünceleri önlenemez bir biçimde Coornhert, Oldenbarneveldt, Grotius gibi büyük Protestan ardıllarının düşüncelerine evrilmiş, evrensel bir Tanrıcılığa, neredeyse Unitaryanizme* kapı açmıştır.

---

* Unitaryanizm: Tanrının tekliğine inanan, teslisi ve İsa'nın tanrısallığını reddeden dinsel öğreti (ç.n.).

Ortaçağ felsefesinin Erasmusçu eleştirisi 1540'tan sonra İtalyan Protestan mültecilerince bir başka açıdan ele alınmaya başlanmıştır. "Yerinden edilmiş insanlar" olarak Avrupa'yı dolaşıp duran bu adamlardan kimileri Kalven'in güdümü altındaki Cenevre'de dostça karşılanmışlardır; kimileri de Cenevre'ye sığınmayı düşünmeyecek denli serbest fikirli çıkmıştır. Bernardino Occhino ile Siennese'de Socinianizmin kurucuları olan Sozzini kardeşler Polonya'ya gidip kralın himayesine girmişlerdir. Kimisi yakalanmış ve yakılmıştır: Büyük Katalan Michael Servetus Kalvenist Engizisyon tarafından, Floransa'lı Francesco Pucci ise Roma Katolik Kilisesi tarafından yakılmıştır.

Cesur mizaçlı bu adamlar Bruno ayarında birer bilici değildiler. Onlar, Hıristiyanlığı hümanist akıl açısından kabul edilebilir kılmak isteyen Coluccio Salutati ile Lorenzo Valla çizgisindeki hukukçu ve hümanistlerdi çoğunlukla. Eleştirdikleri şey kökel günah, irsî çürüme ve ilahî kefaret etrafında inşa edilmiş o merkezî dogmatik yapıydı. İlk başlarda kendi simgesel dili içerisinde geçerliliğini koruyan güçlü bir metafizik yapı vardı; Augustinus, Anselmus ve onların ardılları bunu ussal, daha doğrusu ussallaştırılmış bir yapıya dönüştürmüşlerdi. Fakat şimdi Soci-nianlar, eğer us olacaksa onun kendi kuralları uyarınca kullanılmasına izin verilmesini savunuyorlardı. İnsanı, tek bir hatadan dolayı, kendi yaratılış amacından sonsuza dek mahrum bırakmak Tanrı hesabına hakça bir tutum olarak adlandırılabilir mi? Çünkü bu tür bir hata kaçınılmazdır ve bu hatanın kaçınılmazcasına öğrenilmesi gerekmektedir. Masum nesilleri, onları dejenere eden ve kötürüm bırakan irsî çürümeyle baş başa bırakmak hakça mıdır? İnsanı sakatlamak ve sonra da yürüyemediği için onu şiddetle cezalandırmak? Tüm bir ilahî düzenin çöküşüne yol açan bu hata ne menem bir hatadır? Yurttaşlık hukukunda suçlunun kefaretini masumun ödediğini duyan var mı? Hata ve kusurlarıyla insan, bağışlamayı ve unutmayı biliyorsa, kusurdan/yanılgıdan azade olan Tanrı da en azından bu-

nu deneyemez mi? Bu kısır polemiğe Arminianlar ile Grotius'un ileri sürdüğü görüşler son noktayı koydu: Tanrı'nın babalığına ve insanın mükemmel hale getirilebileceğine dayanan "doğal din", doğruluğu savunulabilir biricik dindi. Bu görüş büyük Fransız hukuk adamı Jean Bodin tarafından da güçlü bir biçimde savunulmaktaydı. Bu tür bir argümanda, hiç kuşku yok ki, belli bir naiflik vardır; Rönesans resim sanatında parlayacak olan ve dinsel mucizelerin resmedilmesine çağdaş bir dünyevî ortam ve itikat bahşeden gene bu güçlü naifliktir; Hıristiyanlığın esaslarıyla kapışan adamların korkusuz naifliklerini de hesaba katmak gerekir. Bu sorunlar, şöyle veya böyle, halledilmediği sürece felsefe kendi işine bakamazdı. Gerçekte o dönemde pek çok sorun derinlere gömülecek ve bunlar ciddi düşünce içerisinde bir daha asla ortaya çıkmayacaktır. "Doğaya iftira edenleri susturun ve onu ahlaken bozuk bir şey diye göstermeye kalkışmayın, çünkü o bize kötülüğü sevmeyi asla öğretmemiştir." Cherbury'li Lord Herbert'in bu sözleri tüm bir Rönesans ışıkçılığına *(illuminism)* atfedilebilir.

Dolayısıyla kâr-zarar noktasından baktığımızda, ussal bir doğrultu kazandırılmış ve laik felsefi akıl açısından kabul edilebilir bir hale getirilmiş olan dinle karşı karşıyayız. Fakat bu din midir hâlâ? "Doğal" ya da "ussal" din, hemen göze çarpan yalınlığı ve sağlam aklıselimiyle, "pozitif düşünme" gibisinden modern ekonomik üretim aygıtlarını duyurur gözükmektedir. Hıristiyanlığın özündeki o derin metafizik paradoks -aklını kullanan insanların yolunu tıkayan bir engeldi bu- ortadan kaldırılmıştır; fakat onunla birlikte insanın ruhsal deneyimi ve yaşantısı da yok olmuştur. Yolun sonunda Newtoncu bilimin bir sonuca varmayan Tanrıcılığı vardır sadece.

Bu durum gelecek kuşaklar açısından sorun yaratmaktadır, her bir kuşağın kendi yöntemiyle çözmeye çalıştığı bir sorundur bu. Rönesans'ın bu döneminde (Avrupa, tepe noktasını Otuz Yıl Savaşları'nın ve onun katliamlarının oluşturduğu kanlı din

savaşlarına sahne olan bu sürecin sonunda moral yönden bir daha kendini toparlayamamış, teologlar ise kilise meclislerinde aforoz ve karşı aforoz yarışı içerisinde bıçaklarını bilemekten bir an olsun başlarını alamamışlardır) şaşılacak ölçüde olumlu bir içerik vardır, evanjelik ümide dair bir içeriktir bu; bu ümitte adalet ve hoşgörü için savaşım, barışçıl ve kozmik dinselliğin doğrulanması söz konusudur, bu da Erasmus'tan Voltaire'e uzanan bir çizgiyi takip etmiştir. Socinus, Coornhert, Grotius, Oldenbarneveld, Bodin, Castellio, Sebastian Franck gibi adamlar bilicidir; Pucci, Servetus ya da Bruno gibileri de birer martir. Onlar felsefi usçuluğu temsil etmekte, insanın yeni bir tanımını vermektedirler. "Aziz Sokrates, bizim için dua et," demiştir Erasmus, ondan önce de Coluccio Salutati aynı sözü söylemiştir.

Yüzyılın sonuna gelindiğinde bu düşünce sıradan/basit insanlara anlaşılır gelmeye başlamıştı. 1596 yılında Amsterdam Belediye Başkanı Pieter van Hooft'un, İncil'i kendi kafasına göre yorumlayan yoksul bir zanaatçı lehine, Kalvenist papazlara ters bir cevap yazması buna örnektir: "[bu] adamın aforoz edilmek üzere olduğunu duydum. Kilise artık bununla yetinsin ve ona ve ailesine daha fazla eza etmekten vazgeçsin. Bu insanlar Tanrı korkusuyla yaşıyor, içgörülerinin ulaşabildiği yere kadar O'na tapınıyorlar; bu da yeterli olmalı. Bir insanın hayatının ilmin ince noktalarına bağımlı olmaması gerekir." Etkileyici sözler bunlar, ne ki bu tür otoriteler hâlâ pek çoktu; Venedik Senato'su bile kendi yetkisini kullanarak, "çocuklarını kaynar suda haşlamayı şiddetle arzu eden o korkunç sütninelere" dur demekten dem vuruyordu. Montaigne'nin de dediği gibi, "Hıristiyanlara kendileri yetmektedir, başka düşmana ihtiyaçları yoktur." 1648'de Westphalia Antlaşması imzalanmış, bu antlaşma tam anlamıyla olmasa da resmî olarak din savaşlarına bir son vermiş, savaşlar sonunda Almanya'nın nüfusu neredeyse yarı yarıya azalmıştı. Bezginlik, daha önce hiç görülmediği denli, akla galebe çalmıştı.

Felsefi Temel

Üstyapının bu denli büyük bir bölümünü (sadece kitaplardaki fikirler değil, Amerika'nın keşfi gibi büyük başarılar da kendi içinde gözde birer eleştiri konusuydu) bertaraf ettikten sonra Rönesans, temel ilkeler yolunda neye bel bağlamak zorundaydı? Kaçınılmaz bir biçimde, hümanizm sayesinde keşfedilen antik düşünceye... Gerçek içeriğiyle Platon, pek az tanınan Yunanlı din önderlerinin *Düşünceler* başlıklı el defterleri, sadece etik yaşamın değil aynı zamanda mukayeseli felsefenin de öğreticileri olan Cicero ve Seneca: kaynaklar artık bunlardı.

Bu kaynaklar sayesinde Rönesans insanı, önemli düşünürlerin hazzı kılavuz ilke olarak aldığını, diğer kimi büyük bilimcilerin doğanın "gerçekte atomlar ve boşluktan başka bir şey olmadığı" yollu görüşler ileri sürdüğünü gördü, aynı zamanda da eski matematiğin ve fiziğin özünü yeniden keşfetti ve modern tarih araştırmalarının onay verdiği şeyi, yani Aristotelesçi sistemin o hayranlık uyandırıcı düzenliliği ve derli topluluğunun Yunan düşüncesinin gerçek olasılıkları bağlamında geriye çekilme pahasına elde edilmiş bir özellik olduğunu genelde sezinleyebildi.

İleri bilgi her zaman taktiksel olarak serimlenmiş bir konumdadır. Onun gücünün büyük bölümü tehlikeli bölgenin derinliklerine yapılan riskli keşif seferleriyle bağlantılıdır. Aristoteles'in zamanında Pythagorasçıların o cüretkâr matematiksel kozmolojisi, İyonyalıların fiziği, Demokritos'un atomculuğu, Eudoksos'un meta-matematiği, Platoncuların aşkın spekülasyonları vardı. Aristoteles, olağanüstü derecede felsefi imgelem eksikliği ve amansız bir aklıselimle, tüm bu cesur çıkışları bir kayıp olarak görmüş ya da onları parça parça eritmiş ("likidasyon" bu edimi anlatan modern sözcüktür) ve iyi organize edilmiş ansiklopedik bir düzenleme tesis etme üzerinde yoğunlaşmıştır; burada her şey tutarlı bir sıralama içerisinde kendi yerini

bulacaktır. Bu, fiziği ilkel ve çoktan itibardan düşmüş bir seviyede tutma pahasına, matematikten ve onun sağlayacağı imkânlardan kaçınma pahasına, saçma bir mekanik kurma pahasına gerçekleştirilmiştir. Buradaki şemanın güçlü noktaları Aristoteles'in önemli bulduğu gerekliliklere göre seçilmişti: İnsana ve onun etkinliklerine uygun bir yer vermek ve usun deneyimlerini yeterli bir biçimde betimlemek. Bunun ötesinde, sözel çözümleme aracılığıyla ele alınan, özünde hukukçunun dünyasına bir hayli benzeyen, tam anlamıyla gerçeklikten uzak bir evrene dönüşmüştür bu. Hukukçu gibi skolastik âlim de, sorunlarla -onların kendi iç gerekliliklerini göz önüne alarak- uğraşmayı denemektense, ve hatta, daha da şaşırtıcı bir biçimde, yeni sorunları keşfederek onlarla yüzleşmektense, onları toplumun gerek duyduğu biçimde idare etmek üzere öğrenmiş olduğu tekniği kullanmaktaydı. Bu teknik, tartışmacılık diye adlandırılmıştı: tez-antitez yöntemine dayanmaktaydı ve esas itibariyle insanı kendi *libido sciendi*'sinden, yani bilgiye duyduğu şiddetli arzudan korumakla ilgilenen manevi bir otoritece en uygun bulunan yöntem de buydu. Fakat meseleye derinlemesine nüfuz etmek isteyen kimi dikbaşlı düşünürlerin, Aristoteles'in, bu idare etme tekniğini kendi öncellerinin fikirlerini ortadan silmek üzere kullanan ilk filozof olduğunu anlamaları uzun sürmedi. Bacon, Aristoteles'i, kendi kardeşlerinin cesetlerine basarak tahta oturan Türk sultanlarına benzetir.

Gelgelelim, sistemde neyin yanlış olduğunu sözel olarak ifade etmek eyleme geçmekten daha kolaydı, daha iyi bir sistem icat etmekse çok daha zordu. Faust ruhunu satarak Şeytan'ın tüm bilgisini satın aldığında, Şeytan'ın ona kendi elindeki yapıtlar arasından Aristoteles'in *Doğal Tarih*'in geliştirilmiş bir baskısını sunması yeterli olurdu. Küçük bir epizot, o döneme egemen olan ruh halini gösterecektir: Sanatsever ama bilginlikten uzak bir kişi olan Fransa kralı I. François, Padua'daki bir filozofun Aristoteles'i "çürüttüğünü" duyar ve bu filozofa takdirlerinin

bir ifadesi olarak hemen 10.000 livre (bugünün Nobel ödülünün birkaç kat fazlasına karşılık gelmektedir bu miktar) bağışlar. Ne var ki söz konusu filozofun çok yetkin bir çürütmeci olmadığı anlaşılmıştır; Peter Ramus da Aristoteles'in yerine geçememiştir, oysa onun eğitim alanındaki bütün şöhreti bu tür bir iddiaya dayanmaktaydı.

Hepsi bir yana, Aristoteles dolaysız deneyim ve sağduyunun dildeki ustasıydı ve bu yüce bir sağduyuydu; Rönesans düşüncesinin büyük bölümü ona başkaldırmaya kalkıştığı zaman bile bu çerçeve içerisinde yoluna devam etti. Bacon'un kendisi de istemeyerek de olsa onun yörüngesinde kaldı. Fakat insanlar, Aristoteles'in getirmiş olduğu sistemin steril özelliğinin farkına vardıktan sonra, ondan kurtulmak için her şeyi denemeye yönelmişlerdir, hatta büyüyü bile... Descartes durumu net olarak ortaya koyacaktır: "Bu ilkelerin yanlışlığına, insanoğlunun çağlar boyunca bu ilkelerin araçlarını kullanarak bilgide hiçbir ilerleme kaydetmediğini söylemekten daha iyi bir kanıt bulamayız."

Rönesans, klasik kaynaklara dönerek, skolastik düşüncenin gömmüş olduğu cevherleri gün ışığına çıkardı, böylece modern düşüncenin yolunu açtı. Kaçınılmazdır ki bu cevherler birbiriyle çatışıyordu, fakat nihayetinde yaşamla ve gerçeklikle tutamak noktaları olan bir düşünce hissiyatı uyandırdı ve Rönesans'ın en temsilî karakterinin, Faust'un, ümitsizce aradığı şey de işte buydu:

> Vazgeçtim o bezdirici ödevden
> Bilmediğim şeyleri söylemekten.
> Dünyayı bir arada tutan, onun rotasına kılavuzluk eden
> Onun gizli güçlerini ve tohumlarını keşfeden
> Ve boş sözlerle değil büyük işlerle uğraşan
> O derunî gücü bulurum belki

Bu, Dönüştürücü İnsan'dır. Bu yolda ilerlemek için ne yapması gerekir? Antikite, kozmolojik düşünce konusunda ona iki ana

yaklaşım bırakmıştır. Birinci yaklaşımda dünya, Tanrı tarafından "tasarımlanmış" bir şey diye algılanmakta (ya da dünya kendisini tanrısal düşünce üzerinde serbestçe oluşturmuştur), bunun bir diğer değişkesinde dünya "doğurtulan" ya da hâsıl olunan bir şey diye görülmektedir. Platon ile Aristoteles birinci görüşü benimseyenlerdendir. Tanrı ister mitsel açıdan Demiurgos olarak, ister metafizik açıdan İyi ya da Devinmeyen Devindirici olarak tahayyül edilsin, kendini yürürlüğe koyan bir fikir, bir *tasarım,* hep vardır. Aristoteles, kafasında bir tasarımın yanı sıra bir niyet de taşıyan bir yapı ustası ya da ressam analojisine başvurarak doğayı açıklar.

Genelde Stoacılar tarafından temsil edilen diğer yaklaşım Karanlık Herakleitos'un sezgici düşüncesinden kaynaklanır: Burada gerçeklik sürekli olarak değişen, biçimden biçime giren bir *akış;* içerilmiş bir Logos ya da evrensel yasa sayesinde her şeyin birbirine dönüştüğü bir transmutasyon olarak alınır. Bütün şeyleri besler ve dönüştürürken kendi biçimini de korumuş ve doğrulamış olan yaşam alevi ilk imgedir. Bu imgeye; bu aleve hayat, evrene de ısı veren ruh ya da "nefes" düşüncesi eşlik eder. Burada önvarsayılan metafizik, Aristoteles'in hakir görür bir tarzda "her şeyin kendi başlangıcını 'Gece'den ve 'Varlık Olmamak'tan aldığını hayal eden" şey olarak göndermede bulunduğu metafiziktir, bir başka deyişle indirgenemez mitolojidir. Bu cinsiyet-egemen anlayışın düşünsel açıdan çetin ceviz bir nitelik taşıdığına kuşku yoktur. Bu anlayış, mantıksal gelişmelere çekidüzen vermeye müsait değildir. Kaynaklandığı Doğu düşüncesinde, Kaos'tan ya da "suyun üzerinde yüzen ruh"tan doğan bir ilk varlığı önvarsayar. Tekvin'deki o gizemli komutun, o yaratıcı edimin altı çizilir: "Işık olsun." Birer ussal filozof ve boyun eğmez doğalcı olmakta ısrar eden Yunanlı Stoacılar tarafından sunulan bir değişkede bu komut evrene içkin bir *Yasa* biçimini alır, bu da evreni Zorunluğun sıkı sıkıya eklemlediği kapalı bir sistem haline getirir. Dolayısıyla mistik ol-

maktan çok dinamik olan bir panteizme sahibiz. Stoacı dünyada her şey maddedir, canlı bile olsa. Kuvvetler de maddenin bir biçimidir, diğer maddelere nüfuz etmektedir: Dünyanın birliğinin ve onun parçaları arasındaki bağlantıyla uyuşmanın da gösterdiği üzere, başlangıçtaki tek kuvvetin çeşitlemeleridir bunlar. Bu kuvvet de cisimseldir, ateşten bir soluk, "pneuma", olarak tahayyül edilir, bu soluk her şeye can verir, aynı zamanda ussaldır, çünkü o Tanrı'dır, evrenin ve onun ruhunun Logos'udur. Dünyanın aklıdır; tanrısallık, zorunluk, yazgı, doğa, evrensel yasa... hangi veçheyi seçersek odur. Katı bir determinizm uyarınca bütün her şeyin her biçime girdiği bir akışkanlığı mukadder kılmaktadır, insan da bundan bağışık değildir. Yunan dünyası dışında gelişen astroloji burada hemencecik bir *deux ex machina*'ya* dönüşür. Astroloji, kozmik etkilere ilişkin derli toplu bir sistem ve evreni pürüzsüzce işleyen bir organizma haline getiren bir zaman ayarlama gereci tedarik eder. Ay'ın dalgalar üzerindeki etkisini gözlemledikten sonra bu çözümü ortaya atan kişinin Rodos'lu Poseidonios olduğu söylenir; bu, sonrasında, kendilerine yadsınamaz gelse bile bu tür bir etkiyi ısrarla yadsıma yolunda Galileo ile Descartes'ın eline sağlam bir sebep verir.

Atomculuk daha dogmatik ve usdışı bir nitelik gösterirken, Stoacı felsefe bilimsel materyalizmin "ussal" biçimiydi bir bakıma; fakat her iki akım da onların belleğini bile silmeye kalkışan Hıristiyan felsefesi tarafından mahkûm edilmiş ve dışlanmıştır. Ne var ki, hatırı sayılır dozda bir Stoacılık Yeni-Platoncuların düşüncesine girmişti. Plotinos, Platon'un yüksek entelektüel tasarımını ve aşkıncılığını gerçekten de korumuştur, fakat onun getirdiği sistemin bir işlemi, Kutsal Bir'den *(hen)* çıkıp Us'un (nous) düzeyine ve daha aşağıda (duyulur dünyaya

---

* Bir problemi çözmek üzere yapay/zorlama kavram ya da etkenlere başvurma (ç.n.).

dönüşecek olan) Ruh'un düzeyine inen bir "türüm"ü *[hypostatis)* gerekli kılmasından ötürü, Posidonius'un Stoacı düşünceleri yardıma çağrılır ve onların gelmesiyle birlikte alt olanla üst olan arasında pek çok kuvvetin ve "anlak"ın inip çıktığı bir merdiven kurulur. Tüm bunlar daha sonra Ortodoks bir etiket altında Rönesans'ın yörüngesine girer, epey heyecan verici ama alışverişi yasaklanmış fikirler vardır, Floransalı Platoncuların aleve üşüşen pervaneler gibi kendilerini buna nasıl kaptırdığını daha önce görmüştük.

Maceraperest düşünürlerin Yeni-Platonculuktan çıkarabilecekleri şey yalapşap bir karışımdı. Onun içinde Pythagorasçı imalar, geometrik gizler, büyülü-monistik türümcülük vardı, bunların hepsi bir aradaydı. Bu cevherlerin bazılarından, Arkhimedes'in de yardımıyla, modern bilim çıkacaktır daha sonra. Ne ki öncesinde, "doğal büyü"ye giden yol daha cazip gelmiştir. Bunun gerçekten de bilimsel gözüktüğüne kuşku yok. "Doğal büyü" deneye de yol açmıştır. Galileo'dan önce evrensel bir determinizm düşüncesi ve "doğal yasa" (Ortaçağ'daki anlamıyla değil, bizim yüklediğimiz anlamda) varsa eğer, bu içakış, tekabüliyet ve analoji yoluyla evrenin bütün parçaları arasında kurulan organik/canlı bir etkileşim biçimindedir. "Modern" etiketli Francis Bacon sağduyunun açmış olduğu yoldan gitmektedir:

> Kesin olan şu ki, bütün cisimler, duyuya sahip olmasalar da, algıya sahiptirler. Zira bir cisim başka bir cisimle temas ettiğinde kucaklaşmak (münasip olan budur) ya da dışlamak/itmek (buysa nankörlüktür) türünden bir seçim söz konusudur. Söz konusu cisim ister değişime açık olsun ister değişmiş olsun, algı daima işleyimi önceler; aksi halde bütün cisimler birbirine benzerdi. Ve kimi zaman bazı tür cisimlerde bu algı duyudan çok daha inceliklidir; bu nedenle duyu algıya kıyasla donuk bir şeydir: bir barometrenin sıcak ya da soğuk havada en küçük farkı bulduğunu görüyoruz, oysa biz bu farkı bulamayız. Ve bu algı bazen dokunma olmadan, arada mesafe varken de gerçekleşir; tıpkı mık-

> natıs parçasının demiri çekmesinde ya da arada büyük bir mesafe olsa da neftyağının fasit bir şehri tutuşturmasında olduğu gibi. Dolayısıyla daha derin algıları araştırmak çok soylu bir uğraştır...

Montaigne'nin kuşku duyan yüreği bile benzer görüşler karşısında heyecana kapılıyordu, zira fiziksel bir "makine"yi hedef alan girişimler tarafından gerçekleştirilmemişti bu. Kepler, astroloji de dâhil olmak üzere, animist güçlere büyük bir inanç besliyordu ve bu inanç bağlamında astronomideki yerçekimi kuvveti düşüncesine ulaşabilmesi -Galileo ile Descartes'ın da ulaşamayacakları ve ulaşmadıkları gibi- mümkün değildi.

Machiavelli'nin çağdaşı ve en az onun kadar direşken kafalı biri olan Pomponazzi, ruhsal imgeleri ortadan kaldırmayı ve materyalist bir fiziği niceliksel bir temelde canlandırmayı denedi. Onun kendi düşüncesinin doğurduğu sonuçlardan kaçınmadığını daha önce görmüştük. Pomponazzi, elbette eski bir Stoacı tarzı yeniden canlandırmaktaydı. Padua'nın o bildiğinden şaşmaz mantıkçılarına sempati duyuyordu (bu mantıkçılar, kendi paylarına, Aristoteles'in doğacı yönünü canlandırmaya gayret ediyorlardı; teselliyi dinde arayanları küçümseyen "bilimsel kafalı" bu grubu Petrarca "erdem tarlalarını harabeye çeviren karınca sürüsü" diye adlandırmıştır). Fakat bu, çıkışı olmayan bir yol olarak kaldı.

Kilisenin, bu ve benzeri güçlere karşı, epey bir zamandan beri uyguladığı bir stratejisi vardı. Kilise İnanç Çağı'nda tüm düşünceye egemen olduğunda, işe yarayan bir bölüştürme organize etti: Fazlalıkları budanan Aristoteles "doğal us"un, yani felsefenin başına getirildi, çünkü o "bilenlerin ustası" olmaya uygun biriydi. Yeni-Platoncu gelenek yüzünden doğa, gezegenlerin daimî akışına ve mistik uyuma kapalı kaldı, fakat bunlar kontrol altındaydı. Bunların üzerinde aşkın dünya vardı, bu dünyada Yeni-Platoncu spekülasyon kendi düzenini kurmuştu, teolojinin ve mistik düşüncenin hüküm sürdüğü bir yerdi bura-

sı. Fakat belli derecede bir gerçeklik vardı hâlâ, bunu yadsımak olanaksızdı; Albertus Magnus'un şu ölçülü bicili sözlerine bir göz atalım:

> Avicenna [İbni Sina]'nın *Liber sextus naturalium*'unda [büyüye dair] aydınlatıcı bilgiler buldum, buna göre belli bir güç şeyleri değiştirmek üzere insan ruhunu mesken tutar ve diğer şeyleri kendisine tâbi kılar, özellikle de aşırı bir sevgi ya da nefret duygusuna kapıldığı zaman. Dolayısıyla insan ruhu herhangi bir duygusunda aşırıya kaçtığı anda, deneyle kanıtlanabilir ki [bu aşırılık] şeyleri [büyüsel bir biçimde] birbirine bağlamakta ve onları istediği kılığa sokmaktadır. Ben uzun bir süre buna inanmadım, fakat kara büyüyle ilgili kitaplar ve işaretler ile büyü üzerine yazılmış başka eserler okuduktan sonra, insan ruhunun duygusallığının tüm bu olup bitenin başlıca nedeni olduğunu keşfettim...

Büyünün bu erişim menzili, burada dikkatli bir biçimde sadece insanın yeterliklerine atfedilse bile, Alt Güçler'le bağlantılıydı ve Kilise büyünün zırhlı bir muhafızı olarak bu güçlerin üzerinde ara vermeksizin şeytan çıkarıyordu. Dolayısıyla büyü, bir bütün olarak hiçbir şekilde tasvip görmüyordu. Fakat her tarafta bir gerçeklik olarak açıkça kabul edilen büyü, geç Antikite tarafından harika gözüken bir Ezoterik Öğreti biçiminde organize edilmişti ve Rönesans'ın maceraperest düşünürleri de kendilerini büyünün cazibesine kaptırmışlardı. Bir toz bulutunun ortalığı kaplaması mukadderdi.

Ötelere Geçenler

Bu toz bulutunun içerisinde bir yerde, bu bulutu muhafazakâr düşünürlerden saklayan o nafile spekülasyon anaforları ortasında, belirleyici öneme sahip bir şey vuku buluyordu. Whitehead, İsa'nın bir ahırda doğmasından bu yana, hiçbir şeyin modern bilim kadar sessiz sedasız dünyaya gelmediğini belirtmiştir bir keresinde. Bu bilimin başlangıç noktaları hiç kuşkusuz

Rönesans'tadır ve tuhaftır ki uyarsız ama dünyayı neredeyse aynı derecede sarsan bir diğer gücün (diyalektik idealizm) çıkış noktalarıyla birleşmiş durumdadır. O tuhaf üçlüye, Paracelsus, Kepler ve Böhme'ye ayırdığımız bölümlerde modern bilimle diyalektik idealizmin bir arada nasıl varolduğuna değinmeye çalışacağız.

Bilimin çıkagelmesi diğer tüm gelişmeleri ensonu belirleyecek olan çok önemli bir faktördür elbette. Seçkin bir siyasal tarihçi, Herbert Butterfield, bilimin Hıristiyanlığın doğuşundan itibaren başka her şeyi gölgede bıraktığını ve Rönesans ile Reformasyonu basit epizotlar mertebesine, Ortaçağ Hıristiyan dünyasına ait sistem içerisindeki hareketlilikler mertebesine indirgediğini açıkça belirtmiştir. Bu sözlerin altına biz de imzamızı atıyoruz. Tarihte ilk ve tek olarak felsefe, o zamanki adıyla "doğa felsefesi", beşeri dünyayı sarsıyor ve onu farklı bir kalıba döküyordu.

Dolayısıyla Hakikat kavramının yan anlamlarının nasıl ve hangi ortamlarda tedricen değiştiğini görmek, amacımız açısından oldukça yerinde bir tutum olmak gerekir.

Rönesans'ta Hakikat fikrine bir *mysterium fascinosum** olarak karşılık vermeyen bir spekülatif düşünür yok gibidir. O külyutmaz şüpheciler bile ona ancak etkisiz bir biçimde karşı çıkmaktadır. Cusanus'un Pythagorasçı erdemi, Pico'nun o kült harmonisi, Cardan'ın "çetrefillik" öğretisi, Paracelsus'un "doğanın ışığı", Kepler'in "kozmografik gizemler"i bütün bir çağ boyunca serpilip gelişen o panteist, panpsişik karmaşanın tepe noktalarıdır. Düşünürler Tanrıyı insan ruhunun en derin öğelerinde açığa vurulmuş bulduklarında, O'nun her yerde hazır ve nazır varlığının bütün şeylerde kendini gösterdiğini de bulmuşlardır. Temkini hiç elden bırakmayan Sir Thomas Browne bile ussal teolojiye güven duymaz ve "gizem dünyasında derin dü-

* Albenili gizem (ç.n.).

şüncelere dalmayı" seçer. Bunun büyük bölümü o karanlık noktalara sahip Gizli Öğreti'ye ya da Büyük Gelenek'e dayanmaktadır.

Gizli bir öğretinin kendi ilkelerini eleştirmesi ya da dışarıdan gelen eleştirileri kabul etmesi görülmedik bir şeydir. Gizli bir öğreti, tanımı gereği, aristokratiktir, çünkü çok az insana hitap etmektedir. Karanlık odada çalışan bir fotoğrafçıya gün ışığı ne ise, bu tür bir öğretiye inananlar için de nesnel çözümleme odur. Pythagorasçılar belirtik bir kural benimsemişlerdi. Bu alanlarda düşünme edimi karar vermeye değil, fakat daha çok ek yapmaya ve sürekli olarak yeni yorumlamalar katmaya dayanıyordu, birbirini izleyen çağlar boyunca yeni ve "daha derin" anlamlar açığa çıkarılıyordu, zira felsefenin uzun soluklu bir uğraş olduğu varsayılıyordu. Bu öğretinin zayıflığı, Sümer ve Babil'den kalma ilkel boş inançlardan bilinçaltına ilişkin psikolojiye nüfuz eden en çetrefilli ve sofistike içgörülere dek, bütün düzeyleri kapsayan karmakarışık ve çok çeşitli bir transmisyonu hiç ayrımcılık yapmaksızın kabul etmesinde yatmaktadır. Ona doğrudan dâhil olan şeylerse yersiz sezgiler, zorlama analojiler, var olmayan gizlerin aranması, gizli bir anlam yakalama ümidi, aklın almadığı ama kimileyin uygun düşen yanlış anlamalar ve yalınkat gizemselleştirmelerdir. Neden olmasın? Ficino'nun da söylediği gibi "Her şey mümkün"dür. Hiçbir şey bir kenara atılmayacaktır, çünkü orijinal argüman şudur: Doğa, özellikle insan doğası, derin güçlerin o ürkünç (yarı insan-yarı hayvan) biçimlerinden (bunların çeşitli yönleri ve gezegensel bağlantıları işin kökeninde Babillilerin olduğunu göstermektedir) Hıristiyan mistiklerinin betimlediği ilahi anlaklara *(intelligences)* ait hiyerarşilere dek, her düzeyi içermektedir. Hem, büyü teorik bir bilim değildi. İşe yarayan ya da yaradığı bildirilen her şey, doğru olduğu kadar iyiydi de. Teori varsa yorumlama/mülahaza da olmalıydı; onun mantığı analojiye ve uyuşmaya dayanıyordu. Soyut değil poetikti. Şiir sanatı onun fikirlerini

aldı ve bu durum günümüze dek devam etti. Bundan dolayı, oldukça derinlikli bazı içgörülerin elde edilebileceğini yadsımak pek de olası değildir. Leibniz'in kendisi de bir süre Rosicrucçu düşünceye kapıldı; Goethe ise Faust karakterini, okuduğu kitaplardan dolayı tepeden tırnağa şüpheci kesilmiş biri olarak işlememiştir. Bu büyü geleneğinin güçlü öğeleri hiç değişmeksizin Goethe'nin ve onun romantik çağdaşlarının doğa felsefesine dâhil olmuştur.

İnsanlığın ilk çağlarından çıkıp gelen bu bulanık fakat güçlü tasarımlar *(representations)* ırmağı, bizim yazılı tarihimizde - düşünsel yorumlamanın dönüştürücü etkisi sayesinde- iki kola ayrılır. Birinci kol Geç Antikite üzerinde yoğunlaşmakta ve belli başlıları Yeni-Pythagorasçı metinler, Yahudi Kabalası ve Hermes Trismegistus'un yapıtı ("Hermetik" felsefe adı buradan gelir) olmak üzere birçok transmisyonda kendisini göstermektedir. İkinci kol Rönesans'tır. Bu kol Rönesans'ta doğal yasaya ilişkin o yaygın Stoacı düşünceyle birleşmiş, gerçek bilimin ağırlıklarını tartmaya kalkışmış ve başarısız olmuştur. Dünyayı nitel ve metafizik açıdan nasıl deneyimlediğimizi içeren etraflı bir bilgiye sahip olma gereği bugün bile kendini hissettirmektedir, fakat Alfred Whitehead de bunu başarı sayılabilecek bir noktaya taşıyamamıştır. Galileo ve Kepler gibi Platonculuğun desteğine sahip matematikçiler, nicel yaklaşımı, kabul edilebilecek tek güvenli yaklaşım olarak öne sürdüklerinde, gelenekçilerin o şaşmaz cevabıyla (gerçekte Platon'dan türetilebilecek bir cevaptır bu) karşılaşmışlardır: Büyüklük ve ölçüm, şeyleri "az ya da çok" ilgilendirir, fakat bunların özle bir ilgisi yoktur. İster dik duruşlu ister beli bükülmüş, ister uzun ister kısa boylu olsun, insan insandır ve bu durum anlamaya değer diğer bütün varlıklar için de geçerlidir. Beceriksizce öne sürülmüş olsa da burada önemli bir nokta var. Kepler'in fiziksel gerçekliğin "özünün" matematiksel formülde yattığı yollu o karşıt argümanı da uzun ömürlü olmadı. Özü bulmaya yönelik çalışmalar yavaş yavaş

tarihsel idealizm alanına kaydı, bu da uğranılan hüsranı itiraf etmenin bir diğer yoludur.

Felsefi açıdan baktığımızda tüm bunlar bugün bizde şaşkınlık, daha doğrusu mantıkçıların tezleriyle dolu bir boşluk duygusu uyandırmaktadır. Mantıkçıların en büyüğü olan Wittgenstein yıllar önce şöyle demişti: "Ne hakkında konuşulamıyorsa, orada susmalı," fakat onun bu tavsiyesi, görünen o ki, dikkate alınmamıştı.

Geçmişten şöyle bir ders çıkarılabilir: Nitelik ve biçim, tutarlı düşüncenin ağırlığını taşıyamaz. Kişi Aristoteles'in salt sınıflandıran ya da betimleyen tutumunun ötesine geçmeye kalkıştığında ya sanatsal eleştirinin kuşkucu tutarlılığına ve Geştalt düşüncesine ulaşır ya da önce görüntüye ve düşüncelerin gerçek koşulların göz ardı edilip kişisel arzu ve istekler temelinde şekillendirilmesi olgusuna, sonraysa -özellikle söz konusu alan sağlık, servet ve güç bakımından eskiye ait korku ve arzuların basıncına açıksa- uydurma çözümlere kapılarak Rönesans'tan önceki devrin yolunda yürür. "Yetenekli bir sihirbaz bir yarı Tanrı'dır."

Rönesans'taki toplumsal mayayı, alt sınıflardan yeni öğelerin yükselmesini de unutmamamız gerekir. Ortaçağ'da Katolik kilisesine direnç göstermiş olan sektler (bunlar Hür Masonların öncelleridir) tehlikeli işlerle iştigal eden zanaatçılar arasında yaygındı; bu zanaatçılar, şeceresi karışık bir demonolojinin yanı sıra eski kabilelerin başvurduğu büyü ve tekniklerden artakalan ne varsa onu kullanarak doğayla başa çıkmayı amaçlıyorlardı. Kuzey ülkelerinde Küçük İnsanlar diye bilinen biçimsiz cüceler vardı bir zamanlar, yanı sıra Ortaçağ efsanelerinin büyücüleri: fethedilen topraklardaki halklardan geriye kalanlardı bunlar, doğayla ve metallerle uğraşmakta ustaydılar, yeraltındaki defineleri koruyan ejderhalarla ve kötü ruhlarla bir *modus vivendi**

* Geçici anlaşma (ç.n.).

sağlamışlardı, efendilerine Daidalos ve Wayland Smith gibi bir sözleşmeyle bağlıydılar. Bir başlarına ve hiçbir güvenceleri olmaksızın madencilik, demircilik, maden tasfiyesi, inşaat ve boyama işlerinin trajik tehlikelerini savuşturmak zorundaydılar; maden ocaklarında, korkulu dehlizlerde, inşaatların tehlikeli iskelelerinde felaketlerle yüz yüzeydiler. Onların oğulları artık gerçek birer kentli olmuştur: Villard de Honnecourt, Biringuccio, Brunelleschi, Georg Agricola... Bunların hepsi iyi birer Hıristiyandır, fakat eski hesaplardan bütünüyle arınmış değildirler. Leonardo'nun Katolik kilisesine duyduğu o derin horgörü, Machiavelli'nin keskin ironisi bütünüyle istisnai davranışlar değildir.

Usta zanaatçılar; o yoksul, kılıksız, borcunu ödemeden bir gece aniden sıvışıveren büyü erbabını küçümser, fakat el işçiliğiyle bilginin hiçbir ilgisi olamayacağını anlamaktan uzak olan cüppeli entelektüellere de fazla bir sempati duymazlar. Galileo'nun gelip onlarla görüş alışverişinde bulunmasına dek onlar kendi araçlarıyla baş başa kalmışlar, hümanist uygarlığa kendi bağımsız yaklaşımlarıyla bakmışlardır. Kimi zaman hümanistlerle ortak olan bir tavır sergilemişlerdir, bu da, daha önce dediğimiz gibi, resmî dinden uzaklaşmalarıdır. Bu uzaklaşma konformist bir kisveye bürünebilir ya da açıktan açığa inancın daha eski ve evrensel temellerini bulmaya çalışabilir ya da bütün bir din kurumunu sabırsızca bir tarafa atabilir; fakat insanlar (yüzyıllar boyu gerçekleşen Hıristiyanlığa döndürme işlemi sonucunda) bütünüyle Hıristiyanlaştırılmışlar gibi, önde gelen düşünürler bunun sonuçlarını değerlendiriyor ve ötelere bakıyorlardı.

Peki o zaman bilgi ve hakikat nerededir? Düşünce, özgür sanatsal yaratıcılık ile örtülü ezoterik göndermeler arasında dönenmektedir. Paolo Uccello, Piero della Francesca ve Leonardo gibi büyük yaratıcılar, kendi ustalıklarının zanaatçılıklarının altında yatan matematiksel gerçeklere ulaşmışlardır. Onlara göre

Arkhimedes müthiş bir şahsiyettir, onun başardığı işler üstünkörü anlaşılmıştır. Buna mukabil, Cardan, Paracelsus ya da Böhme gibi spekülatif düşünürler ise, teorik bilginin temeli diye büyücülüğün gizlerine yönelirler. Düşünce, büyünün o tanımsız alanında tekrar tekrar kendini kaybeder. Zira büyü, şiir sanatı gibi, kesin tanımlamaya gelmez; özelde onun dinle olan bağlantısı da oldukça şaşırtıcıdır. Temelinde bir parça büyü bulunmayan hiçbir inanç yok gibidir, öte yandan büyü mevcut bütün dinlerle hep içli dışlı olmuştur. Büyü ve din, zaman zaman, birbirine hiç benzemeyen Siyam ikizleri gibi gözükür. Ve dolayısıyla, bir başka tarzda olmak üzere, büyü ve felsefe de... Sadece saf mantıkçının buna karşı bağışıklığı vardır, o da kısır olma pahasına. Kendi irademizi doğaya empoze etme düşüncesi, kendi doğamız aracılığıyla daha yüksek bir aklın örtülü düşüncelerini alımlama, kendi kişisel arzularımızdan uzaklaşarak bağımsız bilgi ve düşünüme yönelme düşüncesiyle bir arada varolabilir, ama zordur bu. Bu ikisi Rönesans'ta sert bir diyalektik çatışma içine girer (Antikite'de görülenden çok daha şiddetli bir çatışmadır bu) ve en iyi ifadesine Goethe'nin Faust'undaki Prolog'da kavuşan düşünsel bir burgaç yaratır. Kuzey Avrupa'nın, geç de olsa, sahneye egemen olmaya başladığı yer işte burasıdır.

Bu öğelerin bir arada varolması Antikiteye kıyasla daha güçtür, çünkü Hıristiyan inancı mucize biçimi altında büyü üzerinde bir tekel kurmuş ve geri kalan her şeyi lanetlemiştir; bu olgu Rönesans'ta aynı zamanda daha verimli bir ortam doğurmuştur: Ortaçağ'ın o uzun süren kısıtlayıcılığından sonra, daha büyük ve daha derin bir hakikatin yitik boyutlarını keşfetmeyi amaçlayan şiddetli bir felsefi arzu söz konusudur ve bu, belli belirsiz bir duyguyla, meşru bir mirastan "mahrum bırakılma" duygusuyla, el ele giden bir durumdur. Bunun telaş uyandırmadığı söylenemez, çünkü tehlikeli olana/yasa dışı olana yöneliş olmadan yoluna devam edemez; toplumun payına da korkudan kaynaklanan şiddetli tepkiler düşer. Astroloji ve simya,

cadı yakma pratiği gibi, 16. ve 17. yüzyıllarda bir hayli revaçtaydı, incelediğimiz döneme giden yol üzerinde Salem'deki cadı mahkemesi ve Cagliostro'nun yargılanması vardır.

Dolayısıyla, bir kez daha, Rönesans düşüncesinin o tuhaf, bulanık özelliğiyle karşılaşıyoruz, aşırı ölçüde entelektüel bir karışımdan ve birbiriyle çatışan duygulardan kaynaklanan bir özelliktir bu: Bir tarafta bin bir zahmetle antik modelleri taklit etmeye çalışan bir restorasyon; diğer tarafta ise kehanet kabilinden bir görü, küstahça bir ileri atılış, giderek genişleyen bir dünyada serüvene çıkma tutkusu, Ulrich von Hutten'in "Bir sevinçtir yaşamak" sözünde ifadesini bulduğu üzere merak, enerji ve yaratıcılığın doludizgin at koşturduğu bir ortam...

Leibniz, haklı olarak, bu tür düşünceyi ta en başından "hiperbolik" diye nitelendirir. Geç dönem Rönesans'ının o tikel "ötelere geçen" dehası, o "çemberi kıran" ve kutsal biçim ve sınır birliğine bağlı kalmayan tipik insanı, Descartes'a kıyasla Marlowe tarafından daha derinlikli olarak ifade edilir (burada Descartes asıl yaratıcı olan kişidir, kendi düşünce sisteminin berraklığından dolayı çok gururludur ve bu yüzden amaçladığı şeylerin bile farkında değildir). Marlowe'un Doktor Faust'u "[Rönesans insanını] bir kartalın kanatları üzerine alıp bütün dünyayı kuşbakışı dolaştıran ve böylece ona yerle göğün gizlerini öğreten" kahramandır; bulunduğumuz noktadan baktığımızda bu uçuşun onu, düşündüğünden çok daha uzaklara götüreceğini görebiliyoruz. Çünkü bu serüven kara büyü kitaplarından öğrenilen ucuz bir büyücülük numarası olarak kalmayacak, kendi sınırlarını aşan usun gücünü (us, yaratmış olduğu şey tarafından sürüklenip götürülmüştür) gözler önüne serecektir. Bu, materyalist insanın (ya da onun icat ettiği maddenin) büyücülerin hayalini kurduğu (fakat bundan böyle tek başına elde edemeyeceği) başarılara erişene dek sonsuz ve sessiz uzaydaki eylemsiz yörüngesidir.

Burada elbette kendi yorumumuzu katıyoruz biraz. Fakat geleceği ancak Sihirli Küre'ye bakarak görebilen Marlowe'un şiirsel imgelemi, bir Locke'un ya da bir Newton'un zayıf umutlarına kıyasla, çok daha uzaklara erişmiş gözükmektedir. Bu tescilli ateistin yapıtında, dizginlerinden boşanmış niyetler ya da romantik *Streben** marifetiyle selamete erme inancının dışlandığı (kötülüğün olanca şiddetiyle hayata geçirildiği) bir günah anlayışı vardır.

Rabelais'nin önünü ardını düşünmeden bilgi peşinde koşmanın tehlikelerine ima yollu dikkat çekmesi, Copernicus'un kendi Önsöz'ündeki ciddi uyarıları, burada enine boyuna işlenecektir. Çağdaşları Faust'un ümitsizce çırpındığı son saatindeki "hal çaresini" görmüş ve kabul etmiş olabilirler, fakat Marlowe'un kendi metafizik duyuş ve imgelemi açıktır ki bunun ötesine gider. Doğa üzerinde kontrol kurarken kendi kontrolünü kaybeden maceraperest bilimcinin hikâyesi kendi olumsal düşüşü yüzünden sona ermemiştir ("Wittenberg'i hiç görmemiş olsaydım asla kitap okumazdım..."), çünkü felsefi tercih sözü edilen maceraperestin makrokozmik ikinci benliğinde sonsuza değin devam eder; ne ki ıstırap içindeki Faust'la özdeşleşebilen Mephistopheles, tahammül gösteren vicdana, o azap içinde kıvranan ama fethedilemeyen ironik dimağa hareket getirir. Mephistopheles "dayanan" ve bedel ödeyen akıldır; bilimin, *episteme*, Yunanlılar için ifade ettiği anlama "katlanmamakta"dır. "Burası cehennem ve ben onun dışında değilim..." "Cennet olmayan her yer cehenneme dönüşecek."

Marlowe'un düşüncesi metafizik olmayan, bütünüyle seküler bir düzeyde daha açık bir anlam taşır. Tamburlaine'nin [Timurlenk] gurur dolu sözlerinde felsefi bir program çizilmektedir:

---

* Payanda, destek (ç.n.).

> İnsan olarak sahip olduğumuz melekelerle
> Dünyanın o harikulade Mimarını anlayabilir
> Ve gezegenlerin her hareketini ölçebiliriz,
> Sonsuz bilginin ardından koşuyor
> Ve yerinde duramayan gökküreler gibi
> Hep hareket ediyoruz,
> En olgun meyveye
> Her yerde mutluluk ve salt neşenin
> Hüküm sürdüğü bir yeryüzü krallığına ulaşana dek
> Dur durak bilmeden kendimizi paralayacağız.

Harry Levin'in de haklı olarak belirttiği gibi, bu tür dizeler Galileo'nun Marlowe'un çağdaşı olduğunu ve Marlowe hayattayken Giordano Bruno'nun bir ara İngiltere'de bulunduğunu hatırlatmaktadır bize. Aynı zamanda Ficino'nun Arkhimedes hakkında yumurtladığı incileri de... Marlowe bu incileri bir yana ayırır ve vurguyu "yeryüzü krallığı" üzerine yapar. Bu bir fetih ve başarı felsefesidir, burada "bütün kentleri yerinden oynatıp havaya savurmak" sıradan bir iş haline gelmektedir. Bu noktayla fatihin [Tamburlain'in] iradesinin ümitsiz bir projeksiyonla imkânsıza uzanışı arasında mantıksal bir sıralama (ne yazık, şiirsel bir mantık içerisinde) vardır, fatih tam bu anda ölümün koyu karanlığına girmektedir:

> Gelin, gökyüzü güçlerinin üzerine yürüyelim Ve gök kubbeye siyah sancaklar dikelim Tanrıların öldürüldüğünü anlatmak için.

Bunlar üst perdeden söylenen sözlerdir, fakat bir defaya mahsus olmak üzere açıkça dile getirilmiştir, buradaki imge Descartes'ın yarım yüzyıl sonra kayıtsız ve saçma ifadesinde ima edilenden daha fazla bir felsefi içeriğe ve algıya sahiptir: "Öyle bir noktaya geldim ki, gökteki her yıldızın konumundan kendimi sorumlu tutabilecek kadar kendime güven duyuyorum." Bu tür bir ifadenin tek gerekçesi, onun kendi içermelerinden tamamen bihaber olmasıdır.

Bruno'nun kozmik dini elbette düşünümsel bilimin özüne daha yakındır. Fakat Bruno'nun soylu vizyonu ve ışıltılı monizmi bir düşle biter; ruhun olanca büyüklüğünün dışında kalan, felsefi açıdan önemsiz bir düştür bu. Onu kazığa bağlanıp yakılmayla yüz yüze bırakan bir düş... Modern "doğal büyü"nün gerçekten de ne hakkında olacağına işaret edebilen kişi Bruno ya da Descartes değil, Marlowe'dur.

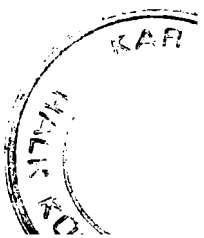
Dolayısıyla, yaratıcı bir dönem olan Rönesans büyük bir karmaşayla sona erer: İnsan, güvenli olmayan ama adamakıllı büyüleyici bir ortama fırlatılmıştır. Leonardo'nun, Columbus'un, Cortez'in, Luther'in, Copernicus'un ya da Giordano Bruno'nun serüvenleri, imgelenebilir olanın sınırlarını aşmıştır. Geriye dönüşü imkânsız kılan cüretkârlıklardır bunlar -kozmosun o gayet güzel bir biçimde kapalı/büyülü çemberinin kırılması, keşif çağına girilmesiyle birlikte bildik dünyanın sınırlarının ortadan kalkması, büyük Reformasyon fırtınasında ekümenik Hıristiyanlığın parçalanması... Elbette bunlardan daha az önemli olmamak üzere, matbaanın icadı sayesinde o kapalı ve çok iyi korunan ilim bahçesinin herkese açılması... Cesur bir çağdır bu: Tabular yıkılmış, gözler önünde sereserpe uzanan bir dünyaya dönüşü olmayacak bir biçimde yelken açılmıştır.

Aynı zamanda, onun aşkınca düşünürlerinin paradoksal sezgileri Rönesansı gizli bir dünyaya götürür; sadece *per speculum et in aenigmate** görülen, anlaşılmaktan ziyade hissedilen bir dünyadır bu. Fakat, William Blake'in dediği gibi, erdem sarayına giden yol aşırılıklardan geçer. Panteizm, kendisini netleştirip basitleştirdikçe, bir sonraki yüzyılda Hobbes'un, Shaftesbury'nin ve Spinoza'nın o pervasız, ussal monizminde iyice gelişecektir. Sonrasında fiziksel bilimler, eleştirel şüphecilik ve tarihselcilik, ki bunlar da Rönesans'ın ürünleridir, yıkıntılar altında kalmış o büyük metafizik sentezi gömmek üzere sırasıyla

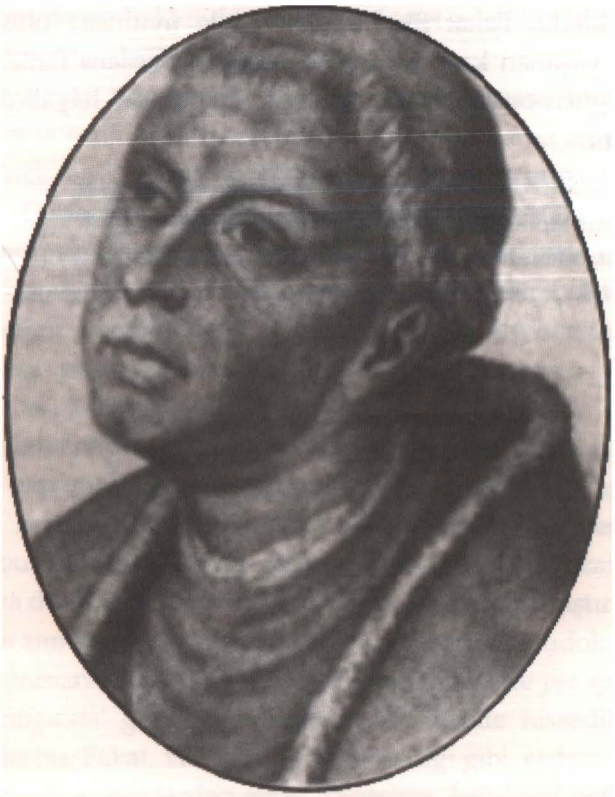
* Bir aynadan ve bilmece gibi (ç.n.).

sahneye çıkacaklardır. Pythagoras ile Platon'un esinlediği vizyondan, bilginin yeni matematiksel temelinden ve kozmosa kazandırılan yeni bir "mükemmeliyet"ten Galileo'nun "çözüme ulaştırıcı metot"u doğmuştur, bu metot hâlâ -karşı konulmaz bir biçimde- her berkitme çabasının bıraktığı enkaz üzerinde ilerlemektedir. Fakat fikirlerin birbiriyle uyumsuz oluşu yüzünden yaşanan kargaşa devam ettikçe Rönesans fantazisinin büyülü gücü ona eşlik edecek ve Prospero'nun* hayali de bize kalacaktır:

> Bulutların çevrelediği kuleler, o muhteşem saraylar
> Vakur tapınaklar, hatta yerkürenin kendisi
> Evet, ona miras kalan her şey dağılıp gidecek,
> Bir tek iz bile bırakmamacasına geride,
> Bu sabun köpüğü gösteri nasıl söndüyse, öyle.

* Shakespeare'in *Fırtına* oyunundan bir karakter (ç.n.).

Nicholaus Cusanus

1
NICHOLAUS CUSANUS

Bir gemicinin oğlu olan Nicholas Krebs 1401 yılında, şarabıyla ünlü Bernkastel'in karşı yakasındaki Moselle'de, Kues'te doğdu. Deventer'deki papazlık okulunda okudu, içinden bir kuşak önce Thomas á Kempis'in çıktığı, iki kuşak sonraysa Erasmus'un öğrenim göreceği tanınmış bir okuldu bu. Nicholas 16 yaşında Padua Üniversitesi'ne gitti ve İtalyan hukukçularıyla hümanistlerinden oluşan gruba katıldı (onun uluslararası düşünür mertebesine yükselmesini sağlayan bu çevredir). 25 yaşında Papa'nın Almanya'daki elçisinin sekreteri oldu ve Kiliseye intisap etti. 1433 yılında Basel Konseyi etrafında yoğunlaşan o zorlu krizde (Kilise güçlü bir merkezi otorite olarak ortaya çıkmak üzere kendi içindeki uzlaşmacı ya da "demokratik" eğilimlerle mücadele etmiştir) sivrilen figürlerden biri oldu. Bu krizde önce Konsey'in yanında yer alan Nicholas, deneyimsizliğinden dolayı, Papalığın en güçlü savunucusu haline geldi. 1437 yılında Doğu Kilisesi'yle bir uzlaşma zeminini sağlaması amacıyla Papa Eugene tarafından Konstantinopol'e gönderildi, bu girişim sonuç verdi ve bir sonraki yıl Floransa'da bir toplantı yapılması üzerinde anlaşıldı. İşte Yunanlı bilginler bu toplantı için İtalya'ya gelip bir süre orada kalmışlardır. Dolayısıyla Nicholas, Yunan kültürünün Batı Avrupa'ya yeniden tanıtılmasında anahtar bir rol oynamıştır.

Doğuştan bir arabulucu olan Nicholas, Hıristiyanlığı Müslümanlıkla uzlaştırma hayaline kapılmıştı. Uzun bir gemi yolculuğundan ülkesine döndüğü sırada, *Bilgin Kişinin Bilgisizliği* adlı yapıtında ortaya koymuş olduğu felsefi öğretinin, kafasında - kendi deyimiyle- "ani bir içgörü" uyandırması sonucu olmuştu bu. O andan itibaren hukukçu kimliğini bir yana bırakıp bir filozofa dönüşmüş, fakat aynı zamanda kilisede yetki sahibi bir şahsiyet haline gelmiştir: Önce Papa'nın temsilcisi olarak Almanya'daki sorunları çözme sorumluluğunu üstlenmiş, sonra da Tirol'de Brixen piskoposu ve nihayet kardinal (1445) olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla meditasyona fazla zaman ayıramamıştır. Dostu Aeneas Sylvius Piccolomini II. Pius adıyla papa olduğunda onun vekili olarak Roma'ya gitti ve o tarihten itibaren idari kararlar almakla yetkili oldu. İki dost 1464 yılında birkaç hafta arayla hayata veda etti, Nicholas'ın mezarı Roma'daki San Pietro kilisesinde, Michelangelo'nun Musalar'ının karşısındadır.

Cusanus'un felsefesi çetrefilli, yer yer oldukça bulanık bir felsefedir ve yorumcuları yanlış yerlere götürebilmektedir. Onda, bir diğer uluslararası deha Gottfried Wilhelm Leibniz'in özellikleri saklıdır. Leibniz gibi o da görüşlerine organik bir biçim kazandırmaya hiç vakit bulamamıştır, onun olgunluk eseri dobraca bir üsluba sahip dağınık ve kısa parçalardan ibarettir, bunları da kendi deyişiyle at sırtında 40 mil yol aldıktan sonra geceleri dikte ettirmiştir. İnsan, hümanizmin altın çağında söz sahibi olmuş ince zevkli ve dünyeviliğe açık bir edebiyatçının, Aeneas Sylvius'un, dostunun o muğlak spekülasyonları konusunda ne düşünmüş olduğunu merak ediyor. Belki de Nicholas'ın, çok iyi bir yönetici ve diplomat olduğu için, kendisini bu tür derin konularda harcamaması gerektiği kanaatine ulaşmıştır. Fakat görünen o ki bu, paradoksal bir biçimde, Alplerin kuzeyinde yaşayan düşünürlerin o müphem tarzı içerisinde, onun felsefe alanındaki otoritesini kuvvetlendirmiştir.

Nicholas (ya da daha çok kullanılan ismiyle Cusanus)'la birlikte Alman felsefesinin tam palazlanmış bir halde sahneye girdiğine kuşku yoktur, onun bazı güçlü özellikleri gözler önündedir. Kardinal Nicholas, ulusdaşı Meister Eckhart'ın "mistik gece"sinden ve o mütevazı meditasyon araştırmasından çok etkilenmiş, bu çabayı Pythagorasçı erdemle birleştirmeye kalkışmıştır. Fakat o, kendisinin de itiraf ettiği üzere, bir hümanist ve İtalya hayranı Alman olarak kalmıştır. Onun düşüncesi manastıra ve hatta akademiye özgü değildir: Onun küçük diyalogları bile dışarıda, açık havada gerçekleşir. "Hakikat," der, "basittir, pazaryerinde bağıra çağıra konuşur." Roma'nın bir sokağındaki işçi, ruhban sınıfından olmayan bir adam *(Idiota)* Hatip'e ve Filozofa Bilgin'in Bilgisizliği kapsamında Sokratik bir ders vermektedir; topla oynanan bir oyunda topun havada çizdiği eğrinin yükselme açısı (uzun süre ilgi çekmiş bir konudur bu) *De Ludo Globfde* erdem arayışına yeni bir "zemin" sağlamaktadır.

Cusanus'la ilgili olarak çoğunlukla göz ardı edilen (bilimsel bir başarısı olmadığındandır bu) esas nokta şudur: O, matematiği "sonsuzun bilimi" olarak gören modern düşünceyi içselleştirmiş yaratıcı bir düşünürdür. Bu düşünce, kendi içinde, matematiği büyüklüğün (niceliğin) bilimi, "yani azlık ya da çokluklа ilgili" bir bilim olarak gören o geleneksel ve oldukça yalınkat nosyona (skolastik düşünürlerce benimsenen bir nosyondur bu) ağır bir darbe indirir. Bu skolastik çerçeve içerisine hapsedilmiş bir disiplinin gerçek bilgiyle bir ilgisi olamazdı, çünkü o, töz ve özlere eklemlenmiş haliyle bizatihi "varlık"la ilgilenmekteydi. Sözgelimi, "insan" formunun insanın her bir parçasında bütünüyle mevcut olduğu (az ya da çok'tan azade olduğu) düşünülüyordu, dolayısıyla matematik de soyutlamanın gayya kuyusuna güvenle indirilebilirdi. Fakat filozofa matematiğin sonsuzun bilimi olduğu yollu çok farklı bir şey anlatılırsa (bu da gerçekte büyük Yunan matematikçilerinin keşfettiği, Aristoteles'in ise örtbas etmeye çalıştığı bir husustur), ondan

metafizik duygularıyla tepki vermesi beklenemez. Ortaçağ'ın eğitim anlayışıyla yetişmiş birine göre sonsuzluk, ilahi öze katılan ve bütün varlığın merkezinde yer alan bir şey diye anlaşılmalıdır. Matematik salt soyutlamalarla ilgili bir bilim olmaktan çıkmakta ve gerçekliğin doğru bilgisine götüren yollardan biri olmaktadır.

Bir doğa biliminin başarılı bir biçimde matematiğe dayandırıldığını kabul eden modern düşünürler bu yaklaşımı dolambaçlı bir yaklaşım olarak görebilir; fakat bu hiçbir şeyin başarının yerini tutmadığından dolayıdır ve şimdiki haliyle bilim hususunda pragmatik olmak kolaydır. Hâlihazırda kendimize duyduğumuz güven büyük bir düşünme çabasını gerekli kılmıyor ve felsefi bakımdan fazla bir mesafe aldırmıyor bize. Matematik, "anlaşmaya uymayıp görevini yapmamış" olduğu sürece onun metafizik ve ontolojik bakımdan taşıdığı değerin ortaya çıkarılması gerekmekteydi, Galileo ve Descartes gibi Platon ve Cusanus'un da yaptığı budur. Cusanus, gerçeği bir ucundan yakalamış, fakat gerekli entelektüel araçlara sahip olmadığı için bu yeni düşüncesini geliştirememiştir, bunu çok daha sonraları Leibniz ile Cantor başaracaktır. Cusanus aynı zamanda, entelektüel bir mistiktir (böylesi düşünürler mistizme eğilimlidirler). O, Ortaçağ Yeni-Platonculuğu ile Scotus Erigena'nın mirasını devralmıştır. Simgesel bir dilin sezgisine sahiptir (bu, açıktır ki, geminin güvertesinde yaşadığı kendi deneyimiydi), bu düşünceler böylesi bir dille tutarlı hale getirilebilir; Cusanus'un üst düzey geometrik imgelemi ona kılavuzluk etmiş, fakat onun düşüncesi (yeterli kavramlardan yoksun olduğu için) "sanı" ve "asli yetersizlik" yolunda meditasyona dalmıştır.

Sonsuz'u kullanarak sonluyla uğraşma noktasına bu şekilde el yordamıyla gelinmesi, yetersizlik ve kararlamayla kendini gösteren bu daimi yaklaşım, tam da Cusanus'un "Bilgin Kişinin Bilgisizliği" dediği şeydir. Cusanus, Aristotelesçilerin ve Tommasocuların Bilgisiz Bilginliğine şiddetle karşı çıkar; bu düşün-

sel bakışta herhangi bir ahmak, doktor olabilir çünkü. Cusanus'a göre bu adamlar anlamsız bir ortak payda olan "varlık"a dayanan ve sağduyudan soyutlanmış olan hantal bir kavram makinesinin manivela kolunu habire çevirip durmaktadırlar, buradaki "varlık" da salt dilsel bir kategoridir. Oysa Cusanus, her noktada bir derin paradoks gerçekliğine, "zıtların birliği"ne, işaret etmek istemektedir, ki bu sağduyunun ötesinde olan ama Tanrı'yı her varlıkta "genel olarak" açığa vuran ve varolmanın sırrını restore eden bir gerçekliktir:

> Çoğu insanın bizi uyardığı en büyük tehlike, entelektüel gizlerin dimağlara nakledilmesinin kökleşmiş bir alışkanlığın yetkesi karşısında ikincil hale gelmesinden kaynaklanan tehlikedir; zira bu, uzun ömürlü bir göreneğin gücüdür: çoğu insan kendi hayat tarzından vazgeçmektense ölümü tercih etmektedir. (...) Bugün Aristotelesçi sekt hüküm sürmekte ve zıtların birliğini saplkınlık diye görmektedir, oysa bu, mistik teolojiye çıkan biricik yoldur. Onların Aristoteles'i reddetmesi ve zirveye giden patikayı tırmanmaya başlaması bütünüyle bir mucize olur.

Aristotelesçilerin, Elea okulunun o çetin spekülasyonlarının da ortaya koyduğu üzere, sonsuz'a değinen bütün mülahazaları bile isteye reddetmiş ya da ezip geçmiş oldukları doğrudur. (Üç yüzyıl sonra Pierre Bayle'nin, ünlü makalesi *Zenon*'da aynı noktadan yola çıkarak modern usçuluk kavgasına öncülük etmesi dikkate değer bir husustur.) Cusanus'a göre, "zirveye giden patika" sonsuz'dan geçmektedir artık.

Başlangıçtaki düşünce şudur: Sonsuz yarıçapın oluşturduğu çember *de* düz bir çizgidir ve dimağımıza aralıksız olarak paradokslar (bu paradokslarla yüzleşmeye istekliysek eğer) esinlemek gene sonsuz'un doğası gereğidir. Anselmus daha önceden üst gerçeklikle düz çizgiyi karşılaştırmıştı. Başkaları, dik açılardan meydana gelen bir üçgende (böyle bir şey düşünülebilirse

tabii) Teslis* gizeminin bir simgesini görmüştü. Gene başkaları, daireyi ya da küreyi simge olarak seçti. Cusanus'un belirttiğince, tüm bunlar, sonsuzluk bağlamında özdeş ifadeler olmaktadır, çünkü tüm bu figürlerin bir olduğu yer burasıdır. Bu, küreyi de kapsar; çünkü küre, dairenin rotasyonu sonucu elde edilebilir; daire "bütün olasılıkların gerçekleştirildiği sonsuz'da küreyle özdeştir".

Dahası, bütün çizgileri meydana getiren ve potansiyel olarak bütün çizgilerle özdeş olan öğe, noktadır. Dolayısıyla -bütün olasılıkların gerçek olduğu yerden, sonsuz'un perspektifinden bakıldığında- nokta düz çizgiyle özdeş olur, minimumla maksimum çakışmış görünür, işte Zıtların Birliği'ni anlatan evrensel ilkenin anlamı budur, bu ilke romantik felsefenin o kalıcı ışıltısından bu yana revaçtadır. Ne var ki Cusanus, bunu kendi geometrisine oldukça ölçülü bir biçimde uyarlamıştır. Cusanus düz çizgideki noktaların oluşturduğu sonsuz'un, ne denli küçük olursa olsun, sonlu bir doğruyu meydana getiren noktalarla örtüştürülebileceğini biliyordur; bu durum sonsuz'un her bir sonlu şey içerisinde nasıl mevcut olduğunu ("küçülmüş/çekmiş" bir halde), gerçekte nasıl onun varlığının temeli, nedeni ve ölçüsü olduğunu göstermektedir. En küçük ve en büyük sonsuz'ların arasında salınan fakat hiçbirisine ulaşamayan sonlu şey varlığın tümleyenidir, ama bunu belirsiz bir biçimde yapmaktadır. Bilgi, yaratıcı bir tahmin ve yordama sürecidir. Bu sav, Platon'u akla getirmektedir ve kardinal Cusanus gerçekten de o eski ama hâlâ geçerli öğretiyle uyum içerisinde olmayı savunmaktadır; fakat bu Platon'un söylediğinin aynısı değildir, çünkü bilme süreci farklı farklı algılanmaktadır.

Sonsuz'un sonlu bir parçayla örtüştürülmesi fikrini alalım; bu fikir henüz ortaya atılmamış olan "bölünemeyecek kadar küçük" kavramına dek uzanmaktadır. Düz çizgi ve açı, deyim

---

* Baba, Oğul, Kutsal Ruh üçlüsü (ç.n.).

yerindeyse, oluş halindeki bütün büyüklüklerin altında yatan varlıklar diye düşünülmektedir. Bu durum, noktanın burada niçin tuhaf bir biçimde sadece çizgiyi meydana getirmekle kalmadığını, fakat aynı zamanda onun "tümleyeni" olduğunu açıklamaktadır: anlama yetisi onun sayesinde birliği algılar; elmasın parlaması, taş ister büyük ister küçük olsun, aynı şeyi göstermektedir çünkü. Bununla beraber eski düşünce, töz ve biçimi, dimağ onları doğrudan nasıl kavradıysa öyle görür; burada minimal şeyin eylemini (onun *yasasını)* bizatihi kendisi yakalayan düşünsel bir işlem söz konusudur, bu eylem de onun asıl tözü haline gelmektedir; fakat algının kışkırtması sonucu oradan çıkıp dışarıya uzanan düşünsel işlem, kendi yolunda eklemeli ve karma şeyler aracılığıyla faaliyet göstermekte, bu yolda ilerledikçe de onu provoke eden nesnenin belirsizliğini gidermektedir. Dolayısıyla, mantıklı olan şeyin fethi, o şeyin çok ötesinde soyut bir ilişkiler ağı örmekten geçmektedir, bu ilişkiler onu yavaş yavaş kuşatır ve bir sınıra eğilimlidir. Platonizm olarak ortaya çıkan şey bizim kendi bilim anlayışımıza doğru yönelmiştir.

Geometriden metafiziğe uzanan bir analojik tümdengelim bir bakıma keyfi gözükebilir, Hıristiyan dogması için eksiksiz bir ölçü sunmayı amaçladığında bu keyfilik daha da belirgin hale gelir. Fakat burada Descartes'ın, Leibniz'in ve Malebranche'ın kendi matematiksel düşüncelerine sıkı sıkıya bağlı kaldıklarını düşünmek durumundayız. Üstelik, bir metafizik soyutlama sadece iki yolla mümkündür: Ortak dilin ya da matematiğin kullanılmasıyla... Birinci yol Sokrates'ten başlayıp Hegel gibi modern düşünürlere uzanır, ikinci yol ise Parmenides'ten çıkıp Descartes'a, Leibniz'e ve onların ötesinde modern panmatematizme varır. Matematiksel kavramın açıklığına ve katılığına güvenen metafizik soyutlama, ıraktaki spekülatif dünyalara gözünü kararтarak dalar ve üzerinde bilimin gelişebileceği felsefi bir arka plan sağlar. Eğer Cusanus sonlu ötesine, grup teorisinin

dönüşümüne ve *n*-boyutlu uzaylara ilişkin modern kavramlardan yararlanabilmiş olsaydı, kendi gereksinimlerini karşılamak için kıyas götürmez derecede zengin bir sembolizm üretirdi. Bu durumda onun düşüncesi çoğun eklemsiz ve bulanık kalmak zorundaydı. Fakat geleneğin dışına çıkıp uç ve yaratıcı noktalara ulaşabiliyordu.

Cusanus'a göre evren, asıl evrenin salt kapsamlı bir simgesi ve "göreceli maksimum"u olmak zorundadır. Eğer her tekil şey Sonsuz Varlık'ın tikel bir tezahürüyse, evren salt şeylerin toplamı olarak değil, fakat her noktada baştaki "karmaşıklık"ın ilerlemeci "açınımı" olarak görülmelidir -burada Tanrı'yla dünyanın ilişkisini betimleyen bir zıtlık ve *oxymoron** söz konusudur. Ve en eksiksiz simge olarak sonsuz küre düşüncesinde gerçekten de örtük olan şey işte budur. Dolayısıyla, der Cusanus (Hermes Trismegistus'a atfedilen bir ifadeyle kendini tahkim ederek), evren, *çevresi hiçbir yer ve merkezi ise her yer olan* bir "küre" olabilir ancak. Bu küre kendine özgü bir "genel görelilik"e sahiptir, çünkü ne mutlak uzamı ne de referans çerçevesi mevcuttur, devimsellik ve durallık gözlem noktasına göre değişmektedir: Kozmosun kendi parçalarının hepsine simetrik olması koşulu, yani her noktada o parçanın merkez gibi gözükmesi gereği söz konusudur. Bu sebepten dolayı hareketsiz bir "dünyanın merkezi" olamaz (Yer'in kendisinin hareketsiz olduğu düşünülse de), fakat hareket her yerdedir; biricik gerçek "duralık" sonsuz hız olacaktır, çünkü maksimum ve minimum sonsuz hızda örtüşmektedir. Burada günümüzün kozmolojik spekülasyonuyla (evrenin giderek genişlediği düşüncesine dayanmaktadır bu) olan benzerlik, gölgede kalmış olsa da, hiçbir şekilde rastlantısal değildir. Aristotelesçi dünyanın kapalı küresi

* Birbiriyle çelişen iki kavramın yan yana kullanılmasıyla yapılan söz sanatı (ç.n.).

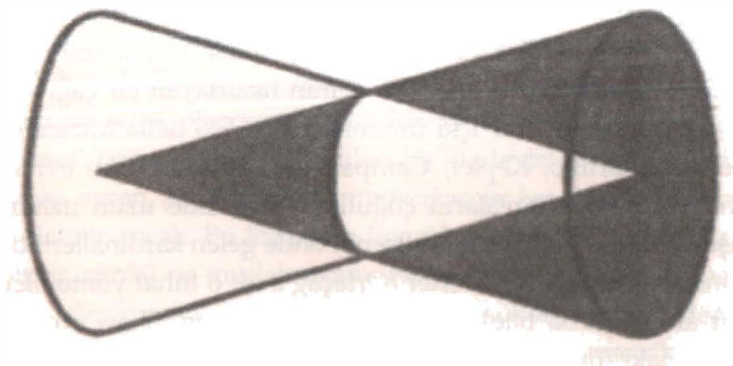
infilak ettirilmiştir, bunun gözden ırak olan sonuçları yakında ortaya çıkacaktır.

Bilimsel olarak elbette hâlâ bir çaresizlik söz konusudur. Nicholas, Yer'in hareket etmesini istemektedir, fakat Yer bir mekanizma yüzünden şaşırmış durumdadır; sonuç şudur: Yer birazcık hareket etmektedir, bu hareketi algılamak imkânsızdır; burada Copernicusçu düşünce öncesi bir düşünce yoktur. Öte taraftan, o girift felsefi çapraşıklık önemli düşüncelerin tohumlarını gizlemektedir (bizim bu kısa taslakta bu düşünceleri layıkıyla ele almamız imkânsızdır). Ortada durduğu kadarıyla bile bu düşünce yeterince etkileyicidir. Onun Sonsuz'a ilişkin paradoksları ve o şaşaalı Pythagorasçı anıştırmaları, skolastik düşünürlerin lafazanlığına yeterince zemin hazırlayan bir çağı esinlemiştir, onlar sert bir içki üretmişlerdir. Pico della Mirandola, Leonardo, Bruno, Kepler, Campanella gibi adamların evrenin sonsuzluğu ve dünyaların çoğulluğu üzerinde uzun uzadıya düşündüklerini biliyoruz. Kilisenin önde gelen kardinallerinden birinden gelen bu tür fikirler (Ortaçağ'a ait o tuhaf yöntemlerle kısıt altına alınsa bile), pek çok din adamının, Shaw'un Saint Joan'ındaki (bu dünyanın gerçeğine açık) başpiskopos gibi düşünmesine yol açmıştır: "İnsanların içinde yükselen yeni bir ruh var: büyük bir çağın şafağındayız. Basit bir keşiş olsam ve insanları yönetmek zorunda kalmasam, kendi huzurumu azizlerde ve onların mucizelerinde değil, filozoflarda ve Pythagoras'ta arardım."

Nicholas'ın sık sık atıfta bulunduğu aşağıdaki "paradigmatik şekil" ya da "şekil P", De Conjecturis'te bulunmaktadır:

> Karanlığa dalan bir ışık konisi ile ışığa dalan bir karanlık koni tahayyül edin; bu şekle dair [aklınıza gelebilecek] her türlü soruyu sormanız gerekir, öyle ki bu mantıklı imge, deyim yerindeyse, sizi elinizden tutup hakkında varsayımlar üretilen gizlere doğru götürebilsin. Sonrasında, diyelim ki evreni bu şekil yardımıyla bir bütün olarak düşünürsünüz.

Birlik olan Tanrı'nın bu durumda ışığın temeli olduğuna dikkatinizi çekerim; karanlığın temeli Hiçliktir. İmdi, Tanrı ile Hiçlik arasında bütün mahlûkların kendi yerlerini aldıklarını düşünmek durumundayız. Gördüğünüz gibi üst dünya karanlıktan yoksun değildir, fakat onun esaslı basitliğinden dolayı, bu mahlûklar ışık tarafından soğurulmuş gözükmektedirler. Alt dünyada ise karanlık hüküm sürmektedir, ne var ki ışık da yok değildir. Fakat şekilde de görüldüğü gibi, ışık karanlıkta gizlidir ve kendini göstermemektedir.

Aşağıdaki parça Cusanus'un *De docta ignorantia* başlıklı temel risalesinden alınmıştır.[1]

I. BİLGİ NASIL BİLGİSİZLİKTİR

Her soruşturma kolayca ya da zorlukla yapılan bir karşılaştırma ilişkisinden ibarettir; bu sebepten dolayı sonsuz sonsuz olarak bilinmez, çünkü o bütün karşılaştırmaların uzağında ve üstündedir. İmdi, oran herhangi bir şeydeki uyuşmayı ifade eder, fakat aynı zamanda bir ayırımı da ifade eder, öyle ki sayı olmaksızın anlaşılamaz. Sonuçta sayı,

[1] Nicolaus de Cusa, *Of Learned Ignorance,* Latinceden çeviren Germain Heron. Londra: Routledge & Kegan Paul; New Haven: Yale University Press, 1954.

karşılaştırmaya elveren bütün şeyleri kapsar. O halde sayı sadece nicelik içerisinde oran üretmez, o ister tözsel ister ilineksel olsun, herhangi bir tarzda uyuşmaya ve farklılığa muktedir olan her şeyde oran üretir. İşte bu sebepten dolayıdır ki Pythagoras, her şeyin sayılar sayesinde anlaşıldığını bu denli ısrarla ileri sürmüştü. Ne var ki, maddi şeylerdeki kombinasyonları kesin olarak bilmek ve bilinenin bilinmeyene tam olarak nasıl uyarlanması gerektiğini bilmek (Sokrates, kendisini bilgisizlikten kurtaracak hiçbir şey bilmediğini düşünüyordu) insan aklını çok aşan bir konudur. Buna karşılık Bilge Solomon, her şeyde sözcüklerle açıklamanın yetersiz kaldığı zorlukların olduğunu bildirmiştir; ve biz Tanrısal esin sahibi bir başkasından erdemin ve anlayışın bütün canlıların gözünden saklanmış olduğunu öğreniyoruz. Eğer durum buysa -en büyük filozof Aristoteles bile İlk Felsefe'sinde bunun doğada bize en belirtik gelen şeyler için geçerli olduğunu iddia etmiştir- böylesi bir zorluk söz konusu olduğunda bizim durumumuz güneşe bakmaya kalkışan baykuşların durumuna benzetilebilir; fakat bilgiye duyduğumuz o doğal arzu bir erekten yoksun olmadığı için onun dolayımsız nesnesi bizim kendi bilgisizliğimizdir. Eğer bu arzuyu bütünüyle realize edebilirsek bilgisizlik öğretisine ulaşmış olacağız. (...)

II. ARDI SIRA GELEN HER ŞEYE İLİŞKİN ÖN AÇIKLAMA

Bilgisizliği en büyük ilim diye ele alacağım için, maksimum ya da en büyük'ün tam olarak ne anlama geldiğini belirlemenin gerekli olduğunu düşünüyorum. Biz bir şeyin maksimum ya da en büyük olduğunu söylerken var olan hiçbir şeyin ondan büyük olmadığını anlatmış oluyoruz. Fakat çokluk tek bir varlığa aittir, bunun sonucunda da bu birlik -ki bu aynı zamanda varlıktır- ile maksimum özdeştir; çünkü eğer böyle bir birlik her şekilde ortaya çıkıyorsa ve sınırlamadan bütünüyle uzaksa, bu durumda onun karşısına konulacak hiçbir şeyin olmadığı açıktır, çünkü o mutlak maksimumdur. Sonuç olarak, mutlak maksimum tektir ve her şeydir; her şey onun içindedir, çünkü o maksimumdur. Dahası, onun her şeyde olmasından dolayıdır ki minimum hemen onunla örtüşür, çünkü onun karşısına konulabilecek hiçbir şey yoktur. Çünkü o mutlaktır, bütün olası varlığın içindedir, her şeyi sınırlamakta ama hiçbir şey tarafından sınırlanmamaktadır.

Birinci Kitap'ta bu maksimumu (bütün uluslar, şüpheye yer vermeksizin, bunun Tanrı olduğuna inanmaktadırlar) incelemeye çalışacağım. Aklın üzerinde ve kavrayış gücüyle yürütülemeyecek olan bir çalışmadır bu ve ben o yanına varılamaz ışıkta oturanı, sadece onu, kendime kılavuz alacağım.

İkincileyin, nasıl mutlak maksimuma sahipsek (bu mutlak kendiliktir ve her şey onun sayesinde kendisi olmaktadır) ondan da varlığın evrensel birliğine ulaşmaktayız, buna da mutlak olanın maksimum etkisi denmektedir. Sonuç olarak, onun evren olarak varoluşu sonlu'dur ve onun birliği, ki bu mutlak olamaz, bir çoğulluğun göreceli birliğidir. (...)

Bu konuyu sözcüklerin doğal özellikleri üzerinde ısrar etmekten çok onların bildik anlamlarının ötesine geçerek anlayabiliriz, çünkü bu doğal özellikler böylesi entelektüel gizlere etkin biçimde adapte edilemez. Okuyucu için konuyu çizimlerle bile göstermek zorundayız, fakat okuyucu hepten anlaşılır olana engellenmeden varmak için bu doğal özelliklerdeki akla uygun öğeleri bir tarafa bırakarak onların üstüne çıkmalıdır. Bu metodu takip ederken, bütün ifade zorluklarından kaçınarak ortalama bir dimağ açısından mümkün olduğunca açık kılmaya çalıştığım şey şudur: Bilgisizlik öğretisinin temelinde mutlak hakikatin bizim kavrayışımızın ötesinde olduğu gerçeği yatmaktadır.

III. MUTLAK HAKİKAT BİZİM KAVRAYIŞIMIZIN ÖTESİNDEDİR

Şurası besbelli ki sonsuz'dan sonlu'ya doğru bir gidiş yoktur, basit maksimum'un az ya da çok'a ilişkin derecelerle karşılaştığımız yerlerde bulunmadığı açıktır, çünkü bu tür dereceler sonlu, basit maksimum ise zorunlu olarak sonsuzdur. Dolayısıyla da basit maksimumdan gayrı herhangi bir şey verilmesi durumunda, ondan daha büyük bir şeyi bulmanın her zaman mümkün olduğu açıkça ortadadır. Eşitlik bir derece meselesidir: Birbirine benzeyen şeyler arasında bir şey şundan çok buna eşittir, çünkü bu şeyler aynı cinse ya da türe aittir ya da değildir, ya da bu şeyler zaman, mekan ya da etki bakımından birbiriyle ilintilidir ya da değildir. Bu sebepten dolayı iki ya da daha fazla şeyin birbirinin tıpkısı ya da eşiti olamayacağı, sonsuz sayıda

benzer nesnenin de bulunamayacağı aşikârdır. O halde, ölçülen şey ile ölçü ne denli eşit olursa olsun, sonsuza değin farklı kalacaklardır.

Dolayısıyla sonlu bir zihin, karşılaştırma yoluyla şeylerin mutlak hakikatine ulaşamaz. Doğası gereği bölünemez olan hakikat, "az"ı ya da "çok"u dışlar, öyle ki hakikatin ölçüsü gene hakikatin kendisi olur: Sözgelimi, daire olmayan bir şey bir dairenin ölçüsü olamaz, çünkü dairenin doğası tektir ve bölünemezdir. Sonuç olarak, hakikat olmayan anlığımız, kesin olarak hakikati yakalayamaz, hakikat sonsuzcasına büyük bir kesinlikte anlaşılamaz. Anlığımızın hakikatle olan ilişkisi poligonun daireyle olan ilişkisine benzer, poligondaki açıların artması onu giderek daireye benzetir; fakat onun daireyle özdeş olmaya indirgenmesinden ayrı olarak, açılarının sayısının artırılması (sonsuz sayıda açıya ulaşılsa bile) poligonu daireye eşit kılmayacaktır.

Dolayısıyla, hakikat hakkında bütün bildiğimiz şeyin şu olduğu açıktır: Mutlak hakikat bizim erişim menzilimizin ötesindedir. Olduğundan ne daha az ne de daha çok olan hakikat en mutlak zorunluluktur, buna karşılık bizim anlığımız bir olasılıktır. Bu nedenle ontolojik hakikat olan şeylerin özüne bütünsel olarak ulaşılamaz; bütün filozofların amacı bu olsa da hiçbir şey gerçekte olduğu haliyle bulunamamıştır. Bu bilgisizlik öğretisini daha derinlemesine öğrendikçe hakikatin kendisine daha çok yaklaşmaktayız.

IV. MUTLAK MAKSİMUM BİLİNEN AMA ANLAŞILMAYAN BİR ŞEYDİR. MAKSİMUM İLE MİNİMUM EŞANLAMLIDIR

Varlıkta basit/mutlak maksimumdan daha büyük hiçbir şey olamaz; mutlak maksimum bizim kavrayış gücümüzden daha büyük olduğu için -çünkü o sonsuz gerçekliktir- ona ilişkin bilgimiz asla onu anladığımız anlamına gelmez. O, bizim idrak edebileceğimiz her şeyin üzerindedir, zira onun doğası "az" ya da "çok"u anlatan dereceleri dışarıda bırakır. Gerçekte duyularımızla algıladığımız her şey, us ya da zihin, birbirinden o denli farklıdır ki aralarında tam bir eşitlik yoktur. Dolayısıyla maksimum eşitlik (burada bir çeşitlilik ya da başka bir şeyden farklı olma durumu söz konusu değildir) bizim kavrayışımızın tamamen dışındadır; bu yüzden mutlak maksimum en yetkin olandır, çünkü o olabilecek her şeydir. Olabilecek her şey olmakla o, tek ve aynı nedenden dolayı, olabildiğince büyük ve olabildiğince kü-

çüktür. Minimum, tanım gereği, kendisinden daha az olamayan şeydir ve bu tanım maksimum için de geçerli olduğu için, minimumla maksimumun özdeş olduğu apaçık ortadadır.

* * *

Kanıtımız şudur: Birlik ve eşitlik öncesiz olduğu için bağlantı da öncesizdir. Fakat birden fazla öncesizliğin varolması imkânsızdır; eğer böyle bir durum söz konusu olursa (çünkü birlik bütün çoğulluğu önceler) doğası gereği öncesizlikten önce gelen bir şey varolacaktır, ki bu da saçmadır. Üstelik birden fazla öncesiz varlığın olması durumunda, her biri diğerlerinde olmayan bir şeye sahip olacak ve dolayısıyla hiçbiri yetkin olmayacaktır; bir başka deyişle, hiçbir biçimde öncesiz olmayan bir öncesizlik varolacaktır, çünkü o kusurludur. Bu saçmalık birden fazla öncesizliğin imkânsızlığını ortaya koymaktadır. Sonuç şudur: Eşit derecede öncesiz olan birlik, eşitlik ve ilinti tek bir şeydir. Bu birlik Pythagoras'ın -filozofların birincisi ve İtalya ile Yunanistan'ın onurudur o- tutkuyla bağlandığı bir teslis (*trinity*)'tir. (...)

XI. FARKLI TANRISAL GERÇEKLİKLERİ ANLAMADA MATEMATİKÇOK BÜYÜKBİR YARDIMCIDIR

Bizim büyük filozoflarımız ile teologlarımızın hepsi, tam bir ittifak içinde, görünür evrenin görünmeyen evrenin bir yansısı olduğunu ve yaratılanlardan yola çıkarak Yaratıcının bilgisine, "bir aynanın içinde ve karanlık bir tarzda", ulaşabileceğimizi ileri sürerler. Manevi şeyler (bunlar, kendinde, bizim erişim menzilimizin ötesindedir) incelenirken sembolizme başvurulmasının temel nedeni zaten ortaya konmuştur. Onu ne algılayabilir ne de anlayabiliriz, ama şunu biliyoruz ki her şey bir biçimde birbiriyle ilişki içindedir ve bu karşılıklı ilişki sayesinde her bir birey bir evren oluşturmaktadır ve bir mutlak içerisinde varlıkların çokluğu birlik'in bizatihi kendisidir. Her görüntü (imaj) örnek alınan şeyin yaklaşık olarak yeniden üretimidir, ne ki doğanın birliğindeki Mutlak imajdan ya da örnek alınan şeyden gayrı hiçbir imaj, daha önce de açıklığa kavuşturduğumuz gibi, örnek alınan şeyi, çok daha aslına uygun ve kesin imajlara ilişkin bir sonsuzluk olasılığını ortadan kaldıracak biçimde, tam bir doğruluk ve açıklıkla yeniden üretemez.

Bir imajı kullandığımızda ve analojik olarak henüz bilinmeyen bir şeye ulaşmaya çalıştığımızda, söz konusu imaj hakkında hiçbir şüphe olmamalıdır; zira biz ancak koyutlar *(postulates)* ve kesin şeyler aracılığıyla bilinmeyene ulaşabiliriz. Fakat bütün şeylerde çok miktarda akla uygun maddi olasılık vardır ve bu da onların niçin sürekli bir akış halinde olduğunu açıklamaktadır. Şeylere ilişkin bilgimiz, onların maddi koşullarının tamamen göz ardı edilmesiyle kazanılmaz, bu koşullar olmaksızın şeylere dair hiçbir imaj oluşturulamaz; bilgimiz bütünüyle onların olası varyasyonlarına da tâbi değildir, fakat akla uygun koşullardan soyutlandıkça bilgimiz daha kesin ve elle tutulur bir hale gelir.

* * *

Bir özü en mükemmel eşitlik ile paylaşma gücüne yalnızca Maksimum ya da Sonsuz Öz'ün kendisi sahiptir. Nasıl ki tek bir en mükemmel birlik var, aynı şekilde birliğe ilişkin tek bir eşitlik olabilir ancak; ve bu en mükemmel eşitlik olduğundan dolayı bütün şeylerin özüdür.

Keza, tek bir sonsuz çizgi vardır ve o bütün sonlu çizgilerin özüdür; ve sonlu, zorunlu olarak sonsuz çizgiden geldiği için, aynı zamanda sonlu ve sonsuz olabildiğinden daha fazla kendi özü olamaz. Sonuçta, birbirine tam olarak eşit iki sonlu çizgi nasıl mümkün değilse (çünkü tam eşitlik, ki en büyük eşitliktir, bizatihi Sonsuzluktur), aynı şekilde hepsinin bir özü olan özü eşit olarak paylaşan iki çizgi bulmak da mümkün değildir. Dahası, daha önce de söylediğimiz gibi, iki adım uzunluğundaki bir çizgideki sonsuz çizgi iki adımdan ne daha fazla ne de daha az, üç adım uzunluğundaki bir çizgide üç adımdan ne daha fazla ne de daha azdır vs... O her bir sonlu çizgide tamdır, çünkü birdir ve bölünemezdir. Ancak o her bir çizgide tam olmak üzere sonlu ve müdahil değildir; zira böyle bir şeyin olması durumunda sonsuz çizgi iki adımlık bir çizgide tam iken üç adımlık bir çizgide tam olamaz, çünkü iki adım uzunluğundaki bir çizgi üç adım uzunluğundaki bir çizgi değildir. Dolayısıyla o, her bir çizgide tam ve bütündür, çünkü o ikisi de değildir ve bir çizginin diğer çizgilerden ayırt edilmesi onların sonlu olması olgusundan ötürüdür.

Öyleyse sonsuz çizgi her bir çizgide tamdır ve her bir çizgi onun içindedir. Eğer şu iki ifadeyi bir arada ele alırsak, ki almamız da gerekir, Maksimum'un nasıl her şeyde bulunduğunu ve de özelde hiçbir

şeyde bulunmadığını açıkça görürüz. Aynı özden dolayı her şeyde olduğu ve her şey de onun içinde olduğu için ve bizatihi kendisi bu söz konusu özü oluşturduğu için, kendi içinde Maksimum olan şey gene Maksimumdan başkası değildir: Her şeyin ölçüsü ve kuralı olan Maksimum gerçekten de birdir ve kendi içinde Mutlak Maksimumla aynıdır: Maksimum Maksimumdur. Tüm varlıkların tek başına Maksimumu kendi içinde varolur ve her şey sanki kendi özlerindeymiş gibi Maksimumun içindedir, çünkü Maksimum onların özüdür.

Bu mülahazalar ve özellikle de sonsuz çizgi benzetmesi, kutsal bilgisizlik içinde (anlaşılır olmaktan uzak) Mutlak Maksimuma doğru devinirken usa büyük yardımı dokunabilir. Varlıklar sadece varlığa katıldıkları için, bu katılımı bütün varlıklardan çıkararak Tanrı'ya nasıl ulaşacağımızı açıkça görüyoruz şimdi; bu bastırıldıktan sonra kendi sonsuz basitliği içinde bir kendilik kalır sadece, bu da bütün varlıkların özüdür. Dimağ, böylesi bir kendiliği, ancak bilgisizlik öğretisiyle yakalayabilir, zira ben varlığa katılan her şeyi bir kez zihnimden söküp attım mı geriye bir şey kalmaz. İşte bu nedenden dolayı Büyük Denis de [Aeropagus meclisi üyesi] Tanrı'yı anlamanın, hiç'e yönelikmiş gibi bir şeye yönelik olan yaklaşımla pek ilgisi olmadığını söyler; kutsal bilgisizlik insana şunu öğretir: Bilince hiç gibi gözüken şey kavranılamaz Maksimumdur.

XXII. TANRI'NIN İNAYETİNDE ÇELİŞMELER UZLAŞIR

Evvelki düşüncelerimizden yola çıkarak şimdi ulaştığımız o derin içgörünün daha bir bilincinde olduğumuzdan, artık Tanrı'nın İnayeti'ni incelemeye başlayabiliriz. Söylenenlerden açıkça ortaya çıkan şey şudur: Tanrı her şeyi sarar/kuşatır, çelişmeleri bile...

(...) O halde negatif teoloji üzerine birkaç söz etmek yararlı olacak.

Kutsal bilgisizlik bize şunu öğretmiştir: Tanrı tarif edilemez, çünkü O sözcüklerin ifade edebileceği herhangi bir şeyden sonsuzcasına büyüktür. Bu öylesine doğrudur ki, biz negatif önermeler kullanmak ve eliminasyon işlemine başvurmak suretiyle O'nun hakkındaki hakikate yaklaşırız. Bu nedenledir ki soylular soylusu Denis, O'nu ne Hakikat ne Us ne Işık ne de insanoğlunun dile getirebileceği herhangi bir isimle adlandırır; ve Haham Salomon ile bütün bilge kişiler bu konuda Denis'in peşinden gitmişlerdir. Dolayısıyla, bu negatif teolojiye

göre O ne Baba ne Oğul ne de Kutsal Ruh'tur; O'nun hakkında tek bir sözcük kullanılabilir: Sonsuz. Bu sonsuzluk öncesiz ve sonrasızdır ve türemez; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u birbirinden ayırt ederken Poitiers'li Hilary anlamca derin bir tümce kurar: "In aeterno infinitas, species in imagine, usus in munere." Demek istediği şudur: Öncesizlikte gördüğümüz her şey sonsuzluktur ve sonsuzluğun öncesizlik olduğu doğrudur, ama sonsuzluk bir negatiftir ve bu nedenle o bir türeme ilkesi olarak düşünülemez. Oysa öncesizlik bu şekilde açıkça düşünülebilir, zira öncesizlik sonsuz birliğin ya da sonsuz şimdinin bir doğrulamasıdır ve dolayısıyla başka bir şeyden türemeyen bir ilkedir. "Species in imagine" bir ilkeden türeyen ilkeyi ifade eder ve "usus in munere" de her ikisinden türeyen oluş'u anlatır.

* * *

(...) Öyleyse, negatif teoloji söz konusu olduğu sürece, şu sonucu çıkarmak durumundayız: Tanrı bu hayatta ya da gelecek hayatta bilinemez. Tanrı'yı bilen gene Kendisidir; sonsuz ışık karanlığa ne denli anlaşılmaz geliyorsa O da mahlûklara o denli anlaşılmaz gelir.

Bundan hareket ettiğimizde teolojide negatif önermelerin nasıl doğru olduğu ve pozitif önermelerinse nasıl yetersiz kaldığı açıklığa kavuşur, negatif önermeler içinde daha doğru olan önermeler büyük kusurları sonsuzcasına Yetkin'den çıkarıp atar. Örneğin, Tanrı'nın bir taş olduğunu yadsımak, O'nun hayat ya da anlak olduğunu yadsımaktan daha doğrudur. (...) Pozitif önermelerde bunun tersi geçerlidir: Tanrı'nın anlak ya da hayat olduğunu öne sürmek, O'nun toprak, taş ya da herhangi bir madde olduğunu öne sürmekten daha doğrudur.

Artık iyice açıklığa kavuşmuş olması gereken tüm bu hususlar bizi şu sonuca götürür: Biz, bir biçimde, anlayamayız; mutlak hakikat bizim koyu cehaletimizi aydınlatır. Öyleyse bu, bizim araştırdığımız bilgisizlik öğretisidir. (...)

II. KİTAP

I. ÇATILAN ÖNERMELERDEN EVRENİN BİRLİĞİ VE SONSUZLUĞU ÇIKARSANIR

* * *

Şunu temel bir ilke olarak alıyoruz: farklılığa ilişkin derecelerin bulunduğu bir yerde en büyük olasılık olan/gerçek bir maksimuma ulaşmak imkânsızdır. Buradan yolumuza devam edersek şunu görürüz: Mutlak eşitlik sadece Tanrı hakkında ileri sürülebilir, sonuçta da, O'ndan gayrı bütün varlıklar zorunlu olarak birbirinden farklı özellikler gösterir. Dolayısıyla hiçbir devimsellik bir başka devimselliğe eşit olamaz, gene hiçbiri bir diğerinin ölçüsü olamaz, çünkü ölçü ile ölçülen arasında zorunlu olarak bir farklılık mevcuttur. (...) Sonuç olarak, en büyük olan bir devimselliğe sahip olmak imkânsızdır, zira devimsellik ve durallık çakışacaktır. Dolayısıyla hiçbir devimsellik mutlak değildir, zira mutlak devimsellik durallıktır. Bütün devimsellik Tanrı'ya içerilmiştir.

* * *

XI. DEVİMSELLİĞİN SONUÇLARI

İlim olan bilgisizliğin o önde gelen öğretinin hakikatini göstermiş olması olgusu, belki de daha önce böyle bir öğretiyi duymamış olanlara şaşırtıcı gelecektir. Bunun sayesinde biz şimdi şunu biliyoruz: Evren bir teslistir; evrende yeterlik, edim ve bu ikisini birbirine bağlayan devinimden oluşmayan hiçbir varlık yoktur, ve bu üçünden hiçbiri diğerleri olmaksızın varlığını sürdüremez; sonuçta bunlar, ister istemez, çok çeşitli derecelerde olmak üzere her şeyde bulunur (bu dereceler öylesine farklıdır ki, evrende her bakımdan birbirinin eşiti olan iki varlık bulmak imkânsızdır). Dolayısıyla, yıldızların farklı devinimlerini hesaba kattığımız takdirde, dünyanın devindiricisinin toprağa, havaya, ateşe ya da başka herhangi bir şeye, sabit/devinimsiz bir merkez üzerinden sahip olmasının imkânsız olduğunu görürüz. De-

vimsellikte, sabit bir merkez gibi mutlak minimum yoktur, zira minimum ile maksimum zorunlu olarak özdeştir.

Bu nedenledir ki merkez ile çevre uzunluğu özdeştir. İmdi dünyanın çevresi yoktur. Dünyanın bir merkezi olsa elbette bir çevresi de olurdu, bu durumda dünya kendi içerisinde kendi başlangıcını ve sonunu kapsardı; bu da dünyaya bir sınırlama dayatan başka bir şeyin -dünyanın dışındaki uzayda varolan bir şey- olduğu anlamına gelirdi. Bütün bu sonuçlar yanlıştır. O halde dünya maddi bir merkez ile çevre içine hapsedilemeyeceğine göre Tanrı olmaksızın anlaşılamaz, tıpkı merkezi ve çevresi olmaksızın anlaşılamayacağı gibi... Dünya sonsuz değildir, ne ki sonlu olarak da algılanamaz, çünkü içerisine hapsedildiği hiçbir sınır yoktur.

Yer merkez olamaz, o bir şekilde devimsellik içinde olmalıdır; gerçekte onun devimselliği sonsuzcasına az olabilmelidir. Nasıl ki yer dünyanın merkezi değildir, dünyanın çevresi de, karşılaştırıldığında yer merkeze gök de çevreye yakın gözükmesine rağmen, sabit yıldızların küresi değildir. Öyleyse yer, sekizinci kürenin ya da başka herhangi bir kürenin merkezi değildir.

2

AKADEMİLİ BİLGİN YA DA AYDIN* EŞEK

Cusanus özgün/benzersiz bir düşünürdür. Ne ki, onun eski hakikatlerin bir tefsiri olarak kendi düşüncesini ne denli dikkatli bir biçimde sunduğunu gördük. O, her şeyin daha önceden söylenmiş olduğunu (hatta Pythagoras, Dionysios ve Haham Salomon tarafından bile... ama tarih tüm bu karakterleri doğrulamakta isteksiz davranmıştır) ileri sürmekten gurur duymaktadır. Aynı şekilde kendi zamanının ressamları da, benzersiz bir yaratıcılık sergiledikleri anda bile klasik modelleri taklit ettikleri düşüncesindedirler. Bu tutumun, en azından felsefede, sağlam bir nedeni vardır. Antikiteden kalma organize bilgi birikimi henüz yan yarıya keşfedilmişti ve bir düşünür açısından bu külliyatın yardım görmeksizin üzerinde çalışabileceği her şeyi kat be kat aştığını varsayması doğaldı. O, geçmişe ait kimi muğlak belgelerde kendi görüşlerinin doğrulandığını görmekten sonsuz bir mutluluk duymaktaydı.

Bu nedenle bilginlik kurumu kamusal bilinçte, az ya da çok, bilimin günümüzdeki yerine benzer bir yer tutmaktaydı. Erasmus ya da Scaliger, bir Einstein ya da bir Freud kadar ünlüydüler yaşadıkları dönemde. Fakat gerçek keşiflere yönelik adımlar atılmadığı sürece bu "yeniden doğuş", büyük ölçüde, geçmiş te-

---

* Kolayca anlaşılacak kadar açık, vazıh (ç.n.).

maların (antik döneme yüzünü çevirmiş âlimler ve retorikçi hümanistler için uygun bir alandır bu temalar) daha da geliştirilmiş bir tekrarı ve süslenmiş hali olabilirdi ancak. Bilgiçligin skolastik mirası da hâlâ Avrupa'nın üzerinde olanca ağırlığıyla durmaktaydı, en büyük düşünürler bu mirasla uyuşmayı seçmişti: Leonardo bile, dokunaklı bir biçimde, "yazarları delil olarak gösterebilmeyi" diler, böylece fikirleri bir saygınlık kazanacaktır. İşte burada "yazarları delil olarak" nasıl göstereceğini bilen bir adam var. O en azından iki yüzyıl daha etkisini sürdürecek, diye bir saptamada bulunur Dr. Slop. Dr. Slop, Overbury'nin *Characters* adlı yapıtından alınmış bir portredir. Sir Thomas Overbury İngiliz tarihinin en fazla yankı uyandıran cinayetlerinden birine kurban gitmesiyle tanınır: 1613 yılında Londra Kulesi'nde Essex kontesi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür, genç kontes "onun artık bu sahneye dönmemesi gerektiğine" karar vermiştir çünkü. Eğer Overbury'nin, nasıl yazmak gerektiğini bilen dostu Rochester'le kontes aleyhine konuştuğunu göz önüne alırsak, kontesin bu korkunç işe niçin yeltendiğini anlayabiliriz.

Yalınkat bir bilgin, anlamlı sözler etmekten çok teklifsizce konuşan aydın bir eşek ya da siyahlar giyinmiş salak bir adamdır. Bulunduğu üniversitenin antikliği onun amentüsü, ait olduğu okulun mükemmelliği (gerçi futboldaki bir eşleşme içindir bu) onun akidesidir. Latinceyi kendi ana dilinden daha iyi konuşur ve kendi yurdunda bir yabancıdır. Küçük hesaplar peşindedir, kendisiyle ilgili muhteşem hikâyeler anlatır çoğun, bu hikâyeler -ister gerçek ister yalan olsun- çoğu kez gülünçtür. Onun tutkusu diploma almaktır, fakat olur da üniversitede bir yer kaparsa gözü kendinden başka kimseyi görmez. Bütün mantıksızlığına rağmen boynuzlanmış bir evli erkeğin ve bir kentlinin, kendi annesinin kocası belediye meclisinin bir üyesi olsa da, *termini convertibiles* olduklarını ileri sürmekten ve buna yemin etmekten çekinmez. Görünen o ki, kavga gürültü olmaksızın asla vücuda gelmedi o, zira onun tüm yaşamı yandaş olmak ve karşı çıkmak arasında geçmektedir. Bir teşrifatçı gibi dili her zaman zekâsının önünde gider, fakat teşrifatçıdan daha hızlı olarak. Hiçbir hususta gözünü budaktan sakınmaz, binicilikteki ve

silah kuşanmadaki mahareti buna kanıttır. Lafını uzattıkça uzatır, hiç kimse onun teklifsizce konuşmasına tahammül edecek kadar sabırlı olamaz. (...) Kullandığı ifadeler zihninin büründüğü kisvedir ve sanki bir yastık gibi kuş tüyünden yapılmıştır. Bu ifadeler en açık bir biçimde dile getirildiğinde cüretkâr bir tona ve tumturaklı bir üsluba kavuşur. Konuşması bir ergoyla* kapanır, mesele ne olursa olsun hakikat onun tarafındadır. Herhangi bir şeyden habersiz olmak onun şanına gölge düşürür, gelgelelim hiçbir şey bilmediğini bilmez. Çiftçilik hususunda Vergilius'un *Georgics*'inden, sığırlar konusunda gene onun *Bucolics*'sinden, savaş stratejileri konusunda *Aeneid*'den ya da Sezar'ın *Mülahazalar*'ından edindiği bilgileri talimat olarak verir. Her şeyi kitaba göre idare eder, her işte beceriklidir ama hiçbirinde başarılı olmaz. Söylenen sözleri aklında tartmadan gerçek diye kabul eder ve dolayısıyla da Erra Pater'in heretiklerin babası olduğuna, Rodulphus Agricola'nın gerçek bir çiftçi olduğuna tüm kalbiyle inanır ve Systema'nın *Mantık*'ının Keckerman'ınkinden üstün olduğu fikrine kapılmaz. Onun kara bahtı bir aptal olmasından dolayı değildir pek, şunu dünyaya ifade etmek için bu tür acılarla doludur o: başkalarında doğal olan şey onda yapaydır. Yoksulluğu onun mutluluğudur, zira bu yoksulluk kimilerinin şuna inanmasını sağlamaktadır: o, feleğin gözdelerinden biri değildir. Sahip olduğu ilim, küçüklüğünde tersine yapılan bir lavman gibi yerleştirilmiştir ona ve şimdi bu ilim bir gezgin satıcının yükünde yanlış yerde bulunan eşya gibidir, bilginimiz ona sahiptir ama nerede olduğunu bilmemektedir. Özcesi o, insanın kanıtıdır, bir âlimin ön kapağıdır, ya da ahlaklılık içinde bir puritendir, konuştuğunda mangalda kül bırakmaz ama iş pratiğe gelince bir hiçtir.

---

* Ergo: O halde (ç.n.).

Leonardo da Vinci

3
LEONARDO DA VINCI

Dimağın gözle birlikte tanrısal bilimlere nüfuz ettiğini ve gözün dimağın sürekli ve incelikli düşünmesini engellemeye yatkın olduğunu söylerseniz, size şöyle cevap veririm: Duyuların efendisi olan göz, o karmakarışık ve yalancı -bilimler değil- söylevlere (insanlar bunlar sayesinde el kol hareketleri ve gürültü patırtıyla tartışıp dururlar) eğilerek kendi görevini yapar. (...) Bağırtının olduğu yerde gerçek bilim olmaz, çünkü hakikatin tek bir koşulu vardır, o da deklare edildi miydi tartışma bir daha başlamamacasına sona erer.

Leonardo da Vinci (1452-1519)'nin felsefeyle uğraşma tarzı budur. Dikkatli ve affetmeyen o göz, hızla çırpıştırılmış bir resimde filozofun kendisini ilgi odağı haline getirir ve onu o meşru uğraşın bir çeşitlemesi yapan gülünç münazaraların içerisine çeker.

Zaman zaman "çok saygın adamların yetkesi"ni kabul etse de kitabî ilme hep şüpheyle bakan bir yabancının tavrıdır bu. O, kendi eğilimleri doğrultusunda hareket etmekte ve İonyalı natüralistlerin bıraktıkları yerden -sanki içgüdüsel bir tutumla- başlamakta özgürdür.

Yukarıda alıntıladığımız parça Platon'un *Phaedon*'da "duyular aracılığıyla kavramak ümidi içerisinde gözlerini büyük bir

dikkatle eşyaya çevirenler"e karşı yaptığı tercihe verilen istemli bir cevap gibi gözükmektedir neredeyse. Hakikati bu dünyanın dışındaki saf idealar dünyasında bulma çabası on sekiz yüzyıl boyunca "boş yere yaygara" koparmıştır; şeylere tekrar göz atma zamanıdır şimdi.

Filozoflar Leonardo'yu, o "yazınla ilgisi olmayan" adamı, kendi aralarına kabul etmeyi defalarca ve hararetle reddetmişlerdir; çünkü onların standartlarına uyacak "muntazam bir düşünme" çabası içinde olmamıştır Leonardo, bir sistem oluşturacak şekilde formel ilkeler geliştirmemiştir. Gerçekte, onun düşüncesinin evrensel diskuru tutarlılıktan hiç de uzak değildir. Leonardo'nun *gördüğü* evrenin mantıksal dokusu sıkıdır, derinlemesine düşünmeye elverişlidir; fakat o yapılamaz diye duyumsadığı şeyleri denemekle, yani bu evreni salt sözel sıkılığa tercüme etmekle ilgilenmemektedir. O, skolastiklerin yaptığı gibi sadece sözcüklerle düşünmeyi reddetmektedir. Yeni bir dile uzanan bir geçit aramaktadır. Biçim'in betimlenmesinden uygulamalı matematiğe değin pek çok derinliği taramakta, buralara yaptığı sondajlarla bu dili kurmaya çalışmaktadır. "Elementlerin ne olduğunun tanımlanması insanın elinde olan bir şey değildir, fakat bunların doğurduğu sonuçların birçoğu bilinmektedir," diye yazmıştır ve modern çağın insanı onun bu sözlerine katılmakta hiç zorluk çekmez; yine de o bir sezgiyi ifade etmektedir, ki bu sezgi deneysel metodun ortaya çıkmasından önce geliştirilmesi mümkün olmayan bir yetidir. Onun zamanında "nelikleri" ya da *nitelikleri* tanımaya dair o büyük projeden böylesine hafif bir tutumla vazgeçilemezdi; çünkü bu proje, en azından, eldeki araçlarla bir sonuca bağlanabilirdi. İki yüzyıl sonra Spinoza, hâlâ, yaptığı şeyin bu olduğuna inanmaktaydı.

Bilmek, "nelik" ya da tözleri temsil eden isimler aracılığıyla elde edilen bir şey değilse, nedir peki? "Eşyanın doğası üzerine spekülasyon yapanlar; doğanın kendi düzeni içerisinde kendi-

sini kendi erekleri doğrultusunda yönlendirdiği yolundaki bilginizden emin olmayın, fakat böylesi şeylerin dokusunu zihniniz nasıl tasarımlıyorsa öyle biliyor olmanızdan hoşnutluk duyun." McCurdy de dâhil olmak üzere çevirmenler, "tasarımlıyorsa" sözcüğünün yerine "kavrıyorsa" sözcüğünü kullanarak tüm parçanın yanlış yorumlanmasına yol açmışlardır. Leonardo'nun ne demek istediğinin açıklığa kavuşturulması gereği vardır. Bu, güçlü bir epistemolojik duruştur, Vico'nun iki yüzyıl sonra kendi özgün tarzıyla geliştireceği bir başlangıçtır: İnsan doğa hakkındaki hakikati bilemez, fakat bizatihi kendisinin "yaptığı" şeyi, yani tarihe ilişkin hakikati bilebilir. Ne ki, Leonardo ne demek istediğini bu şekilde ortaya koymaz, onun zihni geçmişimize dönük değildir. O, insanın hem sanatsal hem de teknik olarak neleri yaratabileceği üzerinde düşünmektedir. Doğa sadece sezinlenebilir; o, olsa olsa, kendi tasarımlarına götüren "ipuçları" verir: Fakat insanın o sınırsız yaratıcı dünyası tam da insana özgü bir dünyadır.

Buradan ve onun mühendislik keşiflerinden yola çıkarak Leonardo'yu bir "modern"e (bu sözcükle ne demek istenirse istensin) dönüştürmeyi denemenin pek bir anlamı yok. "Modern" sözcüğü her kuşakla birlikte anlamını değiştirmek zorunda kalmıştır. Leonardo kendi çağının en özgün doğa filozofudur. O dönemde bizim bilim diye adlandırdığımız olgu yoktu, fakat sanat vardı ve bizim nazarımızda bir bakıma yitik bir sanattır bu.

Leonardo'nun yol gösterici düşüncesi göz'ün, bir başına, gerçekliği görmeye muktedir olduğu yollu düşünce değildir; fakat eğitimli/dikkatli bir göz, "nasıl göreceğini bilen" ve elin becerisini kontrol eden bir göz gerçekliğin gizli yapısına yaklaşabilirdi, insanın okuyarak bu gerçekliğe -onu bizatihi kendisinin yeniden tasarımlaması ölçüsünde- yaklaşması gibi... Bu, onu anladığımız şekliyle gözlemsel bir bilgi değildir salt, deneysel

bir bilgi de değildir, zira "deney" sözcüğü bile "deneyim" sözcüğünün taşıdığı anlamın ötesine geçmemektedir (Galileo, modern anlamda bir deney yaptığında onu "deneyim usulü" diye adlandıracaktır). Bu, işlemsel ve yaratıcı bir bilgidir, ya da Leonardo'nun deyişiyle, "kesin fantazi"dir. Sanatçı, "gerçek filozoftur, çünkü o bir doğayı daha özlü biçimde yeniden yaratmakta, doğadan, "gözü" ya da dimağı "karşılayan" çok daha fazla şey çıkarmaktadır. "Duyular aracılığıyla içimize girmeyen zihinsel şeyler boştur ve zararlı olanlar dışında hiçbir hakikati meydana çıkarmazlar." Zararlı olan şey, dimağımızı gerçekliğe kapatan evrensel ifadelerdir. Öte yandan, yaratıcı katılım olmaksızın "duyular"ın alımladığı şeyler de zararlı olabilir, sanatçı bunu çok iyi bilir, çünkü o iradesi doğrultusunda tutkular uyandırabilen bir büyücüdür. Leonardo, Madonnalarından birinin sahibi olan ve acil olarak onu satmak zorunda kalan birinden ironik bir dille söz eder, bu kişi "ona saygı borcu olmasına rağmen, ümitsiz bir biçimde o imgeye âşık olmuştu(r)."

Sanatçı, filozof gibi, tutkunun üstündedir; zira onun dimağı o gizli altyapıdadır, bu da onun çabası sonucu açığa çıkmaktadır. Geometri, perspektif, oran ve mekanik, onun bir sanatçı ya da bir mühendis olarak yeni bir şey yaratmasını ya da inşa etmesini mümkün kılan araçlardır; bu araçlar doğada işleyen yasayı temsil etmektedir, bu öyle bir yasadır ki soyutlamalara tüm olarak indirgenemez, fakat plastik gerçeklik ve işlemsellik içerisinde sonsuza dek tezahür eder.

Matematiğe ilişkin bu düşünce Yunanlılarınkinden esaslı bir biçimde farklıdır, matematik anlayışları Yunanlıları sadece düşünümselliğe denk düşen soyut bir kendilikler dünyası organize etmeye ve gökleri öncesiz ve birörnek daireler sistemi halinde geometrize etmeye götürmüştür. "Matematikçi olmayan benim yazdıklarımı okumasın," diye yazan Leonardo geometrinin yalın dokusunu göklerde görmeyi reddeder (gerçi geometri

orada oldukça parlak bir şekilde işlemektedir) ve yıldızları canlıların davranışlarını baz alarak mütalaa etmeyi dener. Tersine bir tutumla o, dünyaya ait mekaniği devasa oranlarda büyütmeyi hayal eder. Fakat onun aradığı denge, oran ve tam tamına denkleştirmeye dair çetrefil gizler, şeylerin "canlı gücü"nün içerisindedir hep. "Mekanik matematik bilimlerin cennetidir, çünkü matematiğin meyvesini koparabileceğiniz yerdir orası." Leonardo Cennet'i bulmaya dair o eski çağrı bağlamında mı düşünüyor? Aslında onun hedeflediği şey tamamen yeni bir *fizik*tir. Fizik sözcüğünü kullanamaz, çünkü o eski Aristotelesçi kozmoloji bu sözcüğü kendi malı gibi görmektedir hâlâ; Galileo gibi o da, bakışlarını, Arkhimedes'in müstakbel matematiksel fiziğin bir modeli ve örneği biçiminde inşa etmiş olduğu bilimin üzerinde sabitler, fakat onu canlı bedenin eylemine ve dengesine uygular hemen.

> Yaz [yazı ve çizimi aynı şey olarak gören Leonardo burada kendisine bazı hatırlatmalar yapmaktadır], bir ağaçkakanın dilini ve bir timsahın çenesini yaz. Dördüncü türden kelebekleri, kanatlı karıncaları ve alçalmakta olan kuşların kanatlarının aldığı üç temel pozisyonu yaz. (...) İklimler, bulutların oluşumu, kar ve dolunun sebebi, karın havada meydana getirdiği yeni biçimler ve soğuk ülkelerdeki ağaçlar ile onların değişik biçimdeki yaprakları hakkında yaz. (...) Suyun, çarptığı nesneye uyguladığı kuvvetin, havada asılı durduğu düşünülen tüm su kütlesininkine eşit olup olmadığını yaz.

Leonardo, yorulmak nedir bilmeden, tüm deneyim alanını araştırır; henüz belli belirsiz seçilen bir bilimin taslağını çıkarma peşindedir, bu bilim ona göre ancak bütünsel bakıldığında anlaşılabilir. İlk düzlemde çarpma ve düşüşe dair yasaları ve aynı zamanda hakiki hızlar için geçerli ilkeler aracılığıyla dinamik dengeye dair (Leonardo bu konuda kendi ardıllarının çoğundan daha derinlikli içgörülere sahipti) yasaları açığa çıkarması, ama sonrasında ne basitçe mekaniğe indirgenebilen ne de bir meka-

nik model tarafından güdümlenen düzlemlere doğru ilerlemesi beklenen bir bilimdir bu.

Leonardo, zamanın sürekli bir nicelik olduğunu, fakat henüz "geometrinin hâkimiyeti altına girmediği"ni belirtir. Zaman; yaratma ve yıkımı, biçimlerin serimlenmesi ile değişmesini anlatan atım'dır *(pulse)*. Burada, yirmi asırlık bir sessizlikten sonra organik evrim fikri ve bir yaşam döngüsü olarak yerkürenin geçmişine ve geleceğine dair düşünceler yeniden ortaya çıkmaktadır. Leonardo, bir dizi muhteşem çizimde, hayal gücünü mahşer gününün toz dumanı üzerinde yoğunlaştırır. Burada onun göklerdeki geometriyle arasının niçin iyi olmadığını bir kez daha anlıyoruz. Astronomik dönemselliğe dayanan dünya modeli -bu model, zamanı, birörnek öncesizliğin sürekli vuruşu olarak göstermiştir Yunanlılara, böylece birörnek sonuçlar doğmaktadır sonsuza dek; bu model sonraki yüzyılda Newtoncu evreni esinleyecek olan modeldir- fiziksel zamana ilişkin çok daha zengin ve derinlikli bir kavramsallaştırmayı oluşturmak üzere burada işlemeye başlamaktadır ve bu kavramsallaştırma ancak bizim çağımızda anlaşılacaktır.

Bundan başka, sebep kavramı da büyük bir değişim geçirir: Belli sonuçlar veren genel sebepler türünden bir önanlayış yoktur artık; onun yerine, kendisini bütünüyle ve katiyetle sonuçlar üzerine yansıtan çeşitli sebepler vardır. Gerçeklik, değişkenlerin bir fonksiyonu olma eğilimindedir. Fakat bu tür değişkenler arasında kavrayabildiğimizden daha fazlasının olması gerekir: "Doğa, asla deneyim kapsamında olmamış sonsuz sebeple doludur." Sonraki çağların matematikçi fizikçileri gibi, bunun sebeplere dair tek bir düzlem üzerinde yoğunlaşma gereği hissettireceğini asla düşünmeyen bir dimağdır bu. Gerçekliği bütün derinliğiyle ortaya çıkarmaya devam edecektir. Dolayısıyla da bizim bilim adamından beklediğimiz o sistematik açıklığa asla erişemeyecektir. Leonardo'nun düşüncesinin en önemli kısmı

taslaklarla karışık dağınık notlar halinde kalmıştır; bu notlar sağdan sola doğru, harflerin ayna görüntüsü biçiminde yazılmıştır, amaç meraklı gözlerin şevkini kırmaktır.

Bu düzenin kendini bitirmesi, Stoacı bir tutumla kabul edilmiş başarısızlık ve yalnızlıktan başka bir şey olamazdı. Michelangelo'nun da tepeden bakarak söylediği (ve sonrasında pişmanlık duyduğu) gibi: "Leonardo her türlü büyük düşüncenin sahibiydi ve kendi görüğünü şişirmeye hiç kimseyi bulamazdı." Fakat onun trajedisi tamamen benimsenmiş bir trajedidir. Ruhunu şeytana asla satmamış Faustus'dur o, gece yarısından önceki o son saatle yüzleşmek zorunda kalmamıştır.

Leonardo'yu, içinde bulunduğu koşulları ve kendi yazıp çizdiklerini göz önüne alarak anlamaya çalışırsak -ki yapabileceğimiz de budur-, ustan çok belirsiz sezgiyi takip etmek zorunda kalırız. Fakat bu, en azından, çokça öne çıkan bir durumdur: *Son Yemek* ve *Kayalıklardaki Meryem* gibi Hıristiyan imgeleminin o aşkın zirvelerini yaratmış bir adam aynı zamanda tarzı, o eski muazzam naturalizmi ve de Sokratik düşünce öncesi Yunanlıların sorgulayan spekülasyonlarını da yaşayan bir adamdır. O, bunlar arasında kendini rahat hissetmektedir. Nietzsche'nin de belirttiği gibi Yunanistan'ın ilk birkaç yüzyılı bizim düşüncemizin tüm kalıplarını sağlamıştır. Bunlardan pek haberi olmayan Leonardo, içgüdüsel bir davranışla, o büyük malzemeye geri döner; bu malzeme çok daha geniş, atıl olmasına atıl ama örtük olasılıklar barındırmaktadır. Hippokrates'in de yazmış olduğu gibi, "Doğal şeylerle Tanrısal şeyleri birbirinden ayırmanın bir anlamı yoktur, çünkü onlara nasıl bakarsak bakalım hepsi doğaldır, hepsi Tanrısaldır."

Leonardo'ya göre felsefi spekülasyonun "hiçbir zaman tanımlayamadığı" ruh da ancak doğanın bir kuvveti olarak gerçekleştirdiği eylemlerle algılanabilir: "Vuruş toprakta fazla uzağa gitmez, bir su damlasının suya düşmesi sonucu oluşan hal-

kalar çok daha uzağa gider, sesin havada aldığı mesafe bundan fazladır, ama en uzak mesafe ruhun evrende kat ettiği mesafedir; fakat bu da sonlu bir mesafe olduğu için sonsuza uzanamaz." Bu sözler Platoncu ya da skolastik spekülasyon ekolündeki düşünürlere belki de çok çiğ gelmiştir, zira onlar ruhu bu dünyanın ötesindeki öncesiz ilkelere ilişkin olan, idealar dünyasında bulunan bir şey olarak görüyorlardı, fakat asıl mesele de buydu: Leonardo, madde ve ruh dualizmine dayanan 19 yüzyıllık bir felsefenin (ve Hıristiyan spekülasyonunun) dışına çıkmış ve gerçekliğe yepyeni bir gözle bakmıştır. Bir bitkideki ayrıntılar ya da Isabella d'Este'nin o dingin bakışı, bir fosilin geometrik şekli ya da elin o girift dokusu felsefi söylemin yapısal öğeleriydi onun açısından; ve Leonardo o "mucizevi nokta"da, gözbebeğinde, çok daha yüce bir meditasyon konusu buluyordu: Evren, idealist felsefenin Varlık'ı aşan hakikatte yakınsamasından çok daha fazla, gözde yakınsamaktaydı. "Dimağ bir anda, görme duyusundan çok daha hızlı bir biçimde, doğudan batıya geçer ve bütün büyük tinsel şeyler hızla batıya doğru yaklaşır."

Söylensel görü'ye bulanmış monistik naturalizm olarak adlandırabileceğimiz bu yaklaşımı daha belirtik bir şekilde geliştirmek Leonardo'yu, açıkça ilan edilen sapınç'ın derinliklerine çekecektir. İçerim aracılığıyla çalışmak üzere bu yaklaşımı orada bırakır Leonardo. Fakat biz, onun düşüncelerinin geniş potansiyeller düzleminde hep devinim içinde olduğunu görüyoruz; gözlem, teorik analiz ve estetik yaratı burada karşılaşmakta ve kesişmektedir; her şeyin (Herakleitos'un işaret ettiği türden) gerçek bir güçler Kozmosu oluşturmak üzere birleştiği bir düzlemdir bu. Herakleitos şöyle der: "Ölümsüzler ölümlü, ölümlüler ölümsüzdür; birbirlerinin ölümünden hayat bulur, birbirlerine hayat vermek üzere ölürler."

Sonsuzluk konusuyla ilintili olarak bu düşüncede önemli bir muğlaklık vardır. Bu sonsuzluğa "evrene yayılan" ruh tarafından ulaşılamayacağını gördük. Başka bir yerde şuna rastlıyoruz: "Gerçeklikte verili olmayan ve verili olması durumunda kendisi olamayacak olan şey nedir? Sonsuzluktur." Bu şunu demeye gelir: Sonsuz, doğanın potansiyelidir, fakat asla bir kerede tam olarak gerçekleşmez, ve bu ilke bizatihi uzay geometrisine bile uygulanabilir. Gerçeklik, eğilim duyduğu bir sonsuzluk ile zaman içerisinde kaydığı bir hiçlik arasında "şimdi"de yaşanan bir gerilimdir.

Böylesi düşünceler, esas itibariyle biçim ve biçimlerin akışı olarak algılanan bir dünya için bütünüyle doğrulanmaktadır. Bu dünyada biçimsel ve empirik öğe birbirinden ayrılamaz biçimde kenetlenmiş durumdadır ve kavrayışa ilişkin estetik öğe devam ettiği sürece sonsuzluk hakkındaki tereddütler de devam edecektir. Buna Galileo'da bile rastlamak mümkündür. Bu kavrayış, analitik bilim anlayışı Descartes'la birlikte bir sıçrama yaptığı zaman kaybolacaktır (Descartes, sonsuzluğu verili bir şey olarak görüyordu). Günümüz fiziğinde atomik düzeyde ortaya çıkan esas biçimle ilişkili bir şeye sahibiz gene, kapalı/genişleyen bir uzayın korelatif doğuşunu (pek de rastlantısal olmayan bir aşamadır bu) izleyebiliriz.

Leonardo'nun evreni hiç şüphesiz estetik derinliği olan bir evrendir, aynı zamanda fiziksel berraklığa sahip ve her şeye içkin bir evrendir; burada hiçbir şey sabit değildir, her şey yaşam, devinim ve değişimdir -daha sonra yeniden Galileo'nun düşüncesini güdümleyecek olan Pythagorasçı bir fikirdir bu-, katı zorunluluğun ve duygudan azade bir adaletin hüküm sürdüğü bir evrendir bu; gizli uyumun ve zıtların birliğinin kendi içlerinde iyiyi ve kötüyü barındırdığı, her şeyin kendinden habersiz güzellik olduğu bir kozmostur.

Bu evrende güçlü bir mantık vardır, bu mantık Leonardo'nun "ilahi ya da başka türden bir kuvvet" (her güce hak ettiği akıbeti gerek duyulan ölçüde nasıl dağıtacağını bilen bir kuvvet) diye adlandırdığı o İlk Devindirici'nin en üst mertebedeki bilimini ifade etmektedir. Bu evren eksiksiz işlev gören, eksiksiz ifade edilen, ketlenme nedir bilmeyen bir evrendir. Temel yasa şudur: Her kuvvet, bozulan bir dengeden doğar. "Hafiflik ağırlıktan, ağırlık hafiflikten doğar; her ikisi de -yaşamda hareket ölçüsüyle vücuda gelerek- aynı anda kendi yaradılışlarının lehine bedel öder." Sanki İ.Ö. 600 yılından Anaksimandros'u işitiyor gibiyiz, fakat bu sözlerin sahibi Leonardo'dur ve onun düşüncesi kendi bileşenlerinin yükseliş ve düşüşünü soruşturmak üzere oradan yola çıkar.

Kuvvet, "cisimsel olmayan büyük bir şey" olarak gerçek bir bileşendir, ani şiddet ortamında doğar ve [değişik] biçimlere girmek üzere "yumuşak bir serbestlik içerisinde" zaferle ölür; gerçekte bu, ilk kaynağın, kızgın güneşin, yarattığı şiddetten asla büyük değildir, o güneş ki "bütün ruhların türediği yerdir, çünkü canlı hayvanlardaki ısı ruhtan gelir ve güneş olmaksızın bu dünyada ne ısı ne de ışık olur." Burada bir kez daha (geleneksel tutumu izleyerek kuvveti ruh bağlamında ele alan) düşüncede görünüşte mantıksız olan bir yön değişimine tanık olabiliriz; örtük olarak söylenmek istenen sadece şudur: Ruhun bizatihi kendisi, güneşi ilahi gücün fiziksel sembolü kılan o ayırımı korumak yerine, kökenini güneşteki enerji akışında bulmaktadır. Floransalı Platoncular evrenin birliğini, onu maddeden ruha doğru sürekli bir yükselme biçiminde tasavvur ederek kurmaya çalışmışlardı. Leonardo buna kısa devre yaptırarak tek bir temel enerji düşüncesini ortaya atar, bu da Galileo'nun, ışığı, şeylerin gerçek doğası olarak görmesinin yolunu açar.

Kuvvet başlıca şekillere ve dolayısıyla yaşama denk düşer. Vuruş'un, dalganın ve gelgitlerin ritmi, akan suyun bir engel et-

rafında oluşturduğu kıvrım, spiral biçimindeki dokunaç -ki bu bir kez daha nedensel süreçlerin soyut döngüsü içinde betimlenir-, birbirine ters akıntıların oluşturduğu burgaç, narin bir bitkinin ya da bir kadının saçındaki bir telin büklümlülüğü, bedenin ya da bitki yaprağının bir eksen boyunca sergilediği simetri... geometrik dairelerin basit birörnekliği değil, bunlardır asıl bileşenler. Bu alanlarda daha da ilerlemek için Leonardo'nun ihtiyaç duymuş olacağı şeyler ahenkli analize değgin modern/sofistike tekniklerdir, bunlar da günümüz fizik teorisinin büyük bir kısmını temsil etmek üzere ortaya çıkacaktır, fakat bunlar daha sonra artık gerçek biçimler olmanın uzağına düşecektir.

Neşe bu evrenin gerçek bir bileşenidir ve bir epifenomen [gölgeolay] değildir; Whitehead'ın deyişiyle onu "öncesiz bir amaç" diye adlandırabiliriz. Neşeye, gençlerde ve sanatçılarda rastlanır (sanatçılar neşe üzerinde düşünürler); neşe, oyun oynayan çocuklara, kedi yavrularına ve taylara ait bir şeydir; sonra tüm eylemliliğiyle kuvvet gözükür orada; azamet, vahşet, kızgın insanların fizyonomilerinin karşılaştırmalı bir biçimde dikkatle araştırılması, dışkılayan atlar, saldıran kurtlar ve aslanlar... ve çürümenin katılaşması ve çaresiz bir biçimde donması... Fakat kuvvet hükmünü icra ettikçe acı ortaya çıkar -acı da gerçek bir bileşendir. "En güçlü duygunun olduğu yerde acı en çoktur. Muhteşem martirlik."

Tüm bunların içinde insan nedir? Leonardo'nun antropolojisi ana hatlarıyla kendi doğa anlayışından çıkar. Ona göre insan, hakiki bir Rönesansçı yaklaşımla, söz konusu makrokozmosun içindeki bir mikrokozmostur. Yer ve yıldızlar gibi bütün büyük birimler de öyle. Fakat insan "kaptan köşkündedir", erişim menzilindeki bütün olasılıklarla beraber aktif bir dönüştürücüdür. Pico bu tespiti büyük ölçüde kabul ederdi. Leonardo insanın doğadaki gerçek davranışına araştırıcı gözlerle bakmak-

tadır şimdi. İnsan, salt erişebildiği alanın sınırlılığından dolayı, ürkünç bir istikrarsızlığın değişkeni olarak hareket etmektedir. O, doğanın en büyük hatası olmaya doğru evrilebilir. Doğada iyi ve kötü her yerde (muğlak bir biçimde) bulunmaktadır. Hayvanların o bilinçsiz vahşiliği doğanın zenginlik ve çeşitlilik sağlama yönündeki tasarımının bir parçasıdır sadece, fakat acının ne olduğunu yalnızca insan *bilir*, dolayısıyla acı vermek suretiyle bir canavar olur. Düzenin ve aklın egemen olduğu bir dünyada duygusuz ve dağınık olan yalnızca insandır. O kendi amaçlarının peşinden giderek bu dünyaya seslenir, fakat Leonardo'nun kozmik dindarlığının ışığı altında bu amaçlar daimi bir zındıklık olarak durmaktadır. İnsanın doğadaki rolü bir bozguncunun, bir yağmacının ve bir yok edicinin rolü olmuştur âdeta.

Doğanın bize armağanı olan zekânın egoist amaçlar uğrunda kullanılması öncesiz bir hilekârlık ve yanılsamadır. Çözünmeyi hızlandırmak Doğa'nın kurmuş olduğu bir tuzaktır. Bu, Leonardo'nun kendi fabllarında sayısız varyasyonlar oluşturarak üzerinde oynadığı biricik temadır neredeyse; bunların en kısalarından ikisini örnek olarak ileriki sayfalarda vereceğiz.

İnsanın kendi hemcinsine bir tür sınırlama getirmesinin, yasalar ve uygarlıklar yaratmasının (bu, onun felsefi bir çaba içerisine girmesini gerektirir) ucu sanki sanatçıya hiç değmiyor gibidir. Toplumun temeli, dostu Machiavelli belki hatırlatmıştır ona, hâlâ şiddettir. "Vahşi kişi kendini kurtaran kişidir."

Fakat madalyonun diğer yüzünde şu var: Yalnızca insan kendi kendisinin yaratıcısıdır. O vahşi hayvanı kendi bedenine sokan biçimlendirici kuvvetlere yön vermiş ve bu kuvvetlerin elinde oyuncak olmuştur. Filozof kâhin onu nasıl kurtarabilir? Onun değişim yeterliğini kendi gerçek doğası doğrultusunda yönlendirerek, ki bu da aklını kullanan kişinin yeterliğidir. Platon ve Aristoteles bu konuda pek çok şeye işaret etmişlerdi. Fa-

kat Leonardo'nun bunu anlama biçimi hangi yönden farklıdır? Doğada insanın kendi enerjisini sınırlamaya yönelebileceği "sonsuz sebepler" vardır hâlâ, eğer ona teknolojik ve artistik yaratımın sınırsız/masum dünyaları içinde bir alan açılırsa tabii. Leonardo'nun o müthiş mucitliği bundan kaynaklanır, icat ettiği şeyler kendisinden istenenlere verdiği bir cevap olarak görülmemelidir salt. Yaptığı makinelerin çoğunun kendi zamanında bir kullanım değeri yoktu. Bazıları modern motorlar gerektiriyordu, modern bir ağırlık ve güç oranına sahip motorları bile çalışır hale getirmek imkânsızdı. Diğerleri makine yapmak için, o zamana dek ufukta gözükmemiş problemlere çözüm getirmek için üretilmiş makinelerdi. "Yaratıcısına şan kazandıracak olan o muhteşem kuğu", Leonardo'nun ifşa etmekten kaçındığı denizaltı çizimleri -Büyük İskender'in artık fethedecek toprak parçası kalmadığını gördükten sonra havaya ve denizin derinliklerine yönelmesini sağlayan o Ortaçağ söyleninin akla getirdiği üzere- yeni bir boyuta, insanın gerçek dünyasına Daidaloscu* birer kaçıştır. Leonardo bu tür başarılarda insanın -doğanın dönüştürücüsü olarak- sonunda kendi gerçek rolünü bulabileceğine ve masumiyeti yeniden keşfedebileceğine inanır. Onun en büyük sanatsal çabası, insanın hatasını anlatan o can alıcı sembolü ifade etmeyi amaçlar. Uzun süre üzerinde çalıştığı ve Dante'nin *İlahi Komedya*'da yaptığına benzer şekilde her bir yapı öğesini kafasında inceden inceye kurguladığı *Son Yemek*, bir dolu anlam taşır. [Bu resimde] o ölümü haberleyen duyurunun havarilerde yarattığı şok dalgasını, korku ve kaçış havasını görürüz, bu duygu uçtaki figürler Simon ile Bartholomev'da iyice kendisini göstermektedir; bu dalga bir takdis havasına kapılmış olan İsa'ya doğru gelir. Fakat şimdi bu havada hafif bir

---

* Daidalos: Yunan mitolojisinde, Girit kralı Minos'un emrinde çalışırken kralın hışmına uğrayan, adadan kurtulmak için oğlu İkaros'la kendisine birer çift kanat yapıp uçan Atinalı sanatçı (ç.n.).

tereddüt vardır ve ihanetin o soğuk eli ne yaptığının farkındadır. Bunun korkunç bir kader duygusuyla daha da ötelere gideceğini, zaman geçtikçe hareket etmeye devam edeceğini duyumsarız. O on iki adam bundan böyle yalnız kalacaklarını bilmektedirler. Bu resme içerilen şey belki de bütünüyle Hıristiyan olmayan bir düşüncenin kriptosudur: Kozmosun ete kemiğe bürünmüş imgesi olan insan, insanlık tarafından biteviye yan yolda bırakılmaktadır.

* * *

Aşağıdaki parçalar *Leonardo da Vinci'nin Defterleri*[1] adlı kitaptan alınmıştır.

1. İNSAN VE DENEYİM

Ressam doğaya rakip olur ve onunla çekişir.

* * *

İnsanın deneyim aleyhine atıp tutması ve onu acımasız bir biçimde hilekârlıkla suçlaması yanlıştır. Deneyimi rahat bırakın ve yakınacaksanız kendi bilgisizliğinizden yakının, o bilgisizliğiniz ki sizin beyhude ve insafsız arzuların esiri olmanıza, deneyimin elinde olmayan şeyleri ondan beklemenize yol açar!

* * *

Duyu nasıl alımladığı şey tarafından cezbedilirse, seven de sevilen tarafından cezbedilir ve onunla birleşir, bir ve aynı şey olur. Bu birleşmeden doğan ilk şey eserdir; eğer sevilen şey temelse, seven [de] temel olur. Birleşmeye giren şey alımladığı şeyle uyum içerisindeyse, ardından neşe, haz ve doygunluk gelir. Seven sevilenle birleştiğinde dinginlik bulur: Yük orada indirildiğinde dinginliğe kavuşur.

* * *

Kendi ülkemize, kendi eski devletimize geri dönme umudu ve arzusuna bir bakın; pervanenin ışığın etrafında dönüp durmasına nasıl

---

[1] Edward MacCurdy (der.ve çev.), Londra: Jonathan Cape; New York: Reynal & Hitchcock, 1938.

da benziyor! Bitmez tükenmez arzuyla dolu insan her yeni baharı, her yeni yazı, gelecek aylar ve yılları dört gözle bekler, özlemini çektiği şeylerin gelmekte çok yavaş davrandığını zanneder, ama böyle yapmakla kendi yıkımını arzuladığının farkında değildir. Kendini insan bedeninin içerisine hapsedilmiş bulan bu özlem elementlerin özü ve ruhudur ve sürekli olarak kendi kaynağına dönmeyi arzular. Ve şunu da bilmenizi isterim ki, doğada içkin olan öz gene bu özlemdir ve insan dünyadaki bir canlı türüdür.

* * *

Ey uyku düşkünü, uyku nedir? Uyku ölümün imgesidir. Madem öldükten sonra ölümsüzlüğün bir imgesi oluyorsun, o zaman niçin eserinin de böyle bir nitelik kazanmasına izin vermiyorsun? Yaşamdaysa bahtsız bir ölümün kollarına düşer gibi uyurken ölümsüzlüğün imgesi olursun.

* * *

Nasıl yaşanacağını öğrendiğimi sanırken meğer nasıl öleceğimi öğreniyormuşum.

2. DOĞA BİLİMİ

Kişinin matematik bilimleri ya da matematik bilimlere dayalı herhangi bir bilimi nerelerde uygulayıp uygulayamayacağına ilişkin bir kesinlik yoktur.

* * *

Zorunluluk doğanın efendisi ve kılavuzudur. Zorunluluk doğanın izleği ve işleyicisidir, gemleyicidir ve öncesiz yasadır. Ey ilk devindirici! Adaletin nasıl da hayranlık uyandırıyor! Kendi sonuçları açısından gerekli olan niteliklerden ya da işlemlerden yoksun hiçbir güce geçit vermedin.

* * *

Araçsal ya da mekanik bilim en soylu ve diğerlerine kıyasla en yararlı bilimdir, hareket eden bütün canlılar onun sayesinde bütün eylemlerini gerçekleştirirler; bu hareketlerin kökeni bu canlıların ağırlık merkezlerindedir; ağırlık merkezi canlının orta yerinde, her iki yanın-

da eşit olmayan ağırlıktadır ve kasların azlığı ya da çokluğuyla ve de bir düzleyici ile karşı düzleyicinin eylemiyle maruftur.

* * *

Yalan öylesine aşağılık bir şeydir ki Tanrı'nın yarattığı muhteşem eserlere methiyeler düzse de O'nun mükemmelliğine saldırmaktan imtina etmez; hakikatse öylesine harika bir şeydir ki en vasat şeyleri övdüğünde bile onlara bir asalet kazandırır.

Ruhlara Dair

Ruh kütleyle birleşmiş güçtür, kendinden dolayı ne direnç gösterebilir ne de herhangi bir şekilde lokal harekette bulunabilir; ruhun kendi içinde direnç sergilediğini söyleyebilirsiniz ama elementlerde bu söz konusu olamaz, çünkü eğer ruh kütlesi olmayan bir nicelik ise, bu nicelik boşluk diye adlandırılır ve doğada boşluk yoktur, bir boşluğun oluşması durumunda o büyüklükte bir element hemen düşerek orayı doldurur. Ağırlığın bir başka element tarafından itilen ya da çekilen bir elementin yarattığı rastlantısal güç olarak tanımlanmasından şu sonuç çıkar: Herhangi bir element (aynı element içerisinde ağırlığı olmasa da) kendisinin üzerinde ve kendisinden daha hafif olan bir element içerisinde ağırlık kazanır; dolayısıyla durgun bir suyun ağırlığı ya da hafifliğinden söz edilemez, fakat bu suyu yükseğe taşırsanız ağırlık kazanır, eğer suyun altındaki havayı çekerseniz kendisini havanın üzerinde bulan su ağırlık kazanır, kendisine destek veremeyen bir ağırlıktır bu ve sonuçta onun aşağı inmesi kaçınılmaz olur ve dolayısıyla tam da bir boşluk bıraktığı noktada havanın üzerine yığılır. Aynı şey, elementlerin arasındaysa eğer, ruhun başına da gelir, çünkü ruh kendini hangi elementte bulursa bulsun daimî olarak bir boşluk yaratacaktır, bu sebeple bu elementlerin dışına çıkıncaya dek gökyüzüne doğru daimi/zorunlu bir uçuş gerçekleştirecektir.

Ruhun Elementler İçerisinde Bir Kütlesi Olup Olmadığına Dair

Ruhun bir kütle olmaksızın elementler arasında -yukarıya doğru yönelme dışında kendisini istemli olarak harekete geçirse bile- varlık

bulamayacağını tanıtladık. Şimdi de, bir hava kütlesi barındıran böylesi bir ruhun zorunluluktan dolayı bu havada yayıldığını söyleyerek devam edeceğiz; zira birleşmiş bir durum söz konusuysa ruh kütleden ayrılacak ve, yukarıda söylendiği gibi, düşerek bir boşluk yaratacaktır; dolayısıyla ruhun, eğer havada asılı kalabilecek durumdaysa, belli nicelikte bir hava üzerinde yayılması zorunludur; havayla karıştığı takdirde ise iki güçlük peşi sıra ortaya çıkar, şöyle ki; ruh, içersine karışmış olduğu havanın niceliğini azaltır, sonuçta nicelikçe azalan bu hava kendiliğinden yukarı doğru uçar ve kendisinden daha ağır olan havanın içerisinde kalmaz; dahası, bu eteral [esir'e dair] öz yayıldıkça onun parçaları birbirinden ayrılır ve onun doğası değişmiş olur ve böylelikle eski gücünden bir şeyler yitirir. Bunlara ek olarak üçüncü bir güçlük daha vardır, bu da ruhun büründüğü bu hava kütlesi rüzgârların şiddetine maruz kalır, bu rüzgârlar söz konusu havanın birbiriyle bağlantılı parçalarını dur durak bilmeden kesip parçalara ayırır, burgaç gibi çevirir ve diğer bir hava kütlesinin ortasında döndürür; dolayısıyla bu havada yayılıp duran ruh böylece parçalarına ayrılır ya da dağılıp gider. (...)

Dünyaların Çokluğu

Yıldızlardan yayılan ışınlara bakarsanız -bunu bir iğnenin ucuyla açtığınız küçük bir delikten bakarak yapabilirsiniz- bu yıldızları öylesine küçülmüş görürsünüz ki hiçbir şey bundan daha küçük gözükmez, gerçekte aradaki büyük mesafe onları doğal olarak küçük göstermektedir, gerçi bizim kendi Yer'imiz (denizlerle birlikte) olan yıldızdan kat be kat büyük olan pek çok yıldız vardır orada. Bu kendi yıldızımızın bu kadar uzak bir mesafeden nasıl görüneceğini ve daha sonra da bu karanlığa serpiştirilmiş yıldızlar arasında enlemesine ve boylamasına yer alabilen kaç yıldızın olduğunu bir düşünün.

Mikrokozmos ve Makrokozmos

İnsan, eskiden küçük bir dünya olarak adlandırılmıştır ve gerçekten de bu terim doğru bir biçimde kullanılmaktadır; insan toprak, su, hava ve ateşten oluşmuşsa, yer kütlesi de aynı şeylerden oluşmuştur; nasıl ki insan dik durmak için kemiklere, organları içinse bir çerçeveye

sahiptir, dünyanın da toprağın destekleyicisi olan kayaları vardır; nasıl ki insan, içersinde akciğerler (nefes aldıkça bunlar açılıp daralır) olan bir kan birikintisine sahiptir, yer kütlesinin de dünyanın nefes almasına eşlik edecek şekilde her altı saatte bir alçalıp yükselen kendi okyanusu vardır; nasıl ki damarlar insan bedeninin her tarafına yayılmıştır, benzer şekilde okyanus da yer kütlesini sonsuz sayıdaki su damarlarıyla doldurmuştur. Ne var ki bu yer kütlesi kas tellerinden yoksundur, bunlar yoktur çünkü kas telleri hareket etmeyi sağlamak amacıyla yaratılır, ve dünya da kendi içersinde sürekli biçimde sabit olduğu için orada hiçbir hareket gerçekleşmez, hareket yoksa kas tellerine ihtiyaç yoktur, fakat bunun dışında diğer bütün şeylerde insan ve dünya büyük bir benzerlik göstermektedir.

Kitabı Mukaddes'te Fizik

Nuh'un zamanında gerçekleşen Tufan'ın dünyanın her tarafını kaplayıp kaplamadığı konusunda bir kuşku doğuyor burada, ve bu Tufan, şimdi zikredilecek olan nedenlerden dolayı geçerli bir vaka olarak gözükmüyor. İncil'de anlatıldığına göre söz konusu Tufan dünyanın her yerinde kırk gün kırk gece aralıksız yağan yağmur sonucu oluşmuştur ve bu yağmur dünyanın en yüksek dağının [zirve noktasının] on kübit* üzerine çıkan bir su kütlesi bırakmıştır. Fakat bu yağmurun dünyanın her yerine yağdığı bir vakaysa, bu, kendi içinde, küre biçiminde olan dünyamızın etrafında bir örtü oluştururdu; ve bir kürenin çevresinin her noktası merkeze eşit mesafede olduğundan kendini evvelce söylenen durumda bulan su küresinde suyun hareket etmesi imkânsız olur, çünkü su aşağıya doğru olmadıkça kendiliğinden akmaz. Peki öyleyse bir Tufan oluşturacak denli büyük su kütleleri, eğer hareket gücüne sahip olmadıkları ispatlanırsa, nasıl başka yerlere yöneldiler? Eğer yerlerini terk ettilerse, yukarıya doğru gidemeyeceklerine göre, nasıl hareket ettiler? Bu noktada doğal sebepler bizi yanıltıyor ve dolayısıyla biz, böylesi bir şüpheyi gidermek için, yardımımıza ya bir mucizeyi çağırmalı ya da tüm bu suyun güneşin yaydığı ısı yüzünden buharlaştığını söylemeliyiz.

---

* Kübit: Kol boyuna tekabül eden uzunluk (ç.n.).

Tufan'a ve Deniz Kabuklarına Dair

Günümüzde İtalya sınırları içinde, denizden çok uzakta ve dağ başlarında bulunan deniz kabuklarının Büyük Tufan'dan kalma olduğunu söylerseniz size cevabım şu olur: Bu Tufan'ın dünyadaki en yüksek dağın üzerinde, bunu ölçen kişinin yazdığı gibi, yedi kübit kadar yükselmiş olduğunu kabul edelim; her zaman deniz kıyısında rastlanan bu kabukların dağın yamaçlarında da bulunuyor olması gerekir ve bunlar dağın eteğine kısa mesafede değildir, hepsi de tabaka tabaka, aynı düzeyde bulunmaktadır.

Bu kabukların özelliğinin denizin kenarında bulunmaları olduğunu ve deniz yükseldikçe bu kabukların da bulundukları en yüksek seviyeyi terk ettiklerini söylerseniz buna cevabım şu olur: Yürek midyesi karada salyangozdan daha hızlı hareket edemeyen, hatta ondan daha yavaş olan bir mahlûktur, yüzemediği için kumda oluk gibi bir iz bırakır ve bu oluğun her iki yanından destek alarak günde üç ya da dört *ell*'lik** bir mesafe kat eder, dolayısıyla böylesi bir devinimle bu hayvanın Adriyatik denizinden Lombardi'deki Monferrato'ya gitmiş olması mümkün değildir (kırk günde alınabilen 250 millik bir mesafedir bu, o tarihte kayıt düşen kişinin söylediği gibi). Kabukların dalgalar tarafından taşınırken boş ve ölü olduklarını söylerseniz, size şöyle cevap veririm: Canlı kabuklar, ölü kabukların gittiği yerlerin pek de uzağında değildi ve bu dağlarda hep canlı kabuklar bulunmaktadır, çünkü bunların bir sıra halinde çifter çifter bulunduğu ve aralarında hiç ölü kabuk olmadığı bilinmektedir; biraz yukarısı kabukları birbirinden ayrılmış ölülerin yeridir, bunlar nehirlerin denize döküldüğü yerlerin yakınında dalgalar tarafından serpiştirilmiş kabuklardır.

Bir Balık Fosili Üzerine

Kim bilir kaç kere o engin okyanusun dağ gibi kabaran dalgaları arasında kaldın, gök gürlemesini andıran bir gürültüyle batan gemiler kim bilir kaç kere kuyruğunu hızla çırpıştırdı. Senin, siyah yüzgeçlerinle dalgalar arasından gururla ve azametli bir tavırla geçişinin üzerinden kim bilir kaç krallık, kaç ülke doğup büyüdü, çöktü ve unutuldu.

** Ell: 45 parmak uzunluğunda eski bir ölçü birimi (ç.n.).

Şimdi senin kayalıklar arasındaki bu taşlaşmış bedenin üzerinde koskoca bir dağ yükseliyor.

Kuvvet ya da Enerji

Kuvveti cisimsel olmayan bir etmen, görünmez bir güç olarak tanımlıyorum; kuvvete biriktirilmiş hareket yol açar, kendi doğal kullanımlarından sapmış ve elde tutulan cisimlere nüfuz eden kuvvet bunu öngörülmemiş dış basınç sayesinde yapar, bu cisimlere olağanüstü güçte aktif bir yaşam verir, bütün yaratılmış şeyleri biçim ve konum değiştirmeye zorlar, meylettiği ölümünü öfkeyle hızlandırır, koşullara göre de değişir. Yavaş olduğunda gücü artar ve hız onu güçten düşürür. Zor'dan doğar ve serbestlik içinde ölür, büyüklüğü arttıkça tüketiliş hızı da artar. Kendi yıkımına karşı koyan şeyleri öfkeyle önüne katıp sürükler. Karşıtlığın sebebini ele geçirmek ve tepelemek ister, ele geçirirken de kendi kendisini yıkıma uğratır. Büyük engeller bulduğu yerde gücü daha da artar. Baskı/cebir altındaki her şey diğer şeylere baskı uygular. Kuvvet olmazsa hiçbir şey hareket etmez. Kuvvetin içine doğduğu cisim, ne ağırlık ne de biçim yönünden büyür. Onun ürettiği hareketlerin hiçbiri uzun ömürlü değildir. Çaba harcandığı sürece artar, hareketsiz ortamda gözden kaybolur. İçerisine hapsolduğu cisim serbestlikten yoksundur. Çoğun kendi hareketi sonucu yeni bir kuvvet üretir.

Gözbebeği

Nesnelerin görüntülerinin kendilerini saran havanın her yanına dağıldığını ve bunların hepsinin her noktada aynı olduğunu görmemizin sebebi, yarıküremize ait görüntülerin bütün göksel cisimlere ait görüntülerle birlikte o doğal noktaya [gözbebeğine] girmesi ve oradan geçmesi olmalıdır, bu noktada bu görüntüler birbirlerini keserek ve birbirlerinin içine nüfuz ederek birleşir/bir olurlar. Orada doğudaki Ay'ın görüntüsü ile Güneş'in görüntüsü birleşir ve kendi yarıküremizle halvet olurlar.

Ey muhteşem zorunluluk, sen bütün sonuçların en üst nedenisin, o en üstün ve değişmez yasanın gereği olarak her doğal eylem mümkün olan en kısa işlemle sana itaat edecektir! Böylesine küçük

bir alanın bütün evrene ait görüntüleri kapsayabildiğine kim inanır? Ne büyük bir iştir bu! Hangi yetenek senin kadar doğaya nüfuz edebilir? Hangi dil böylesine muhteşem bir mucizeyi söze dökebilir? Doğrusu, hiçbiri! Kelamı, tanrısal şeyleri hesaba katmaya sevk eden de odur.

İşte burada şekiller, renkler, evrenin her parçasına ait görüntüler bir noktada yakınsıyor.

Ne harikulade bir nokta bu!

Ey göz kamaştırıcı, büyüleyici Zorunluluk; sen bütün sonuçları, mümkün olan en kısa yoldan, kendi sebeplerinden kaynaklanmak zorunda bırakırsın! Bunlar mucizelerdir, (...) çoktan yitmiş biçimlerdir, çok küçük bir alanda birbirlerine karışmışlardır; zorunluluk, yeniden yaratma ve yeniden inşa etme yeterliğine sahiptir. (...)

Organizmaların Yerindeliği

Doğa, canlı organizmalara hareket kabiliyeti verdiği gibi acıya karşı duyarlı olma kabiliyeti de vermiştir (burada amaç bu hareket içerisinde zayıflayıp yok olmaya maruz kalan öğeleri korumaktır), hareket kabiliyeti olmayan organizmalar kendilerine karşı koyan nesnelerle çarpışmak zorunda değildir, dolayısıyla bitkilerin acıya karşı duyarlı olmaları gerekmez, onların dallarını kırdığınızda hayvanların aksine ıstırap hissetmezler.

Yaşamın Dengesi

Doğa kaprislidir, birbiri ardınca yeni canlılar ve biçimler yaratmaktan/üretmekten haz duyar, çünkü bilmektedir ki bunlar kendi dünyevî tözünü artırmaya hizmet eder; doğa, zamanın tahrip ve yok ettiğinden çok daha hızlı bir biçimde yaratır/meydana çıkarır, bu nedenden ötürü birçok hayvanın birbirlerinin besin kaynağı olmalarını mukadder kılmıştır. Onun arzusu hâlâ tatmin edilmediği için, hızla çoğalan hayvan sürülerinin üstüne, özellikle de müthiş bir hızla çoğalan insanların -çünkü diğer hayvanlar onları yiyerek varlıklarını devam ettirmezler- üstüne pis kokulu ve sağlığa zararlı buharlar salar sık sık; eğer bu sebepler ortadan kaldırılırsa sonuçlar da ortadan kalkar. Dolayısıyla bu Yer kendi yaşamını yitirme arayışındadır, sürekli

üremeyi arzulamaktadır salt ve sizin işaret edip açımladığınız nedenden ötürü, sonuçlar genelde sebeplerle uyum içerisindedir, o halde hayvanlar da dünyadaki bir canlı türüdür.

Kuşların Uçuşu

Rüzgârın yardımı olmaksızın uçan bir kuş kanadını yarıya kadar aşağı doğru indirir ve diğer yarısını da geriye doğru eğerek çırpar; kanadın aşağıya doğru inen kısmı kuşun alçalmasını önlerken, geriye doğru hareket eden kısmı ileriye yönelmesini sağlar. (...)

Kanatlarını çırpmadan sürekli alçalan kuşların bir çember içerisinde daha uzun bir mesafe kat edip edemeyecekleri ya da bunu kimi refleks hareketleri sık sık yaparak gerçekleştirip gerçekleştiremeyecekleri, bir noktadan diğerine uçmayı istediklerinde ulaşmak istedikleri yere baş aşağı ve hızlı hareketlerle daha kısa sürede gidip gidemeyecekleri ve sonrasında refleks bir harekede yükselip ardından tekrar düşüşe geçip geçmeyecekleri vb. gibi konulara gelince... bunlar hakkında konuşmak için ilk elde havanın direncinin özelliklerini, ikinci olarak kuşun ve onun kanatlarının anatomisini, üçüncü olarak kuşların hareket ederken kanatlarını kullanma metodunu, dördüncü olarak da kanatların ve kuyruğun gücünü açıklamanız gerekir (böylesi bir anda kanatlar hareket etmemekte ve rüzgâr farklı hareketler içinde bir kılavuz işlevi görmektedir). Bir yarasayı kesip parçalara ayırın, dikkatle inceleyin ve bu model üzerine makinenizi inşa edin.

* * *

O muhteşem kuş ilk uçuşunu o muhteşem kuğunun sırtında yapacak, tüm dünyayı şaşkınlığa boğacak ve kazandığı ünle bütün kayıtlara girecek, doğduğu yuvaya sonsuz bir şan verecek.

Resim Sanatını Küçümseyen Birinin Doğa Felsefesine Sevgisi Yoktur

Doğanın görülebilen bütün yapıtlarının biricik taklitçisi olan resmi küçümsüyorsanız, şurası kesin ki siz derinlikli bir icadı küçümsüyorsunuz; bu icatla felsefi ve ustalıklı spekülasyon ışık ve gölgenin kuşattığı bütün (değişik türdeki) biçimleri, gökyüzünü, manzaraları, bitkile-

ri, hayvanları, çimenleri ve çiçekleri kendine bir tema olarak alır. Ve bu hakikaten bir bilimdir ve doğanın öz kızıdır. Çünkü resim doğanın çocuğudur. Fakat daha doğru bir tarzda konuşmak için onu doğanın torunu diye adlandırmamız gerekir belki de; zira bütün görünür şeyler kendi varlıklarını doğadan türetirler ve gene bu şeylerden resim doğar. Bu nedenledir ki onu doğanın torunu ve Tanrıyla ilintili olarak görürsek isabetli bir hüküm vermiş oluruz.

Yengecin ve Alevin Fabılları

Bir yengeç bir akarsuyun içindeki dar bir yarığın aşağısına balık yakalamak üzere yerleşmişti, suyun kabarmasıyla birlikte aniden yengecin üzerine bir kaya yuvarlandı ve yengeç oracıkta ezilerek öldü.

Bir alev, fırında bir aydan beri yaşamaktayken yakınında bir yerde bir mum ilişir gözüne, sıçrayıp mumun üstüne oturmayı başarır. Orada hevesini aldıktan sonra eski hayatına devam etmek üzere tekrar fırına dönmek ister, fakat boşunadır. Çaresizlik ve pişmanlık içinde gözyaşı döker ve sonunda pis kokulu bir dumana dönüşür, fırındaki kardeşlerini uzun ömürlü bir uyum ve muhteşem bir güzellik içinde bırakarak...

Mağara (bir bölüm)

(...) O marifetli doğanın tasarımladığı saymakla bitmez değişik ve tuhaf oluşumları görme arzusuyla yanıp tutuştuğum bir gün, karanlık kayalar arasından yılan gibi kıvrılarak uzanan bir patikayı takip ettim ve sonunda büyük bir mağaranın ağzına vardım. Mağaranın önünde ne yapacağımı bilememenin verdiği şaşkınlıkla bir süre duraksadım; sırtımı kabarttım, yorgun düşmüş sol elimi dizimin üstüne koydum, sağ elimi gözüme siper yaptım, bir şeyler görebilme ümidiyle öteye beriye bakınmaya başladım, ama boşunaydı bu çabam, çünkü içerisi zifiri karanlıktı. Orada öyle oyalanırken içim hem korku hem de arzuyla doldu: Karanlığın ve o tehlikeli boşluğun yarattığı korku... ve içeride bulunabilecek o harikulade şeyleri görme arzusu (...)

İnsana Dair (Kehanet Kabilinden)

Yer üzerinde birbirleriyle hep kavga edecek olan mahlûklar görülecek, kavgaya tutuşan her iki tarafta da çok büyük kayıplar yaşanacak, sıkça ölümler olacak. Bunlar onların kötücüllüklerini hiçbir şekilde sınırlamayacak; dünyanın uçsuz bucaksız ormanlarındaki pek çok ağaç bu mahlûkların vahşi uzuvlarının hareketi sonucu toprağa serilecek; bunlar, karınlarını tıka basa doyurduktan sonra, her canlının payına ölüm, ıstırap, zahmet, korku ve yerinden olma düşürmek üzere kendi arzularını tatmin edecekler. O sınır tanımaz kibirlerinden dolayı göklere ağmak isteyecek, fakat uzuvlarının aşırı derecede ağır oluşu onların aşağıda kalmasına yol açacak. Yer'in üstünde ve altında ya da sularda izi sürülmedik, taciz edilmedik, mahvedilmedik hiçbir şey bırakılmayacak; bir ülkede olan şeyi bir başka ülke alıp götürecek; kendi bedenleri, öldürdükleri bütün canlı bedenlerin geçiş aracı ve mezarı haline getirilecek. Ey Yer! Bu mahlûkları deşerek o derin uçurumlarınla mağaralarının yarıklarına baş aşağı savurmak için daha ne bekliyorsun, öyle ki artık bir daha böylesine vahşi ve acımasız bir canavara gökler tanık olmasın?

Thomas More

4
SİR THOMAS MORE

Yaklaşık 1510 yılında, Kilise'nin avukatı Thomas More, yeni Tudor aristokrasisi tarafından dönüşüme uğratılan İngiliz topraklarına kaygıyla bakıyor ve "koyunlar insan yiyor" diye düşünüyordu, ki bu düşüncesini daha sonra yazıya dökecektir. Bu, yeni kapitalist çağın başlangıcıydı ve More bu gelişmeden hiç de hoşnut değildi. 1516 yılında VIII. Henry ondan kendisine danışman olmasını istedi. More krala, muhtıra tarzında, kendisinin yazdığı *Utopia* -ya da Hiçbir Yerdeki Ada'yı Ziyaret- başlıklı düş ürünü bir risale sundu. Bu kitapçık, zamanın İngiltere'sinin keskin bir taşlamasıydı, zeki bir kral olan VIII. Henry bundan dolayı More'a gönül koymadı.

More istemeye istemeye büyük mevkilere geldi. Büyük bir hukukçu ve yönetici olan More sırasıyla Hazine Bakanı ve Wolsey'in düşmesinden sonra da *Lord Chancellor* (Başbakan) oldu. Üç yıl sonra, kralın Anne Boleyn'le evliliğine -ki bu olayın ardından kral ile Katolik Kilisesi arasında bir kopuş yaşanmıştır- onay vermektense makamından ayrılmayı seçti. İngiltere'de toplanan tüm vergilerin kendisine aktığı adam bu tarihten sonra yoksulluk içinde yaşadı ve Westminster Hall'de sadece bir kez göründü, VIII. Henry'yi Kilisenin başı ilan eden *Oath of Supremacy*'yi tanımak üzere çağrılmıştı oraya. More, saygıda kusur

etmeksizin ama büyük bir kararlılıkla bu andı tanımayı reddetti, hain olduğuna hüküm verildi ve kafası kesilerek idam edildi. Kesik kafa Londra Köprüsü'nde bir kazığın üzerinde sergilendi. Katolik Kilisesi daha sonra onu aziz ilan etti, o artık, inancı uğruna ölen Aziz Thomas More'du.

İki çağ arasında hassas bir denge tutturan Sir Thomas More, muhafazakârlığın *beau idéal*'iydi* bir bakıma. Sokrates gibi o da bunun bedelini canıyla ödemek durumunda kaldı, ve yine Sokrates gibi soyut şeyler üzerinde spekülasyon yapan biri değildi o, bir ahbap çevresi içerisinde örnek bir hayat sürüyordu. Yalnız ve gezgin Erasmus'un aksine More'un evi bir sığınak gibiydi insanlara, müzik ve çocuk kahkahası doldururdu her yanı, fakat dinsel itikat ve dua da eksik olmazdı. Devletin en önemli işleriyle uğraşmakla yükümlü bu adama, ciddi pozlar takınmanın rağbette olduğu o devirde, torunlarıyla ve onların kedi köpekleriyle oynamak harika bir şey gibi görünüyordu, kendisini onların arasında "şen şakrak ve mutlu" hissediyordu. Onun mizacının mükemmel yönüydü bu: Başına hangi dertler açılırsa açılsın neşesini yitirmiyor, sanki mümkün olan en iyi şey vuku bulmuş gibi hoşnutlukla yaşantısına devam ediyordu.

Holbein, More'un o duyarlı ve keskin hatlara sahip yüzünü (yorgun gözleriyle birlikte) hayranlık duyulası bir sadakatle resmetmiştir, "keskin bir zekânın işareti olan gri, kısık gözler..." Bu ifadede Nicholas Harpsfield'ın daha ileri gidip söylediği şeyin bir imasını yakalayabiliriz, Harpsfield'a göre "gülmeyi alışkanlık edinmiş birinin tarzına benziyordu" o. More, bu mizacını son günlerinde bile yitirmedi. Londra Kulesi'ndeki hapisliği sırasında yemeklerin kötülüğünden dolayı kendisinden özür dileyen görevliye şöyle cevap vermiştir: "Sizi temin ederim ki yemeklerden hiç şikayetim yok, öyle bir şikayetim olursa beni kapı dışarı edersiniz, olur biter." İdam sehpasına çıkarken tahta-

* İdeal güzel (ç.n.).

ların zayıf ve gevşek olduğunu görünce yine o acı mizah duygusunu elden bırakmamıştır. "Rica ederim Bay Naip, beni sağ salim çıkarın yukarıya yeter, aşağıya ben kendim inerim zaten."

Sir Thomas More'un dingin/sakin kişiliği kadim zamanlardan kalma kuvvetli bir disiplinin sonucudur. Zamanının bütün büyük çatışmalarını ruhunda hissetmiş ve "ıstırap verici iç hesaplaşmalar" yaşamıştı. Hoşgörüyü öğretmiş, sonrasındaysa baskı uygulamak zorunda kalmıştı, sırf sürülme sırası kendisine gelsin diye. Ortaçağ Hıristiyan dünyasına ait o eski çerçeve içerisinde kalan More, İngiltere'ye Yeni [bir] Eğitim ve Kültür getirmişti, buysa ülkenin altını oyacaktı; onun geleceğin ussal Utopia'sına kaçmasının esin kaynağı Vespucci'nin seyahatleridir; yarattığı İhtiyar Denizci, Raphael Hythloday, o İdeal Toplum'u bulmak için bu seyahatlerinde Vespucci'ye eşlik etmiştir.

More, gençliğinde dört yıllık bir manastır hayatı yaşadı, düşüncesi rahip olmaktı. Tekrar dünyevi hayata döndüğünde bile elbisesinin altına (kefaret ödemeyi imleyen) kıldan bir gömlek giydi hep, son ana kadar da inancına bağlı kaldı. Damadı Roper yazdığı biyografide Kule'deyken kızı Margaret'ın kendisini son kez görmesine izin verildiğinde onu nasıl karşıladığını anlatır: "Kızının bu ziyaretinde yedi mezmur ve münacat okuduktan sonra -Margaret ne zaman ziyaretine gelse dünyevi meselelerden söz açıyor, onunla mutat bir tarzda bu konulardan konuşuyordu- başka şeylerin yanı sıra şunu dedi ona: 'Buraya kapatılmış olmaktan dolayı büyük bir rahatsızlık duyduğumu sanıyorlar Meg. Fakat inancım üzerine seni temin ederim ki sevgili kızım, karın ve siz çocuklarım ve size olan sorumluluğum olmasa, bu daracık hücrede yıllarca mahpus kalmak hiç koymaz bana.'"

Erasmus *Deliliğe Övgü*'yü onun evinde yazmıştır, Erasmus'la birlikte keşişlerin yanlış tutumlarını, skolastiklerin ipe sapa gelmez kelamlarını alay konusu eden odur. Dinin zorlamaya

değil, akla dayandığı mutlu bir devlet hakkında yazan ve Yeni Eğitim ve Kültür'ün İngiltere'deki en güçlü savunucusu olan kişi gene More'dur.

Erasmus, Colet ve More gibi adamlar en önde gelen kültür havarileriydi; eğitim sisteminin reformcuları, modern İngiliz okulunun kurucularıydı (Aziz Paul ilk örnekti bu konuda). More, okulu, "barbar Troya'yı yıkmak üzere Yunanlı savaşçıların içine gizlendiği tahta atla kıyaslar, fakat bu yeni Yunanlı âlimlerin enkaza dönüştürdüğü Troya Ortaçağ eğitim ve kültürünün güçlü bir merkeziydi. Kuşkusuz kaskatıydı ve işe yaramayan mantıkla yüklüydü, fakat aynı zamanda Ortaçağ düşüncesinin de kalesiydi. More'un ve Erasmus'un Platon'a ve ilk Hıristiyan metinleri kaleme alanlara dönme düşüncesini uyandırmaları ortodoksi açısından tehlikeli bir girişimdi; bu yöndeki çabalar Reformasyonun tohumlarını atmıştır. Hem More hem Erasmus birer reformcuydu. Kaba düşünselliğinden arınıp ahlaki esaslarına geri dönmüş bir Hıristiyanlığa inanmaktaydılar. Ama ne birer heretik ne de hizipçi oldular. Erasmus'un ilk başlarda Luther'e duyduğu sempati sonradan açık bir düşmanlığa dönüştü, çünkü yeni olmasına yeni ama saldırgan bir fundamentalizmdi Luther'in getirdiği. More'a gelince, onun tavrı açıktı: Kral ona teveccühte bulunmuştu, fakat o Hıristiyan dünyasının kadim anayapısını -buna göre ruhani ve dünyevi otorite aynı kişide toplanmamalıydı- karşısına alacak kadar ileri gitmedi.

Hükümet mührünün Sir Thomas Cromwell'e, yeni devlette öncü rol oynayacak olan o Makyavelci bürokrata verilmesi esnasında şöyle der: "Bay Cromwell, size naçiz bir tavsiyem olacak: Majesteleri size danıştığında ona ne yapması gerektiğini anlatın, ama asla ne yapabileceğini değil; böylece onun sadık bir hizmetkârı olduğunuzu, danışman sıfatını ne denli hak ettiğinizi göstermiş olursunuz." Muhafazakâr erdemliliği anlatmaktadır bu sözler ve onun bir parlamenter olarak geçmişte kralın

yetki tecavüzüne karşı korkusuzca karşı çıkışıyla tam bir uyum içindedir. Fakat More'un bu naçiz tavsiyesine kulak asılmadı, Avrupa bir mutlakyönetimler çağına girdi, bu gelişmeye düşünsel planda metafizik eşlik etti. More'a gelince, çalışmalarından dolayı Katolik piskoposlar meclisinin kendisine 5000 sterlinlik bir ihsanda bulunmasına karşı çıktı, mütevazı bir hayat sürmek üzere evine döndü. Ailesine söylediği şu sözler onun şakacılığını yansıtması bakımından tipiktir: "Fakat hemen ilk elde en kötü yiyeceğe talim etmek bizim için iyi olmayacak. Önce Lincoln'un Yeri'nin mönüsündeki yemeklerle başlarız, sonra -eğer gerek görürsek- gelecek yıl bir basamak aşağı iner ve New Inn'ın yemekleriyle idare ederiz, ki pek çok dürüst insan oranın yemeklerinden memnun olduğunu söylüyor. Eğer bu da gücümüzü aşarsa bir sonraki yıl Oxford'un azığıyla idare ederiz, ki birçok ciddi, görmüş geçirmiş ve mürekkep yalamış peder öve öve bitiremiyor orayı; buna da para yetiştiremezsek torba alıp hep birlikte dilenmeye çıkarız, her kapıyı çalıp *salve Regina*'yı terennüm ederiz -olur da bir hayırsever çıkıp sadaka verir diye-, böylece gene bir arada neşe içinde yaşar gideriz."

O tarihten beri *Utopia* sözcüğü dilimize iyice yerleşti. Ütopyacılık uygarlığımızın asal bileşenlerinden biri oldu. More'un bu ideal devletinin adamakıllı Spartacı bir karakter taşıdığı yadsınamaz, kendisine model aldığı Platon'un Devlet'i de benzer bir yapıdaydı. Fakat buradaki düşünce Cockaigne'nin o mutlu ülkesine fantazi kabilinden kaçış değil, her yönüyle ussal olan bir topluma tutulan projeksiyondu: bu ideal toplum aracılığıyla gerçek dünyadaki devletlerin yaydığı pek çok korkunun temelsiz olduğu gösterilmekteydi. Yoksulluk ve zulümden, soygunculuğun/hırsızlığın kol gezdiği, aç ve çaresiz adamların bir iki şey çaldı diye "yirmişer yirmişer" ipe çekildiği bir ülkeden insana yaraşır bir yaşam standardına ve altı saatlik işgününe doğru ilerlersek şunu görürüz: More, bunun ancak tefeciliğin, gös-

teriş tutkusunun ve israfın azaltılmasıyla mümkün olacağını düşünür. Bu, kendisini bütün reformculara (Proudhon'a varıncaya dek) empoze eden bir mantıktır, Sanayi Devrimi'nin sayısız miktarda "mekanik köle'yi yardımımıza koşturabildiğini anlamadığımız sürece bu mantık kendisini hissettirecektir. More'un Utopia'sı, yaşadığı zamanın tutsak edici sınırları içerisinde, Rönesans ruhunun en katışıksız ifadesidir, Utopia yaşamın ve evrenin her bir köşesine usu sokmuştur.

More gençliğinde Augustinus'un *Tanrı Kenti*'ni okutmuş ve onu yeryüzüne getirmeyi düşlemişti. Tarihsel gerçekliği ussal kılmanın bedeli, ne yazık ki, onu, Hegelci mantığa çekmediğimiz sürece, değişmez bir düzen içinde dondurmak olur. More, yine gençlik döneminde, *Mirandola Kontu Picus'un Yaşamı*'nı yazmıştı; bu yapıtında o, zihnin "yekpare evreni" içerisinde, görünen ile görünmeyen gerçekliğin, mistik ile gizlisi saklısı olmayan sevginin, ussal olanlarla vahyedilen hakikatlerin tam bir uyum ve tutarlılık içerisinde olduğu bir dünya düşlemişti. Erasmus gibi o da, Hıristiyan öğretisinin hiçbir şeyi reddetmediği, sadece o büyük yapıyı taçlandırdığı kanısındadır. Elbette Augustinus'un kastettiği şey bu değildi; antik düşüncenin Ortaçağ'da niçin iyice budandığına da bir açıklık getirmiyordu bu durum. Fakat şu söylenebilirdi: More gibi adamlar Hıristiyan düşüncesiyle öylesine yoğrulmuşlardır ki, bu tür sınırlamaların neye hizmet ettiğini anlayamamışlardır.

Utopia'da anlatılan dinsel hoşgörü, hümanist idealizm ikliminde olgunlaşmış o kadim ekümenik Katolikliğin kuğu şarkısıdır. More öldürülmeseydi de Luther'in başkaldırısını ve Anabaptist ayaklanmaları görebilseydi, bu şekilde yazmaya asla yeltenmezdi. Yaşamının son yılları yeni bir bilinç yarılmasına uğradı. *Lord Chancellor* olarak, yeni palazlanan Protestanlara ve onların düşüncelerine baskı ve zulüm uygulamak zorunda kaldı: "Zındıkça düşünceler ve ölümcül yanlışlarla dolu habis ki-

taplar öylesine çoğaldı ki, korkarım bunlar, açlığın yok ettiği bedenlerden çok daha fazla sayıda insanın kanına girip ölüm saçmakta." Ne var ki, o doğaçlama eylemin ortasında bile bir kehanette bulunur More, daha sonraki yılların devlet adamları onun bu öngörüsünü paylaşmış olsalardı Otuz Yıl Savaşları'nın dehşetini önleyebilirlerdi belki: "Oğlum Roper, bazılarımızın, dağların dorukları kadar yüce olan ve heretikleri karınca ezer gibi ezen kimi insanların; bizim bu sapkınlarla bir araya gelmekten hoşnutluk duyacağımız, kendi kiliselerimize serbestçe girip çıkmamızı temin etmek üzere onların da kendi kiliselerine serbestçe girip çıkmalarına izin vereceğimiz günleri hiç görmemeleri için Tanrı'ya dua ediyorum."

Dinsel hoşgörü bağlamında More bir Hıristiyan gibi konuşmaktadır, ama onu mazur kılan şey Platoncu esinlenime dair evrensel bir yaradancılığa dayanmaktadır, bu da bir bakıma Cusanus ve Pico della Mirandola'nınkiyle benzeşmektedir.

* * *

Latince kaleme alınan *Utopia* (1516) Ralph Robinson tarafından 1551 yılında İngilizceye çevrilmiştir. İzleyen parçalar bu çeviriden alınmadır.*

Hıristiyanlığa geçmeyi kabul etmeyen Utopia'lılar da oldu elbette, ama bunlar ne diğer insanların bu dini seçmesine engel olmak için çaba harcadılar, ne de seçenlere hücum ettiler. Oradayken, Hıristiyanlardan sadece birinin yasayla başının derde girdiğine tanık oldum. Bu kişi vaftiz edilir edilmez, uluorta her yerde insanlara büyük bir şevkle Hıristiyanlığı telkin etmeyi kendisine görev bilmişti. Onu böyle davranmaması için uyardık, ama bizi dinlemedi; üstelik, bir süre sonra işi öylesine çığırından çıkardı ki dinimizi övmekle yetinmemeye, başka inançta olanları zındık diye mahkûm etmeye, bu imansızların cehennem ateşinde yanmaya müstahak olduklarını bağıra çağıra herkese bildirmeye başladı. Epey bir süre bu aşırılıklarına de-

* İbrahim Yıldız çevirisi (Thomas More, *Utopia*, Bilgesu Yayıncılık, 2010, Ankara).

vam ettikten sonra onu yakalayıp yargıladılar. Utopia'daki dinleri hor görüp aşağılamakla değil, kamu düzenini bozmakla suçlanıyordu. Yargılama sonucu Utopia'dan sürgün edildi. Zira, kimsenin dininden dolayı rencide edilmemesi Utopia'lıların en eski yasalarından biridir. Kral Utopus adayı ele geçirmeden önce de, yerli halk arasında dinsel konular üzerinde dur durak bilmeyen bir çekişme sürmekteymiş. Utopus adayı fethetmekte hiç zorluk çekmemiş, çünkü farklı inanç grupları birbirleriyle didişmekten başlarını alıp da işgalci güce karşı bir araya gelemiyorlarmış. Utopus zafer kazanır kazanmaz, herkesin kendi dininin gereklerini yerine getirmede serbest olduğunu, başka insanları da kendi dinine çağırabileceğini, fakat bunu kırıp incitmeden, alçakgönüllülükle, akıllıca ve sessizce yapması gerektiğini bildiren bir yasa çıkarmış. Bir dine geçmeye ikna olmayan kişiye kötü sözler söylenmesini ya da şiddet uygulanmasını yasaklamış, bu suçu işleyenlere ceza olarak sürgünlük ya da köleliği uygun görmüş. Ama bu yasaları sırf barışı sağlamak için getirmedi (Utopus, sonu gelmeyen bozuşmaların ve iliklere işlemiş nefret duygularının barışı yok ettiğini görmüştü), aynı zamanda bunları dinin gelişmesi için de uygulamaya koydu. Bu gibi konularda son derece geniş fikirli bir kraldı, ona kalırsa belki de Tanrı kendisine değişik biçimlerde tapınılmasından hoşlanıyordu ve onun için de bilerek farklı insanlara farklı inanışlar esinliyordu. Öte yandan kral, birinin bir başkasına tehdit ya da zor kullanma yoluyla kendi inancını dayatmasının ahmakça bir küstahlık olduğunu da biliyordu. Ona göre, doğru tek bir din varsa, diğerleri sahteyse, bu doğru din kendi doğal kudreti sayesinde eninde sonunda galebe çalacaktır, meğerki insanlar konuya ılımlı yaklaşsın ve de aklını kullansın. Fakat eğer sadece kavga dövüşle bir şeyleri halletmeye kalkışırlarsa, en kötü adamlar hep en dediğim dedikçiler olduğu için, yeryüzündeki en iyi ve en kutsal din de ipe sapa gelmez boş inançların arasında boğulup gider; tıpkı tarladaki ekinin zararlı otlar ve dikenler yüzünden boy atamaması gibi. Böylece kral, herkesin istediği inancı seçmekte serbest olduğu bir düzen getirdi. Bunun tek istisnası, ruhun bedenle birlikte yok olduğunu, ya da evrenin Tanrı'nın değil rastlantıların yönettiğini düşünecek denli insan olmanın onurunu ayaklar altına alanlara karşı çıkarılmış olan katı bir yasadır. Diyeceğim, Utopia'lılar öldükten sonra iyiliklerin ödüllendirileceğine,

kötülüklerinse cezalandırılacağına inanırlar. Bunu inkâr eden birini insan yerine koymazlar, çünkü o, kendi ölümsüz ruhunu bir hayvanın adi bedeni derekesine düşürmektedir düpedüz. Böyle birini, yani korkmasa toplumun bütün yasa ve törelerini açık açık aşağısayacak olan bir kişiyi kendi yurttaşları saymazlar. Gözü ancak yasadan korkan, kabrin ötesinde yeniden dirileceğine inanmayan birinin, kendi azgın isteklerini tatmin etme yolunda yasaları zorla ya da hile ile çiğneyeceğinden, bu uğurda elinden gelen her şeyi yapacağından kuşkulanmamak mümkün müdür? Utopia'lılar bu düşüncede olan bir adama hiçbir devlet makamını teslim etmez, hiçbir işin sorumluluğunu yüklemez, hiçbir onur bağışlamazlar. Herkes onu ahlakça düşmüş, aşağılık biri olarak görür. Gene de onu cezalandırmazlar, çünkü insanın inancını kendi iradesiyle seçmediğine inanırlar.

Yöneticilere ne tür tavsiyelerde bulunmalı, sorusu önemli bir sorudur. Kitapta bu sorunun cevabını arayan tartışma VIII. Henry'nin dikkatini çekmek amacıyla düzenlenmiştir. More, o alışıldık ironik tutumuyla, gemisini yürütmeyi iyi bilen danışmanların tarafını tutar ve ileri sürdüğü savların Raphael Hythloday (Utopia'yı keşfeden ihtiyar denizci) tarafından çürütülmesine izin verir. Hythloday'in söyledikleri, Francis Bacon'un o iyice törpülenmiş erdeminin bir yüzyıl öncesinden eleştirisi gibidir.

MORE: (...) Doğrusunu söylemek gerekirse, size kimsenin kulak asmayacağını bildiğiniz bir ortamda bu tür düşünce ve tavsiyeleri hiç dillendirmeseniz daha iyi olur bence. Dinleyicileriniz zaten size karşı tavır almış ve sizinkiyle taban tabana zıt düşüncelerine sıkı sıkıya sarılmış haldeyken, onların o derin önyargılarına cepheden hücum ederek bir sonuç almanız olası mıdır? Dostlar arasında bu tür filozofça tartışmalar oldukça zevklidir, ama hayati meselelerin tartışılıp karara bağlandığı sarayda bu tür felsefi yaklaşımlara yer yoktur.

RAPHAEL: Ben de bunun aynısını söylüyorum işte: Sarayda felsefeye yer yoktur.

MORE: Hayır, var. Ama hangi felsefeye? Her şeyin her yerde tartışılabileceğini savunan akademik felsefeye değil elbet. Siyaset arenasına daha uygun düşen bir başka felsefi üslup daha var: Mevcut ko-

şulları, yer ve zamanı dikkate alan, oyunu kuralına göre ve ustalıkla oynayan bir tarzdır bu. Sizin yaslanmanız gereken felsefe budur işte. (...) Devlette, kralın topladığı şûralarda işler böyle yürür. Yanlış düşünceleri kökünden söküp atamadınız, süreğen hale gelmiş kötülüklerle yeterince başa çıkamadınız diye devlet işlerinden elinizi eteğinizi çekmemeniz gerekir. Fırtınaya yakalanmış gemiyi, rüzgârlara söz geçiremediğiniz için terk edemezsiniz. Öte yandan, tam tersi kanıda olduklarını bildiğiniz insanların karşısına tuhaf ve aykırı düşüncelerle çıkmanın bir yararı yoktur. Yapmanız gereken şey dikine davranmamak, dolaylı yollardan sonuca gitmektir. Davanıza dört elle sarılın, ama ince düşünmeyi ihmal etmeden. Eğrilikleri tam olarak düzeltemeseniz bile, en azından işin daha da kötüye gitmesini engellemiş olursunuz. Çünkü bütün insanlar iyi olmadıkça dünya ahvalinin iyiye doğru gitmesine imkân yoktur, bu da bugünden yarına olacak iş değil doğrusu.

RAPHAEL: Bunun tek sonucu ne olur, biliyor musunuz? Akıllarını kaçırmış bu kişizadeleri tedavi etmeye çalışırken ben de onlara benzemeye başlarım. Gerçeğin sözcüsü olacaksam, onlarla size anlattığım biçimde konuşmam gerekir. Bir filozofun yalan söylemesinin doğru olup olmadığını bilemem, ama bu benim tarzım değil. Söylediğim şeyler saraylıların keyfini kaçırabilir, ama bunların öyle uçuk düşünceler olarak yaftalanmasını kabul edemem. Onlara Platon'un *Devlet*'indeki ya da Utopia'daki toplum düzeninden söz etsem, ne olur dersiniz? Hiç kuşkum yok: Bizimkilerden çok daha üstün olan bu devletlere birer ucube diye bakacaklardır, çünkü bizde özel mülkiyetin hükmü geçerken, onlarda her şey toplumun ortak malıdır. Sunduğum önerileri elbette soğuk karşılayacaklardır. Önünü ardını iyice düşünmeden, belli bir yol tutturmuş gidiyorlar; onlara 'Bu yolun sonu uçurum; gelin, vakit varken geri dönün,' diyen birine elbette kaşlarını çatacaklardır. Bu bir yana, doğru bildiğim şeyleri niçin her yerde söylemeyeyim? Geleneklere ters düşen her fikri saçma diye niteleyip bir kenara atacaksak, kendimizi bir Hıristiyan toplumu olarak gördüğümüz halde, İsa'nın bize emrettiklerini de kulak ardı etmemiz gerekmez mi? Oysa İsa, hakikati gizli tutmamızı istemezdi, hatta havarilerine fısıldadığı ilahi gerçeklerin damlara çıkılıp açık açık halka tebliğ edilmesini emretmişti. Onun öğretisinin büyük bir kısmı bugünkü

toplum düzenleriyle öyle bir uyumsuzluk gösteriyor ki, benim sözlerim sinek vızıltısı gibi kalıyor. Gelgelelim, kilisedeki vaizler, ne hinoğluhindir onlar, toplum hayatının İsa'nın yasasına göre değil, tam da sizin önerdiğiniz biçimde, İsa'nın yasasının -istediğiniz yönde eğip bükebileceğiniz bir çubukmuş gibi- toplum hayatına uydurulması yönünde çaba harcıyorlar. Bu şekilde en azından bu ikisi arasında bir bağlantı kuruluyor. Görebildiğim kadarıyla başardıkları tek iş, insanların vicdan rahatlığıyla günah işlemelerine zemin hazırlamak oluyor. Kralın huzurunda benim bütün yapacağım iş de bundan ibaret. Ya diğer bakanlardan farklı fikirler öne süreceğim, bu da aslında hiçbir görüş belirtmemekle aynı kapıya çıkar, ya da onların düşüncelerine destek vereceğim, böyle davranırsam da Mitio'nun Terence'de söylediği gibi onların çılgın tasarılarına çanak tutmuş olacağım. Dolaylı yollardan etkileme konusuna gelince, bununla neyi kastettiniz, bilmiyorum. Hatırlarsanız, davamı savunurken yer ve zamana göre davranmam gerektiğini, bu sayede mümkün olduğunca az hataya düşeceğimi bildirdiniz. Kralın huzurundaki bir toplantıda fikirlerinizi saklamanız ya da hiçbir şeyden haberi olmayan biri gibi davranmanız imkânsızdır. En kötü önerileri açıkça onaylamak, en berbat politikaları hararetle savunmak zorundasınızdır. Gönülden rıza göstermediğiniz, hararetle alkışlamadığınız zaman hemen hafiye ya da hain diye damgalanırsınız. Hem, böylesi adamlarla bir arada çalışırken yararlı bir şeyler yapma şansınız olabilir mi hiç? Onları asla düzeltemezsiniz, tersine, onların sizi yoldan çıkarması daha bir olasıdır, karakteriniz ne denli sağlam olursa olsun. Ya onlar sizi ayartır ya da siz -lekesiz ve dürüst kalmaya devam ederseniz- onların aptallık ve hilekârlıklarına bir perde çekmiş olursunuz. Dolambaçlı yollardan nüfuz etmek ha? Bunu unutun gitsin bence.

Gelgelelim, uluslararası politika söz konusu olduğunda, Ütopyacı Hythloday bu kimliğinden bütünüyle sıyrılır ve deneyimli bir devlet adamı gibi konuşur; iktidar meselelerinde onu yönlendiren etken, Machiavelli'de olduğu üzere, *Reelpolitik*tir. Düşünce eksenindeki bu kayma More'a, Hıristiyan hükümdarlarını ve hatta Katolik hiyerarşiyi -ki Katolik kilisesine olan

sadakati onu ölüme götürecektir- acı bir ironiyle hedef tahtasına koyma imkânı verir.

Başka uluslar habire antlaşmalar yapar, bozar ve yenilerken, Utopia'lılar böyle bir yola asla başvurmazlar. Doğa, derler, insanı kendi cinsine yeterince bağlayamadıktan sonra, antlaşmalardan medet ummak neye yarar? Eğer kişi, yaradılışı icabı, böyle temel bir bağı göz ardı etmeye yatkınsa, ondan, verdiği sözün arkasında durması beklenebilir mi? Dünyanın o köşesinde yaşananlar Utopia'lıların bu görüşünü doğruluyor: Oralarda hükümdarların birbirleriyle yaptıkları ittifak ve antlaşmaların gereğini titizlikle yerine getirdiklerine rastlanmıyor pek. Avrupa'da, özellikle de bu kıtanın Hıristiyan inanışı ve dininin hüküm sürdüğü bölgelerinde, antlaşmalar kutsal ve dokunulmaz belgeler olarak görülür. Bu, kısmen, bütün Avrupalı hükümdarların adil ve erdemli oluşundan, kısmen de herkesin Papa'ya duyduğu derin saygıdan dolayı böyledir. Papalar neyin sözünü vermişlerse onu titizlikle yerine getirir, aynı şekilde bütün hükümdarlara da ne olursa olsun sözünde durmayı telkin ederler. Bir hükümdar sudan sebepler ileri sürerek sözünü çiğneyecek olursa papalık ihtarnamesiyle onu şiddetle kınar ve kendi buyruklarına uymaya zorlarlar. Her şeyden önce 'dini bütün' diye bilinen böylesi şahsiyetlerin bu şekilde samimiyetten uzak, güvenilmez bir tutum sergilemelerinin utanç verici olduğunu düşünürler haklı olarak. Gelgelelim, mesafe bakımından çok gelenek ve görgü bakımından bizim epey uzağımızda olan bu yeni dünyada kimse antlaşmalara güvenmez. Biçimsel ayrıntılar ne kadar önemsenir, ciddi pozlarla birbiri ardınca ne kadar çok ant içilirse antlaşmaların ömrü o kadar kısa sürer. Antlaşmayı bozmak için bahane bulmak hiç de zor değildir; sözgelimi antlaşma metninin şurası kusurlu yazılmıştır, denir, oysa o bölümü kasıtlı olarak yöneticilerin kendileri sıkıştırmışlardır oraya. Sağlam esaslara dayalı açık seçik bir antlaşma imzalamaya hiçbir devlet yanaşmaz, yanardöner bir tutumla hem antlaşmayı hem de kendi sözünü çiğnemek âdettendir. Böylesi numaralara (yoksa hilekârlıklara mı demeli?) özel sözleşmelerde başvurulacak olsa, o dürüstlüğüne toz kondurmayan devlet adamları kıyametleri koparır, sözleşmeye imza koyanları kutsal değerleri ayaklar altına almakla suçlar, onların yüzüne karşı darağacında sallandırılmayı hak ettiklerini haykırır. Ne ki, aynı devlet adamı krala

bu çeşit nasihatte bulunduğunda çok bilgece davrandığını düşünür. Dolayısıyla insanlar adaletin değersiz, avama ait, ama krala uzak bir erdem olduğunu düşünmeye yönelirler. Ya da şöyle bir sonuca ulaşmışlardır: Bu dünyada iki tür adalet vardır: Biri yerlerde sürünen, her yönden kuşatılmış, zincirlerle bağlanmış adalettir, bu tür adalet ayaktakımı içindir; bir de çok daha özgür, haşmetli, istediğini yapıp istemediğini yapmayan bir adalet vardır, bu da hükümdarlar içindir.

Nihayet, meselenin en tehlikeli ve en "radikal" yönüne hiç çekinmeden parmak basar More, ki bu da onu gerçek anlamda modern bir Ütopyacı kılmaktadır. İçinde yaşadığı çağı aşan bir ileri görüşlülükle toplumun iktisadi temellerini asal sorun olarak ortaya koyar. Onun *Utopia*'nın Birinci Kitabını sonlandırırken özlü bir biçimde yaptığı kapitalist devlet tanımı, modern sosyalizmin kuruculannın düşüncelerine yansımıştır.

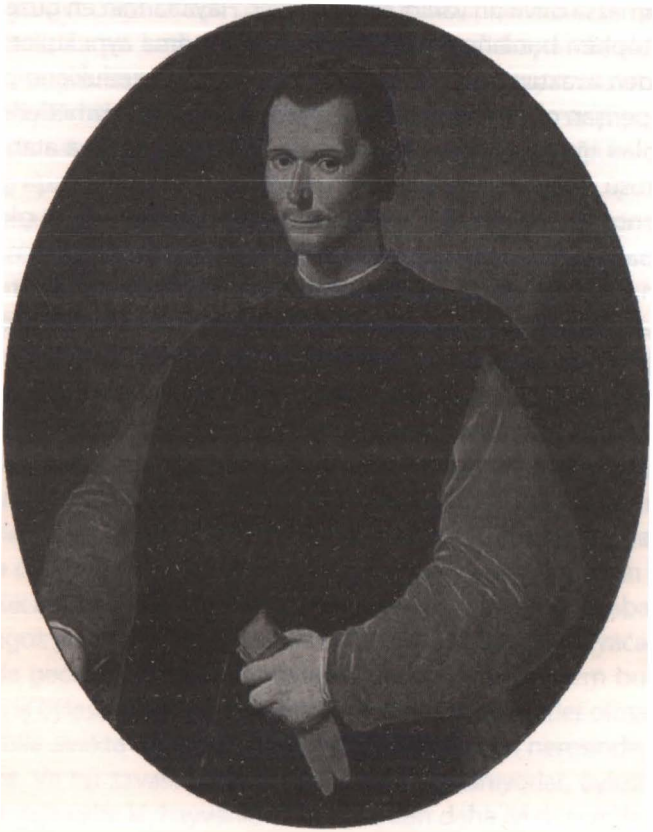
Bir de Utopia'lıları düşünüyorum. Çok az yasayla çok iyi yönetilen Utopia'lıları ve onların akla dayanan o sağlıklı kurumlarını. Orada herkes bolluk içinde yaşar, her şey eşit olarak paylaşılır, ama aynı zaman da bireysel erdemler de ödüllendirilir. Diğer uluslara bakıyorum: Sürekli olarak yeni yasalar çıkarıp durmalarına rağmen hiçbirinde dirlik düzenlik yok. Kim bir şey elde ettiyse o onun özel mülkü oluyor, ama eskisiyle yenisiyle yüzlerce yasa kişinin sahip olduğu malları güvence altına almasını, korumasını ve hatta başka birinin mülkünden ayırt etmesini sağlayamıyor. Aynı mülk üzerinde birden fazla kişi farklı zamanlarda ya da aynı anda hak iddia edebiliyor, böylelikle davalar yıllarca sürüp gidiyor, her gün yeni yasaların eklenmesiyle birlikte hemen herkes birbiriyle davalı hale geliyor. Tüm bunları düşündüğümde kendimi Platon'a daha bir yakın buluyor ve onun, mülkiyetlerini eşit biçimde paylaşmayan toplumlara yasa yapmayı reddetmesini daha iyi anlıyorum. Bu en bilge insan, herkesin iyiliğine giden biricik yolun mülkiyetin eşit olarak bölüşülmesinden geçtiğinin farkına varmıştı. Özel mülkiyetin olduğu yerde insanlar arasında eşitliğin kurulabileceğine şüpheyle bakarım. Ne denli bolluk olursa olsun, her birey kendisi için mümkün olduğunca çok miktarda mal mülk edinme derdine düşerse, sonuçta tüm servet bir avuç açgözlüye gider, toplumun geri kalanı sefalete itilir. Ve ortaya iki tür insan çıkar: bir tarafta pinti, yoz ve kimseye bir faydası dokunmayan zenginler; öte ta-

rafta ise kamu yararına çalışıp duran, basit, dürüst yoksullar. Dolayısıyla, şaşmaz inancım odur ki, özel mülkiyet bütünüyle ortadan kaldırılmadıkça ne hakça bir bölüşüm gerçekleştirilebilir, ne de insanlığı mutlu kılacak bir yönetim kurmak mümkün olabilir. Özel mülkiyet kaldığı sürece yeryüzünün en büyük ve en iyi toplumları türlü yoksulluk ve sıkıntıların ağır yükü altında ezilecektir. Bu yükün, mevcut düzen içinde bir parça hafifletilmesi sağlanabilir belki, ama tümden yok edilmesi söz konusu olamaz. Bir kişinin belli büyüklükteki bir arazi parçasına ya da belli bir irattan daha fazlasına sahip olmasını önleyen yasalar çıkarılabilir. Ya da kralın gücünü kısıtlayan ve halkı keyfi biçimde yönetmesini engelleyen yasalar da uygulamaya konulabilir. Bir devlet makamının rica minnet yoluyla ele geçirilmesi ya da satışa çıkarılması yasaklanabilir. O makamda bulunan kişinin kendi cebinden büyük paralar harcamak durumunda kalmasının koşulları ortadan kaldırılabilir (aksi halde, devlet görevlileri bin bir sahtekârlık ve zorbalıkla, bu paralarını geri almak isteyecek, bilge insanların bulunması gereken devlet makamları sadece zenginlere kalacaktır). Bana göre, böylesi yasalar, süreğen bir hastalığı olan kişiye iyi bir bakım ve tedavi uygulandığında alınacak sonuçlara benzer bir etki yaratır. Bu sözünü ettiğim toplumsal hastalıkların ilerlemesi bu tür önlemlerle belki bir süreliğine durdurulabilir, ancak özel mülkiyet hakkı var olduğu sürece hastalığın kökünün kurutulması ve sağlıklı bir topluma ulaşılması yönünde bir arpa boyu bile yol alınamaz. Sonuçta, devletin bir organında baş gösteren hastalığı, iyileştireyim derken, diğer organlara da sıçratırsınız. Birine bir şey vermek, başka birinden almayı gerektirir; özcesi, birinin derdine derman olurken başkasını zehirlersiniz. (...)

İşte size, elimden geldiği kadar doğrulukla, bana göre yalnızca en iyi devletin değil, aynı zamanda 'devlet' adına layık tek devletin yapısını ve işleyişini anlatmaya çalıştım. Başka yerlerde insanlar devletin çıkarından serbestçe konuşabiliyorlar, fakat aslında kastettikleri şey kendi özel çıkarlarıdır. Utopia'da ise özel mülkiyet olmadığı için herkes kamu işlerinin üzerine titrer. Bu iki ayrı dünyada insanlar farklı şekilde davranmakta haklıdırlar. Birincisinde ortak bir zenginlik ortaya çıksa bile her insan, kendi yükünü tutmadığı sürece açlıktan ölüp gideceğini çok iyi bilir. Bu yakıcı zorunluluktan dolayı toplumun ortak

çıkarını gözetecek yerde kendi başının çaresine bakar. Fakat Utopia'da her şey herkesin ortak malıdır, devletin ambarları dolu olduğu sürece kimsenin bir şeylerden yoksun kalma korkusuna kapılmasına gerek yoktur. Bölüşüm sorunu sorun olmaktan çıkmıştır Utopia'da, kimse yoksul değildir, tek bir dilenci bile yoktur, kimsenin bir şeyi olmamasına karşın herkes zengindir. Geçim derdi başta olmak üzere bütün kaygılardan uzak, neşe ve huzur dolu bir hayat yaşamaktan daha büyük bir servet olabilir mi insan için? Kimse, karısının para konusunda usandıran yakınmalarıyla bunalmıyor, kimse oğlunun yoksulluğa düşeceği korkusunu taşımıyor, kimse kızının çeyizi için dişinden tırnağından artırmak zorunda kalmıyor. Herkes kendi geçiminin ve mutluluğunun güvencede olduğundan emin; yalnız kendisinin değil, bütün aile üyelerinin de (karısı, oğulları, torunları, torunlarının çocukları, torunlarının torunları... ve böyle uzayıp giden kendi soyunun) hep karnı tok sırtı pek yaşayacağından kuşkusu yok. Artık çalışamayacak durumda olanlara bile, üretken kişilere verilenin aynısı veriliyor. İmdi, kim kalkıp da Utopia'daki bu adalet anlayışını başka uluslarda hüküm süren o sözde adaletle kıyaslamaya cüret edebilir? Bu uluslarda eşitlik ya da doğruluğun kırıntısı varsa kahrolayım: Bir kişizade, bir kuyumcu, bir tefeci, ya da hayatını ya hiçbir şey yapmadan ya da topluma hiçbir yararı olmayan işler yaparak kazanan bir kişi büyük bir ihtişam ve bolluk içinde yaşarken; bir işçi, bir arabacı, bir marangoz ya da bir çiftçi yük hayvanlarının bile dayanamayacağı koşullarda gecesini gündüzüne katarak çalışıp duruyor; hem bunların yaptığı iş öylesine önemli ki hiçbir devlet bu tür hizmetler olmaksızın bir yıl bile ayakta duramaz. İmdi, haktanırlık bunun neresinde, sorarım size. Ve bu zavallı adamlar öylesine az kazanıyorlar, öylesine kıt kanaat yaşıyorlar ki, hayvanlar bile onlardan daha iyi durumda. Çünkü hayvanlar her dakika çalışmak zorunda değil, yiyecekleri de fena sayılmaz (gerçekte ayıla bayıla yerler yemlerini), üstüne üstlük gelecek korkusu da duymazlar. Gelin görün ki, bu adamlar emeklerinin karşılığını almaksızın ter döküp zahmet çekmekle kalmaz, yaşlanınca beş parasız kalacak olmanın ıstırabını da yaşarlar. Aldıkları gündelik o anki ihtiyaçlarını karşılamaya bile yetmez, nerde kaldı yaşlılık yılları için para biriktirmek? İmdi, adaletsiz ve iyilikbilmez bir devlet değil midir bu? O sözde beyefendilere, tefecilere ve bunlar gibi hiç çalış-

madan başkalarının sırtından geçinen diğer asalaklarla zevk tacirlerine bol keseden para akıtan bu devlet, sıra çiftçilere, kömür çıkaranlara, işçilere, arabacılara ve marangozlara geldimiydi cimri kesilir, onların durumunu iyileştirmek için kılını bile kıpırdatmaz. Oysa bu emekçiler olmazsa devletin varlığı da sona erer. Hayatlarının en güzel yıllarında toplum bunların emeğinden yararlanır, ama aynı kişiler yaşlanıp elden ayaktan düşünce türlü hastalıklarla yoksunlukların pençesinde perişan olurlar. Kadirbilmez devlet ise, verilen hizmetlerle çekilen acıları unutarak onları korkunç bir ölümün kucağına atar. Daha da kötüsü, yoksulların günübirlik kazandıkları o üç beş kuruşa göz diken zenginler, sadece kendi kişisel düzenbazlıklarıyla değil, çıkarttıkları yasalarla da onların ekmeğini ufalttıkça ufaltırlar. Ortak zenginlikten en fazla pay alması gerekenlerin en aza muhtaç edilmesi düpedüz haksızlıktır. Ama bu kadar da değil: Zenginler diledikleri şekilde yasa çıkararak çalışanları ezmekte, böylece bu adaletsizliğe yasal bir kılıf geçirmektedirler. Şu aralar yıldızı parlayan bazı devletlere şöyle bir bakıyorum da, Tanrı şahidim olsun, kendi çıkarlarını krallık namına korumaya alan zenginlerin oyun üstüne oyun tezgâhlamalarından başka bir şey çarpmıyor gözüme.

Machiavelli

5
MACHIAVELLI

Daha önce değindiğimiz gibi, More'un yerine geçen ve modern merkezî devleti vücuda getiren Thomas Cromwell İngiltere'ye Machiavelli'nin *Prens*'inin ilk el-yazması kopyasını da getirdi. Cromwell'in gelişi önemli sonuçlara yol açtı, *Prens*'in yazımının More'un *Utopia*'sının yayımlanmasıyla çakışması sonucu bu olayın dramatik karakteri daha da arttı. Hülyalı adamları ve martirleriyle Ortaçağ, yerini bilimin o soğuk/sorgulayıcı bakışına terk ediyordu. Rönesans içerisinde bir dönüm noktasıydı bu.

Sofu insanlar şeytana Old Nick adını vermişlerdi. Daha sonraki devlet adamları ve monarklar ise Machiavelli aleyhine yazıp onu baş şeytan ilan ettiler, çünkü Machiavelli, Voltaire'in de dediği gibi, onların mesleki sırlarını ifşa etmişti. Bu sebepten ötürü biz, bu bölümde, sadece tarih üzerine kafa yormuş bir düşünürü değil, düşünceleriyle tarihin biçimlenmesine katkıda bulunmuş bir insanı ele alacağız. Machiavelli, Hobbes ve Spinoza'nın yanı sıra Marlowe ve Shakespeare'i de etkiledi. Karl Marx ondan birtakım temel düşünceler türetti, günümüz diktatörleri ise kendi meşruiyetlerini gene ondan türetebileceklerini düşünmektedirler.

Niccolo Machiavelli (1469-1527) 1498'den 1512'ye kadar Floransa Cumhuriyeti İkinci Sekreteriydi. Cumhuriyet çöküp Medici ailesi tekrar iktidara geldiğinde Machiavelli görevinden alındı ve kendi küçük çiftliğine sürgün edildi. *Prens*'i ve *Konuşmalar*'ı orada yazdı. 1518'de Medici'ler kendisine olan tavırlarını yumuşattılar ve onu Floransa'nın tarihini yazmakla görevlendirdiler. Aynı zamanda, kentin geleceğiyle ilgili olarak alınacak kararlarda (bunun kolay bir iş olmadığı ortaya çıkmıştı) tavsiyelerde bulunması için davet ettiler. Machiavelli, cumhuriyetçi bir yönetim şekline kavuşturulmadığı sürece kenti elde tutmanın imkânsız olduğunu düşünüyordu; daha sonraki gelişmeler onun önerisinin oldukça isabetli olduğunu gösterdi, hatta (hiç uygulanmayan) bir anayasa taslağı bile kaleme aldı.

Floransa 1527'de, kısa süreliğine de olsa, özgürlüğüne yeniden kavuştu. Konsil'de, bakanlık için Machiavelli'nin adı teklif edildi ama onun yerine önemsiz birisi bu göreve getirildi. Çağdaşımız bir yazar şöyle demektedir: "Dükün; zenginleri servetlerinden, yoksulları da özgürlüklerinden mahrum kılmayı *Prens*'ten öğrendiği yaygın bir kanıydı. [Machiavelli] dindar insanlara heretik, iyi insanlara habis ruhlu, kötü insanlara ise kötülük yolunda kaşarlanmış biri olarak gözüküyordu." Machiavelli birkaç hafta sonra, 59 yaşında öldü. Düşünürlüğü seçmekle devlet yöneticiliğine giden yolu kendi elleriyle kapatmış olan bu adanmış devlet adamının sonu trajik bir ironidir.

Söylemesi bile fazla, eğer Machiavelli'nin felsefesi "dimağı süsleyen ve onu daha yüce şeylere doğru harekete geçiren" geleneksel türde bir felsefe olsaydı, yazgısı bu olmazdı. O, gerçekliğin patlamaya hazır bir nitelik taşıdığı alanda, kendini riske ederek, gerçekliği keşfetmeye çalışmıştı. Onda ilk defa olarak yeni ve modern kimlikli bir kuramcıyı görürüz. O, yeni kıtalara yelken açan adamlar kadar öncü bir ruha sahip olduğunun bilincindedir.

Yirmili yaşlarını sürerken gerçekleşen iki önemli olay onun düşüncesini biçimlendirmişti. Birinci olay VIII. Charles komutasındaki Fransız istilasıydı, gerçi bu istila küçük bir orduyla gerçekleştirilmişti, ama İtalyan beyliklerinin iskambil kağıdı gibi birbiri ardınca yıkılmasına yetmişti. Bu olay politika heveslisi genç Machiavelli'ye, görünürdeki gücün/iktidarın altına bakmayı öğretti. "Bizim İtalyan yöneticiler," diye yazacaktır daha sonraları,

> bir prensin, oturduğu yerden zekice karşılık verip ağdalı bir dille mektup yazmasının, tartışmada kurnaz ve hazırcevap olmasının, dolap çevirmeyi bilmesinin, altın ve mücevherle kendini süslemesinin, komşularınkinden çok daha şaşaalı sofralar kurdurup kuştüyü yataklarda uyumasının, doludizgin şehvete kapılmasının, uyruklarına karşı haris ve küstah davranmasının, (...) ettiği sözlerin bir kutsallık taşıdığına inanmasının yeterli olduğunu düşünmektedirler. İşte 1494'teki büyük dehşetin ve kaçışların ve de inanılmaz kayıpların sebebi budur.

Bir başka deyişle Machiavelli, bugünün terimleriyle söylersek, iktidara ilişkin olgular ile üstyapı arasında bir ayırım koymayı öğrenmişti.

Diğer büyük olay ise Savonarola'nın büyüklüğü ve düşüşüyle ilgilidir. Savonarola, Floransa'nın dinsel bir yeniden canlanma yaşadığına tanık olmuştu, bu canlanış sanat ve edebiyattaki başarıları gölgede bırakacak kadar ileri bir noktadaydı. Siyasal ve toplumsal yönden ani ve büyük bir değişim yaşanmış, sonra rüzgârın bir anda tersine esmesi sonucu halk, bu büyük reformcuya, 1498'de yakılmaya götürülürken alaycı ifadelerle sataşmıştı. Savonarola, yığınları şiddete teşvik etmeye yanaşmamıştı, oysa bu yolla rakiplerini ortadan kaldırabilirdi. Machiavelli şöyle yazar:

> [Savonarola] bu suretle yeni düzeni yıktı; büyük çoğunluk artık ona inanmadığında, sebatla inanmaya devam edenleri elinde tu-

> tacak ya da inanmayanlara inanç aşılamayı sağlayacak hiçbir araca sahip değildi. [Sonuç:] Silahsız peygamberler hep hüsrana uğramış, buna karşılık silahlı peygamberler her zaman başarılı olmuşlardır.

Bunlar, yüzünü bilime çevirmiş bir adam için aydınlatıcı deneyimlerdi. Machiavelli, her nasılsa, modern anlamda bilimsel düşünen ilk kişiydi. Etkinlik sağlamak, ileride göreceğimiz gibi, onun açısından ilk planda gelen şeydi. Zamanının siyaset düşünürleri, topluluğu beden, yöneticiyi de baş olarak gören o eski klişelerle -öylesine içgüdüsel bir benzetmedir ki bu, günümüz teknokratlarının bile diline pelesenk olmuştur- oyalanırken, Machiavelli problemi şöyle koymaktadır: İktidarı ele almaksızın hiçbir şey gerçekleşmez. Peki o zaman iktidar mekanizması nedir?

Dolayısıyla o, tatlı bir akla uygunluk ile "Tanrı'dan gelen bir otorite"nin birlikte İyi Toplumu meydana getireceğine inanan "yumuşak bakışlı" siyasi düşünce ekolüne karşılık, "sert bakışlı" bir ekolün kurucusu olmuştur.

Machiavelli'ye göre insan, davranışları yoluyla tanımlanması gereken doğal bir gerçekliktir. Modern bir biyolog canlı bir sistemi nasıl çıktıya göre değerlendiriyorsa, o da insanı aynı şekilde değerlendirir. İnsanın tanımı tamamen fizikseldir: O, aktif bir maddedir; belli koşullar altında hep belli şekilde davranır. Machiavelli'nin tarihte aradığı şey, kalıcı geçerliliğe sahip neden-sonuç ilişkileridir. Örneklerini fark gözetmeksizin klasik dönemden ve yaşadığı çağdan alır. Fakat elbette klasik dönemin kendisi için çok daha öğretici olmasını umar, tarihçi Polybius ve Livy'yi kendisine rehber edinir. Böylelikle o da Antikçağ'ın büyüsüne kapılır. Ona göre Romalılar, yanına yaklaşılamaz yetkinlikte bir model oluşturmuşlardır; onun entelektüel dünyasının ufuk çizgisi yine Romalılardır.

Machiavelli o dönemde Roma geleneğine mensuptur. Onun bilimsel amacı kuramsal ve düşünümsel değildir; o daha ileri

eylemler için, iradeyi iktidara götürecek yol için bir dizi kural belirlemek ister. Kendi kentini muhteşem kılan sanatı ve şiiri, varolan bir şey diye kabul eder. Bunlar, onun zihninde, şunu gösterme eğilimindedir: yaşanan zaman mükemmeliyete ulaşmak için hiç de elverişsiz değildir. Machiavelli, o çok büyük ve poetik imgelemini, eylemden yoksun siyasal bir yeterlik diye mütalaa eder.

Dolayısıyla o, aynı zamanda, güçlü ve açık bir moralisttir, fakat devletin çıkarları çerçevesi içinde, biricik buyruk olarak bu çıkarları görür. "Erdem"in gelmek zorunda olduğu yer de burasıdır. Liderler nasıl sorumluluk alacaklarını bilmezlerse, yurttaşlar zamanı geldiğinde ayağa kalkmaya yanaşmazlarsa en iyi düşüncelerin bile bir yararı olmaz. Onun söyleyiş tarzı, Roma Senatosu'ndaki hatiplerin tarzını andırmaktadır:

> Ülkenin geleceğiyle ilgili yaşamsal önemde bir karar alınacağı zaman bu kararın adil olup olmayışına, yumuşak ya da haşin oluşuna, övgüye değer ya da alçakça oluşuna bakılmamalı, uygulandığı takdirde ülkeyi kurtaracak ve onun özgürlüğünü koruyacak olan bir alternatif geliştirilmeli, diğer bütün alternatifler bir kenara atılmalıdır.

Machiavelli'ye göre, hayatın nihai amaçlarının yattığı yer burasıdır.

Sürgünde türlü yoksunluklar içinde yaşarken Francesco Vettori'ye yazdığı bir mektupta çiftlikte günlerini nasıl geçirdiğini anlatır; oduncuların, arabacıların ve satıcıların hilelerinden korunmaya çalıştığını belirtir. "Sonra," diye devam eder:

> Hanın önünde oturup yoldan geçenlerle konuşuyor, onlara ne yapıp ettiklerini soruyorum. Pek çok şey anlatıyorlar bana, insanların türlü türlü davranışlarıyla hayallerini not ediyorum. Sonra yemek vakti geliyor, babadan kalma bu küçük çiftliğin bize verebildiklerini yemek üzere ailemle birlikte sofraya oturuyoruz. Sonra tekrar hana dönüyorum, orada her zamanki gibi hancıyı, kasabı, değirmenciyi ve iki tuğla işçisini buluyorum. Bu

> adamların kaba saba hareketlerine ben de katılıyorum, onlarla tüm bir öğle sonu oturup dama oynuyoruz, bu esnada münakaşalar, hakaretamiz sözler gırla gidiyor; beş kuruş için avaz avaz tartışırken sesimiz ta San Casciano'dan duyuluyordur herhalde. Bu sefil adamlar arasında zihinsel melekelerimin geriye gitmesine engel oluyor ve kendimi bu korkunç kaderimin akışına bırakıyorum; beni bu bataklığa ittiği, böylesine çaresiz bir utanca boğduğu için kaderime lanet okuduğum yok.
>
> Akşam olunca eve gidiyor, çalışma odama giriyorum; kapıda kir ve toz içindeki günlük elbiselerimi çıkarıyor, en görkemli urbalarımı giyiyor ve böylelikle o kadim insanların kadim saraylarına girerken onlara layık olmaya çalışıyorum. Onlar beni sevgiyle karşılıyor, onların dünyasına katılıyor, kendimi onların fikirleriyle aydınlatıyorum, çünkü ben bunun için doğdum. Sonra onlarla konuşuyor, onlara eylemlerinin sebebini soruyorum, beni büyük bir nezaketle cevaplıyorlar; bu dört saat boyunca bütün dertlerin uzağında hissediyorum kendimi: Ne yoksulluk korkusu, ne de ölüm... tepeden tırnağa onlardan biri oluyorum hemencecik. (...)

İşte Machiavelli'yi bir bütün olarak görmekteyiz burada. Onun yazılarında şu tür teknik uyarılara rastlanabilir: Düşman ya yok edilmeli ya da onunla uzlaşma yolları aranmalıdır; eğer bir hükümdar hasmını öldürmeye karar verirse onun mülküne el koymaktan kaçınmalıdır, çünkü hasmın oğullarının affetmeyeceği şey budur... vb. Tüm bu öneriler Machiavelli'nin sinik biri olarak tanınmasını sağlamıştır. Ne ki bunlar, dünya işlerine ait bilgilerdir; Raleigh, bu bağlamda, Essex'i çabucak idam ettirmesi için Cecil'i geri çağırmayı doğal bulmuştur: "İntikam alındıktan sonra neler olacağına gelince, hiç korkma, çünkü baban Lord Burleigh Norfolk'un altının üstüne gelmesinin baş tertipçisi olarak itibar gördü, ama onun oğlu, 'babanın oğlu', babasının izinden giderek onu sevdi..."

Machiavelli yeni kurnazlıklar icat etmez, eskileri açınlar: Geçmişteki ya da bugünkü siyasetçilerin dağarcıklarındaki şey-

lerden alır malzemesini; tüm siyasetçilerin bildiği şeylerdir bunlar ama hiçbiri "insanın siyasal davranışı" gibisinden bir başlık atıp yazmaya oturmamıştır. Kuramsal sorgulamanın soğuk ışığında konudan sapmak ve istenilen yöne çekilebilen yan anlamlara dalmak mümkün olmaz; amaçlanan şeyin belirtikliği ve bilimsel nesnelliği, vasatlığı ve iyi niyeti -ki bunlar o kargaşa ve kanla belirginleşen saçmalığı sürdürmeye yarar ve tarih de büyük ölçüde bundan ibarettir- bağışlayan alternatifler getirebilir.

Machiavelli, çok iyi planlanmış bir cinayet bağlamında "kötülüğün taşıdığı üstünlüğü" görmüş ve Donne'nun ifadesiyle söylersek, şeytanın danışmanları arasında (Copernicus'la birlikte) yerini almıştır. Fakat Machiavelli kitlesel sürgünlerle likidasyonlardan söz etmek zorunda kaldığında, günümüz politikasında küçük bir değişiklik haline gelen bu uygulamaları, insan soyunun tasarrufu dışında kalması gereken, tasavvur edilmesi bile imkânsız olan uygulamalar olarak değerlendirmiştir. Ondan nefret edilmesi söz konusuysa (Boccalini'ye göre ona karşı böyle bir nefret vardı) bu, onun, bir köpeğin dişlerini bir koyunun ağzına yerleştirmeye çalışırken yakalanmasından ötürüydü.

Machiavelli, sorumlu bir devlet adamı olarak modası geçmiş erdemlere inandığını göstermiştir. Pisa isyanından sonra bu olay karşısında sergilediği tavır bir hayli yumuşak ve uzlaştırmacı bir tavırdı, fakat sadece kısa bir süre için. *Prens*'te insanın verdiği sözü tutmasının bir getirisi olup olmadığını ya da ne zaman bir fayda sağlayacağını tartıştığı o ünlü 18. Bölüm, onun şansölye sekreteri olarak yaşadığı deneyimler üzerinde kederle düşündüğü bir bölümdür. Bu dönemde İtalya'nın tüm devletçikleri, Floransa dışında, birkaç kez taraf değiştirdi, Floransa ise Fransa'nın sadık bir müttefiki olarak kaldı ve sonuçta yıkıma uğradı. Gene eskilerde kalmış bir tutumla Machiavelli, dostu Pier Soderini'ye sadık kaldı (Soderini, Cumhuriyeti Medicilerin

elinden alınayı reddetmişti, sonuçta her iki adam da sürgüne gönderildi).

Eğer Machiavelli eleştiriye müstahaksa, bu, onun, "modern" bir kafaya sahip olmasına rağmen modern olasılıklara kendini kapatmasından dolayıdır. Top gibi yeni bir silahı gürültülü bir oyuncak diye niteleyip göz ardı etmiştir. Fakat anımsamakta yarar var, Napoleon buharlı gemiye, Foch da uçağa hiçbir ilgi göstermemişlerdir. Machiavelli'nin daha ciddi hatası ise zamanının büyük jeopolitik değişimlerinin farkında olmayışıdır, yeni deniz yolları açıldıkça Akdeniz dünyası önemsizleşmeye yüz tutmaktaydı çünkü. Bulunduğumuz yerden bakınca Machiavelli'nin, tehdit altındaki Venedik ile Cenova'ya, güçlerini birleştirip Cebelitarık'ı ele geçirmelerini niçin tavsiye etmediğini merak ediyoruz (Gelgelelim, Machiavelli'nin coğrafi ufku Romalıların geçmişiyle sınırlıydı ve Cebelitarık da onun açısından boğazın her iki tarafındaki yüksek kayalıklardan ibaretti hâlâ).

Machiavelli, doğal ve engellenmemiş bir pagan olması bakımından da Roma geleneği içerisindedir. Ona göre Tanrı'nın güçlüleri tasvip etmediği söylenemezdi, aksi halde Tanrı onların gelişip büyümesine set çekerdi. (Machiavelli gibi tehlikeli bir öncelden habersiz Kalvenistlerin o sonu gelmemecesine gerçekleştirdikleri ruh araştırmalarıyla içli dışlı olan ve bu dünyanın uysal/yumuşak başlı insanlara kalacağı yolundaki diğer ilkeyle ustaca birleştirilerek olgunlaştırılan bir düşünceydi bu.) Hıristiyan düşüncesinin yeniden canlandığı bir heyecan ortamında gençlik yıllarını yaşayan Machiavelli'ye göre, bu tür heyecanların bir değeri yoktu. Hıristiyanlık, kurulu bir din olarak faaliyet gösteremezdi, çünkü ta en başından toplumun doğal yasalarının dışındaydı; ruhani otorite ile dünyevi otoritenin dayattığı iddialar arasındaki çelişki ve bulanıklıklar kargaşanın, ikiyüzlülüğün ve nihayet çürümenin tohumlarını atmaktaydı. "Böylelikle dünya habis ruhluların insafına terk edilir, bu adamlar tam

bir dokunulmazlık içerisinde yönetirler dünyayı, çünkü halk, cennete gideceğiz diye, bu adamları cezalandırmaktansa onların ettiği eziyete katlanmayı ve boş yere feryat etmeyi tercih eder."

Machiavelli, insanın ve onun yazgısının herhangi bir doğaüstü anlamdan yoksun olduğu kanısındadır. İnsan doğanın içerisindeki bir kuvvettir ve zamanla hep aynı kalmıştır. "Şeyler hep aynı şekilde olup bitmektedir." Tanrı'nın Sitesi yoktur, hedef yoktur, Yüce Amaç yoktur. Atomcuların Rastlantı ve Zorunluluktan söz etmelerine benzer biçimde, gayret ve talihten söz eder Machiavelli. Peki tarih nedir öyleyse? Tarih, insanın serbest enerjisinin değişken dağılımını ifade etmektedir. İnsanlarda ya da topluluklarda yüksek potansiyelde bir serbest enerji mevcuttur, Machiavelli'nin *virtú* ya da yetkinlik diye adlandırdığı bu enerji büyük işler yapmakta kullanılabilir. Yetkin devlet adamlığının önderliğindeki bu enerji büyük imparatorluklar kurar. Bu enerji bir toplumda çok alt seviyelere inerse o toplum "yozlaşmış" demektir. Bu durumu düzeltmenin biricik yolu güçlü bireylerin en üst makamlara gelmeleri ve oradan yeni bir devlet inşa ederken entropi ve çürümeye karşı savaşmalarıdır.

Modern "entropi" sözcüğünü çok eski bir bağlam içerisinde kullandık, fakat bu *barıştırma* rasgele bir şey değildir. Machiavelli'nin düşüncesi modern bir biyofizikçinin (biyofizikçilere göre canlı bir sistem, keyfi birörnekliğe ya da aksi durumda hüküm sürecek olan entropiye karşı faaliyet gösterecek komutlara dair bir iletişim ağı geliştirmek suretiyle kendi kendini inşa eder) düşünceleriyle yakın bir paralellik içindedir.

Elbette bu paralellikler fazla ileri götürülmemelidir. Machiavelli'nin düşüncesinde yer alan "potansiyel" kavramının modern fizikteki o soyut nosyonla bir ilgisi yoktur. İçerisinde insanın algılandığı kuvvet, Leonardo'da olduğu gibi, doğrudan biçimin yaratılmasına giden canlı bir kuvvettir ve gerçekte zekâsı yüksek bir formdur bu ve ilginin biricik nesnesidir.

"Rasgele seçim" süreci ancak o noktadan itibaren işlemeye başlar. Tam anlamıyla realize edilen ve "insan" diye adlandırılan bu şey mutlak bir şey diye alınır; insan doğanın terazisindeki bir madde değildir: Daha çok, doğa, onun aracılığıyla görülmektedir.

Ne var ki, fizik bilimine ait bu tür kavramları toplumsal gerçekliğe pervasızca uygulamak insanı yanlış yerlere götürür. Machiavelli'nin ardılı ve deneyimli bir devlet adamı olan Francesco Guicciardini, söz konusu teoriyi verili herhangi bir siyasal duruma uygulamanın zorluğundan bahsetmiştir. Machiavelli'nin düşüncesinde de Floransalı yurttaş ile ulusal ya da uluslarüstü gücün kuramcısı arasındaki dramatik gerilim aşırı derecede belirgindir. Machiavelli'nin, danışmanı olmak istediği devlet adamlarına pek az faydası dokunmuştur. Fakat onun kuramsal yaklaşımının sağlam olduğu ortaya çıkmıştır, daha sonra görüleceği üzere Napoleon oldukça tutarlı bir Makyavelcidir sözgelimi. Bu yaklaşım, bir sonraki yüzyılda Hobbes'un getireceği yaklaşımdan daha geçerlidir, çünkü o felsefi bir öğreti değil, işe yarayan bir hipotezdir ve sürekli olarak doğrulanmaya açık bir özellik taşımaktadır.

Neredeyse sadece *Prens*'le tanınır olmak Machiavelli'nin yazgısı olmuştur; bu kitap, kabaca söylersek, *piéce d'occasion*'dur*. Seçtiğimiz parçalar onun *Konuşmalar*** başlıklı yapıtındandır, bu yapıt onun düşüncesinin gelişme doğrultusunu ve aynı zamanda felsefi vargısını -bu ikinci noktayı *Prens*'ten çıkarmak zorunda kalmıştır- çok daha açık bir biçimde göstermektedir.

* * *

* Bir olay vesilesiyle yazılan eser (ç.n.).

** Christian E. Detmold (çev.), New York: The Modern Library, 1940.

GİRİŞ

Suçlamakta çok aceleci, övmekte çok yavaş olan insan, insanın o kıskanç doğası, neredeyse bilinmeyen denizlerle kıtaların keşfi kadar tehlikeli yeni ilke ve sistemler keşfetmekte ya da ortaya koymaktadır; ne var ki ben, herkesin ortak yararına olabilecek bir şeyler yapmaya zorlayan bu tür bir arzuyla dolup taşınca kendime yeni bir yol açmaya karar verdim; bu zamana dek hiç kimsenin tutmadığı bir yol bu, bana güçlük çıkarıp başıma dertler açacak belki, ama çabalarımı takdir edecek olanlar nezdinde kabul görmemi sağlayarak bana ödül getirebilecek bir yol.

Eskiye ait şeylere genelde nasıl saygı duyduğumuzu ve -başka örnek vermeye gerek yok- antik bir heykelin kimi parçalarına nasıl yüksek bir fiyat ödediğimizi (bunlarla evlerimizi süslemeye ya da bunları kendi özgün yapıtlarını üretirken eskiden kalma yapıtları taklit etmeye can atan sanatçılara vermeye çok hevesliyizdir) düşündüğümüzde ve öte yandan, eski krallıkların ve cumhuriyetlerin bize sunduğu o mükemmel örnekleri, kendilerini ülkelerine feda eden kralları, kaptanları, yurttaşları ve yasa yapıcıları, onların sergilediği anıtsal onur ve erdemi gördüğümüzde, bunların taklit edilmekten çok hayranlık uyandırdığını ya da çok ihmal edildiğini (öyle ki bu eski erdemden bir iz bile kalmamıştır) gördüğümüzde, hem şaşırıp hem de müteessir olmaktan kendimizi alamıyoruz. Yurttaşlar arasında görülen farklılıklar ya da onların maruz kaldığı illetler arttıkça, bu insanların eski zamanlarda öngörülmüş çarelerle yargılara başvurduklarını görüyoruz.

(...) Ne var ki, bir cumhuriyet kurmak, devletleri muhafaza etmek, bir krallığı yönetmek, bir orduyu örgütlemek, bir savaş yürütmek, adalet dağıtmak ve imparatorlukları genişletmek için antik dönemin örneklerine yüzünü çevirmiş ne bir prens, ne bir cumhuriyet, ne bir kaptan, ne de yurttaş bulursunuz. Kanımca böylesi bir savsaklayıcı

tutum bizim eğitimimize özgü kusurların dünyayı zayıf düşürmesinden ziyade, çoğu Hıristiyan devletinde hüküm süren o kibirli tembelliğin yarattığı kötülüklerden ve tarihin gerçek bilgisinden yoksun oluşumuzdan, onu gerçek anlamıyla bilmeyişimizden ya da onun ruhunu kavrayamamış oluşumuzdan ötürüdür. Dolayısıyla, tarih okuyanların büyük çoğunluğu, soylu eylemleri taklit etmeyi hiç düşünmeksizin (çünkü bu tür eylemlerin sadece zor değil, aynı zamanda imkânsız olduğunu düşünmektedirler) sadece tarihe ilişkin olayların çeşitliliği karşısında haz duymakla yetinir; sanki gök, güneş, elementler ve insanlar onların hareketlerini ve gücünü değiştirmiş gibi, sanki onlar eski zamanlarda olduklarından çok farklıymışlar gibi...

* * *

ROMA SENATOSU'NDA PLEBLERİN HAKLARINI VE ÇIKARLARINI KORUYAN GÖREVLİLERİN OLUŞTURULMASINA YOL AÇAN VE CUMHURİYETİ DAHA MÜKEMMEL KILAN OLAYLARA DAİR

Sivil kurumlar üzerine yazan herkes şuna işaret etmektedir (ve tarih de onları destekleyen örneklerle doludur): Bir devlet kurmak ve ona yasalar kazandırmak isteyen bir kimse, bütün insanların kötü olduğunu ve fırsatını buldukları anda kendi bozuk tıynetlerini sergilemekten hiç imtina etmeyeceklerini varsayarak işe başlamak zorundadır. Eğer onların kötücül mizaçları bir süreliğine gizli kalırsa, bunun mutlaka bir sebebi olmalıdır; ve biz, bu durumda, bu habis yönün kendini gösterecek bir fırsattan yoksun kalmış olduğunu düşünmeliyiz. Fakat, bütün hakikatin babası olduğu söylenen zaman bunu açığa çıkarmakta gecikmez. Tarquinler'in kovulmasından sonra Senato ile halk arasında müthiş bir uyum hüküm sürüyor gibiydi. Soylular bütün kibirlerini bir tarafa bırakmış ve avama özgü tutumları benimsemiş gözüküyordu, bu da onların en alt seviyedeki yurttaşların bile desteğini almalarını sağlamıştı. Taquinler yaşadığı sürece soylular bu rolü oynadılar, onları güdüleyen şeyin ne olduğunu kimseye hissettirmediler; zira onlar Tarquinler'den korkuyorlardı ve kötü davrandıkları insanların onların yanında saf tutabileceği endişesini taşıyorlardı. Soyluların oluşturduğu parti bu sebepten halka yönelik tavırlarında

mümkün olduğunca yumuşak oldu. Fakat Tarquinler'in ölümünün hemen ertesinde rahatladılar ve o zamana dek içlerinde biriktirdikleri bütün garezlerini halka kusmaya başladılar, onlara zulmetmek için hiçbir fırsatı kaçırmadılar, her yola başvurdular, ki bu da bizim ileri sürdüğümüz argümanı destekleyen kanıtlardan biridir: İnsanlar ancak zorlama sonucu doğru hareket eder, fakat yanlış bir iş yapma seçeneğiyle serbestisine sahip olduğu andan itibaren her yere kargaşa ve düzensizlik götürmekten asla çekinmezler. İşte bu nedenden dolayı yoksulluk ve açlık insanları çalışkan kılar, yasalar insanları iyi olmaya yöneltir; eğer uygun koşullar iyi'nin herhangi bir sınırlama olmaksızın gerçekleştirilmesine yol açarsa yasa yapılmasa da olur. Fakat böyle bir durumun yokluğunda yasaya acilen gerek duyulur. Dolayısıyla soylular, Tarquinler'in ölümünden sonra, kendilerini sınırlayan bu etkiden artık kurtulmuş olarak yeni bir düzen kurmaya karar verdiler; bu da Tarquinler'in kötü yönetiminin doğurduğu sonuçların aynısını doğurdu ve bu sebepten ötürü Roma, hem soyluların hem de avamın kalkıştığı aşırılıkların yol açtığı pek çok sıkıntı, kargaşa ve tehlikeden sonra, halkın güvenliğini sağlamak üzere Senato'da birçok yetkiyle donatılmış ve bir saygı halesiyle çevrelenmiş olan yargıçlar oluşturma noktasına geldi. Bu yargıçlar Senato ile avam arasında güçlü bir bariyer oluşturdu, Senato'nun bildiğini okumasına engel oldu.

* * *

SENATO İLE HALKIN AYRILMASI ROMA CUMHURİYETİNİ GÜÇLÜ VE ÖZGÜR KILDI

Roma İmparatorluğu'nun talihin ve askeri disiplinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı inkar edilemez, fakat bana öyle geliyor ki nerede sıkı bir disiplin varsa orada iyi bir düzen hüküm sürer ve talih de buna eşlik etmekte geri kalmaz. Ancak bu noktayı biraz daha kurcalayalım. Benim iddiam şudur: Senato ile Roma halkı arasındaki tartışmaları suçlayanlar özgürlüğün çıkış noktası olan şeyi kınamaktadırlar; bu insanlar bu tartışmaların doğurduğu iyi sonuçları göz ardı etmekte, karışıklıkların kamusal yerlerde yol açtığı kargaşa ve feryat karşısında muhtemeldir ki daha bir hoşnut kalmaktadırlar. Bunlar her cumhuriyette

soylular ve halktan oluşan iki ayrı parti olduğunu, özgürlük lehindeki bütün yasaların bu iki partinin birbirine olan muhalefetinden kaynaklandığını (Roma'da vuku bulan olaylardan da kolayca görüleceği üzere) hesaba katmıyorlar. Tarquinler'in devrinden Gracchi'nin devrine dek geçen zaman içerisinde -üç yüzyılı aşan bir sürede- bu iki parti arasındaki farklılıklar sadece bir iki sürgüne yol açtı, çok az kan döküldü. Dolayısıyla bunlar cumhuriyete çok zarar veren, ona ölümcül darbeler indiren farklılıklar olarak görülemez; bu dönem içerisinde sadece sekiz-on yurttaş sürgüne gönderildi, çok az sayıda kişi idam edildi, hatta çok azı para cezasına çarptırıldı. Pek çok erdemin ışıl ışıl parladığı bir cumhuriyeti kargaşanın hüküm sürdüğü bir yer diye mütalaa edemeyiz. Çünkü iyi örnekler iyi eğitimin sonucudur, iyi eğitim de iyi yasaların; iyi yasalar ise birçok kişi tarafından düşüncesizce mahkûm edilen kargaşa ve çalkantılar sonucunda ortaya çıkar...

Eğer bunların tuhaf vasıtalar olduğu -halkın Senato'ya olan kızgınlığını feryat figan ifade edişine ve Senato'nun da halkı şiddetle paylayışına durmamacasına tanık olmak, halkın sokaklarda kargaşa içinde koşuşturduğunu, evlerini kapattıklarını ve hatta Roma'yı terk ettiklerini görmek- söylenirse buna şu cevabı veririm: Tüm bunlar, ancak bunlardan bir sonuç çıkaranları telaşlandırabilir, her özgür devlet halkına kendi ihtiraslarını açığa vurma fırsatı tanımalıdır ve her şeyden öte, cumhuriyetler, önemli olaylarda, bu tür insanlardan kendini sakınmalıdır. İşte Roma'da uygulanan usuller bunlardı; halk bir yasa yapılmasını istediğinde bizim az önce değindiğimiz bazı aşırılıklara başvuruyor ya da savaşta orduya yazılmayı reddediyordu, böylece Senato onları bir ölçüde tatmin etmek zorunda kalıyordu. Özgür bir halkın talepleri kendi özgürlüklerine nadiren zarar verir; bu talepler, ister bizatihi yaşanmış ister idrak edilmiş olsun, baskıların esinlediği taleplerdir. Eğer onların korkuları temelsizse başvurulacak yer kamu meclisleri olmalıdır, orada tek bir iyi ve saygın adamın ağzından çıkacak güzel sözler onları hatalarının farkına vardıracaktır. "Halk," der Cicero, "cahil olmasına cahildir, ama hakikati takdir edebilecek ve güven duyabileceklerine kanaat getirdikleri bir adam tarafından bu hakikat kendilerine sunulduğu zaman onu kolaycacık kabul edebilecek yetenektedir."

* * *

ÖZGÜRLÜĞÜ KORUMA GÖREVİ KİME EMANET EDİLEBİLİR? SOYLULARA MI HALKA MI? VE HANGİ KESİM KARIŞIKLIK YARATMAK İÇİN DAHA FAZLA SEBEBE SAHİPTİR? ELE GEÇİRMEK İSTEYENLER Mİ, MUHAFAZA ETMEK İSTEYENLER Mİ?

Cumhuriyetlere anayasalar hazırlamış olan bütün yasa yapıcılar özgürlüğü korumak için bir koruyucu ilke tesis etmiş, temel bir önlem almışlardır. Bu ilkenin bilgece yerleştirilip yerleştirilmeyişine göre de özgürlük uzun ya da kısa ömürlü olmuştur. Her cumhuriyet soylulardan ve halktan oluştuğu için, buradaki soru özgürlüğü korumanın kimin ellerine bırakılması gerektiği biçiminde ortaya çıkar. Bu görevi Lakedaemonyalılar ve günümüzde Venedikliler soylulara, Romalılar ise halka vermişlerdir. Dolayısıyla bizim yapmamız gereken şey, en doğru seçimi bu cumhuriyetlerden hangisinin yaptığını bulmaktır. Her iki tercih için de kuvvetli sebepler vardır, fakat sonuçlara bakarak bir hüküm vermemiz gerekirse soylulardan yana yapılan tercihin daha isabetli olduğunu görürüz, zira özgürlükler Roma'dakine kıyasla çok daha uzun süreli olmuştur Isparta ve Venedik'te. Fakat sebeplere gelince, önce Roma'nın tarafını tutacak ve şunu söyleyeceğim: Herhangi bir emanet, onu tahrip etme arzusu duymayanlara verilmelidir her zaman; ve hiç kuşku yok ki, soyluların amaçlarıyla halkın amaçlarını düşündüğümüzde birinci grubun tahakküm etmek için büyük bir arzu duyduğunu, ikinci grubun ise tahakküm altında yaşamayı istemediğini, bütün amacının bu olduğunu ve sonuç olarak özgürlüğün tadını çıkararak yaşamak istediğini görmeliyiz. Dolayısıyla halk, kendisine herhangi bir ayrıcalığı ya da özgürlüğü koruma görevi tevdi edildiğinde, mizaç itibariyle onu bozmaya daha az yatkın olduğu için, ister istemez ona kol kanat gerecek, onu sırf kendisine saklama becerisine sahip olmayışı diğerlerini de aynı şeyi yapmaktan alıkoyacaktır.

Öte yandan, Isparta ve Venedik'in izlediği yolu haklı çıkaracak şu sebepler sıralanmaktadır: Kamu özgürlüğünün koruyucusu olma görevinin soylulara verilmesinin iki avantajı vardır. Birincisi, bir şeyi dev-

let işlerinin yürütülmesiyle daha bir hemhal olan kişilerin ihtirasına terk etmek, o makamın onların eline verdiği, deyim yerindeyse, silahta onları tatmin eden bir yetki biçimi bulacaktır. İkincisi, huzursuz kitleleri bir otoriteden mahrum etmek, işin doğası gereği, sıkıntı ve anlaşmazlıklar doğuracak, büyük olasılıkla da soyluları birtakım çılgın eylemlere zorlayacak ve bu da zaman içerisinde büyük felaketlere yol açacaktır. Roma bile bunun bir örneği olarak zikredilmektedir; söylenen şudur: Bu otoritenin Senato'daki Yargıçlara tevdi edilmesiyle birlikte, bunlar bu sınıftan sadece bir konsül alınmasından hiç de hoşnut kalmamışlar ve iki konsülün de pleblerden seçilmesini istemişlerdir. Daha sonra yargıçlık kurumu ve cumhuriyetin diğer bütün yüksek makamları için hak iddiasında bulunmuşlardır. Bu avantajlarla da yetinmeyerek ve aynı şiddet yönelimi altında, sonunda soylulara saldırma kabiliyeti taşıyan herkesi idolleştirmişlerdir, bu da Marius'un güçlenmesine ve Roma'nın yıkımına yol açmıştır.

Aslında, tüm bu sebepleri doğru biçimde tartan biri, iki sınıftan hangisinin özgürlüğün koruyucusu olmasını yeğleyeceği konusunda kuşku içinde kalabilir, çünkü hangisinin -sahip olmadıkları bir otoriteyi ele geçirme arayışında olanlar mı, yoksa zaten sahip oldukları şeyi koruma arzusunda olanlar mı?- daha az tehlike doğuracağını bilmemektedir. İnce eleyip sık dokuyan bir incelemeden sonra bundan çıkarılabilecek sonuç bu olabilir bence. Soru, ya kendi imparatorluğunu genişletmek isteyen bir cumhuriyete (Roma gibi) ya da sadece kendini koruma kaygısı taşıyan bir devlete göndermede bulunmaktadır. Birinci durumda taklit edilmesi gereken devlet Roma'dır, ikinci durum söz konusuysa Isparta ve Venedik kent devletlerinin izinden gidilmelidir; bir sonraki bölümde bunun nedenlerini ve bunu gerçekleştirecek araçları göreceğiz. (...)

* * *

ROMALILARIN DİNİ

(...) Eğer biri günümüzde bir cumhuriyet kurmak isterse, kentlerde (buralarda uygarlık çoktan çürümüştür) yaşamaya alışmış olanlarla karşılaştırıldığında, uygarlıktan neredeyse tamamen nasipsiz kalmış basit dağlılarla birlikte kuşkusuz çok daha kolay bir biçimde bu işin üstesinden gelecektir; tıpkı bir heykeltıraşın, ham bir mermer blok

üzerinde çalışıp yeni bir heykel yapmayı, bir başkasının bıraktığı kötü yontulmuş bir heykeli düzeltmekten daha kolay bulması gibi... Tüm bunları düşündüğümde şu sonuca varıyorum: Roma'ya Numa tarafından getirilen din, bu kentin refaha ulaşmasının başlıca sebeplerinden biriydi. Çünkü bu din iyi yasaların ortaya çıkmasına sebep olmuş, iyi yasalar iyi talihi doğurmuş, iyi talih de her girişimde başarıyı getirmiştir. Dinsel kurumların buyrultularına riayet etmek cumhuriyetlerin büyüklüğünün sebebidir, bu kurumları kaale almamak cumhuriyetleri yıkıma götürür; zira Tanrı korkusunun olmadığı yerde, hele prensten duyulan bir korku da yoksa (bu tür korku, dinin yerini geçici bir süre doldurabilir), akıbet yıkımdır. Gelgelelim prenslerin ömürleri kısadır, prens erdemlilikten uzaklaştıkça krallık da zorunlu olarak yok olmaya yüz tutacaktır...

Öyleyse bir cumhuriyetin ya da krallığın refahı, hayatta olduğu sürece onu bilgece yönetecek olan bir prense değil, ölümünden sonra bile etkisini sürdürecek yasalar yapan bir prense sahip olmasına bağlıdır. Bir eğitimden geçmemiş cahil adamları yeni yasalar ya da yeni fikirlere ikna etmek daha kolaydır gerçi ama, bilginin ışığıyla aydınlanmış olduğunu iddia eden uygar adamları ikna etmek de öyle imkânsız bir iş değildir. Floransa halkı kendisini cahil ve bilgisiz saymaktan çok uzaktır, ama gelgelelim, Savonarola, Tanrı'yla konuştuğuna inandırmıştı onları. Bunun doğru ya da yanlış olduğu yolunda bir iddiada bulunmayacağım, zira bizler böylesine büyük bir adamdan saygıyla söz etmek durumundayız, fakat şunu söyleyebilirim: Çok sayıda insan inanıyordu buna, üstelik inanmalarını sağlayacak herhangi bir olağanüstü olaya da tanık olmamışlardı, ama Savonarola'nın lekesiz hayatı, telkin ettiği öğretiler ve konuşmak için seçtiği konular insanların ona inanmasına yetmişti. Öyleyse kimsenin, başkalarının başarmış olduğu şeyi başaramama korkusuna kapılmasına izin vermeyin, çünkü bütün insanlar (Önsöz'de söylediğimiz gibi) aynı şekilde doğar, yaşar ve ölürler, ve dolayısıyla birbirlerine benzerler.

BİR DEVLETTE DİNE NÜFUZ KAZANDIRMANIN ÖNEMİNE VE İTALYA'NIN BU KONUDA BAŞARISIZ OLMASINDAN ÖTÜRÜ NASIL YIKILDIĞINA DAİR

Kendilerini çürümeden kurtarmak isteyen prensler ve cumhuriyetler, her şeyden önce, bütün dinî âdetlerin saflığını korumalı ve onlara layık oldukları saygıyı göstermelidirler; zira bir ülkenin çöküşünün en büyük göstergesi dine yönelik horgörüdür. (...) Bundan dolayı, prenslerin ve cumhuriyet önderlerinin görevi, kendi ülkelerindeki dinin temellerini desteklemektir, çünkü böylelikle kendi halkını dinine bağlı kılmak ve dolayısıyla da onları daha iyi yönetmek ve bir arada tutmak kolaylaşacaktır. Bu sebeple, dine iltimas geçmeye eğilimli her şey (yanlış olduğuna inanılsa bile) hoş karşılanmalı ve ondan dini kuvvetlendirmek üzere istifade edilmelidir; yöneticiler buna ne denli ağırlık verirlerse, o denli akıllıca davranmış ve doğal gidişatı daha iyi anlamış olurlar. Ferasetli adamların gözeteceği uygulama budur; böylesi bir tutum, dinsel mucizelere (ne denli yanlış olursa olsun) olan inanışa sebebiyet vermiştir. (...)

Ve tabii ki, eğer Hıristiyanlık en başından itibaren kurucusunun koyduğu ilkelere göre sürdürülmüş olsaydı, Hıristiyan devletler ve cumhuriyetler şimdi olduklarından çok daha birleşik ve mutlu bir halde olurlardı. Bu dekadansın en büyük kanıtı da, insanların dinimizin bayraktarı Roma Kilisesi'ne yaklaştıkça dindarlıktan uzaklaşmalarıdır. Hıristiyanlığın temelindeki ilkeleri inceleyen bir kimse, bu ilkelerin günümüzdeki pratik ve uygulamalardan ne denli farklı olduğunu görmekte ve Roma Kilisesi'nin çöküşünün ya da cezaya uğramasının yakın olduğuna kanaat getirmektedir. Kimileri çıkıp, İtalya'nın dirlik düzenliğinin Roma Kilisesi'ne bağlı olduğunu ileri sürebilir; bu düşünceye karşı ben çok önemli iki argüman sunacağım, ki bunlar bana göre itiraz kabul etmeyen argümanlardır. Birincisi, Roma mahkemesinin oluşturduğu o kötü örnek İtalya'da din ve dindarca davranış adına ne varsa hepsini silip süpürdü, arkasından da bir dolu çalkantı ve başıboşluk yarattı; çünkü biz ancak dinin hüküm sürdüğü yerde bütün iyi ve güzel şeylerin gerçekleşmesini bekleyebiliriz, dinin yok sayıldığı yerde tam tersini ummak bizim hakkımızdır. Öyleyse biz İtalyanlar dine boş vermemizi ve kötülüğe bulaşmamızı Roma Kilisesiyle onun rahiplerine borçluyuz. Fakat ona bir borcumuz daha var,

üstelik daha da büyük bir borç bu ve bizim uğradığımız felaketin de sebebi: Kilise ülkemizi bölünmüş halde tutmuştur ve hâlâ bu halde tutmaya devam etmektedir. Ve elbette bir ülke, ister cumhuriyet ister monarşi olsun, Fransa ve İspanya'da görüldüğü üzere, bütün varlığıyla tek bir hükümete itaat etmedikçe, asla birleşemez ve mutlu olamaz. İtalya'nın, ister cumhuriyet ister monarşiyle yönetilsin, aynı durumda olmamasının biricik sebebi Kilise'dir. Egemenliği ele geçiren Kilise geçici bir süre onu elinde tutmaktadır, ne ki ülkenin geri kalanını elde etmesini ve tüm İtalya'nın tek hükümranı olmasını sağlayacak yeterli güç ya da cesarete hiçbir zaman sahip olmamıştır. Ama öte yandan, kendi geçici iktidarını kaybetme korkusuyla, İtalya'da aşırı derecede güçlenmiş kentlere karşı kendisini savunmak üzere yabancı bir devleti yardıma çağıracak denli zayıf da olmamıştır. (...) O halde ne İtalya'nın tümüne egemen olacak kadar güçlü, ne de başka bir gücün ülkeye egemen olmasına ses çıkarmayacak kadar zayıf olan Kilise; İtalya'nın hiçbir zaman tek bir başın altında birleşmeyip her zaman bir dizi prensle lordun güdümünde kalmasına sebep olmuş, bu durum da ülkede birçok bozuşmaya yol açıp onu iyice güçten düşürmüştür; öyle ki sadece güçlü barbarlar değil, kendisinden istifade etmek isteyen herkes ona göz dikmiştir. Bunu, biz öteki İtalyanlar, başka bir güce değil, Roma Kilisesi'ne borçluyuz. Bu hakikati yaşayarak görmüş olan herhangi bir kimsenin, Roma mahkemesini, İtalya'da sahip olduğu tüm yetkiyle birlikte, İsviçre'ye taşıyacak güce sahip olması durumunda (bu ülkede halk bugünlerde, din ve kendi askerî sistemleri söz konusu olunca, kendi eski geleneklerine göre bir hayat sürüyor), bu mahkemenin kötü alışkanlıklarının İsviçre'de, başkaca herhangi bir şeyin yaratabileceğinden çok daha fazla kargaşa yaratacağı çok kısa sürede görülecektir.

* * *

ÖZGÜR BİR DEVLETTE MEVCUT HÜKÜMETİ REFORMA TÂBİ TUTMAK İSTEYEN BİR KİMSE EN AZINDAN ESKİ BİÇİMLERE OLAN BENZERLİĞİ KORUMALIDIR

Bir devlette hükümeti reforma tabi tutmayı arzulayan ya da buna kalkışan ve de herkes tarafından kabul görmesini ve herkesi hoşnut

kılacak bir tarzda varlığını devam ettirmesini isteyen bir kimse, en azından, eski biçimlere olan benzerliği elde tutmalıdır; böylelikle kurumlarda herhangi bir değişiklik olmadığı yolunda bir izlenim oluşur, bu kurumlar eskisinden bütünüyle farklı bir biçime kavuşturulmuş olsa bile. Çünkü insanların büyük çoğunluğu görüntüye bakar, onu gerçeklik diye alır ve genel olarak şeylerin aslından çok kopyalarından daha çok etkilenir. Romalılar bunu çok iyi anlamışlardı ve bu sebepten dolayı, özgürlüklerini ilk kez elde ettiklerinde ve kralın yerine iki konsül getirdiklerinde bunların on iki liktörden* fazla olmasına, yani krala hizmet etmiş olanların sayısını aşmasına izin vermemişlerdir. Bunun yanı sıra Romalılar, yılda bir kez olmak üzere, ancak kral tarafından şahsen gerçekleştirebilen bir fedakarlığa da alışkındılar; ve onlar -kralın yokluğunun bir sonucu olarak- o eski geleneklerden herhangi birinin kaybından dolayı halk üzüntü duymasın diye, bu seremoni için özel bir şef oluşturdular ve bu şefe fedakar kral deyip onu yüksek rahipten sonraki en önemli mevkie getirdiler; böylece halk bu yıllık fedakarlık törenlerine sahip oldu ve kralların restorasyonunu arzulamak için hiçbir bahaneye sığınmadı. Herhangi bir devlette, mevcut hükümet sistemini ilga etmek ve onun yerine yeni ve daha liberal bir hükümet koymak isteyen herkes bu kurala uymalıdır. Bütün yenilikler insanların dimağını harekete geçirir, bundan ötürü bu tür yenilikleri mümkün olduğunca önceden mevcut biçimler içerisinde tutmak önemlidir. (...) Bu kuralı, daha önce dediğim gibi, mutlak bir yönetimi bir cumhuriyete ya da bir monarşiye dönüştürmek isteyen herkes gözetmelidir; ama Antikçağ yazarlarının zorbalık diye adlandırdıkları bir mutlakyönetim kurmak isteyen biri ise, tam tersine, her şeyi değiştirmelidir, bunu da bir sonraki bölümde göstereceğiz.

BİR KENTİ YA DA EYALETİ FETHEDEN BİR PRENS HER ŞEYİ SİLBAŞTAN ORGANİZE ETMELİDİR

Bir kentin ya da devletin prensi olan bir kimse, hele de iktidarı zayıf bir temele dayanıyor ve ne bir monarşi ne de cumhuriyet kurmak istiyorsa, bu devletçiği elde tutmanın en iyi yolunun yönetimi bütü-

* Eski Roma'da devlet hiyerarşisinde yargıçlardan önce gelen görevliler (ç.n.).

nüyle yenilemekten geçtiğini görecektir (bizatihi kendisi de orada yeni bir prens olma durumundadır); yani, yeni unvanlara, yeni yetkilere sahip olan yeni valiler atamalı ve Davud'un izinden giderek yoksulları zengin yapmalıdır, o Davud ki, kral olduğunda "muhtaç olanları servete boğdu, eli sıkı zenginleri ise bir tarafa attı." Prens, buna ek olarak, eski kentleri yıkıp yerlerine yenilerini inşa etmeli ve insanları bir yerden başka bir yere transfer etmelidir; kısacası, değişmedik hiçbir şey bırakmamalıdır, öyle ki kendisinden kaynaklanmayan hiçbir servet, onur, mevki makam, mertebe olmasın. Kendisine model olarak İskender'in babası Makedonyalı Filip'i almalıdır; Filip, küçük bir kralken, sözünü ettiğimiz şekilde davranarak, tüm Yunanistan'ın efendisi oldu. Onun vakanüvisinin anlattığına göre Filip, bütün sakinleri bir eyaletten diğerine aktardı, çobanlar sürülerini bir yerden diğerine nasıl götürürlerse, öyle. Kuşku yok ki bu tür metotlar bütün uygar hayatı tahrip eden zalim metotlardır, ne Hıristiyanlığa ne de insanlığa sığar, herkes kaçınmalıdır bu metotlardan. Gerçekte, sıradan bir yurttaşın yaşamı, pek çok insanın mahvı pahasına egemenliğini sürdüren kralın yaşamına yeğdir. Gelgelelim, bu birinci ve insani yolu takip etmek istemeyen bir kimse (kendi iktidarını muhafaza etmek istiyorsa) o ikinci olarak sözünü ettiğimiz kötücül yolu tutmalıdır. Fakat genelde bu ikisinin arasında bir orta yol tutturulmaktadır ki en tehlikelisi de budur. Çünkü, bir sonraki bölümde örneklerle göstereceğimiz gibi, nasıl bütünüyle kötü ya da nasıl bütünüyle iyi olunacağı bilinmemektedir.

İNSANLARIN NADİREN BÜTÜNÜYLE İYİ YA DA BÜTÜNÜYLE KÖTÜ OLMALARINA DAİR

Papa II. Julius 1505 yılında Bentivogli'yi devlet yönetiminden azletmek üzere Bologna'ya gittiğinde (oradaki hükümet yüz yıldan beri Papalığın güdümündeydi), Giovanpaolo Baglioni'yi de Perugia'dan kovmak istedi (Baglioni kendisini Perugia'nın mutlak hâkimi kılmıştı); özcesi Papa Julius'un hedefi Kilise'nin mülkünü işgal eden bütün küçük despotları yok etmekti. Bu amaçla Perugia'ya vardığında, ki herkes Papa'nın niyetinin ne olduğunu biliyordu, kendi korumasını sağlamak üzere ordusunu beklemeyi ve ancak ondan sonra kente girmeyi düşünmedi, neredeyse tek başına kente daldı; bu arada Gio-

vanpaolo kendisini savunmak için kentte çok büyük bir kuvvet toplamıştı. Julius, bütün davranışlarına damgasını vuran tez canlılığını bu olayda da tekrarladı ve küçük bir muhafız alayıyla birlikte düşmanı Baglioni'nin eline düştü, ama yine de onu yola getirmeyi bildi ve Kilise adına devleti yönetmesi için (Baglioni'nin yerine) bir vali bıraktı. Papa'nın deli cesaretine, Baglioni'nin ise ödlekliğine tanık olan ferasetli adamlar Baglioni'nin düşmanına niçin tek bir darbe bile vurmadığını anlamış değillerdi, Baglioni şiddete başvursa hem ölümsüz bir şöhret kazanacak hem de yüklü bir ganimete konacaktı, çünkü bütün kardinaller değerli takılarıyla birlikte Papa'ya eşlik ediyorlardı. Baglioni'yi bunu yapmaktan alıkoyan şey geçirdiği vicdani tereddütler ya da iyi niyetli oluşu değildi, kimse inanmazdı zaten buna; zira kız kardeşinin namusuna leke sürmüş, devleti ele geçirmek uğruna yeğenlerini ve kuzenlerini öldürmüş olan Giovanpaolo gibi rezil karakterli bir insanın kalbinde dindarlık ve hürmete hiç yer yoktu; bu durumda şöyle bir sonuca ulaşılıyordu: İnsanoğlu ne bütünüyle kötü, ne de bütünüyle iyidir; eğer bir cinayet, kendi içinde, yüce bir amaca hizmet ediyorsa, ona karşı nasıl tavır takınılacağı bilinemez. Dolayısıyla, açıktan açığa ensest bir ilişkiye girmekten ya da kendi yakınlarını öldürmekten çekinmeyen Giovanpaolo Baglioni (kendisini mazur gösterecek bir fırsata sahip olsa bile) bir edimi gerçekleştirme biçimini, daha doğru bir ifadeyle, onu göze almamayı bilmemekteydi; herkes onun cesaretine hayrandı ve bu durum ona sonsuza dek sürecek bir şöhret sağlayabilirdi, çünkü o bu yüksek din görevlilerinin saygı uyandıracak bir liyakat taşımadıklarını ilk gösteren kişiydi; onun alçaklığını ve alçaklığından kaynaklanan bütün olası tehlikeleri gölgede bırakan şey, onun böylesine büyük bir edimde bulunmuş olmasıdır.

* * *

HALK, PRENSLERDEN DAHA BİLGE VE DAHA KARARLIDIR

Diğer bütün tarihçiler gibi Titus Livius da hiçbir şeyin çokluk'tan daha belirsiz ve daha değişken olmadığını ileri sürer. İnsanların eylemleriyle ilintilendirdiği şeyden ortaya bu çıkmaktadır, yani pek çok durumda çokluk, bir adamı ölüme mahkûm ettikten sonra onun matemini tutmuş ve büyük bir samimiyetle tekrar geri gelmesini istemiştir.

Roma halkıyla Manlius Capitolinus arasında da bu andığımız türden bir olay yaşanmıştır: Romalılar Capitolinus'u ölüme mahkûm etmişler, sonra da en kalbî duygularla onun geri gelmesini istemişlerdir, yazarımız bunu şu şekilde kelimelere dökmüştür: "Ondan korkmalarını gerektiren bir şey olmadığını anlar anlamaz, yaptıklarından pişmanlık duymaya ve onun geri gelmesini istemeye başladılar." Bir başka yerde, Hiero'nun yeğeni Hieronymus'un ölümünden sonra Syracuse'da vuku bulan olaylara değinirken şöyle demiştir: "Çokluğun doğasında ya alçakgönüllü bir biçimde hizmet etmek ya da kibirle tahakküm etmek vardır." Bütün yazarların suçlamalarına karşı bir davayı savunmaya girişirken, böylesine zorlu ve böylesine güçlüklerle dolu bir görevi üzerime almaktansa onu yüzüstü bırakıp utanç içinde kaçar mıyım, yoksa bu görevin ağırlığı altında ezilme riskini göze mi alırım, bilmiyorum. Ama her halükârda şu düşüncemde ısrarlıyım: Kişinin kendi görüşlerini, şiddet uygulamadan ya da otoriteye başvurmadan, us temelli argümanlarla savunması yanlış olamaz.

İmdi, insanlar ve özellikle de prensler, yazarların halka yönelttiği suçlamaların sebebi olan kusurların aynısıyla itham edilebilirler: Zira yasaların denetimi altında olmayan bir kimse, gemi azıya alarak, aynı kusurları işleyecektir. Bu söylediğimiz kolayca doğrulanabilir bir şeydir, çünkü geçmişten bugüne çok sayıda prens hüküm sürmüştür ve hâlâ sürmektedir, bunlardan sadece birkaçı (iyi ve bilge olanları) kendilerini kontrol eden bir mekanizmaya ihtiyaç duymamıştır. Ne var ki, bunlar arasında, eski dönemde Mısır'da (bu ülke yasalarla yönetilirken) yaşayan kralları ya da Isparta'da boy gösteren kralları saymıyoruz; günümüzde bu tür krallar Fransa'da da doğmuyor, zira Fransa modern zamanlarda bilgimiz dâhilinde olan herhangi bir vasıtadan çok, yasalar aracılığıyla yönetilen bir ülkedir. Böylesi anayasalar altında ortaya çıkan krallar, kişisel karakterlerini göz önüne almamız ve bu karakterin halkın karakterine benzeyip benzemediğini görmemiz gereken krallar arasına sokulamaz, fakat onların yasa tarafından eşit biçimde kontrol edilen bir halkla kıyaslanmaları iyi olur ve sonrasında biz, bu çokluk içerisinde, bu krallarda görülen iyi niteliklerin aynısını bulur ve böylesi bir halkın ne süklüm püklüm itaat ettiğini ne de küstahça hâkimiyet kurduğunu görürüz. Roma halkı böyle bir halktı, cumhuriyet süresince yozlaşmadan kaldı: Ne körü körüne itaat

etti ne de küstah bir hâkimiyet kurdu, fakat daha çok, kendi mertebesini onurlu bir biçimde korudu, yasaları ve yargıçları destekledi. Kimi soyluların haksız ihtirasları onların özsavunma amacıyla başkaldırmasını zorunlu kıldığı anda bunu yapmaktan geri durmamışlardır, onların karşısına çıkmaya yeltenen Manlius, Decemvir'ler ve diğer örneklerde görüldüğü üzere. Kamu yararı onların diktatörlere ve konsüllere itaat etmesini gerektirdiğinde ise hemen itaat etmişlerdir. Roma halkının Manlius Capitolinus'un ölümünden sonra pişmanlık duymasında şaşıracak bir şey yoktur, zira onlar Manlius'un erdemlerinin hasretini çekiyorlardı; onun bu erdemlerini hatırlayan herkesin kalbi acıma duygusuyla doluyordu; bunlar, aynı etkiyi herhangi bir prenste de uyandıracak kadar güçlü erdemlerdi, zira bütün yazarlar erdemin, düşmanın sahip olduğu erdemin bile, hayran olunmak ve övülmek için varolduğunda hemfikirdir. Eğer arzuları gerçek olup da Manlius yeniden hayata dönebilse, Roma halkı onun hakkında vermiş olduğu hükmü aynen tekrarlar, onu gene zindandan alıp ölüme mahkûm ederdi. Böylelikle bizler, kişileri ölüme gönderen ve sonrasında da derin bir üzüntüye boğulan bilge prenslere tanık olmaktayız. (...)

Dolayısıyla halk, sahip olduğu karakterden ötürü, prenslerin karakterlerinden dolayı hedef olduklarından daha fazla bir suçlamaya maruz kalmamalıdır. Çünkü her ikisinin de, herhangi bir kontrole tâbi olmadıkları zaman, yanılması muhtemeldir. Daha önce vermiş olduğum örneklere ek olarak Roma imparatorları arasından ve diğer zorba hükümdarlarla prensler arasından pek çok örnek verebilirim (bunlar herhangi bir halkın sergilediği kadar değişken ve tez canlı tutumlar sergilemişlerdir). Halkın, yönettiği zaman, tutarsız, değişken ve nankör olduğunu savunan o genel geçer düşünceye karşı ben şu sonuca varıyor ve iddia ediyorum ki, bu kusurlar, prenslere kıyasla, halkta daha bir doğal karşılanması gereken kusurlar değildir. Halkı ve prensleri bu kusurlardan dolayı eşit biçimde suçlamak hakikat olabilir, fakat prensleri bunlardan bağışık tutmak büyük bir hata olacaktır. Çünkü yasayla yöneten ve yönetilen bir halk, benim görüşüme göre, bilge bir prens kadar, hatta ondan daha fazla, istikrarlı, tedbirli ve kadirbilir olacaktır. Ama öte yandan, yasanın sınırlamasından azade olan bir prens, aynı durumdaki bir halktan daha nankör, daha değiş-

ken ve daha tedbirsiz olacaktır. Onların tutumlarındaki farklılık doğalarındaki farklılıktan dolayı değil (çünkü doğaları aynıdır, eğer iyi yönde bir farklılık varsa bu, halka ait bir farklılıktı), fakat yasalara duydukları saygının derecesinden dolayıdır.

Ve Roma halkını inceleyen bir kimse onların dört yüzyıl boyunca krallıktan nefret ettiğini, buna karşılık ülkelerinin şanını ve ortak yararını gözeten bir tavır takındıklarını görecek, bunu kanıtlayan birçok örneğe rastlayacaktır. Eğer birisi çıkıp da Roma halkının Scipio'ya ettiği nankörlüğü ileri sürecek olursa, ona bu konuya ilişkin olarak bir başka yerde verdiğim cevabın aynısını verir ve halkın prenslerden daha az nankör olduğunu söylerim. Fakat mesele sağgörü ve istikrar ise, halkın bir prensten daha sağgörülü ve istikrarlı olduğunu, daha iyi hüküm verdiğini söylerim. Şu söz boşuna söylenmemiştir: "Halkın sesi Tanrı'nın sesidir", halk ileride gerçekleşecek olayları öylesine mükemmel bir biçimde kestirir ki, onun sanki gizli bir güce sahip olduğu ve böylece iyiyle kötüyü önceden görebildiği yollu bir izlenim oluşur insanda. Halkın hüküm verme yeterliğine gelince, yetenek bakımından birbirine eşit iki hatibin farklı görüşler savunduklarına tanık olduğu zaman, daha iyi konuşan hatibin aleyhine karar verdiğine neredeyse hiç rastlanmamıştır; bu da onun, duyduğu şeyler arasından hakikati seçme yeteneğine sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Halk, cesaret ya da görünürdeki faydaya ilişkin meselelerde ara sıra yanlış yönlere çekilebilir, ama bir prens de, kendi ihtiraslarının -ki bu ihtiraslar halkın tutkularından çok daha büyüktür- bir sonucu olarak, pek çok kez yanlış yollara sapabilir. Gene halkın, kendi yargıçlarını seçerken, prenslerinkinden çok daha sağlıklı bir seçim yaptıklarını görüyoruz; hiçbir halk, rezil bir karaktere ve kötü alışkanlıklara sahip birinin yüksek bir makama getirilmesine onay vermez, oysa bu konuda binlerce değişik yola başvurarak bir prens rahatlıkla etki altına alınabilir. Bir halk bir şeye karşı nefret duyarsa bunu yüzyıllar boyu devam ettirir, böyle bir tutumu bir prenste asla göremeyiz. (...) Dahası, yöneticisi halk olan kentlerin çok kısa süre içerisinde büyük gelişmeler kaydettiğini, prenslerin yönetimi altındaki kentleri fersah fersah geride bıraktığını görüyoruz; kralların sürülmesinden sonra Roma'da, Pisistratus'un bertaraf edilmesinden sonra da Atina'da yaşanan şey buydu

ve bu durum, halk hükümetlerinin prenslerden çok daha iyi yönettiği gerçeğine bağlanabilirdi ancak.

Bu düşünceme, bizim tarihçimizin yukarıda ve başka yerlerde alıntıladığım pasajlarda söylediği şeylere atıfta bulunarak itiraz etmek yararsız olacaktır, çünkü bir halkın iyi niteliklerini ve kusurlarını bir prensinkiyle karşılaştıracak olursak halkın her konuda üstün ve parlak olduğunu görürüz. Her ne kadar prensler kanun yapmada, sivil kurumlarla yeni kural ve hükümler oluşturmada kendilerini üstün diye gösterseler de, halk bu kurumları, yasaları ve kuralları muhafaza etmek konusunda daha üstündür, bu da halkı, bunları kuranlarla eşit hale getirir.

Bu konuda özetle şöyle diyorum: Hem prenslerin hem de halkın hükümetleri uzun ömürlü olmuş, fakat her ikisi de yasaların düzenleyiciliğine ihtiyaç duymuştur. Çünkü kendi iradesinden gayrı hiçbir kontrole tâbi olmayan bir prens kaçık bir adamdır, benzer şekilde keyfinin istediğini yapabilen bir halk da bilgelikten uzaktır. Yasalar tarafından kontrol edilen bir prensi, böyle bir kontrole tâbi olmayan bir halkla karşılaştırdığımızda, halkta prense kıyasla daha fazla bir erdemlilik görürüz; eğer her ikisi de böylesi bir kontrolden azade ise gene halkın, prense nazaran, daha az aşırılığa kaçtığını ve yaptığı hataların daha önemsiz olduğunu ve dolayısıyla bu yanlışlıkların kolayca telafi edilebileceğini görürüz. Ahlakça düşük ve isyankâr bir halk, iyi bir adamın etkisi ve ikna gücü sayesinde tekrar iyi davranışlara yönlendirilebilir, fakat aklı kötülüğe çalışan bir prens bu tür etkilere açık değildir ve dolayısıyla ona kılıçtan başka hiçbir şey kâr etmez. O halde, buradan hareketle, bir halkın ve bir prensin göreli kusurları hakkında bir hüküm verebiliriz: Sözler halkın kusurlarını düzeltmeye kâfi gelirken, bir prensin kusurları ancak şiddet yoluyla ortadan kaldırılabilir; büyük bir çözüme gerek duyulan yerde büyük bir kusur/hata var demektir. Bir halkın ahmakça işlere kalkışmasından fazlaca bir korkuya kapılmaya gerek yoktur; korku uyandıran bir şer odağı değildir halk, fakat böylesi genel bir karışıklık bir zorbaya hükümeti ele geçirme fırsatı tanıyabilir. Habis mizaçlı prensler için bunun tersi doğrudur; onlar korkuya yol açan somut varlıklardır ve sadece geleceğe dair bir umut vardır, o da prensin son nefesini vermesiyle özgürlüklerine kavuşma fırsatının doğacağı umududur. Diyeceğim, halk ile

prens arasındaki farkın bugünle geleceğe ilişkin bir fark olduğunu görüyoruz. Halkın aşırılıktan kamu yararına çomak soktuğundan kuşkulanılan kişilere karşı yönlenmişken, prenslerin aşırılıkları kendi bireysel çıkarlarına yönelik olan girişimleri karşısına alır. Halkın aleyhindeki o genel önyargı, gücünün doruğunda olduğu zaman bile, herkesin halk hakkında serbestçe ve korkusuzca konuşabilmesi gerçeğinden kaynaklanır; oysa bir prens söz konusuysa konuşmaya korku ve ihtiyatlılık egemendir...

Albrecht Dürer

6
ALBRECHT DURER

Hümanist düşünce ile Reformasyon arasındaki bir hayli önemli ve hâlâ canlılığını koruyan çatışmayı bir epizot içerisinde sunmaya çalışırken, onun seyircilerinden birine antik dönem tiyatrosunun korosuna ait olan sesi vermeyi arzu ediyoruz. Albrecht Dürer, yalın Hıristiyan dünyası için bu üç katlı levhada konuşacaktır. Sanatçı Dürer (1471-1528) o denli basit bir adam sayılamaz. Onun birçok özelliği bize Leonardo'yu hatırlatır; o, gerçekte, yeni bakır oymacılık sanatının -ki bu, matbaanın sanat alanındaki eşdeğeriydi- önemini anlamış olmasıyla Leonardo'dan daha modern bir sanatçıdır bir bakıma. Dürer'in perspektifi konu alan geometri kitapları, resmi kavrayış şekli ve resim kuramı, onu, dostu Willibald'ın önderliğindeki Nurnberg hümanistleri grubunun çok değerli bir üyesi kılar. Dürer'in algı yelpazesini kavramak için onun en ünlü üç oymabaskısını (1513-1514) düşünmemiz yeter. "Şövalye, Ölüm ve Şeytan", Ortaçağ ölüm danslarına ilişkin eski bir motifi temel alır, fakat onu insanın muzaffer gücünü ifade edecek biçimde değişikliğe uğratır: Bir arayış içerisinde hac yolculuğuna çıkan kişiye ilişkin o eski tema burada merkezi figürün içerisindedir, fakat bu tema aynı zamanda Erasmus'un Hıristiyan şövalyesinin esinini de taşır açıkça. Onun "St. Jerome"si içerisinde (değ-

şikliğe uğrayan bir başka Ortaçağ temasıdır bu) dingin, huzurlu bir öğrenimin ululanması açısından da Erasmusçudur bu yapıt; o bildik köpek ve aslan, yaşlı adamın ayağının ucunda uzanmaktadırlar, fakat çeşitlilik arz eden yüzeyin oynadığı o muhteşem oyunun sükuneti ve ışığın hücrenin tavan ve tabanıyla mefruşatı üzerinde oluşturduğu hareler ona değişik bir çeşni katmıştır. Nihayet, Pythagoras'tan esinlenen o tuhaf "Melankoli": bilimsel araç ve semboller yığınının ortasında derin düşüncelere dalmış kanatlı bir deha... bu, Rönesans aklının, Bilim'in o şimdilik sadece düşlenen güç kaynağının bir adım berisinde gizemli bir biçimde duraklamasıdır. Ancak Dürer, gerçek ve düzgün bir Hıristiyan olarak kaldı, Gotik sanat anlayışından esinlendi -sanatından görebiliriz bunu. O, ancak inancı sayesinde, yaşamı ve yapıtının daha yüce bir anlam kazanacağını umuyordu.

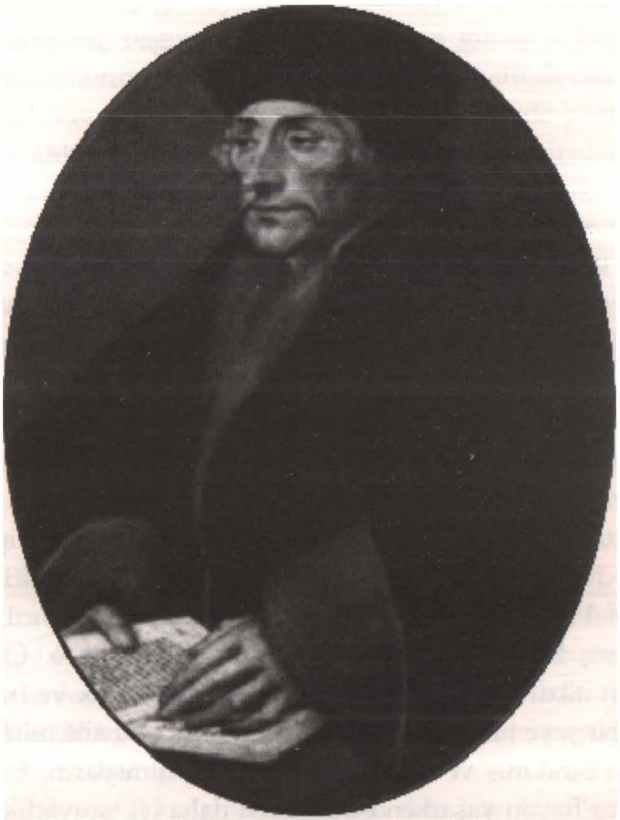
Nurmbergli Dürer'i, yazdığı mektupların yalınlığı içinde ve Hollanda'da tuttuğu Günce'si içinde görebiliriz. Machiavelli, yaşadığı dönemde, Almanların yozlaşmamış *virtú* (erdem)'sü hakkında hayranlık dolu ifadeler kaleme almıştı; işte Dürer bunu pratikte gösteren kişiydi. Alıntı yapacağımız Günce, aksi halde, bir dizi günlük işin tuhaf bir biçimde madde madde sıralandığı bir liste olur çıkar: "Şapka için iki florin; üstat Lorenz Sterek'e yağlıboya hakkı olarak 25 florin. Hizmetçi Suzanna'ya yardımından dolayı 1 florin verdim. Canon'la yemek yedim. Hekime 8 peni..." Sonrasında, Luther'in ölümünü bildiren haberin şoku altında (bu, gerçekte, Kont Palatine'nin himayesi altındaki Luther'in başarıyla sonuçlanmış kaçma girişimidir) büyük bir kedere kapılır, Tanrı'dan ve bütün Hıristiyanlardan çeşitli istirhamlarda bulunur. Erasmus'a, ortaya çıkıp davayı savunması için yalvarır. Fakat onun kâhince kederlenmesinin anlamı çok daha ötelere uzanmaktadır: içinde yaşadığı dünyayı, o yeni faktörlerle eski duyguların oluşturduğu o harikulade karışıklı-

ğın dünyasını, kendi riyasız kalbinde nasıl duyumsamışsa öyle yansıtır bize:

Şavuot'tan* önceki Cuma, Martin Luther'in Eisenach yakınlarında kaçırılmış olduğu haberi ulaştı, kimileri onun öldürüldüğünü söylüyor; eğer durum buysa o, hakikat adına acı çekmiş olacak, çünkü o Hıristiyanlıktan sapmış Papalığı kırbaçla terbiye etti, o Papalık ki İsa'nın çektiği ıstıraplarla derunumuzda özgürce dolaşmasına direnç gösteriyor ve böylece emeğimiz çalınıyor, kanımız emiliyor; işe yaramaz tembeller utanmadan har vurup harman savururken zavallı/hasta insanlar açlıktan kırılıyor. Bana en çok koyanı da belki de Tanrı'nın bizi, onların, peder diye çağırdıkları adamların kurduğu o yanlış öğretileri altında bırakmaya niyetli oluşudur; böylece o kutsal kelam yanlış biçimde ortaya konulacak ya da asla kaale alınmayacak. Ey yüce Tanrı, bize merhamet et; ey efendimiz İsa, bizim için dua et, bizi kurtar, bizi hakiki Hıristiyan inancı içerisinde koru. (...) Koyunlarını tekrar kendi otlağına çağır, ki bunların pek çoğu şimdilerde Roma Kilisesinin otlağında bulunuyorlar (Hintliler, Moskovalılar, Ruslar ve Yunanlılarla birlikte). (...) Ey Tanrı, sen bir halkı hiçbir zaman, Roma saltanatı altında yaşayan biz zavallılara, senin kanın sayesinde selamete ermesi gerekenlere reva görülenler denli sert yasalarla belaya salmadın. (...) Ey Tanrı, bize gökten gelen cenneti ver, insani hatalarla lekelenmemiş kutsal İncil'de yazılı olan o cenneti... Martin Luther'in kitaplarını okuyan bir kimse onun öğretisinin ne kadar vazıh olduğunu görebilir, çünkü o Kutsal İncil'i öğretir. Dolayısıyla bu kitaplar büyük bir gururla saklanmalı ve onun düşmanlarının yapıtları da -insandan tanrı yapmak isteyen bütün düşüncelerle birlikte ateşe atılmadığı sürece yakılmamalı, hatta Lutherci kitaplar daha fazla sayıda basılmalıdır. Ey Tanrı, Luther on veya yirmi yıl daha yazamayacak demek! Ey iyi Hıristiyanlar, bu Tanrı'dan mülhem adamın göçmesine en kalbi duygularla ağıt yakmada bana yardımcı olun ve onun gibi birisini göndermesi için Tanrı'ya dua edin. Ey Rotterdamlı Erasmus, neredesin? Karanlık güçlerin ve haktanımaz zorbalığın ne yapabileceğini görmüyor musun? Sen, İsa'nın şövalyesi, dinle! Gel ve efendimiz İsa'nın yanında saf tut, hakikati savun, martirlik mertebesine eriş! Sen küçük, ihtiyar bir

* Hıristiyanların paskalyadan elli gün sonraki Hamsin yortusu (ç.n.).

adamsın; kendine sadece birkaç yıl verdiğini işittim, o tarihten sonra benden ne köy olur ne kasaba, diyormuşsun; bu yıllarını İncil ve hakiki inanç yolunda iyi kullan, herkes sana kulak versin; cehennemin kapıları, Roma hükümdarlığı, İsa'nın dediği gibi, sana galip gelmesin. Efendin İsa'nın yolundan gitmek ve yalancıların elinde ölmek durumunda kalsan bile, tekrar dirilecek ve İsa tarafından aklanacaksın. Ey Erasmus, ayağa kalk, ayağa kalk ki, Tanrı Davud'dan nasıl hoşnut kaldıysa senden de öyle hoşnut kalsın ve sen de bir Calût'un hakkından gelesin. Ey iyi Hıristiyanlar, Tanrı'dan mağfiret dileyin, mahşer gününü yakınlaştırması ve adaletini tezahür ettirmesi için O'na dua edin. İşte o zaman bizler Papa'nın, rahiplerin ve keşişlerin döktükleri masum kanlarının yerde kalmadığını göreceğiz. Canlarına kıyılmış insanlardır bunlar, Tanrı'nın sunağının girişine uzanmışlar, intikamlarının alınmasını istiyorlar; Tanrı'ysa onları şöyle cevaplıyor: Masum ölüler belli bir sayıya ulaşana dek bekleyin, ondan sonra adaleti uygulayacağım. 1 florinlik yiyecek aldım. Hekime 8 peni... Ruderigo'yla iki kez yemek yedim. Eczacıya 12 peni. Zengin Canon'la yemek yedim. 1 florin harcadım. Malines'te üstat heykeltıraş Conrad'ı ağırladım. İtalyan resmi için 18 peni ödedim. Oyunda 4 peni kaybettim. İngilizin silahlarını boyadım, 1 florin aldım. Brüksel'deki kuyumcu Jan, karakalem resmini yapmıştım onun, bana 1 florin verdi. Antorff'daki at pazarına gittim, çok muhteşem aygırlar var orada, onlardan ikisi 700 florine satıldı. Kumarda 4 peni kaybettim. (...)

Erasmus

7
ERASMUS

Luther öldürülmedi, fakat Seylan'a ve "Babil'in orospusuna" hakaretler yağdırmaya devam etti. Erasmus, o iyi Hıristiyan şövalye de, Dürer'in hatırına ortaya çıkmadı, zira onun ilk dönemki reformcu eğilimleri Luther'in aşırılıklarının uzlaşmaz karşıtı olmuştu. Dürer'in bu ümitsiz istirhamlarının üzerinden üç yıl geçtikten sonra, 1524'te, Erasmus nihayet Luther'e karşı çıkmaya başladı.

Rotterdamlı Desiderus Erasmus (1466-1536), iki kuşak boyunca düşünce dünyasını egemenliği altına almış ve Kilise'nin düşünsel tahakkümüne karşı verilen mücadelenin öncülüğünü üstlenmiş bir adamdır. 16. yüzyılın Voltaire'idir o. Çocukluğundan itibaren keşişler arasındayken sahtekârlık ve baskıdan başka bir şeye tanık olmamıştı; bu adamlar onu aile mirasından yoksun bırakmış ve kendi gözetimlerine almışlardı: Erasmus, manastır hayatı yaşarken bu keşişleri daha iyi tanıyacak ve onlara olan nefreti artacaktır. Onun düşüncesinin oluşmasında bu ilk motifin yadsınmaz bir önemi vardır. Fuller'in de dediği gibi, porsuk gibi bir adamdı o, asla ısırmaz ama dişlerini geçirdi mi koparırdı. Etkileyici bilimsel yazılarla bir başlangıç yaptıktan sonra edebi faaliyete döndü: Şiir, düzyazı, inceleme yazısı, diyalog, risale vs. kaleme aldı. Başvurmadığı edebi biçim neredeyse yok gibiydi, doğuştan bir gazeteciydi âdeta, konularını işlerken

ciddi pozlar takınmaktan kaçınırdı hep. Hümanistlerin ortak dili olan Latinceyi büyük bir rahatlık ve büyüleyici bir ustalıkla kullanır ve bu dili zamanının bütün tersliklerine cevap verecek bir hale getirirdi. Gerçekten de, zamanının bütün ileri hamleleri ve çelişkileri üzerinde düşünmüştür Erasmus: Duyusal imgelerle yüklü çetin bir çağın oynadığı o kaba oyunun, bilimin şafağındaki neşenin, bağımsız kafaların ruhani gücün o beş para etmez temsilcilerine duyduğu nefretin üzerinde düşünmüş; teolojik meselelere dürüst ve hatta tutkulu bir biçimde yoğunlaşmıştır. O, Dilthey'in de dediği gibi, insanı şaşırtan ifadeleriyle bin bir suratlı bir şeytan gibiydi ve bu özelliği onu, çağdaşlarının gözünde daha bir itibarlı kılıyordu. Erasmus, her zaman dinsel hoşgörünün yılmaz savunucusu oldu. Holbein'in bilincimize sonsuza dek nakşettiği bu narin yapılı, mavi gözleri hafif kısık, dudakları sımsıkı kapalı adam, sözün dinsel tartışmalarda bir başına bir silah olarak kullanılması gerektiği yolundaki inancından bir an olsun vazgeçmemiştir. Bu bakımdan o, gerçek bir filozoftur: Anlıka tâbi olmayan hiçbir alan tanımamaktadır; ne denli mizahi yaklaşırsa yaklaşsın, bu tutumu ona bir ağırlık ve nüfuz kazandırmaktadır.

En ünlü yapıtı olan *Deliliğe Övgü*'de, dünyanın tekeri dönüyorsa bunun ancak irrasyonel ve delice arzular sayesinde gerçekleştiğini hatırlatır bize; zaaflarımız debdebeyle önümüzden geçerken sadece bildik olanları değil, Kilise'ye ve ilme ait olan ama fark edilmeyen zaafları da görürüz, gene o ele avuca sığmaz/pervasız ironi eşliğinde.

Aşağıdaki pasaj taşlamanın tonuna dair bize bir fikir verecektir:

> (...) İşte size şimdi de hemen hemen teologlar kadar mutlu kaldığım kimseler. Bunlar, genellikle rahip yahut keşiş denen adamlardır. Bu iki ad onlara hiç uygun değildir; çünkü bu sözde rahipler, bu sözde din adamları kadar az dindar insan olmadığı gibi, bu sözde keşişleri yani münzevilere her yerde rastgelin-

mektedir. Eğer bu kimselerin kendi gözlerinden bin türlü yolla durumlarının aşağılığını ve rezaletini saklamasaydım, dünya yüzünde onlardan daha sefil bir insan türü olur muydu? Her yerde korkunç hayvanlar gibi nefret edilen bu adamlara sırf rastgelmek fenaya yorulur; buna rağmen bunlar, olağanüstü kimselermiş gibi kendilerine hayrandırlar. En yüksek dindarlığın, en kaba cahillikten ibaret olduğuna inanan bu adamlar, okuma bile bilmemekle övünürler. Kiliselerinde ahmak bir tavırla anlattıkları mezmurları anırdıkları zaman, Allah'ın, meleklerin ve cennetteki bütün azizlerin onları dinlemekle büyük haz duyduklarından emindirler. Aralarında bazıları vardır ki bunlar pislikleri ve sefaletleriyle gururlanarak, son derece büyük bir küstahlık ve yüzsüzlükle kapı kapı gezip sadaka dilenirler. Onlara misafirhanede, arabada, koçuda, pazar kayığında, her yerde rastgelinir; her yerde etrafınızı sararlar, sizi usandırarak elinizden sadakalar koparır, böylece asıl fakirleri sadakalardan mahrum ederler. İşte, pislikleri, cahillikleri, kabalıkları, edepsizlikleri ile bize havarilerin hayatını canlandırdıklarını iddia eden şanlı adamlar.[1]

Erasmus, Kutsal Kitap'ı incelerken, Valla'nın izinden giderek, daha ciddi bir yaklaşımla ama çok da farklı olmayan bir reformcu ruh içerisinde, eleştirel tarihsel metodu oluşturdu. Onun en önemli bilimsel eseri kendisinin basıma hazırladığı Yeni Ahit'tir. Bunu yapmaktaki amacı açıktı: İncil'in gerçek ve doğru anlamını yakalamak. Erasmus, İncil'in özünü, kendi anladığı haliyle, "Hıristiyan Şövalyenin El Kitabı"nda ortaya koydu ve bu kitap önemli bir dinsel kaynak haline geldi: "İsa'yı boş bir tapınç figürü diye değil; sevgi, yalınlık, sabır, saflık, özcesi öğrettiği ne varsa o olarak görmelisiniz."

Erasmus, bu öğretinin bir kısmını büyük klasiklerde bulabileceğimizi düşünür; dolayısıyla bu eserler, bir bakıma, Tanrı'dan mülhem eserler olmak durumundadır ve kimi kilise ba-

[1] Nusret Hızır çevirisi (Erasmus, *Deliliğe Övgü*, Kabalcı Yayınevi, 1998, İstanbul).

balarını okumaktan çok daha iyidir. Gelgelelim, bunlar usun rehberliğinde yazılmış kitaplardır. Usun mihenk taşı olarak alınması hususu İncil'deki kimi parçalar için de geçerli olabilir (usa aykırı gibi gözüken parçalardır bunlar, cehennem ateşinin tehdidi gibi...); o durumda tüm bunların alegorik anlamlarıyla düşünülmesi gerektiği ortaya çıkacaktır. Bu şekilde Erasmus, evrensel, ussal bir dine giden yolun taşlarını sessiz sedasız döşer.

Luther'in Hıristiyanlığı sadece irrasyonel değil, aynı zamanda antirasyonel kılan keskin paradoksları karşısında Erasmus, nihayet, *Hür İrade* başlıklı risalesini yazdı. Erasmus, bu eserinde, kendi kişisel eleştirilerini dillendirmemiş, "cahil kimselerin, şunlar şunlar yapılırsa, infiale kapılabileceklerini" iddia etmiştir. Çalıyı dolanmak gibisinden bir manevraydı bu, ama biçimsel yapılara da saygılıydı: Katolik otoriteler Erasmus'un bu girişimlerini kötüye yormayıp ona, kardinallik de dahil olmak üzere, yüksek makamlar teklif ettiler. Erasmus bu teklifleri sessizce geri çevirdi ve son ana kadar kendi bildiği yolda yürümeye devam etti -dört dörtlük bir özgürlükçü düşünür olarak. Doğrudur, Erasmus kahraman olmayı seçmemiştir, fakat liberal kafalar kahramanlıktan ziyade oyunu kuralına göre oynamaya inanır.

* * *

İzleyen parçalar Mary Martin McLaughlin'in çevirdiği[2] *De libero arbitrio* (Hür İradeye Dair)'dandır.

Kutsal Kitap'ta sık sık karşımıza çıkan güçlükler arasında hür irade meselesinden daha çapraşık bir mesele yoktur belki de. Bu mesele, eski yeni tüm teologların zihnini epey meşgul etmiştir, tıpkı bir zamanlar filozofları nasıl uğraştırdıysa, öyle. Ancak, bana öyle geliyor ki, onca çaba harcanmasına karşın bir sonuca ulaşılamamıştır. Günü-

---

[2] Mary Martin McLaughlin ve James Bruce Ross (der.), *The Portable Renaissance Reader*. New York: The Viking Press, 1953.

müzde bu konu üzerindeki tartışmaları Karlstadt ve Eck yeniden alevlendirdi ama, daha ılımlı bir tonda; Martin Luther bir süre sonra bu ateşi daha bir harladı, zira onun tezlerinden birisi hür iradeyle ilgiliydi. Luther'in iddiaları cevapsız kalmış olmasa da, dostlarımın ısrarı üzerine ben de kendi görüşlerini açıklayacağım; ümidim o ki, bu küçük kitap hakikatin yayılmasına vesile olur.

Kimileri söylediklerime kulak tıkayacak ve burun kıvıracak, biliyorum: "Dünya tersine döndü! Erasmus ne cüretle Luther'e karşı çıkar? Bu, farenin fille dövüşmesine benzemez mi?" Onları yatıştırmak için, eğer birazcık susar ve beni dinlerlerse, tek bir köklü gerçeği tekrarlayacağım sadece: Luther'in öğretilerini hiçbir zaman kabul etmedim. O halde, onunla düştüğüm görüş ayrılıklarını alenen ilan ettiğimden dolayı kimse şaşırmamalı; gene de ben, onun düşünceleriyle âşık atmaktan, özellikle de onunla ateşli bir tartışmaya girmekten özenle kaçındım; tek istediğim şey gerçeği bulup ortaya çıkarmak. Luther'in, birisi kendisiyle hemfikir değil diye infiale kapılacağını zannetmiyorum; çünkü o da, sadece bütün Hıristiyan din adamlarının düşüncelerine değil, aynı zamanda bütün Hıristiyan okullarının, bütün konsillerin, bütün papaların savunduğu öğretilere hücum etmekte bir an bile duraksamadı. Wyclif'in öğrettiği ve de Luther'in iddia ettiği üzere, yaptığımız her şeyin hür irade tarafından yapılmadığı, fakat saf zorunluktan kaynaklandığı yollu düşüncenin bir bakıma doğru olduğunu varsayalım. Bu paradoksu cümle âleme ilan etmekten daha münasebetsiz bir davranış ne olabilir? Yine, Augustinus'un bir yerde dediği gibi, Tanrı'nın iyi ve kötüyü içimizde memur kıldığı, içimizdeki Kendi iyi amellerini ödüllendirip kötü amellerini cezalandırdığı yolundaki düşüncenin bir bakıma doğru olduğunu varsayalım. Böylesi bir beyanın, dünyanın her yanına yayıldığı takdirde, sayısız insanı dinsizlik kapısından içeri sokacağı; onların tembelliğe, kayıtsızlığa, alçaklığa ve dine aykırı her türden tutuma karşı iştahlarını kabartacağı aşikâr değil mi? Bu durumda, o zayıf insan, nefsine karşı sürekli ve yorucu bir savaşım verebilir mi? Kötü bir adam iyiliğe yönelir mi? İnsan, cehennemde kendisi için sonsuza dek sürecek işkenceler hazırlamış bir Tanrı'yı tüm kalbiyle sevebilir mi? Orada, Tanrı'nın bizatihi kendi yaptığı kötülüklerin intikamını kanı bozuk insanlardan aldığını ve böylece insanlara işkence etmekten haz duyduğunu düşünmez mi?

Şöyle bir itiraz duyar gibiyim: "Kutsal Kitap'ın her yeri açık seçik anlaşılırken, tefsire ne gerek var?" Eğer Kitap bu denli vazıh olsa, hasımlarımızın iddia ettikleri üzere, böylesine önemli düşünürlerin yüzyıllar boyunca böylesine önemli bir konuda böylesine körlemesine kafa yormaları nasıl açıklanabilir? Eğer kutsal metinlerde bir muğlaklık yoksa, havariler devrindeki kehanetlere ne gerek vardı? Bunun, Kutsal Ruh'a ait bir vergi olduğunu söyleyebilirsiniz. Fakat ben, kâhinliğe değgin bu Tanrı vergisinin, şifa dağıtma ile dil öğrenme gibi, geçmişte kalıp kalmadığı konusunda bir fikre sahip değilim. Eğer geçmişte kalmamışsa bunun kime geçtiğini sormak durumundayız. Eğer herkese geçmişse, o durumda bütün tefsirler muğlak olur. Kimseye geçmediğini düşünelim, bu kez de, birçok çapraşıklığın aydın insanların kafasını karıştırdığı günümüzde, tefsirlerden hiçbiri kesinlik kazanmayacaktır. Bunun, Havarilerin ardından gidenlere geçtiğini iddia edersem, kimileri buna karşı çıkacak ve Havarilerin ardıllarının yüzyıllarca apostolik* bir ruha sahip olmadıklarını söyleyecektir. Ne var ki, başka şeyler eşit kalmak koşuluyla, Tanrı'nın kendi özünü aşılayabileceği, kendi misyonunu havale edebileceği adamların bu grup arasından çıkacağını rahatlıkla düşünebiliriz, nasıl ki inayetin vaftiz edilmeyenlerden ziyade vaftiz edilenlere bağışlanmasının daha muhtemel olduğunu düşünüyorsak. (...)

Şu ana dek kendimizi, Kutsal Kitap'ta hür iradeyi destekleyen pasajlarla onu bütünüyle yok sayar gözüken pasajları karşılaştırmakla sınırladık. Ancak, Kutsal Kitap'ın tümünün yaratıcısı olan Kutsal Ruh'un kendisiyle çelişmesi imkânsız olduğu için, ılımlı bir sonuca ulaşmak durumundayız, bunda başarılı olur muyuz olmaz mıyız, orası bilinmez. Her iki karşıt görüş de aynı Kitaptan temellendiği için, her bir görüşün savunucularının Kutsal Kitabı kendi bakış açılarına göre inceledikleri ve peşinde oldukları amaç doğrultusunda onu eğip büktükleri açıktır. Kimileri, insanların dine uygun yaşama konusunda ne denli uyuşuk davrandığını ve ümitsizliğin ne büyük bir felaket olduğunu düşünmekte ve bu felaketlere bir çare bulmaya çalışırken hür iradeye çok şey yükleyerek bir başka hataya düşmektedir. Fakat başka yazarlar da, gerçek dindarlığın asıl düşmanının insanın kendi

---

* Havarilikle ilintili (ç.n.).

gücüne ve meziyetlerine güvenmesi olduğunu, yaptıkları iyi işlerden ötürü kendileriyle övünenlerin ve bu işleri ölçüye vurarak, sanki yağ ve sabun satıyormuş gibi, başkalarına satacak denli ileri gidenlerin kapıldığı kibrin tahammül edilmez bir şey olduğunu düşünmektedirler; bu kibrin karşısına çıkanlar, bu felaketten sakınma kaygısı içinde, hür iradeyi ikiye bölmüşlerdir. İyi bir amelin yapılamayacağını, aksi halde bunların mutlak zorunluluğu davet ederek hür iradeyi bütünüyle öldürdüklerini söylemektedirler.

İnsani meziyetlerin bir işe yaramadığını, insanın gerçekleştirdiği bütün işlerin -ne denli dine uygun olursa olsun- günahla malul olduğunu; bizim hür irademizin çömlek yapımcısının elindeki çamurdan farksız olduğunu; yaptığımız ve yapacağımız her şeyin mutlak bir zorunluluktan kaynaklandığını işittiğimde, ruhum çekinceler içinde kalıyor. Birincisi, hep iyi işler yapmış olan azizlerin haktanır davrandıklarını, doğruluktan ayrılmadan Tanrı'nın yolundan yürüdüklerini, ne sağa ne sola saptıklarını anlatan o kitapları nasıl anlayacağız, şayet en dindar adamların eylemleri bile günah yüklüyse? (Bunlar öylesine günahkâr edimlerdir ki kişiyi, uğruna İsa'nın öldüğü ilahi mağfiretten mahrum bırakır ve onu dosdoğru cehenneme yollar.) Eğer meziyet yoksa, niçin sık sık ödüllendirmeyle ilgili sözler duyuyoruz? Kişi bu durumda hangi gerekçeyle, ilahi emirlere boyun eğenlerin itaatkâr tutumlarını övmeye ve de boyun eğmeyenlerin itaatsizliklerini lanetlemeye cesaret edebilir? Bizim kendi meziyetlerimiz hiç hesaba alınmayacaksa, Kutsal Kitap niçin bu denli sıklıkla mahşer gününden bahsetsin? Eğer içimizdeki her şey saf zorunluktan dolayı gerçekleşiyor ve hür irademize hiçbir iş düşmüyorsa, o hükümran Yargıcın önünde niçin kendimizi ortaya koymak zorunda olalım?

Bir kez daha diğer düşünceyi tekrarlıyorum: Eğer biz hiçbir şey yapmıyorsak ve Tanrı, şaşmaz iradesiyle, her şeyi içimizde harekete geçiriyor ve arzuladığı gibi nihayetlendiriyorsa, tüm bu uyarıların, ahlaki kuralların, tehditlerin, tembihlerin ve sayısız istemlerin amacı nedir? Tanrı bize, dur durak bilmeden dua etmemizi, o sonsuz hayatla ödüllendirilmek için tetikte olmamızı ve mücadele etmemizi buyurmaktadır. Bahşedip bahşetmemeye çoktan karar verdiği bir şey için niçin sonsuza dek kendisine dualar edilmesini istesin? (Çünkü O değişmez olduğu için verdiği hükümleri değiştiremez.) Bize özgürce

bahşetmeye karar verdiği bir şeyi bin bir meşakkatle aramamızı niçin emretsin? Bizler kedere kapılırız; küçümsenir, alaya alınır, ölüme gönderiliriz; bu, Tanrı'nın inayetinin içimizde girdiği mücadeleden dolayı böyledir; bu, Tanrı'nın inayetinin galebe çalması, mücadeleden zaferle çıkmasından dolayı böyledir. Din uğruna ölenler büyük acılar çekerler, ne var ki onlara hiçbir meziyet atfedilmez; dahası, onların, cennete kavuşma ümidiyle, kendi bedenlerini cezaya maruz bıraktıkları takdirde günaha girecekleri iddia edilir. Peki, bağışlayıcı Tanrı niçin martirlere bu şekilde muamele etmek istesin? Bir dostuna büyük bir ihsanda bulunmaya karar vermiş bir adamı, bu ihsanı, dostunun, ancak ümitsizliğe düşme noktasına dek işkenceye tâbi tutulduğunu gördükten sonra veren bir adamı, zalim diye mütalaa etmeyecek miyiz?

Benim düşünceme göre hür irade; kendi meziyetlerimize bozguncu bir güven duymaktan, Luther'in sakındığı diğer güçlüklerden ve yukarıda bahsettiğim güçlüklerden ve de Luther'in övdüğü avantajları yitirmeyen her şeyden kaçınmak biçimde tanımlanabilir. Bu çözüm, bana göre, ruhu kamçılayan ilk itkiyi bütünüyle Tanrı'nın inayetine atfeden, fakat ilahi inayetten yoksun olmadığı zaman insan iradesine eyleme geçebileceği belli bir alan da bırakan öğretide apaçık kendini göstermektedir. (...) İnayet, temel sebeptir; irade ise ikincil sebep. Tanrı'nın inayeti kendi başına yeterli gelirken, insan iradesi bu inayet olmadan hiçbir şey yapamaz. (...)

Öte yandan, hür iradenin varlığını kesenkes yadsıyan ve her şeyin mutlak zorunluktan dolayı gerçekleştiğini iddia edenler, Tanrı'nın her insanda salt iyi ameller değil, aynı zamanda kötü ameller de yarattığı düşüncesindedirler. Buradan da şu sonuç çıkar ki, eğer insan kendi iyi amellerinin yaratıcısı olarak görülemezse, kendi kötü amellerinin yaratıcısı olarak da mütalaa edilemez. Adaletsizliği ve zalimliği açıkça Tanrı'ya yükleyen, dindar insanların inancına tamamen ters düşen (zira onlara göre Tanrı, herhangi bir kötü ya da kusurlu özelliğe sahip olsa, varolamazdı) bu vargı, gene de kendisine taraftar bulmaktadır. Bu kişiler savunulacak bir yönü olmayan bu görüşe sımsıkı sarılmakta ve şöyle demektedirler: "Çünkü Tanrı'nın yaptığı her şey en iyi ve en güzel olmak durumundadır. Eğer evrenin düzeni üzerinde düşünecek olursanız, kötü şeylerin bile orada iyi olduğunu görürsünüz, bu

da Tanrı'nın yüceliğini ortaya koyar. Yaradan'ın tasarrufları üzerinde hüküm vermek hiçbir mahlûkun haddi değildir, yaradılan kendisini bütünüyle Tanrı'ya vakfetmelidir; Tanrı'nın şunu veya bunu lanetlediğini görürse homurdanmamalı, fakat Tanrı'yı hoşnut kılacak olanı kucaklamalı, ve aynı zamanda, O'nun yaptığı her şeyin iyiye yönelik olduğuna ve ancak iyiye doğru olabileceğine kendisini inandırmalıdır." Öte yandan, Tanrı'ya şunu söyleyen adamı kim destekleyecek peki: "Beni niçin bir melek yapmadın?" Tanrı ona şöyle bir cevap vermez mi: "Ey utanmaz adam, seni bir kurbağa olarak yaratsaydım, bu defa neden şikayetçi olurdun?" Keza, kurbağa da Tanrı'dan şöyle bir talepte bulunsa: "Uzun, renkli tüyleriyle niçin bir tavus değilim ben?" Tanrı ona şöyle bir cevap vermez mi: "Nankör! Seni bir mantar, bir soğan da yapabilirdim; oysa şu halinle ne güzel zıplıyor, su içiyor, vıraklıyorsun." Nihayet, bir engerek yılanı şöyle seslense: "Beni niçin, koyun olarak değil de, kimsenin göremediği zehirli bir hayvan olarak yarattın?" Tanrı'nın cevabı ne olur dersiniz? Belki de şu: "Çünkü evrenin güzelliği ve uyumu açısından öyle münasip gördüm. Senin durumunda, sineklerde, sivrisineklerde ve diğer böceklerde görülenden daha ağır bir haksızlık yok; bu hayvanları inceleyenler onların muhteşem yapıları karşısında hayrete düşüyorlar. (...)"

Ustan yoksun bu adamlarla uslamlama yarışına girmeye son verip insana dair tartışmamıza geri dönelim. Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, O'nun iyiliği bütün mahlûkatın kaynağıdır. Gelgelelim, kimi insanların sağlıklı bedenlerle doğduğunu, bazılarının korkunç sıtmalara tutulduğunu, bazılarının hayvanlarınkinden ayırt edilemeyecek kadar düşük seviyede bir zekâya sahip olduğunu, bazılarının hayvanca davranmakta hayvanları bile geride bıraktığını, bazılarının kötülük yapmaya yatkın bir ruh taşıdığını (sanki ölümcül bir gücün güdümündeymişçesine), bazılarının da zır deli ve şeytani olduğunu görüyoruz. Bu durumda ilahi adalet ve mağfireti nasıl açıklayacağız? "Ey derinlikler, vs." diyen Paul'e eşlik mi edeceğiz? Bana göre böyle yapmak, Tanrı'nın insana anlaşılmaz gelen tasarımlarını pervasız ve tehlikeli bir tutumla yargılamaktan yeğdir. (...)

Onlar kökel günahı alabildiğine abartıyorlar; iddia ettiklerine göre, insan doğasının en görkemli melekeleri öylesine yozlaşmıştır ki, kendilerine dair hiçbir şey yapmamakta, fakat Tanrı'dan bihaber kala-

rak O'ndan nefret etmektedirler; hiç kimse de, inancı öyle gerektirse bile, günah olmayan hiçbir şey yapamamaktadır. Gene iddia ettiklerine göre, bizim ilk ebeveynlerimizin işlediği günahın bizde bıraktığı bu günah işleme yatkınlığı zaten bir günahtır ve öylesine güçlüdür ki, kendisini inancı sayesinde mazur kılan adam bile bütün ilahi emirleri yerine getirebilir, gelgelelim Tanrı'nın birçok buyruğu, meziyete aldırmaksızın insana kurtuluş bahşeden o Tanrısal inayeti büyütmekten öte bir anlam taşımaz. (...) Eğer Tanrı, insanın omzuna, onu kendisinden giderek nefret etmesini ve kendisini daha şiddetle kınamasını sağlamaktan öte bir amaca sahip olmayan çok sayıda buyruk yüklerse, bu durum O'nu, Sicilya tiranı Dionysios'tan daha fazla merhametsiz yapmaz; o Dionysius ki, yaptırım uygulanmadığı takdirde kimsenin uymayacağı apaçık belli olan birçok yasa çıkarmış, sinsice bir tutum izleyerek bu yasaların neredeyse herkesçe çiğnenmesine bir süre seyirci kalmış, sonrasındaysa büyük bir keyifle ceza yağdırmaya başlamıştır. Dolayısıyla da herkes ondan nefret etmiştir. (...)

Luther, bu tür bir aşırılıktan haz duyar gibidir, öyle ki, söylendiği üzere, başkalarının aşırılıklarının oluşturduğu o şer düğümünü bir vuruşta dağıtabilir. Sadece kendi meziyeüerini değil, aynı zamanda bütün azizlerin meziyetlerini de satan kişilerin bu deli cesareti aşırıdır. Hem ne tür işler için? Sihirli sözler, mezmurların ezberden okunması, nefsine hâkim olma, perhizler, cüppeler ve unvanlar için mi? Fakat Luther, saplı bu çiviyi ancak bir başkasını çakarak, yani şunu ileri sürerek, çıkarır: azizlerin hiçbir meziyeti/yararlığı yoktur, o dindar adamların yaptığı bütün işler kişiyi edebi lanete götüren günahlardan ibarettir, elverir ki inanç ve Tanrı'nın merhameti yardıma gelsin. Bir kez daha bir taraf, günah çıkarmalardan ve tarziyelerden kazanç sağlamakta, bu yolla insanların vicdanlarını mükemmel bir biçimde tuzağa düşürmektedir; bunlar Araf'ı da kazanca tahvil etmişlerdir, bu konuya ilişkin kimi paradoksal nosyonlara sahiptirler. Bunların hasımları bu kusuru şöyle bir iddiada bulunarak düzeltirler: Günah çıkarma Şeytan'ın bir icadıdır (daha ılımlı kişiler ise bu uygulamayı reddederler), günahların tazmin edilmesine gerek yoktur, çünkü İsa bizim bütün günahlarımızın bedelini ödemiştir ve nihayet, Araf denen bir yer de yoktur. (...)

İşte böylesi aşırılıkların çarpışmasından bugün dünyayı beşik gibi sallayacak denli büyük gürültüler kopmuştur. Eğer her iki taraf da kendi aşırılıklarını böylesine inatla savunmaya devam ederse, tahminimce, Akhilleus ile Hektor arasındaki kavgaya benzer bir durum ortaya çıkacak. Bu iki adam gaddarlıkta birbirine öylesine eşitti ki, onları birbirinden ancak ölüm ayırabildi. Halk arasında şöyle bir söz var: Eğik bir çubuğu düzeltmek için onu diğer taraftan bükmek gerekir. Aynı şey belki de töre'nin reformasyonuna da uygulanabilir ama öğretiye uygulanması konusunda o denli emin değilim. İnsanlara tembihte bulunurken ya da onları bir şeylerden caydırırken yer yer abartmaya başvurulmasını anlayabiliyorum, sözgelimi ürkek birine güven aşılamak için şöyle diyebilirsiniz: "Hiç korkma, Tanrı senin derununda konuşur ve her şeyi yapar." Öte yandan, küstah bir insanı mütevazı olmaya yöneltmek için insanın günahtan ibaret olduğunu söyleyebilir, kendi öğretilerinin kutsal metinlerle eşdeğer olduğunu iddia edenlere karşı da insanın bir yalandan ibaret olduğunu ifade edebilirsiniz.

Fakat hakikat arayışında [çeşitli] aksiyomlar ileri sürüldüğünde, muammadan pek de uzak olmayan bu tür paradoksların kullanılmasının bir fayda sağlayacağını sanmıyorum. Ben, kendi payıma, ölçülülüğü tercih ederim. Pelagios, hür iradeye çok fazla şey atfetmişti, Scotus bu konuda ondan da ileri gitti; fakat Luther hür iradenin sağ kolunu keserek ilk önce onu sakat bıraktı, sonra da -bundan tatmin olmayınca- onu boğdu ve tamamen yok eti. Kendi adıma ben, hür iradeye bir parça yer ayıranların öğretisini tercih ediyor, aynı zamanda da, Tanrısal inayetin o büyük payını teslim ediyorum. Çünkü kibirden sakınayım derken ümitsizlik ve kayıtsızlığa kapılmanın bir faydası yoktur, ya da vücudunuzda bir çıkık varsa, çıkık kolu ya da ayağı yerine oturtmak varken, diğer kolu ya da ayağı yerinden oynatmanın...

Öyleyse şu ılımlı çözümün kabul edilmesi gerekir: Kusursuz olmasa da iyi işler/ameller vardır belki, ama insan bunlara bakıp da herhangi bir şeyi kendisine mal edemez; bir liyakat elbette olacaktır ama buna erişmeyi Tanrı'ya borçluyuz. İnsan hayatı zaaflarla, kusurlarla ve günahlarla öylesine doludur ki, kişi bunun üzerinde düşündüğünde kendi kibrinden eser kalmaz; insanın, ne denli mazur olursa olsun, ancak günahkâr olabileceğini ileri sürmesek bile (özellikle İsa'nın bir

yeniden doğuştan, Aziz Paul'ün ise "yeni insan"dan söz etmesine dayanarak). Fakat niçin, diyorsunuz, bir şeyler hür iradeye bırakılmasın? Tanrı'nın inayetini bile isteye reddeden habis ruhluları layıkınca suçlamak için, Tanrı'yı zalim ve adaletsiz diye gösteren iftiraları boşa çıkarmak için, kendimizi ümitsizlikten kurtarmak için; böylelikle bir çaba sarf etmeye özenebiliriz belki. Hemen herkesin hür iradeyi kabul etmesini sağlayacak nedenlerdir bunlar, fakat Tanrı'nın inayeti olmaksızın etkisiz kalmaya mahkûmdur; dolayısıyla bize hiçbir şey kalmayabilir. Ancak birisi çıkıp da şöyle diyebilir: "Bir işe yaramadıktan sonra hür iradenin ne değeri var ki?" Ona cevabım şu olur: "İnsanın bir bütün olarak ne değeri olur ki, eğer Tanrı onunla çömlekçinin hamurla uğraştığı gibi uğraşırsa?"

İmdi, eğer bu meselenin kestirmeden gidilerek bir çözüme kavuşturulamayacağı, onu gerek duyulandan çok daha derinlemesine irdelemek gerektiği (özellikle okumamış kesimler arasında) yeterince tanıtlandıysa; eğer ben, bu düşüncenin İncil'den ziyade Kitabı Mukaddes'te daha sık ve daha aşikâr bir biçimde yer aldığını gösterdiysem; Kitabı Mukaddes'in birçok pasajının bulanık ve mecazi anlamlarla yüklü olduğunu, hatta kitabın ilk bakışta kendisiyle çelişir gözüktüğünü ve bu nedenden ötürü, istesek de istemesek de, onun lafzi ve zahiri anlamını terk etmemiz ve tefsir yoluyla anlamı değiştirmemiz gerektiği açık seçik ortadaysa; ve nihayet, hür irade bir defa bütünüyle kaldırıldımıydı birtakım uygunsuzluklar (saçmalıklar demiyorum) sökün edecekse; ve sözünü ettiğim bu öğretinin kabul edilmesinin Luther'in din açısından/Hıristiyanca tartıştığı şeylerin -üstün bir Tanrı sevgisi; kendi meziyetlerimize, işlerimize ve çabalarımıza duyduğumuz güvenin yok edilmesi, bunların Tanrı'ya ve O'nun vaatlerine havale edilmesi- yitip gitmesine yol açmadığı apaçık belliyse; okuyucudan bunu aklında tartmasını ve kilise babalarının, pek çok insanın yüzyıllarca onay verdiği bu yargısını mahkûm etmeyi ve onu, bugün Hıristiyan dünyasını şiddetle sarsan o hatalı düşünceler arasına yerleştirmeyi düşünüp düşünmediğini söylemesini talep ediyorum. Eğer bu son söylenen düşünceler doğruysa, benim zihnimin bunları anlamakta ağır kaldığını dürüstçe itiraf ediyorum. Elbette, hakikate bile bile karşı çıkmıyorum, kalbim İncil'in bize sunduğu gerçek özgürlükten yana ve İncil'e muhalif olan her şeyden iğreniyor. Daha önce

de dediğim gibi, burada yargıçlığa falan niyetlendiğim yok, niyetim sadece meseleyi enine boyuna irdelemek. Ne ki, şunu samimiyetle öne sürebilirim: bu meseleyi tartışırken dinsel bir bakış açısını benimsedim, bu da, biçimsel olarak, bu tür önemli konuları ele almakla görevlendirilen bilirkişiler gibi davranmamı zorunlu kıldı. Ben görmüş geçirmiş, ihtiyar bir adamım; ama genç birinden bir şeyler öğrenmek beni ne utandırır ne de öfkelendirir (eğer bana evanjelik bir nezaketle daha sarih öğretiler öğretecekse). Şunu işiteceğimi biliyorum: "Bırakın Erasmus İsa'yı tanısın ve güçlü olmayı öğrensin; bırakın insani erdemliliği bir kenara atsın, zira Tanrı'nın Ruhu'na sahip olmayan hiç kimse bu gibi şeyleri anlayamaz." Eğer ben İsa'nın ne olduğunu henüz anlamıyorsam, bu ana dek konu dışında gezinip durmuşum demektir.

Martin Luther

8
MARTIN LUTHER

Rönesans filozofları arasında filozof yönü en zayıf kişi olan Martin Luther (1483-1546), Erasmus'un bu düşüncelerine amansız bir karşı saldırı başlattı ve aradaki açı kapatılamaz hale geldi. Luther'in yazdığı kitapçık *De servo arbitrio* (İradenin Tutsaklığı) başlığını taşıyordu. Bu yapıt öğretisel açıdan yeni bir şey söylemiyor, gerçekte geç Ortaçağ dönemine damgasını vurmuş öğretiyi yeniden ileri sürerken, bir taraftan da, bu öğretiyle klasik hümanizm arasındaki uyuşmazlığı apaçık ortaya koyuyordu. Eğer herhangi bir değişim bulunacaksa, teslim edilmelidir ki bu, daha çok, Erasmus'un o güçlü ruhban destekçileri açısından söz konusudur. Bu insanlar Katolik öğretiyi Erasmus'un hümanizmiyle bir şekilde bağdaştırmak niyeti taşıyorlardı. Bunlara karşı Luther, başını Philip Melanchthon'un çektiği genç Alman hümanist kuşağını harekete geçirdi.

Luther, kendisini bir "barbar" diye adlandırmaktan hoşlansa da, çağının entelektüel gerekliliklerinden bütünüyle bihaber de değildi. Erasmus'un yıllar önce kendisini savunurken söylediği şu sözlerin altına o da imzasını atabilirdi: "Tanrı, büyük ve korkunç felaketlerin hüküm sürdüğü şu son zamanlarda, dünyaya, onu acı ilaçlarıyla tedavi edecek bir hekim de verdi". Ne ki, iradenin metafizik köleliğini inatla savunan Luther, tam bir çember çizdikten sonra "Hıristiyan kişinin özgürlüğü"nü tutkuyla

savunma noktasına gelir. Gerçekte yeni olan onun teolojisi değil, fakat onun özgürlük anlayışıdır:

> Bu; düşmanlar ortasında egemen olan, felaketler ortasında güçlü olan şey manevi kudrettir. Ve bu, kuvvetin benim zayıflığımda mükemmel hâle gelmesinden ve benim her şeyi kendi kurtuluşuma tahvil edebilmemden başka bir şey değildir; böylelikle ıstırap ve ölüm bile bana hizmet etmek için birbiriyle yarışır. Bu, yüce ve mümtaz bir makamdır, hakiki ve Tanrısal bir hâkimiyettir: Burada hiçbir şey çok çok iyi ya da çok çok kötü değildir, sırf ben inanayım diye bir araya gelip benim iyiliğime çalışmazlar. (...) Bizler ne sadece birer kral, ne en özgür insanız; ne de sonsuza dek birer rahip... ki rahiplik makamı krallıktan daha yüksek bir makamdır. (...) Buradan hareketle bir Hıristiyan kişinin nasıl olup da her şeyden azade olduğu, mazur görülmek ve kurtarılmak için hiçbir çabaya ihtiyaç duymadığı, fakat bu Tanrısal vergileri salt kendi inancından aldığı açıkça görülebilir.

Luther'de muazzam bir yalınlık ve dosdoğruluk vardır. "En verimli çalıştığım anlar tepemin attığı anlar. Antagonistlerin karşısına dikilen bu öfke hareketini kınayanlar, salt spekülasyonla uğraşan teologlardır". Bu tutumu, Luther'i, Savonarola gibi, büyük bir halk önderi yaptı; ancak o, Savonarola'nın tersine, patlamaya hazır bir kitleye hitap ediyordu. Zamanını, nefsini terbiye etme ve ahlaki iyileşme yolunda dua etmekle geçiremezdi; o, politik bir düşünürdü: "Bizim hayat tarzımız en az Katolikler kadar yoldan çıkmış durumda. Benim açıkça ileri sürdüğüm şey şudur: Onlar hakikati vazetmiyorlar. Kazı boynundan tutup bıçağı boğazına dayamaya davet ediliyorum. Katoliklerin öğretilerinin yanlış olduğunu gösterebilirsem, onların hayat tarzlarının bozuk olduğunu da kolayca kanıtlayabilirim". Luther, pek çok konuda, Ortaçağ'ın o naif değerler manzumesine tüm kalbiyle bağlı kalır: "İnanıyorum ki" der, "salt serçelerin soyunu devam ettirmek, Tanrı'ya her yıl, Fransa kralının topladığı gelirlerden daha pahalıya mal olmaktadır. (...) Yeryüzünün

ancak çok küçük bir parçası buğday üretmeye elverişlidir ve dünyadaki insan sayısı kadar buğday demetinin yetiştirilmediğine de kesenkes inanıyorum, öyleyken hepimizin karnı doyuyor ve üstelik yıl sonunda henüz kullanılmamış bir buğday fazlası kalıyor. Bu mükemmel bir şey". Her şey hâlâ Tanrı'nın mucizesi ve inayeti dahilindedir ve Kutsal Kitap kelimesi kelimesine hakikati ifade etmektedir. Kalven'in bakış açısı da buydu ve bu görüş, sonraki 150 yıl boyunca zihinleri ve kitapları işgal eden o şiddetli ihtilafın Ortaçağ kalıpları içerisinde tartışılmasına sebebiyet verdi.

Ne ki, bir kuvvet olarak Protestanlık, felsefi açıdan moderndi. Özgürlük hakkındaki (yukarıda alıntılanan) güçlü sözler, insanın kendi dünyevi varlığından kaçmasını öngören o Ortaçağ anlayışının artık istenmediğini, feragat ve "İsa'ya öykünme"nin başat olduğu yeni bir hayatın yaratılmasına çalışıldığını göstermektedir. Ortaçağ'a ait tevazu ve yumuşaklık kayıplara karışmıştır. Bu yeni öğreti, ödünsüz kabul edilmiş bir dünyevi aktivite içerisinde inancın doludizgin işlemesini içerir daha çok. Luther, politik bir düşünür olarak, içgüdüsel bir biçimde Machiavelli'ye yakın durur. O da, ruhani ve dünyevi güçler arasındaki o samimiyetten uzak ve müphem mücadeleye bir son vermeyi tasarlar. Onun açısından devlet, "günahı engellemek üzere oluşturulmuş günahkâr erk"tir ve onun bu dünyadaki önceliği tartışmasızdır.

Luther'in iyi edimi doğuran meziyeti reddetmesi, gerçekten de, kurumsal bir denetim altındaki hayattan kopuş demekti; amaç, insanın yeryüzündeki normal özgür faaliyetini kabul etmekti, bu kabulleniş ileride -insan, o kurtarıcı inayet ışığın aydınlığında yaşarken- kutsallık kazanacaktı. "Herkes kendi kendisinin rahibidir." Melanchthon'un öğretisinde, dogmatik yapıdan (entelektüel) özgürleşme tehlikeli bir biçimde göze çarpar. Luther, Katolik ayininin gizeminden kopmanın ona yaşattığı

keder ve ıstıraptan söz etmiştir. Dinsel açıdan bakıldığında Luther, Tanrı kentini yaratan o törensel ve sembolik birlikteliği, yönlendirilen ve organize edilen o "Hıristiyanca hayatı" terk ediyordu. Her insan, kendi vicdanının baskın yalnızlığı içerisinde kendisiyle yüzleşmeliydi. Felsefi açıdan Luther, neredeyse farkında olmaksızın, kozmolojik öncülleri, insanın o uyumlu Varlık evreniyle olan yapısal bağlantısını, terk ediyordu. Bu, başlangıçta toptancı bir yaklaşımla kınanan Copernicusçuluğun Protestan Almanya'da niçin hızla benimsenir hâle geldiğini açıklamaktadır. Fakat ontolojik kriz daha da derinlerdedir. İnsanın özgül "varlığı", sıradan bir varoluşa ya da ön plana çıkmaya evrilir, bu durumda oldukça tekinsiz bir sorunsal ortaya çıkar. Modern varoluşçu felsefenin, Kierkegaard'ın Lutherci ruhundan kaynaklanan Lutherci bir temel üzerinde doğması tesadüf değildir. Aristotelesçi ve Tommasocu "varlık" basit bir pozitif yararlık, kozmik bir ihsan olmuştur. İnsanın kendi tuhaf varlığına ilişkin o yeni yan anlamlar, yoğun bir metafizik içebakış altında, "yanılmayı", "ıstırabı", "uzaklaşma eğilimini", "öteye geçme eğilimini", "kendini kendine hapsetmeyi", "çıkış olmamasını" ima etmek üzere yavaş yavaş ortaya çıkacaktır.

***

Aşağıdaki parça *İradenin Köleliği*'nden alınmıştır.*

Şunu size açıkça itiraf ederim -ki bunu daha önce hiç kimseye yapmadım- siz** yalnız belagat konusunda değil, dâhilikte de benden öndesiniz (bunu hepimiz teslim ediyoruz, dahası ben bir barbarım ve her şeyi barbarca yaparım); fakat siz benim şevkimi kırdınız ve beni savaştan önce uyuşuk bir hale soktunuz ve bunu da iki şekilde yaptınız. Birincisi, hünerle; yani siz bu tartışmayı aldatıcı ve birörnek bir ılımlılıkla yürüttünüz ve size öfke duymamı bu yolla engellediniz.

---

* Henry Cole (çev.). *Grand Rapids*, Michigan: The Zondervan Publishing House, 1931.

** Luther'in burada hitap ettiği kişi Erasmus'tur. (ç.n.)

İkincisi, böylesine önemli bir konuda, daha önce söylenmiş olanların dışında hiçbir şey söylemediniz. (...)

Sizin ortaya koyduğunuz Hıristiyanlık, başka şeylerin yanı sıra şunu getiriyor: "biz, bütün gücümüzle, nedamet getirmeye yönelmeli ve her yolu kullanarak Tanrı'nın merhametini elde etmeye çalışmalıyız; bunlar olmaksızın ne insan iradesi ne de çabası bir sonuç verir"; keza, "doğası gereği en bağışlayıcı güç olan Tanrı'dan hiç kimse ümit kesmemelidir". Sizin bu ifadelerinizde ne İsa ne de Kutsal Ruh var ve bunlar buzdan daha soğuk ifadeler; öyle ki belâgatinizin güzelliği bu şekilde deforme oluyor. Belki de, İsa'yla Kutsal Ruh'u sizden zorla koparan papalarla zorbalardan (siz onların sefil vasalısınız çünkü) duyduğunuz korku, onlara mükemmel bir ateist olarak gözükeceksiniz diye kapıldığınız korku, sizi buna zorluyor. (...)

Tanrı'nın doğası gereği adil ve merhametli olduğunu ileri süren siz değil misiniz, dostum Erasmus? Eğer bu doğruysa, bundan da Tanrı'nın *hiç değişmeksizin* adil ve merhametli olduğu sonucu çıkmaz mı? O'nun doğası ezel ebed değişmez ise, adaleti ile merhametinin de değişmez olması gerekmez mi? O'nun adaleti ve merhametiyle ilgili söylenen şeylerin O'nun bilgisi, hikmeti, iyiliği, iradesi ve diğer vasıfları için de söylenmesi gerekmez mi? Dolayısıyla eğer bu gibi şeyler din, dindarlık ve Tanrı adına sağlıklı bir biçimde ileri sürülüyorsa, bizzat sizin de söylediğiniz gibi, şimdi kalkıp Tanrı'nın zorunlu olarak [her şeyi] önceden bildiğini söylemenin dine aykırı, tuhaf ve boş bir görüş olduğunu, kendinizle ters düşerek, nasıl iddia edersiniz? Tanrı'nın değişmez *iradesinin* tanınması gerektiğini apaçık ilan ettiniz, fakat gene kendiniz O'nun o değişmez *önceden bilme* kudretini inkâr ediyorsunuz. Tanrı'nın kendi iradesine aykırı olarak olayları önceden bildiğine ya da bilmeden irade koyduğuna mı inanıyorsunuz? İmdi, eğer Tanrı, iradesi dâhilinde, olacakları önceden biliyorsa O'nun iradesi sonsuz ve değişmezdir, çünkü O'nun doğası budur; ve Tanrı, önceden bilerek irade koyuyorsa O'nun bilgisi sonsuz ve değişmezdir, çünkü O'nun doğası budur. (...) Ağzınız nasıl da laf yapıyor! Öyleyken, ne söylediğinizi bilmiyorsunuz. (...)

Çünkü ben, bu davayı böylesine uzunca bir süre ve böylesine büyük bir azim ve sebatla (siz buna inatçılık dersiniz) -pek çok hayati tehlikeyle karşılaşıp pek çok nefret dolu bakışı üzerime çekerken, ba-

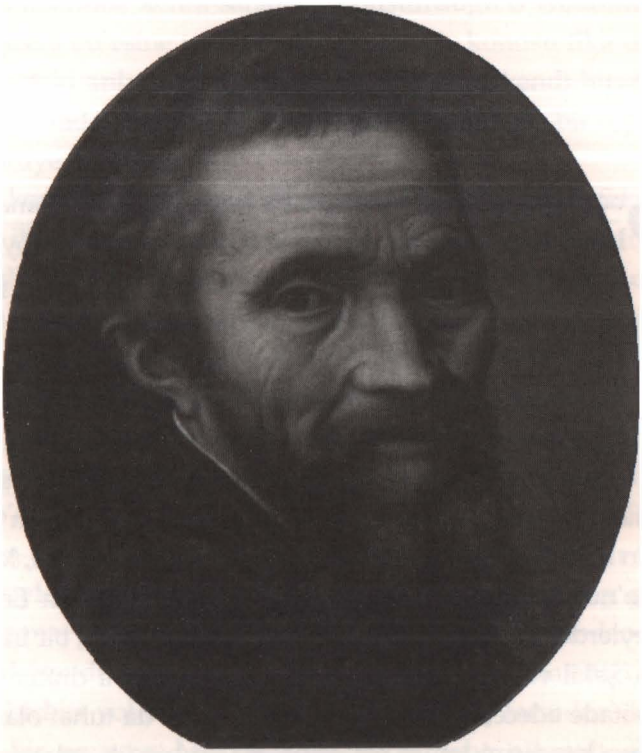
na onlarca tuzak kurulmuşken, özcesi, insanlarla iblislerin öfkesiyle yüz yüzeyken- destekleyip savunmayı arzu edecek kadar büyük bir budala ya da kaçık değilim; ben bunu para için yapmadım, param yok, doğru, ama param olsun diye yanıp tutuştuğum da yok. Bu yaptığımdan dolayı gurura kapılmış da değilim; isteseydim, bana diş bileyen bir dünya çıkmazdı karşıma. Postu kurtarayım diye de yapmadım bunu, zira bir saat sonra kime ne olacağı hiç belli değildir. Bu kargaşalıkları bir tek kendinizin mi dert ettiğini sanıyorsunuz? Ben taştan yapılmadım, Marpessian kayalıklarından doğmuş falan da değilim. Fakat başka türlü davranmam imkânsız olduğu için, ebedi kargaşa içerisinde ezilip un ufak olmaktan, Tanrı'nın gazabına uğrayıp dayanılmaz eziyetler çekmektense; Tanrı kelamı -ki bu kelamın, yozlaşmamış ve mağlup edilemeyen bir dimağ tarafından muhafaza edilmesi gerekir- hatırına, Tanrı'nın inayeti altında mutlu olmayı, dünyevi kargaşa içerisinde darbelere maruz kalmayı tercih ederim! (...)

"İnsan hayatını ıslah etmeye kim yeltenecek?" diye soruyorsunuz. Cevap veriyorum: "Hiç kimse! Kimse böyle bir şeye muktedir değildir!" Çünkü Kutsal Ruh olmaksızın sizin kendi kendinizi ıslah etmenizi Tanrı dikkate almaz, çünkü bu ikiyüzlülüktür. Fakat seçilmiş kullar ve Tanrı'dan korkanlar Kutsal Ruh tarafından ıslah edilecek, geri kalanlarsa mahvolup gideceklerdir. Augustinus da *hiç kimsenin* ediminin şerefli olmadığının ya da *herkesin* ediminin şerefli olduğunun söylenemeyeceğini belirtir: Doğru olan, *bazılarının* ediminin şerefli olduğudur. Dolayısıyla kendi hayatını ıslah edecek olan *birileri* mutlaka çıkacaktır.

"Kim onun Tanrı sevgisiyle dolu olduğuna inanacak?" diye soruyorsunuz. Cevap veriyorum. "Hiç kimse! Kimse böyle bir şeye muktedir değildir!" Fakat seçilmiş kullar buna inanacak, geri kalanlarsa inançsızlıklarıyla yok olup gideceklerdir: sizin burada tasvir ettiğiniz gibi, öfke dolu ve dinden çıkmış olarak. Dolayısıyla buna inanacak *birileri* mutlaka çıkacaktır. (...) Tanrı, elbette, alçakgönüllülere, yani kendini beğenmeyen/kedere gark olmuş insanlara inayet vaat etmiştir. Fakat bir insan, kendi kurtuluşunun kendi elinde olmadığını, kendi iradesine, kendi çabasına, kendi edimine ve kendi basiretine bağlı olmadığını; bir başka gücün, yani Tanrı'nın iradesine, niyetine, arzu-

suna ve edimine bağlı olduğunu öğrenme noktasına gelinceye değin, tam anlamıyla alçakgönüllü olamaz. Zira, eğer kişioğlu, kendi kurtuluşu yolunda kendisinin çok küçük de olsa bir şeyler yapabileceğine inanırsa kendine olan güvenini korur ve bütünüyle kedere kapılmaz, böylece Tanrı huzurunda kibrinden hiçbir zaman arınmaz, fakat eninde sonunda selamete erebileceği bir yer, bir zaman ve bir edim tasarlar kafasında. Öte yandan, kendini tamamıyla Tanrı'nın iyi niyetine teslim etmekte hiç tereddüt etmeyen kişi ise, kendi adına hiçbir seçimde bulunmaz, fakat Tanrı'nın kendi derununda harekete geçmesini bekler; böyle birisi Tanrısal inayete en yakın olan kişidir. (...)

İnancın en yüksek derecesi budur: Tanrı'nın merhametli olduğuna, pek az insanı kurtarıp pek çoğunu lanetlediğine, adil olduğuna, kendi iradesi doğrultusunda bizi zorunlu olarak lanetli kıldığına, Erasmus'un dediği gibi "sefil insanların çektiği acılardan zevk duyan ve sevgiden çok bir nefret nesnesi olan" bir güç gibi gözükebildiğine inanmak... Dolayısıyla, eğer ben, herhangi bir şekilde, görünürde korkunç gazaplar yağdıran, haktanırlıktan uzak bu Tanrı'nın nasıl olup da merhametli ve adil olabileceğini anlayabilirsem, inanca hiç gerek kalmaz. Fakat şu anda, böyle bir şey anlaşılamayacağı için, inanca yer vardır, orada bu tür şeyler vazedilip açıkça bildirilecektir. Tıpkı Tanrı öldürürken, hayata duyulan inanç nasıl ölümle tecrübe ediliyorsa, öyle.

Michelangelo

9
MICHELANGELO

Poetik öğe, yani daha doğru bir tanımlamaya ulaşmak için imgeler aracılığıyla düşünme arayışı hakkında söylediklerimize Michelangelo Buonarotti'nin (1475-1564) şiirleri örnek olarak gösterilebilir. Michelangelo'nun imgelemi sözelden ziyade plastiktir; fakat onun bazı soneleri, Shakespeare'in sonelerine kıyasla, elinden çıktığı şairin karakteri hakkında daha fazla bilgi verir. Michelangelo'nun pek de önemli bulmadığı kendi dizeleri sıkı, haşin, çelişkili ve kimileyin taş kadar serttir. Bu sonelerin bazen bir muğlaklık içinde boğulması derin metaforların kullanılmasından dolayı değildir; bunun nedeni, Michelangelo'nun o yaratıcı çabasındaki temel belirsizliktir. En sıradan şeylerden en zorlu parçalar yaratmakla ünlenen bir insanın; zihnin, şekil verdiği maddeyle olan mücadelesini dramatik biçimde ifade edecek kişi olması tuhaftır; daha da tuhaf olanı ise, Papa'nın kendisini temin etmesine, bu en büyük ruhani liderden anlayış görmesine, onun hayranlığına mazhar olmasına ve hatta onun gözünde yüce bir konumda bulunmasına rağmen - Ficino, Erasmus ve diğer birçok düşünürün yaptığı gibi- Hıristiyanlıkla hümanist felsefeyi uzlaştırmayı hiç denememesi ve hayatı boyunca kendi pagan ve doludizgin yaratıcılığının dine halel getireceği korkusuyla yaşamış olmasıdır.

Onun, güzel'i, iyi'ye götüren araç olarak kavrayan bir Platoncu olduğunu bu sonelerden ilki gösterecektir. Bu onun keyifli anlarının şarkısıdır. İkinci sone Michelangelo'nun gerçekliğe ilişkin hissettiği esaslı belirsizlikten kaynaklanan hüzün ve ve ümitsizliğinin sonesidir. Yüz yüze olduğu şey, kendi içinde Merhamet ve Ölüm'ü taşırken, aynı zamanda hem can veren hem de can alan güçlerdir. Kadınından gelen esindir bu; Michelangelo, üzerinde kendi sanatını konuşturduğu o yontulmamış taş imgesini bu esine transfer eder; fakat söz konusu fikir eserin bütünündeki anlamı şüpheyle kuşatır; ejderha kendi kuyruğunu ısırmaktadır. Burada Platoncu ikilik, daha derin bir diyalektik içgörüye evrilmiştir.

Söz konusu şiir, felsefece düşünmenin bir ifadesidir. Sık alıntılanan ilk dörtlük Michelangelo'nun yaratmaya ilişkin düşüncesini dile getirir. Mealen şunu söylemektedir: "Kusursuz sanatçıda, yekpare bir mermerin, kendinde, kendi fazlalığını sınırlamadığı yollu bir kavrayış yoktur; buna ancak anlığa itaat eden el aracılığıyla ulaşılabilir." Leonardo'dan aldığımız parça, ki III. Bölüm'de tartışmıştık onu, "kendi zihninizin tasarladığı bu gibi şeylerin amacını bilmenin verdiği hoşnutluğu" anlatır. Michelangelo'da bu düşünce daha da ileri bir noktaya taşınır. Sanat, görünen o ki, soyut entelektüel bir işlev yüklenmiştir. Bir keresinde şöyle demiştir: "Kimi zaman, insan hayatında başı çeken tek bir sanat ya da bilim olduğunu, diğerlerinin ise ondan kaynaklandığını düşünüyorum." Burada fizikçilerin ima ettiği fikirlerden hiçbiri yoktur. "Kavram", elde edilmiş formdur -kendi başına bir amaçtır. Michelangelo bunu daha ayrıntılı olarak açıklamıştır. "Heykeltıraşlık," der, "fazlalıkların atılması sanatıdır. Bir şeylerin eklenmesiyle yapılansa resimdir." Ona göre, kile şekil vermek gerçek anlamda heykel sanatı değildir; çünkü böylesi bir çaba adeta hiçten başlar. Heykeltıraşla malzemesi arasındaki gerçek ilişki o yekpare/yontulmamış taş bloktan baş-

lar, keskinin sert darbeleri bu taşta gizli duran (anlığa ait) kavramsallığı "açığa" çıkarmalıdır. Burada Platonculuğun çok uzağındayız. Vassari'yle ilintili bir başka benzetmede, Michelangelo, figürü, gözle görülmeyen ve heykeltıraşın çekici sayesinde derinlerden yüzeye çıkan bir şey olarak alır. Gerçekten de Şistine fresklerinin bile bize gösterdiği şey budur. Kişi, bilim adamının çabasına ilişkin olarak çok daha sonra yapılacak olan betimlemeyi hatırlamaktan kendini alamıyor: "İnatçı/indirgenemez olguların dişleri arasındaki" hakikati söke söke çıkarmak. Nitekim, Galileo'nun, insanın en üstün başarılarını sayıp dökerken, Michelangelo'nun heykeltıraşlık tanımını tekrarlaması tesadüf değildir.

Dolayısıyla Michelangelo'nun Platonculuğunun ve "ışık metafiziği"nin, kendi düşüncesinin sadece bir parçası olduğunu görebiliriz: Onlar *amor courtois*in* birer yansısı ve daha mutlu bir çağın uzantısıdır. Michelangelo'yla arasında çok fazla bir yaş farkı olmamasına rağmen, Leonardo hâlâ o çağa aittir. Doğum yerleri (Tuscan) aynı ve kültürel birikimleri birbirine bu denli yakın olan bu iki adamın hayata bakış ve yaklaşım tarzları arasında büyük bir tezat vardır. Leonardo'nun tarafsız kozmik uyuma, matematik doğruluğa, ilahi orantılılığa ve aydınca düşünmeye olan güveni; yazılarındaki o soğukkanlı ve neredeyse Sokratik düşünce öncesi nitelikteki gayri şahsilik kadar arkaik gözükmektedir bugün; buna karşılık Michelangelo'nun o karanlık evreninde insanı bekleyen şey cehennem ateşidir, tek ümit ışığı ise Tanrı'nın inayetidir. Michelangelo'nun kıyamet günü Tanrı'nın huzurunda hesap verme zorunluluğu karşısında kapıldığı yeis, bildik dinsel arıştırmalardan soyutlandığında, Kalvenizme -gerçekte olduğundan çok daha- yakın gözükmektedir:

---

* Amor courtois: Batı edebiyatında, kadının kaçıp erkeğin kovaladığı aşk oyunu (ç.n.).

Ömrüm, narin bir dal parçası gibi,
Fırtınalı denizleri aşıp o geniş limana,
Herkesin hesap vermek üzere çağrıldığı
Ve iyiyle kötünün sonsuzcasına ayrışacağı
O mahşer yerine ulaştı. Şimdi çok iyi anlıyorum ki
Kapıldığım aptalca hayaller
Beni dünyevi sanatın kölesi kılan tutkularım
Hep boşmuş...*

Michelangelo, Savonarola'yı asla unutmamış ve "onun sesinin anısını daima aklında tutmuştur"; fakat düşüncesini, Ortaçağ'a özgü ortam ve umutlardan, yeni ve dönüşü olmayan bir yalnızlığa kaydırmıştır.

Tüm uygarlıkların öğretilerinde evrensel uyumu aramış olan genç dâhi Pico della Mirandola, bir kuşak önce, Savonarola'nın serüvenindeki tehlikeleri ve açmazları hissetmiştir. Cesaretini yitirdiğinden değil: Zira ortodoksiye aykırı o ünlü "900 tez"ini kayda değer bir cesaretle savunmuştur, fakat ani bir fikir değişikliğiyle Savonarola'nın o kasvetli yeniden dirimciliğini benimsemiştir. Ölüm kendisini bulduğunda, gezgin bir vaiz olarak İncil'i herkese anlatmayı planlamaktaydı. Bu yolda alıp başını gitmiş ya da aşırı bir abartıya kaçmış olsaydı, bunu yine de naif, cömert ve bütünüyle güven verici bir tarzda yapardı. Michelangelo'nun "öteye geçme" girişimi daha öz bilinçli ve aynı zamanda düzeltilemez bir tondadır; çünkü onun için geri dönülecek net bir entelektüel ortodoksi yoktur, kendi metafiziğini de, üzerinde çalıştığı eser kendi hedefine doğru ilerlerken geliştirir. Daha önceki Platonculuğunu gizlemiştir ayrıca beşer dışı tabiatıyla, Aristoteles'i ve Titian'ı esinlemiş olan duyusal algılamanın çoklu dünyasıyla olan bağı koparmıştır. Francisco

* Michelangelo, *Sonnets*, (çev. J. A. Symonds), New York: Irving Ravin, 1950; Londra: Vision Pres Ltd., 1951.

d'Ollandina'yla yaptığı konuşmalarda aydınlatıcı ifadeler vardır:

> Küçük evlerden, ağaç, köprü ve derelerden oluşan... şuraya buraya bazı küçük figürlerin serpiştirildiği manzara resimleri, kadınlara, özellikle de çok yaşlı ya da çok genç kadınlara ve de gerçek müziksel uyum duygusundan yoksun beyefendilere hitap eder daha çok.. Fakat gerçekte bunların hiçbir ussal yanı, sanatsallığı ve sezgiselliği yoktur, tek kelimeyle tözsüz ve güçsüzdürler. Gerçek resme gelince, o bir müziktir, ezgidir; onu ancak anlık kavrayabilir, hem de hiç güçlük çekmeden.

Burada artistik anlığın kendi alanından çıkarak daha yüksek bir soyutlamaya yöneldiğini görmemek imkânsızdır. Michelangelo'yu heykelden alıp yavaş yavaş büyük mimari tasarıma götürecek olan budur. Bu, kendi tarzında, insani boyutların ötesine geçme eğilimindeki bir doğrultuda, gerçekliğe karşı girişilmiş kalıcı bir savaştır. Marlowe'da olduğu gibi Michelangelo'da da Rönesans, kendi trajedisinin bilincine varmıştır. Onun ardından sanat, barok'ta yeni bir yaratıcı düzlem buluncaya dek, biçimciliğin sorumsuz abartılarına kapılanmaya devam edecektir.

Leonardo'yu düşündüğümüzde ise, onu, içgüdüsel olarak, gündüz vakti bir manzaranın karşısında durmuş, sonsuzcasına bu manzaraya bakan biri olarak tasarlarız. Hatta onun *Son Yemek* tablosu doğadan öğeler barındırmaktadır. Michelangelo'yla ilgili olarak akılda kalan imge, onun son yıllarını kapalı ve tozlu bir odada geçirdiği ve "her düşüncesine ölümün hâkim olduğu"dur. Condivius, onun miğfer benzeri bir başlığa yerleştirdiği bir mumun yardımıyla geceleri çalıştığını söyler. Çalışırken, keskisinin her darbesinde "sanki bütün eser dağılacakmış gibi olur", mermer parçaları havada uçuşurmuş. Nitekim onu, seksenine girmişken, hâlâ, son eseri olan *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi*'nin başında çekiç sallarken görüyoruz. Bir araya gelmiş matemciler ölü İsa'nın üzerine eğilmişlerdir; İsa'nın yanında "korkudan kaskatı kesilmiş" bir halde duran kukuletalı yaşlı bir fi-

gür, Arimathea'lı Joseph, yavaş yavaş bizzat Michelangelo'nun özelliklerini kazanmaktadır. Bu, aslında, *Son Yemek*'ten sonra olup bitenin bir anlatımıdır. Evren ışığını kaybetmiştir.

Papa II. Julius'un bir vesileyle dile getirdiği yargıda garip bir ironi bulunabilir. Michelangelo ona meydan okumuş ve aslı olmayan bir saygısızlık üzerine kendi memleketine, Floransa'ya dönmüştü. Papa'nın Floransa Kançılarya'sına o sorumsuz şahsın teslim edilmesi için verdiği emir ve ültimatomlara rağmen uzunca bir süre yerinden kımıldamayacaktı. Hatta Türk Sultana hizmet etmekten dem vurmaktaydı. En nihayet sağduyusunun sesini dinledi ve geri dönüp özür diledi. "Papa hiçbir şey söylemeden başı önünde duruyor ve fazlasıyla sıkıntılı görünüyordu. Daha sonra Kardinal Soderini, Michelangelo'ya arka çıkmak için söze karıştı: 'Papa hazretleri, lütfen onun hatasını hoşgörün, zira o ne yaptıysa cehaletten yaptı. Bu ressamların hepsi kendi sanatları dışındaki her konunun cahilidirler.' Papa ani bir öfkeyle cevap verdi: '[Bu sözlerinle] ona hakaret ediyorsun. Sefil olan ve ne dediğini bilmeyen sensin, o değil. Derhal burayı terk et.'" Soderini yeterince hızlı hareket etmeyince, Michelangelo'nun daha sonra anlattığına göre, Papa'nın muhafızı tarafından yaka paça dışarı çıkarıldı.

Şiir çevirisine hiç kalkışılmamalı. Zira şiir ait olduğu dile ayrılmaz biçimde bağlıdır. Yine de bazı seçkin yazarlar Michelangelo'nun sonelerine tekrar tekrar el attıkları için, onların şiir çevirisi konusunda sağladıkları başarıları göz ardı etmek haksızlık olur. Burada özgün metne en yakın görünen bazı çevirileri seçtik ve şairin vermek istediği anlamı aktarmak için bazı değişiklikler yaptık. Bu değişiklikler köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

I

La forza d'un bel volto al ciel mi sprona
Güzel bir yüz göklere çıkarıyor ruhumu-
Nerede bulunabilir ki böylesi bir haz-
Ve capcanlı yükseliyorum ve gidiyorum meleklerle,
Nasıl büyük bir ödüldür o, ölümlü birine nadiren verilen.
Yaratanıyla nasıl uyumlu olabilirse bir eser
Benim de ulvileşir o ince fikirlerim
Ve ilham verir her bir düşünceme, her bir sözüme,
Aşkla yanarken ben, meydana gelir böylesi şeyler.
Olur da atamazsam sonra kendimi bakmaktan
O iki göze, onlarda buluyorumdur
Tanrıya götüren ışığı, naçizane kullandığım,
Sonra olur a, tutuşup yanarsam onların ateşinde
Şavkıyacaktır o gururlu alevde tatlı ve parlak
Göklerin sonsuz hazzının kahkahası.

II

Non ha l'ottimo artista alcun concetto
Hiçbir sanatçı kalkışmaz
Mermerin kendi içinde barındırmadığı
Bir fikri yaratmaya, yalnızca aklın hizmetindeki el
Çözebilir mermerin gizini.
Kendisinden köşe bucak kaçtığım günah, iyiliğin bin bir alameti
Ey güzel, gururlu ve yüce kadın: Hepsi sizde saklıdır
Ama heyhat, ölüm getiren sanatım
Çelişir ulaşmaya can attığı hedefleriyle.
O yüzden aşk -ne o zarif güzelliğiniz,
Ne küstahlığınız, ne de taş kalpliliğiniz-
Ne şans, ne kaderin soluğunu suçlayın çektiğim acılar için,
Eğer kalbinizde buluyorsam ölümü ve merhameti yan yana
Ve naçiz sanatçılığım yanarak özgürleşiyorsa orada,
Mermerden ancak ölümü çıkartmak kalır bana.

III

Si amico alfreddo sasso é ilfuoco acerbo[*]
Nasıl da sevecendir alev çakmaktaşına,
Çakınca ve parlatınca alevini ondan,

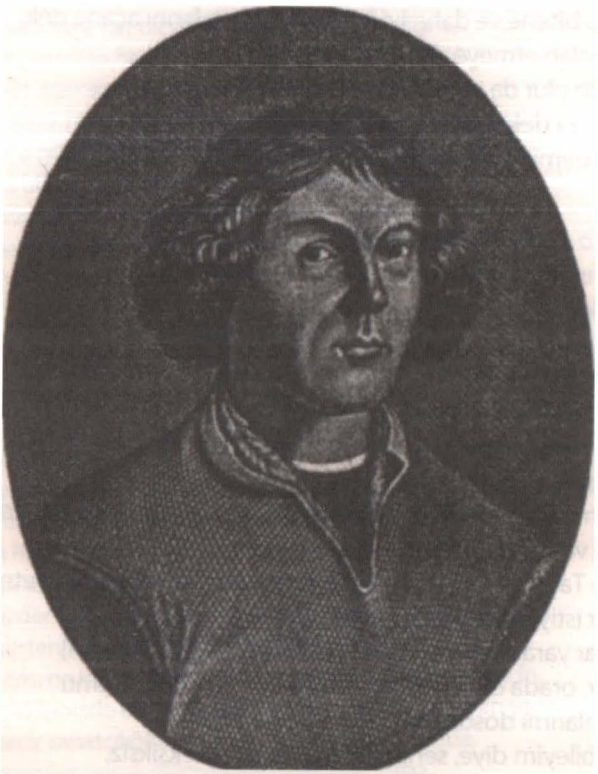
---

[*] Bu ve bir sonraki sone, Michelangelo'nun anılan eserinden alınmıştır. Her dört sonenin ilk dizesi aynı zamanda başlıklarıdır (ç.n.).

Taşı yakar ve sonra canlanır külden,
Sonra kalan taşları teklikte birleştiren şey olur;
Fırında piştiğinden dayanır güneşe ve soğuğa,
Değer kazanır giderek sonsuz gün için
Nasıl arınmış ruh dönerse cehennemden övgülerle,
Göksel ev sahipleri arasından çıkmak üzere tahtına.
Aynı ateş benim de ruhumu sardı, orada
Kalbimin derinliklerinde duruyor hâlâ,
Yanıp bitene ve daha iyi bir hayatın kapılarını açana dek,
Beni ıslah etmeye devam eden.
Bugün olur da duman ve toza dönüşürsem,
Sonsuza dek yaşarım, çünkü ateşle sınandım;
Artık demir değil, altındandır ruhum.

IV

Carico d'anni e di peccati pieno
Yılların ağır yükü ve günahkârlıkla dolu
Ve giderek müzminleşen o kötücül töre:
Ah nasıl korkuyorum o yanı başımda bekleyen
Yılmadan zehirli fikirlerini kalbime akıtan o iki ölümden de.
Bu naçiz bedenimde hiç derman yok
Ne yaşamaya ne sevmeye ne kullanmaya ne de değiştirmeye kaderi,
Senin ulvi rehberliğin gelip kurtarmadıkça bizi hiçliğimizden,
O da varsın geç gelsin, ne çıkar.
Yüce Tanrım, cennet için yanıp tutuşmamı sağlaman yetmez
[Eğer istiyorsan benim ruhumu
Tekrar yaratmalısın başlangıçtaki gibi beni hiçlikten]
Hayır, orada ölümcül giysisinden soysan da ruhumu
Adımlarımı dosdoğru yukarıya yönlendir
Çıkabileyim diye, senin huzuruna saf ve eksiksiz.

Copernicus

10
COPERNICUS

Niklas Koppernigk (1473-1543), Polonya sınır bölgesinden gelen Alman bir rahipti. Önce Cracow'da, ardından uzunca bir süre İtalya'da öğrenim gördü ve Cusanus gibi, ondan neredeyse bir yüzyıl sonra, uluslararası bir düşünür ve İtalya hayranı bir hümanist olarak ülkesine döndü. Bilindiği gibi, göksel kürelerin merkezinde Yer'in değil Güneş'in olduğu fikrini ortaya atan odur. Alçakgönüllü bir klasisist olan Copernicus, kendisini kuramın sahibi olarak göstermeye kalkışmadı ve dünyanın hareket halinde olduğu yolundaki düşüncenin İ.Ö. 5. yüzyılda bazı Pythagorasçılar tarafından ileri sürüldüğünü, ki gerçekten de öyledir, savundu. Ancak bu hiçbir biçimde onun başarısının büyüklüğüne gölge düşürmez. Bir insanın gördüğü eğitimin felsefi koşullandırmalarından sıyrılması ve dünya düzeninin temeli olarak gözüken şeye karşı çıkması sıradışı bir entelektüel cüret gerektiriyordu; üstelik, egemen kuram sadece sağduyuya değil, dikkatli gözlemlere ve ussal çıkarımlara da dayanıyordu. İyi bir yargılama gücüne sahip olan Galileo daha sonra şöyle yazmıştır: "Dünyanın yıllık devinimiyle açık biçimde çelişen deneyimler öylesine inandırıcı gözüküyor ki, Aristarkhos ile Copernicus'un, kendilerine rağmen, usu duyularının önüne geçirmeleri ve onu inançlarının efendisi

kılmayı başarmaları karşısında duyduğum hayranlık hiçbir sınır tanımıyor".

Galileo, bu iki ismi birlikte zikretmekte haklıdır; çünkü onlar, duyusal gerçeklikten boş yere etkilenmeyecek, daha çok onun kanonlarına* uymaya çalışacak aynı tür matematiksel rasyonalizmin yirmi yüzyıllık geçmişe sahip uçurumunun iki ucunda bulunurlar. Copernicus, büyük emek harcayarak birbiri ardınca titiz hesaplamalar yapan bir bilim adamıydı; bu tutumu, kurmuş olduğu sistemin teknik açıdan akla uygun olmasını sağladı; gelgelelim, bir filozof olarak, bunun geometrinin estetik ölçütüne göre doğru bir şema olduğuna yarı mistik biçimde inanmamış olsaydı, asla bunca çaba harcamazdı. "Evrenin lambası" merkezden başka bir yerde olamazdı. Tatmin edici bir yanıt bulamadığı fiziksel güçlüklerle de ilgilenmedi. Şimdi, elimizde Yer (ve yalnızca yıldızlar değil, bazı saf tinsel ateş biçimleri) gibi göğe yerleşmiş ağır bir cisim var. Onun devinimini sürdürmesini ve kendi yörüngesini izlemesini sağlayan hangi güçtür? Hiçbir güç, diyordu Copernicus; kusursuz küre ve çemberler kendi kendilerine dönme özelliğine sahiptir. Gerçekten de bu, Galileo'nun da kabul etmek zorunda kaldığı gibi, dehanın umursamazlığıydı. Copernicus'un, ortaya koyduğu şeyin, matematiğin sağladığı türden sırf soyut bir model değil, gerçek bir fiziksel sistem olduğu konusunda ısrar etmesinin nedeni onun mutlak Pythagorasçı inancıydı.

Montaigne'in aydınlık dimağının bu tür düşünceleri nasıl soğuk bir şüphecilikle karşıladığını ileride göreceğiz. Ancak, Galileo'nun teleskopla yaptığı keşifler önemli ölçüde doğrulandıktan sonra, 17. yüzyılda bile, Francis Bacon gibi insanlar eski görüşlerinden milim olsun sapmadılar. O tarihte Lord Chancellor'lık görevini yürüten Bacon "Bu matematiksel zarafet oyununa, yani devinimin kusursuz çemberlere indirgenmesine ka-

* Kanon: Kural ya da ilkeler bütünü (ç.n.).

tılmıyorum," diye yazar. Dolayısıyla, bir çember dizisi başka bir çember dizisinin yerini niye alsın ki? Empirik yaklaşımın daha çağcıl bir öğreticisi olarak o, bu tür yıkıcı imgelem oyunlarına gerek olmadığı kanısındaydı. Hem eski hem de yeni sistemin "olgularca aynı oranda ve ayrımsız olarak desteklendiğini" belirtiyordu. Sonuçta "sanırım daha doğru olanı bu," diyerek, durağan Yer düşüncesine bağlı kalmayı tercih etti.

Zamanın eğitimli insanlarının çoğu için Copernicus'un fikirlerinin hiçbir anlamı yoktu. Copernicus seçkin bir gökbilimci ve Gregoryen takvim reformuna yol göstermiş biri olarak saygı görüyordu; ama getirdiği kuram salt sorumsuzca ortaya atılmış bir kuram olmanın ötesinde, naif biçimde reaksiyoner bir tutum, 'ilkel' Pythagorasçı kavrayışlara ve güneşe tapınmaya bir tür dönüş olarak görülüyordu. Ayrıca onun, geometriye duyduğu körlemesine aşk yüzünden, matematiğin bize soyut hesaplama şemaları sağladığını, ancak fiziksel gerçekliği açıklama konusunda hiçbir savda bulunamayacağını unuttuğu söyleniyordu. Fiziksel gerçeklik, tüm varlığın ereğine ulaşmak amacıyla tek tek şeylerin ereklerinden başlayarak açıklanabilirdi; ancak matematik, ereklerle uğraşmazdı.

Egemen ortodoksilerin tutumu zaman içinde değişmez. Bugün Copernicus, yeni Doğu ortodoksisi tarafından oldukça benzer bir biçimde 'formalist, idealist ve reaksiyoner' olarak betimlenecektir, ki Eddington gibi ruhça Copernicus'a yakın çağcıllara karşı kuşaklar boyunca yöneltilen resmî suçlamalar da bu yöndedir. Luther daha da ileri gitmiş ve Copernicus'u "bütün astronomi bilimini tersyüz etmek isteyen, Joshua'nın kitabında söylenen şeyleri reddeden ve maharet gösterisi yaparak dikkat çekmeye çalışan bir eşek," diye nitelemiştir.

Copernicus, ortaya attığı düşüncenin ve onun devrimci karakterinin yıkıcı sonuçlar doğuracağının bütünüyle farkındaydı; bu nedenle en ciddi olanını hiç ileri sürmeyecekti: Eğer dünya

makinesi bir bütün olarak yirmi dört saatte bir devir yapmıyorsa, o halde neden küreye yerleşmiş çakılı yıldızların daha dıştaki bir "başat devindirici" küre tarafından devindirildiğini düşlemek için bir sebep olmasın? Bizim başımızı kaldırıp seyrettiğimiz şey, aralarında gerçekten de bizimki gibi güneşlerin olabileceği, çok büyük uzaklıklara dağılmış yıldızların bulunduğu sınırsız bir uzay olabilir pekâlâ. Bu ürkütücü bir düşünceydi. "Buna karar vermeyi filozoflara bırakmalıyım," der Copernicus. Ama gerçekte, felsefenin vereceği kararlar hızla tükenmektedir. Bilim, felsefe adına sessiz sedasız kararını vermiştir.

Copernicus kitabını yazdıktan ancak 20 yıl sonra dostlarının ve üstlerinin ricalarına dayanamayıp baskıya verdi. Ama Papa III. Paul'e yazdığı ithaf mektubunda, bilimi, kendi kanısına göre, yalnızca sınırlanmış bir çevrede sürdürülecek yalıtık bir etkinlik kılan nedenleri açıkladı. Onun korkusu ayaktakımınca alaya alınmaktan, üniversiteleri istila etmiş entelektüel alt orta sınıfça eleştirilmekten ve hatta onun elini kolunu bağlayan teologlarca saldırıya uğramaktan ileri gelmiyordu. Onun iddiası, bilimin, doğası gereği hassas ve tehlikeli bir etkinlik olduğu, dolayısıyla bilimsel etkinliğin ancak buna tam olarak hazır olanların tekelinde olması gerektiği yolundadır. Böylece sonuçta, Pythagorasçı okulun o giz tutma geleneğini oldukça samimi bir tarzda sürdürür.

Orijinal el yazması onun kendi konumunu dosdoğru belirtmek için Birinci Kitabın sonuç bölümünde konuya döndüğünü göstermektedir. Philolaus ve diğer Pythagorasçıların düşüncelerini yazıya hiç aktarmadıklarını, onları ancak daha sonra yapılan atıflardan tanıdığımızı belirtir Copernicus. Bu tutumunu temellendirmek ve doğrulamak için, bu kez, tüm metin boyunca yalnızca Önsöz'de zikrettiği bir mektubun çevirisini verir. Pythagoras'ın ilk tilmizlerinden biri olan Lysis'in, söz konusu matematiksel keşifleri yayımlamaya ilk kalkışan Hipparkos'a

(yani Hippasos) yazdığı bu sitem dolu mektup elbette sahtedir, ama filolojik inceleme henüz emekleme çağındaydı ve Bessarion'un bizzat kendisi mektubun hakiki olduğunu düşünmüştür. Mektup, sembolizmine rağmen, Dante'nin Karanlık Ormanı'na bir giriş mahiyetinde olan "daimi felsefe"nin bir parçası olarak algılandı.

Rhaeticus bu yeni kuramı yaydıktan yıllar sonra, gördüğümüz gibi, Copernicus, üstlerinin ricası sonucunda kitabını yayımlamaya girişti. Bununla birlikte, fikirlerini yeni ve devrimci bir aygıt olan matbaaya teslim ettiği bu noktada mahremiyet konusundaki ısrarının saçma olacağını düşündü ve bu bölümü çıkardı. Ama biz yine de, bu bölümü, Copernicus'un zihnindeki dramatik çatışmanın ve başlangıçtaki niyetinin metni elden ele dağıtmak olduğunun kanıtı olarak tıpkıbasımda okuyabiliyoruz.

* * *

On the Revolutions of the Heavenly Spheres (Göksel Kürelerin Dolanımları Üzerine)'den alınan aşağıdaki parçaların [İngilizceye] çevirisi C.G. Wallis'e aittir.*

ÖNSÖZ VE PAPA III. PAUL'E İTHAF

Papa Hazretleri; kolaylıkla öngörebiliyorum ki âlemdeki kürelerin dolanımları üzerine yazdığım bu kitaplardan, yerküreye belli devinimler atfettiğimi öğrenir öğrenmez bazıları beni alt etmek ve düşüncelerimi karalamak için yaygarayı koparacaklar. Ama ben, kendi yapıtlarımdan öylesine hoşnutum ki, başkalarının onlar hakkında verdiği hükümlere fazlaca itibar etmiyorum. Her ne kadar bir filozofun fikirlerinin kalabalıkların yargısının dışında kaldığını bilsem de - çünkü Tanrı bunu insan aklına bahşettiği sürece doğada hakikati aramak filozofların müstesna ödevidir- kanaatim odur ki, sağduyuya bütünüyle yabancı görüşlerden kaçınmak zorundayız. Yer'in devin-

---

* *Great Books of the Western World*, C. 16. Chicago: The Encyclopaedia Britannica, 1952

diğini ileri sürdüğüm takdirde, ortaya attığım bu teorinin, Yer'in göklerin ortasında devinmeksizin durduğu yollu görüşün çağlar boyunca doğru addedildiğini bilen kişilerce nasıl saçma bulunacağını kestirebiliyorum. Bu nedenle uzun süredir Yer'in devinimini kanıtlamak için yazdığım tefsirleri gün ışığına çıkarmanın mı, yoksa felsefelerinin gizini yazıyla değil de sözle, üstelik Lysis'in Hipparkos'a yazdığı mektubun tanıklık ettiği gibi, sadece yakınlarına ve arkadaşlarına nakleden Pythagorasçıların ve bazı başkalarının örneğini izlemenin mi daha doğru olacağı konusunda büyük sıkıntı yaşıyorum. Bana öyle geliyor ki, onlar bunu, kıskançlık bulaşmış bir gönülsüzlükten dolayı değil; ulu insanların özenle soruşturdukları harikulade şeyler/mektuplar üzerinde, para kazanma amacı dışında, yeterince inceleme yapmayanlarca ya da özendirmeler sonucu veya başkalarının peşinden giderek özgürce felsefi incelemelere koyulan, ancak zihinsel körlükleri nedeniyle yaya kalıp bal arıları arasında eşek arısı gibi kalanlarca hor görülmesinler diye yapmışlardır. Dolayısıyla bunları düşünüp taşındığımda, görüşümün yeniliği ve akıl almazlığı nedeniyle maruz kalacağım horgörü, az kalsın çoktan girişilmiş bir işten vazgeçmeme yol açıyordu.

Fakat uzun süre tereddüt geçirmeme, hatta karşı koymama rağmen dostlarım fikrimi değiştirdiler. Bunlardan ilki, tüm ilim dallarında temayüz etmiş olan Capua Kardinali Nicholas Shönberg'ti; bir diğeri, beşeri ilimler ve ilahiyat aşkıyla dolu bir insan olan can dostum Culm Piskoposu Tiedeman Giese'di: O, bu kitabı yayımlamaya, eşyalarım arasında neredeyse 36 yıl saklı tuttuğum bu çalışmayı günışığına çıkarmaya zorladı beni, hatta sitemleriyle teşvik etti. Başka birçok ilim sahibi güzide insan, çalışmamı matematikle gerçekten ilgili olanların ortak yararına sunmaktan, hissettiğim korku yüzünden, uzak durmamı engellemeye çalışarak benden aynı şeyi talep etti: Yer'in devinimine ilişkin öğretim şimdi ne kadar saçma görünürse görünsün, tefsirlerim yayımlandıktan sonra, aydınlık kanıtlamalarımla saçmalık sisinin dağıldığını gören aynı kişilerin bana şükran duyacakları söyleniyordu. Böylece razı oldum ve sonunda arkadaşlarımın, uzun süredir benden bekledikleri çalışmayı yayımlama işine girişmelerine izin verdim.

Fakat Papa Hazretleri, siz belki, Yer'in devinimiyle ilgili görüşlerimi kaleme almakta tereddüt etmediğim çalışma gecelerimin sonuçlarını

yayımlamama pek de şaşırmayacaksınız -benden bekleyeceğiniz gibi, matematikçilerin genel kanısına, hatta sağduyuya karşı Yer'in devinim halinde olduğunu tasarlamayı göze almalıydım. Dolayısıyla zatıâlinizden, matematikçilerin araştırmalarında birbirleriyle uzlaşmamalarına ilişkin bilgimin, beni, âlemdeki kürelerin devinimlerine ilişkin farklı bir şema düşünmeye itmesi dışında, hiçbir şeyi saklamaya razı değilim. (...) Zira bazıları yalnızca eşmerkezli çemberleri kullanırken, diğerleri dışmerkezli çemberleri ve dış tekerleme eğrilerini kullanıyorlar; ne var ki aradıklarına tam olarak ulaşamadıkları gibi devinimin düzenliliğine ilişkin ilk ilkelerle çelişen birçok ifadede bulunuyorlar. Üstelik en önemli noktayı keşfedebilmiş ya da çıkarsayabilmiş değiller, yani evrenin biçimini ve parçaların aynı birimle ölçülebilirliğini... Onlar elleri, ayakları, başı ve diğer uzuvları ayrı ayrı ele alan birinin yaşadığı güçlüğün aynısını çekiyorlar -şekiller güzel, ama vücut hesaba katılmamış ve birbirleriyle tekabüliyet kurulmamış, sonuçta insandan ziyade bir ucube çıkmış ortaya. Böylece, "yöntem" adını verdikleri tanıtlama sürecinde ya gerekli bir şeyi ihmal etmişler ya da konuyla hiçbir surette ilgisi olmayan yabancı bir şeyi konuya dahil etmişlerdir; sağlam ilkeleri izlemiş olsalardı bu sıkıntıya kesinlikle düşmezlerdi. Zira, ileri sürdükleri hipotez yanlış olmasaydı, hipotezden sonuç olarak çıkanlar da hatasız doğrulanırdı; sözünü ettiğim şey bu noktada biraz muğlak gözükebilir, ama yeri geldiğinde açıklığa kavuşacak.

Geleneksel matematikteki, evrendeki kürelerin devinimlerinin yapısıyla ilgili bu kesinleme eksikliği üzerinde düşündüğümde, evreni başka bakımlardan ayrıntılarıyla incelemiş filozofların, varlığın En Yüce ve Düzenli İşçisi tarafından bizim hizmetimize koşulmuş evren düzeneğinin devinimleri söz konusu oldukta, eksiksiz/şüpheden azade bir şema ortaya çıkaramadıklarını gördüm. Bundan dolayı, aralarından herhangi birinin evrendeki kürelerin deviniminin, okullardaki matematik öğretmenlerinin ileri sürdüklerinden farklı olduğunu iddia edip etmediğini görmek için ulaşabildiğim filozofların tüm kitaplarını yeniden okumaya giriştim. Gerçekten de önce Cicero'nun bir kitabında Nicetas'ın (yani Pythagorasçı Hiketos) Yer'in devindiği yollu bir görüşe sahip olduğunu gördüm. Daha sonra Plutarkhos'un yazdıklarından, aynı görüşü taşıyan başkalarının da bulunduğunu öğrendim: Herkes bilsin diye Plutarkhos'un sözlerini buraya alıyo-

rum. "Bazıları Yer'in hareketsiz olduğunu düşünüyor; oysa Pythagorasçı Philolaus onun merkezi bir ateş etrafında, Güneş ve Ay gibi yatık dairesel bir hareketle devindiğini söylemektedir. Pontuslu Herakleides ve Pythagorasçı Ekphantos Yer'e herhangi bir ilerleme hareketi atfetmezler, bunun yerine bir tekerlek gibi kendi merkezinin çevresinde olup biten sınırlı bir hareket izafe ederler."

Dolayısıyla fırsatını bulunca dünyanın devingenliği üzerine de kafa yordum. Bu kanı saçma görünse de, benden öncekilerin göksel fenomenleri kanıtlamak için çemberleri arzu ettikleri gibi yapılandırma özgürlüğüne sahip olduklarını bildiğimden, dünyanın devinimli olduğunu varsayarak göksel kürelerin dolanımlarına ilişkin seleflerimin bulduklarından daha sarsılmaz kanıtlar bulunup bulunamayacağını sınamanın meşru olacağını düşündüm.

Ve böylece Yer'e atfettiğim devinimlerin gerçek olduğunu varsayarak uzun ve sayısız gözlemlerin yardımıyla şunu keşfettim: Eğer diğer hareketli gezegenlerin devinimlerinin Yer'in dairesel devinimiyle ilgisi varsa ve bu devinimler her gezegenin dönmesine uygun olarak hesaplanıyorsa, bundan sadece onlara ilişkin tüm fenomenler gün ışığına çıkmakla kalmaz, bu ilişki tüm gezegenlerin, onların kürelerinin ya da yörüngesel çemberlerinin ve göğün kendisinin düzen ve büyüklüğünü birbirine öylesine sıkı bağlar ki, herhangi bir parçanın yeri, kalan parçalar ve bir bütün olarak evren alt üst edilmeden, değiştirilemez.

İlim irfan sahibi matematikçilerin bana katılacağından şüphem yok, tabii eğer felsefenin gerektirdiği gibi, bu şeyleri kanıtlarken bu kitapta öne sürdüğüm düşünceler üzerinde yüzeysel değil derin düşünce ve çaba harcamaya gönüllülerse. Ve hem eğitimsizler hem de ilim sahipleri herhangi birinin yargısından kaçmadığımı görsünler diye çalışmalarımın sonuçlarını bir başkasına değil, siz Papa Hazretlerine ithaf etmeyi tercih ettim. Çünkü dünyanın benim yaşadığım bu uzak köşesinde bile hem yüksek makamınızla hem de edebiyat ve hatta matematik sevginizle en seçkin konumda bulunuyorsunuz; bundan dolayı, hükmünüzün otoritesiyle iftiracıların ısırma girişimlerinden beni rahatlıkla koruyabilirsiniz, her ne kadar atasözü "dalkavuğun ısırığının ilacı yoktur" dese de. Ama şayet matematikten hiç anlamadıkları halde ahkâm kesmeyi üstüne vazife sayan kendini bilmezler çıkar da Kutsal Kitap'taki kimi pasajların anlamını hiç utan-

madan çarpıtarak kendi amaçlarına uydurmaya yeltenir ve bu şekilde eserime saldırmaya ve onu karalamaya cüret ederlerse, beni o denli az üzecekler ki yargılarını kaale bile almayacağım. Çünkü seçkin bir din âlimi olup matematikle hiç ilgisi olmayan Lactantius'un, Yer'in küre biçiminde olduğunu kabul edenlerle alay ederken bütünüyle çocukça konuştuğu bilinmektedir. Matematik, matematikçiler için yazılır; ve yanılmıyorsam onlar çabalarımın siz Papa Hazretlerinin egemenliğindeki ruhani devlete bir şeyler kattığını düşüneceklerdir. Kısa süre önce, X. Leo zamanında Lateran Konsili Kilise Takvimi reformu sorunuyla ilgilenirken hiçbir karar veremedi, bunun nedeni Güneş'in ve Ay'ın yıllık ve aylık devinimlerinin yeterli doğrulukta ölçülememiş olmasıydı. O zamandan beri bu şeylerle ilgili daha kesin gözlemler yapmaya dikkat ettim ve Konsil müzakerelerinde hazır bulunmuş olan çok seçkin bir insandan, Fossombrone Piskoposu Paul'den, bu konuda büyük teşvik gördüm. (...)

* * *

Buraya Copernicus'un *De Revolutionibus*'un Birinci Kitabının sonucu için Latince'ye çevirdiği "Lysis'in Hipparkos'a Mektubu"nun özet bir versiyonunu ekliyoruz. Mektup, onun bilim hakkındaki asıl duygularını ifade etmektedir.

Pythagoras aramızdan ayrıldıktan sonra çömezlerinin dağılacağına kesinlikle inanmazdım. Fakat mademki bu felaket başımıza geldi ve birçok parçaya ayrıldık, onun kutsal ilkelerini hatırlaman ve felsefenin o güzel nimetlerini ruhunu arındırmayı bir kez bile olsun düşünmemişlere anlatmaman senin için iyi olacaktır. Biz çömezlerin tinsel olarak hazır hale gelmemizin ne kadar uzun zaman aldığını düşün: Beş yıl sonra hâlâ Usta'nın öğretilerini güç bela kavradığımız düşünülüyordu. Nasıl ki boyacılar, boya silinmeden kalsın diye belirli ilaçlarla kumaşı hazırlıyorlarsa, bu Tanrısal adam da çömezlerini felsefeye öyle hazırladı: O, paragöz bir öğretinin hocası değildi. O, beşeri ve ilahi hakikati öğretti. Bu öğretileri yanlış bir biçimde ve hazırlıksız olarak bildirmek isteyenlere gelince, onlar çamurlu bir sarnıca saf su dökenlere benzerler: Sadece çamuru köpürtür, saf ve temiz suyu kaybederler. (Tutkuların ve önyargıların) uzun ve katı zinciri zihinleri karartır, nezaketin ve aklın ruha girmesinin önünde durur. Nefsine yenik düşme ve para hırsı ilk sırayı alır; ilim onlara yalnızca şehvet ve

ölçüsüz hazlar kılığında değil, sitenin yasalarına itaatsizlik ve tirana sevgi kılığında büyük kötülükler üretmede de yardımcı olabilir. Bu ve buna benzer kötülükler, akıl kendi tohumlarını ekmeden önce kılıç ve ateşle yok edilmesi gereken o ormanın kuytularında bulunacaktır. Sen dostum, bunları Usta'dan öğrendin; yine de Sicilyalılara özgü aşırılıklara duyduğun iştahla büyülenerek Pythagoras'ın asla yapmamanı buyurduğu şeyi yaptın, felsefeyi uluorta öğretmeye dek görürdün işi. (...)

Montaigne

11
MONTAIGNE

Michel Eyquem, Seigneur de Montaigne (1533-1592), Gaskonya'da doğdu; 15. yüzyıl boyunca ticaretle zenginleşmiş bir aileden gelmekteydi. Sık sık Valois krallarının sarayında boy gösterdi; Bordeaux meclisi üyeliğinde bulundu, daha sonra aynı kentin belediye başkanı oldu. Çok tuttuğu IV. Henry'nin tahta çıkmasıyla sona erecek olan o zorlu din savaşları döneminde bazı hassas görevler yürüttü ve gösterdiği başarılarla kendisini ispatladı. 38 yaşındayken, kendi mülkü Montaigne şatosunda dilediğince okuyup yazmak için, emekliye ayrılmayı seçti. Okumaları esnasında aldığı notları, zamanla Fransız edebiyatının bir klasiği haline gelen, *Denemeler* başlıklı bir kitapta topladı. Değinilmedik hiçbir konu bırakmayan *Denemeler*, yüksek sesle düşünen bir yazarın sanki sözlü gelenek içerisinde kalarak ürettiği bir yapıttır. İki yüzyıl sonra Madame de Lafayette, Montaigne için "herkesin komşu olmak isteyeceği muhteşem biri" diyordu. Montaigne hâlâ herkesin iyi bir komşusu.

Montaigne, düşünsel açıdan, zamanının insanı için ulaşılabilir kültür ve tarihin sağlam kazanımlar sağlayıp sağlayamayacağını değerlendiren ve bu sonuçları kendi yaşam deneyiminde sınayan bir dünya insanıdır. Ulaştığı vargı, bu sonuçların, yaşamın tözüne bağlı olanlar hariç, çok belirsiz olduğu yolundadır.

Teoride bir kuşkucudur Montaigne. Hiçbir yere götürmediklerini göstermek için "bizim bilebileceğimizden çok daha fazla şey bilen" antik filozoflarla onların modern ardıllarının yanı sıra, erken dönem Hıristiyan savunucularının kendi içinde çelişen görüşlerinin bir listesini yapar. Fakat buradan hareketle tekrar ilahi Hakikatteki tek kesinlik arayışına girmez. Saygılı bir inanan olarak tanrısal esini hakiki diye kabul eder, ama onunla gereğinden fazla ilgilenmez. Hem anlamlı hem de su götürmez biçimde doğru bulduğu yegâne bilgi, kendisine ilişkin bilgidir; her şeyden önce kendi zemininde olduğu için güven ve teminat verir: "içtenlikle doğru olmaktır asıl erdemin başlangıcı."

O, oldukça modern bir düşünsel eğilimin atasıdır; ama onun tarzı ve içgüdüleri feodal yalınlık, bağımsızlık ve özgüven zamanlarından köklenir. Kendi toprağında yaşayan bir beyefendinin, eşitlerinin geleneklerine uymak kaydıyla, "kralın varlığının farkında olmaya ihtiyacı yoktur." Böyle eksiksiz bir özgürlük ve özgüven onun, dünyanın bildiği en başarılı sezgi araçlarından birini işlemesine ve kendi deneyimine şaşmaz biçimde uygulamasına imkân vermiştir. "Sevgili okuyucu," der Önsöz'de, "bu kitabın konusu benim ve (belli ölçüde) eşi benzeri görülmedik bir yapıt sunuyorum sana." Montaigne her yönüyle oradadır, tüm dikkatini kendisine vermiştir: Kendi zevkleri, zaafları, tutkuları, çatışmaları, tuhaflıkları ve sınırlılıklarıyla. Öyle ki, onun durumu hakkında söyleyeceklerimiz idealleştirilmiş bir kişiliğin değil, gerçek bir insanın portresine denk düşmektedir - gerektiğinden daha fazla tutarlı olmayan, fakat bu belirsiz, çelişkili ve parçalı dünyamızda kendisini bütünüyle rahat hisseden bir insanın.

"Başkaları," der, "insanı bir kalıba koyar, bense onu anlatırım." Getirdiği bu yeniliğin bütünüyle farkındadır. Ne olması, düşünmesi ya da hissetmesi gerektiğiyle ilgilenmez; ne kadar yüce olursa olsun hiçbir kurumsal ve dogmatik kesinlemenin onu dışarıdan belirlemesine ya da ona yol göstermesine izin

vermez, zira kendisini tanımlamaya gelmez biri olarak görür. "Bu dünyada kendimden daha büyük ne bir ucube, ne de mucize gördüm." *Sıradan* bir insan olarak kendisini kastetmektedir, çünkü "her insan tüm insanlık durumunun özetidir." Öncelikle bilgi ve bilginin temelleri konusunda kuşkucu bir tavır sergiler: "Genelleyici tüm yargılar yanıltıcı ve tehlikelidir." Makul bir konformizmle büyük ölçüde özdeş kıldığı kendi bilgeliğinin sınırları içinde bile kalmaz; aykırı tutkularının gücünü kontrol ederken bir yandan da kendisini, çelişkilerle gelişen, yalpalayan, devinen, dalgalanan, aynı anda hem teslim olan hem direnen, sanatlar ile kurumlara bir yandan biçim verip bir yandan da onlarla mücadele eden bir varlık olarak görür.

Yenilikçi ve yufka yürekli olduğu kadar bitmez tükenmez bir merak duygusuyla da dolu olan Montaigne, gene de, adımlarını dikkatli atan bir muhafazakâr olarak kalır. Hıristiyanlığı yüzeyseldir, kendisini iyi bir Katolik olarak addetmekten yanadır ve yıkıcı bulduğu Protestanlardan hoşlanmaz: "Kökü en eskilere uzanan bir kötülük, eğer hepimizce biliniyorsa, hakkında çok az şey bildiğimiz yeni bir kötülükten her zaman daha az sakıncalıdır." Bilgi peşinde koşmanın, hiç kuşkusuz, cezbedici bir nitelik taşıdığını, ama çoğu kez düzensiz bir coşkudan ibaret olduğunu görmekle, kendi zamanına ait en doğru yargının temsilcisi olmuştur. Yer ve göklere ilişkin yeni keşifler, onu, bu keşiflerin mevcut kargaşayı arttırıp arttırmadığını merak etmeye götürmüştür sadece. Copernicusçu dizgeyi, gökler hakkında ne kadar az şey bilebileceğimizi gösteren geçici bir matematiksel heves olarak görmüştür. Nitekim gülünüp geçilesi bir öngörünün nasıl iyi bir yargı olabileceğine iyi bir örnek oluşturmuştur Montaigne. Kuramsal olasılıklara ilişkin değerlendirmeleri neredeyse her seferinde yanlış çıkmıştır. Montaigne'de bir gelecek vizyonu yoktur. Muhtemeldir ki, bu sayede hüzün dolu düşüncelere kapılmaktan uzak kalmıştır.

Montaigne'in mottosu "Que sçais-je? (Ne biliyorum?)" idi. Fakat eleştirmenler kimi zaman bunun bir denge noktası olduğunu unutuyorlar. Aslında Montaigne birçok şeyin farkındaydı: Hepsinden önce her şeyi ölçüp tarttığı bir terazi olan sağlam yargılama gücünün; hayatının merkezi olgusu olarak Etienne de la Boetie'ye bağlanmasına sebep olan dostluğun değerinin; eski örneklere uygun biçimde tapındığı ama kendi dünyasına uyarlamayı da bildiği -üstelik önde gelenlerden ziyade daha alt seviyelerdeki insanların sergilediği- her kılıktaki yüceliğe duyduğu tutkulu hayranlığın ve son olarak, İnanç Çağı'nın insanı için anlaşılması imkânsız olan kendi mutluluk kavrayışının: "Bu mutlak bir yetkinliktir, insanın içtenlikli bir biçimde kendi öz varlığının tadını nasıl çıkaracağını bilmesi Tanrısal bir şeydir." Montaigne, Wittgenstein'dan dört yüz yıl önce ve o özgün senli benli tarzıyla, metafizik şaşkınlık ve karışıklığı giderecek araçları sağlamıştır.

Yazdıkları, onun kendi varlığını olduğu gibi yansıtır; eski Fransız kaynaklarından etkilenmemiş dili, Elizabeth çağı yazarlarının diline oldukça benzer biçimde, sözcükleri laf cambazlığına başvurmaksızın olanca zenginliğiyle kullanır. Gerçekte o, bu Fransızcayla yazan son klasik yazardır; zira Fransız dili bir süre sonra XIV. Louis'nin himayesindeki yazarların elinde korkunç derecede kısırlaşıp güdükleşti ve bugün bizim bildiğimiz o zarif, fakat düz ve dar anlamlara hapsedilmiş bir dil ortaya çıktı.

Montaigne'nin Fransız Rönesans düşüncesinin tepe noktalarından biri olan kuşkuculuğu, ardılı Charron'da da görüldüğü üzere, kaçınılmaz olarak daha sert ve haşin biçimlere doğru sapma eğilimindedir. Fakat Montaigne öldükten dört yıl sonra Descartes doğdu ve Descartes'la birlikte Fransız felsefesi şüpheciliğe kesin bir biçimde demir attı, bunu yaparken de ilkin, doğruluğundan şüphe edilemeyecek bir temel üzerinde yeni bir kesinlik inşa etmek için onu kendi "hiperbolik [aşırı ölçüde abartılı] biçim"i içerisinde olabildiğince anlaşılır kılma noktasına götür-

dü. Gelgelelim, ussal şüpheyi yatıştırmak öyle kolay bir iş değildi. Pascal Montaigne'le bir kez daha yüzleşmek zorundaydı, gerçekte onun tüm felsefesi "Montaigne'le bir diyalog" diye adlandırılmıştır; bu diyalog, Montaigne, Pascal'in varlığının bir parçası haline geldiği için, en derin konulara değinmiştir.

* * *

Aşağıda sunduğumuz parçalar Montaige'nin *Denemeler*'inin II. Kitabında yer alan "Sebondeli Raymond'un Savunması" başlıklı XII. Bölümden alınmıştır.

İlim muhteşem bir süstür ve harikulade bir hizmet aracıdır, onu küçük görmek kişinin kendi budalalığını meydana çıkarır. Ama yine de ona bazılarının yaptığı gibi gereğinden fazla değer vermiyorum; ilmi kendi başına iyi kabul eden ve onun tek başına bizi bilgeleştirmeye ve mutlu kılmaya muktedir olduğunu iddia eden filozof Herillus bunlardan biridir, ne ki ben buna, diğerlerinin ilmin tüm erdemin anası, cehaletin ise tüm kötülüklerin kaynağı olduğu yollu savlarından daha fazla inanmıyorum. Eğer bu doğruysa, tafsilatlı bir açıklamayı gerekli kılıyor. Evim çok uzun süredir bilginlere açık ve dolayısıyla bu insanların çok aşina olduğu bir yer; zira elli yıldan fazla bir süre evimizi çekip çeviren ve I. Francis'in benimsediği yeni edebiyat ateşiyle tutuşmuş olan babam, edebiyat bilgisi atalarından daha az olduğu düşüncesiyle hüküm vermekten aciz olduğu vehmine kapılmış, bu ilim sahibi insanları kutsal kişiler ve ilahi bilgeliğin bir ölçüde taşıyıcıları olarak evine kabul etmiş, onların kehanetlerini büyük bir saygı ve imanla biriktirmiştir. Kendi payıma ben de onları seviyorum, ancak onlara tapmıyorum.

* * *

Plinius'un dediği gibi, herkes kendisi için iyi bir derstir; iş ki insan kendisini yakından görebilsin. İmdi, bu benim öğretim değil, benim çalışma konumdur; ve bir başkasına değil, bana hitap ediyor. Ama bunu başkalarına anlatmanın bir sakıncası yok, zira benim için yararlı olan bir başkası için de yararlı olabilir. Zaten kendimden başka hiçbir şeyle uğraşmıyorum.(...) Antik filozoflardan iki ya da üçünün bu yolu izlediği söyleniyor; ama adlarından fazlasını bilmediğimiz için bu kişilerin yaptıklarının bu anlama gelip gelmediğini söyleyemem. O zamandan beri bu yolu kimse tutmadı: Ruhun belirsiz ve karmaşık akışını izlemek,

onun fırtınalı ve karanlık derinliklerine inmek, sayısız inceliklerini ayırt etmek ve kavramak göründüğünden çok daha zor bir iştir. Üstelik bu öyle yeni ve olağanüstü bir girişimdir ki insanı sıradan dünya işlerinden, hem de en değerlilerinden alıkoyar.

Düşüncelerimin kendimden başka bir hedefi yok, uzun zamandır bu böyle. Başka bir şeyi inceleyecek olsam bunu, daha çok, kendime bir pay çıkarmak amacıyla yapıyorum. Yine de, kendi kişisel gelişimimden hoşnut olmasam bile, başkalarının daha yararsız bilimlerde yaptığı gibi, öğrendiklerimi aktarmanın bir hata olduğunu düşünmüyorum. İnsanın kendisini anlatmasından daha zor, ama bir o kadar da faydalı başka hiçbir şey yoktur. Üstelik, topluma karışmak için insanın kendisine çekidüzen vermesi gerekir; ben kendime özen gösteriyorum, çünkü sürekli kendimi anlatmakla meşgulüm. Gelenekler insanın kendisinden söz etmesini tehlikeli bulmuş ve kendisiyle ilgili konuşurken böbürlenmekten vazgeçmesini buyurmuştur. (...) Bence bu kurallar budalaları dizginlemek içindir; ne yüksek sesle kendilerinden söz ettiklerini duyduğumuz ermişler, ne filozoflar, ne din ululları, ne de naçizane ben, bu kurallara uyarız. Bu insanlar her durumda bunu açıkça ifade etmeseler de, gerektiğinde kendilerini öne sürmekten çekinmezler. Sokrates kendinden çok neyi tartışır ki? Çömezlerini de kitabi lafazanlıktan uzaklaştırıp kendileri hakkında konuşmaya, ruhlarındaki özü ve devinimi aramaya yöneltmez mi o?

Benim mesleğim ve sanatım yaşamaktır. Beni, kendi duyularıma, deneyimime ve pratiğime dayanarak konuşmaktan men edecek biri, bir mimarı da yapılar hakkında kendi bilgisine değil de, bir komşusunun, kendisinin değil bir başkasının bilgisine dayanarak konuşmaya zorlayan biri olabilir ancak. (...) Kitap okurken, doğrusunu söylemek gerekirse, yalnızca haz duymaya bakarım; yok eğer çalışıyorsam, kendimle ilgili olan ve bana nasıl daha iyi yaşayacağımı ve öleceğimi öğreten bir bilimden başkasına kafa yormam. Okurken karşılaştığım güçlüklerden dolayı dünyam yıkılmaz, anlamak için biraz kendimi zorlar, sonra boş veririm. Üzerlerinde ısrar edecek olsam hem kendimi hem zamanımı kaybederim; zira hemen tatmin etmem gereken sabırsız bir düşünce dünyam var, ilk bakışta göremediğim şey ben zorladıkça daha da bulanıklaşır. Bana neşe vermeyen hiçbir şeyi yapmam; sürekli ve fazla inatçı bir çaba yargı gücümü karartır, sersemletir ve yorar. Okumaya dalınca gördüklerim karışır ve birbirine girer, bun-

dan vazgeçmem ve keşfimi yeni girişimlere saklamam gerekir, tıpkı kırmızının parlaklığı konusunda doğru karar vermemiz için gözümüzü yavaşça ondan almamız ve yeniden hızla dönüp ona ani ve daha güçlü bakışlar atmamızın gerekmesi gibi. Eğer bir kitaptan memnun olmazsam bir başkasını alırım ve asla araya bir başkasını sokmam, ama böyle zamanlarda bir şey yapmamaktan yorgun düşerim. Yenilerle pek ilgilenmem, çünkü eski kitaplar hem daha dolu hem daha sağlamdır.

* * *

Tüm mezheplerde, öğretisinin kendisine yüklediği güçlük ne olursa olsun, yaşamını buna uyduran ve buna göre yapıp eyleyen tek bir dindar bulunmadığı için utanmamız gerekir; gelgelelim kilisemiz, o kutsal ve yüce kurumumuz, Hıristiyanları sadece ismen birbirinden ayırt ediyor.

Kanıt mı istiyorsunuz? Sergilediğimiz davranışları bir Müslümanınkiyle ya da bir Paganınkiyle karşılaştırın; göreceksiniz ki yine de yetersiziz. Oysa dinimizin üstünlüğü nedeniyle bizler güneş gibi parlamalıyız; "böylesine adil, hayırsever ve iyi olduklarına göre muhakkak Hıristiyandırlar," denmeli bizim için. Tüm diğer göstergeler bütün dinlerde ortaktır: Umut, güven, akıbet, tören, kefaret, din uğruna ölmek; bizim Hakikatimizin özgün işareti erdemimiz olmalı, ki bu aynı zamanda en kutsal işarettir ve Hakikatin en değerli ürünüdür. Dolayısıyla yüce St. Louis, Hıristiyanlığı kabul eden Tatar kralının Papa'nın eteğini öpmek ve davranışlarımızda görmeyi umduğu kutsallığa bizatihi tanık olmak için Lyons'u ziyaret etmeye karar vermesi karşısında, düzensiz yaşam biçimimize bakıp da böylesine kutsal bir inançtan yüz çevirir korkusuyla, onu derhal bu kararından vazgeçirmekte haklıydı. Ama olay başka bir doğrultuda gelişti, aynı amaçla Roma'ya giden ve orada da din adamlarının ve diğer insanların rezilliklerini gören kral, bunca yozlaşmanın ve kirli ellerin ortasında yüceliğini ve görkemini korumayı başaran dinimizin çok büyük bir Tanrısal güce sahip olması gerektiği sonucuna vararak ona daha sıkı bağlandı.

Kimi insanlar inanmadıkları şeyleri inanmış gibi gösterirler dünyaya, kimileri de, ki bunların sayısı daha fazladır, gerçekten inandıklarını sanırlar, ancak neye inanmak gerektiği üzerinde düşünmekten acizdirler. (...)

Açıkça görüyorum ki, kendimizi tutkularımıza uygun düşen görevlerden başkasına yürekten adamıyoruz; Hıristiyanlar arasındaki kadar sivrilen bir başka düşmanlık yok; coşkunluğumuz kendi eğilimlerimizi kinin, acımasızlığın, hırsın, açgözlülüğün ve başkaldırmanın hizmetine sunduğunda harikalar yaratıyor; ama iyilik, yumuşak başlılık ve alçakgönüllülük söz konusu olduğunda, mucize eseri nadir ve erdemli bir mizaca sahip değilsek, parmağımızı bile oynatmıyoruz. Dinimizin amacı günahların kökünü kurutmaktır, oysa o günahları besliyor ve kışkırtıyor. Tanrı'yı aldatmaya yeltenmemeliyiz. Eğer O'na inansaydık (imanla değil basit bir inançla söylüyorum ve o büyük utancımıza sesleniyorum) ya da O'nu tarihteki herhangi bir karakter ya da bir ahbabımız kadar tanısaydık, O'nu tüm diğer şeylerin üzerinde sevmemiz gerekirdi; en azından, zenginliğe, hazza, gösterişe ve dostlarımıza düşkün olduğumuz kadar düşkün olurduk O'na. Oysa aramızdaki en iyi insanlar bile komşusunu, akrabasını ya da ustasını gücendirmekten korktuğu kadar korkmuyor O'nu gücendirmekten...

Tüm bunlar, dinimizi diğer dinlerde de görüldüğü üzere, kendi işimize geldiği gibi kabul ettiğimizin oldukça açık bir göstergesi. Ya onun vecibelerinin yerine getirildiği bir taşradayız, ya onun kadimliğine ve onu koruyup muhafaza eden otoritelere saygı duyuyoruz, ya inançsızlar için yaktığı ateşten korkuyoruz ya da vaatlerinin çekiciliğine kapılıyoruz.(...) Bir başka din, başka kutsal kitaplar, benzer vaatler ve gözdağı vermeler oldukça zıt bir inancı aynı biçimde kabullendirebilir insana. İster Perigordin olalım ister Alman, unvanımız aynıdır: Hıristiyan.

Platon'un, büyük bir tehlikeyle karşılaştığında ilahi güce sığınmayacak kadar ateistliğinde ayak direyen çok az insanın olduğu yollu düşüncesi gerçek bir Hıristiyanı ilgilendirmez, bu ölümlü ve beşeri dinler için söz konusu olabilecek bir övgüdür. Korkak ve zayıf bir kalpten içimize ne tür bir inanç tohumu ekmesini bekleyebiliriz ki? İnandığı şeye gerçekte inanmayan, ama ona inanmamak için cesarete ihtiyacı olan bir inanç. Şaşkınlık ya da şıpsevdilik gibisinden habis bir tutku, ruhlarımızda güzel bir çiçeğin yetişmesine yol açabilir mi? Nedir ki Hakikat? (...) Bilgeliğimizin Tanrı nazarında budalalıktan başka bir şey olmadığını, yararsızların en yararsızının insan olduğunu, insanın kendisini bir şey sandığında aslında kendisini kandırdığını ve böylesi birinin bir hiç olduğunu kafamıza kakıp durmuyor mu o? Kutsal Ru-

hun bu cümleleri öylesine açık seçik ki, O'nun otoritesine tevazu ve itaatle boyun eğmeyen insanlara karşı başka bir kanıta ihtiyacım yok; ama bu insanlar hak ettikleri gibi cezalandırılacak ve onları mahva sürükleyen sebebe karşı koyan kimse bundan zarar görmeyecek.

Şimdi tüm onuru, direnci ve varlığının temeli olan ilahi lütuf ve bilgelikle donanmamış, biricik silahı çıplak elleri olan insanı tek başına düşünün: Bu donanımda kesin olan ne var görelim. Başka yaratıkların hakkından gelmesini sağlayan üstünlüklerini hangi temeller üzerine kurduğunu bana aklının gücüyle anlatsın: göksel düzenin bu muhteşem deviniminin, başının üzerinde bütün görkemiyle dönen gezegen ve yıldızların ebedi ışığının, sonsuz okyanusun dehşetli hareketlerinin bunca yıldır onun hizmeti ve rahatı için oluşturulduğuna onu inandıran nedir? Kendi kendisinin efendisi olduğu pek de söylenemeyecek, aksine her türlü harabiyete maruz kalan bu sefil ve perişan yaratığın, bırakın yönetmek, en küçük parçasını bile bilme erkine sahip olmadığı âlemin efendisi ve yöneticisi diye anıldığını düşünmek kadar gülünç bir şey tasavvur edilebilir mi? Onun kendisine atfettiği bu ayrıcalığı, yani bu yüce yapının parçalarını ve güzelliğini kavrayacak bir akla sahip olan tek yaratık, bu yapının, mimarına şükredebilecek ve dünyadaki güzellikleri de, hüzünleri de anlayabilecek biricik varlık olma ayrıcalığını ona kim bahşetmiştir? Bu soylu buyruğa verdiği karşılığı görelim; bilgelik yalnızca onlara mı ihsan edilmiştir? Çok az insan bunu ciddiye alacaktır. Böyle sıra dışı bir bağışı hak edenler, aslında dünyadaki insanların en kötüsü oldukları halde diğerlerine yeğlenecek olan aptallar ve kötü niyetliler midir? Sahip olduğumuz küçük akıl hissesini göğün eli açıklığından ayıracak olursak, bu akıl bizi onunla nasıl eşit kılabilir? Onun özü ve şartları nasıl bizim bilgimize tâbi olur? Cisimlerde gördüğümüz her şey bizi şaşırtmaktadır; bu ne tür bir mekanizma olabilir? Nasıl yapılır ve nasıl idame ettirilir? "Bu nasıl bir makine olabilir?" diyor Cicero, "ne tür aygıtlar, ne tür yapılar gerekiyor onun için; peki yapıcıları kimdi?" Neden onu ruhtan, yaşamdan ve akıldan yoksun bırakıyoruz? Tanrı'yla tek ilişkisi itaat olan bizler onda kalıcı ve bilinçsiz bir budalalık mı keşfettik? Akıllı bir ruha yalnızca insanın sahip olduğunu mu söyleyelim? Güneşe benzer ne gördük!? Ona benzer bir şey görmediğimiz için o varolmasını durdurur mu? Devinimleri, benzerleri olmadığı için durur mu? Görmediğimiz şeyler varolmasaydı, bilgimizden geriye pek bir şey kalmazdı. Ay'ı göksel bir dünya

yapmak insanın kendini beğenmişliğinin ürünü olan bir hülya değil midir? Anaksagoras'ın yaptığı gibi orada dağların ve vadilerin olduğunu, kendi kullanımımız için oraya yerleşmeyi, onun üzerinde koloniler kurmayı düşlemek; Platon ve Plutarkhos'un yaptığı gibi, onu yerküremizin güzel ve aydınlık bir yıldızı haline getirmek..? "Yanlış yapmaktan kaçınamayız, orası doğru, ama yaptıktan sonra da onları bağrımıza basıyoruz."

Küstahlık, bizim doğal ve asli marazımızdır. Yaratılmışlar arasında en biçare, zayıf, fakat en mağrur olanı insandır. Kendisini göksel ihtişamın en uzağına, evrenin en kötü ve sıkıcı köşesine sürülmüş, dünyanın kiri pasağına saplanıp kalmış bir varlık olarak görür, yine de hayal gücü sayesinde kendisini Ay'ın halkasının yukarısına yerleştirip göğü ayaklarının altına alır. Kendisini Tanrı'yla bir tutması, kendine ilahi nitelikler atfetmesi, kendisini diğer yaratıklardan ayırması ve onların dışına çıkarması, hayvanların paylarını kendi eş, dost ve ahbaplarına ayırması ve onları kendi uygun gördüğü güç ve yetenek oranlarına göre dağıtması aynı hayal gücünün eseridir. Anlama yetisinin gücüyle hayvanların gizli ve içsel devinimlerini nasıl biliyor ve onlara atfettiği budalalığı onlar ve bizim aramızda yaptığı hangi karşılaştırmadan çıkarıyor ki? Kedimle oynadığım sırada onun benden daha fazla eğlenmediğini kim bilebilir? Karşılıklı olarak birbirimizi küçük numaralarla oyalıyoruz, ben oynamak istediğimde o da istiyor, ben istemediğimde o da istemiyor. (...) Hayvanlarla aramızdaki iletişimi engelleyen kusur, neden onlarda olduğu kadar bizde de olmasın? Yine de hatanın nerede olduğunu belirleyebiliriz; birbirimizi anlamıyoruz; çünkü biz, onları, onların bizi anladığırdan daha az anlıyoruz.

* * *

Sadakate gelince; yeryüzünde insan kadar güvenilmez bir hayvan yoktur...

Doğanın cömertliğinden hayvanlara ayırdığımız pay, büyük ölçüde onların menfaatine uygun; biz kendimize insanın kapasitesinin sorumlu tutulamayacağı hayal ürünü ve fantastik iyilikler -müstakbel ve namevcut iyilikler- atfediyoruz, ya da akıl, bilgi, onur gibi değerleri yanlış bir mülahazayla kendimize saklıyor ve onların payına da barış, sükunet, güvenlik, masumiyet ve sağlık, ki sağlık, kanımca doğanın bize verebileceği en doğru ve pahalı armağandır, gibi temel, çekip çevrilebilir ve somut iyilikleri bırakıyoruz...

Hayal gücümüzü zenginleştirmek için nedenimiz var; çünkü tüm iyiliklerimiz hayal ürünüdür. Şu zavallı/feci hayvani kırgınlığı duyun: "Edebiyatla uğraşmak kadar büyüleyici başka bir şey yok," diyor Cicero, "çünkü şeylerin sonsuzluğunu, doğanın, göğün, hatta bu dünyada toprağın ve okyanusların uçsuz bucaksız genişliğini keşfetmemizi sağlayan edebiyattır. Bize dini, yumuşak huyluluğu, mertliğin büyüklüğünü öğreten, ruhlarımızı karanlıktan kurtaran, şeylerdeki yüceliği ve aşağılığı gösteren, doğru ve iyi yaşamamız için bizi gereken şeylerle donatan ve mutlu/huzurlu bir hayat yaşamamız için bizi yönlendiren odur." Cicero sanki ölümsüz ve kadir-i mutlak Tanrı hakkında konuşuyor. Sonuçta, yine de binlerce köylü kadın bundan daha eşit, daha güzel ve daha kararlı bir hayat sürmekte.

* * *

Son olarak, insanın aradığına ulaşmaya muktedir olup olmadığını ve yıllarını verdiği bu arayışın ona yeni bir güç ya da sağlam bir hakikat sağlayıp sağlamadığını ele alalım: İnanıyorum ki eğer vicdanıyla konuşursa, bunca uzun bir soruşturmanın sonunda öğrendiği tek şeyin zayıflığı olduğunu itiraf edecektir. Bu uzun soruşturmayla doğal bilgisizliğimizi onaylamış ve doğrulamış olduk. Buğday başaklarının başına gelen bilge kişilerin de başına gelir: Başaklar içleri boşken kafalarını büyük bir azametle göğe çevirirler; ama içleri dolup da olgunlaştıklarında ağırlaşır ve başlarını düşürmeye başlarlar; dolayısıyla eşya hakkında yargıda bulunan ve derinliklerini yoklayan, çok çeşitli şeyler hakkında hiçbirinin büyük ve sağlam olmadığı, her şeyin beyhude olduğu yollu bir öngörü ve bilgi birikimine ulaşan insanlar kendi sayıltılarını terk etmiş ve doğal durumlarını kabullenmişlerdir.

Herhangi bir şeyi araştıran bir kimse, ya onu bulduğunu, ya onun bulunamayacak bir şey olduğunu ya da onu hâlâ araştırmakta olduğunu söylemek zorundadır. Tüm felsefe bu üç türe ayrılır: Felsefenin amacı hakikati, bilgiyi ve kesinliği ortaya koymaktır. Peripatetikler, Epikurosçular, Stoacılar ve diğerleri onu bulduklarını düşünmüşlerdir. Bugün sahip olduğumuz bilimleri onlar kurmuşlar ve onları kesin bilimler diye mütalaa etmişlerdir. Klitomakhos, Karneades ve Akademyacılar soruşturmalarında umutsuzluğa kapılmışlar ve biz insanların hakikate ulaşacak yeterliğe sahip olmadığımız sonucuna varmışlardır; sonuç mutlak zayıflık ve bilgisizliktir; en soylu izleyicilere de bu hizip sahip olmuştur. (Homeros, yedi bilge, Arkhilokus, Euripides, Zenon,

Demokritos ve Ksenophanes'ten aldıkları dogmaları birçok eskiçağ filozofunca kabul edilen) Pyrrhon ve diğer kuşkucular hakikati hâlâ aramakta olduklarını söylerler. Bunlar, hakikati bulduğunu söyleyen diğerlerinin büyük bir yanılgı içinde oldukları, insan aklının ona ulaşamayacağını söyleyenlerin ise fazla cüretli oldukları sonucunu çıkarmışlardır; çünkü yetilerimizin ölçüsünü tanıtlamak, şeylerin güçlüğünü bilmek ve yargılamak büyük ve had safhaya erişmiş bir bilgidir. (...) Kendisini bilen, yargılayan ve kınayan bir bilgisizlik mutlak bir bilgisizlik değildir. Mutlak bilgisizlik için kendinden bihaber olmak gerekir; ki Pyrrhoncuların yaptığı iş de kuşkulanmak ve soruşturmaktır, emin olmak veya kendilerini herhangi bir şeyden sorumlu tutmak değil. (...) Tüm nesnelere kapısını açan bu katı görüşler, onları, nesneler hakkında sahip olduğumuzu düşündüğümüz kanı ve bilginin etkisiyle maruz kaldığımız -korku, açgözlülük, kıskançlık, ölçüsüz tutkular, hırs, gurur, batıl inançlar, yenilik aşkı, başkaldırı, itaatsizlik, inatçılık ve bedensel hastalıkların büyük kısmından doğan- heyecandan bağışık, barışçıl ve ılımlı bir yaşam biçimi olan ataraksiaya ulaştırır. Bununla kendilerini alanlarındaki kıskançlıktan da korurlar; çünkü çok nazik bir tarzda tartışırlar; ağır cisimlerin düştüğünü kabul ettiklerinde kendilerine inanılmasına üzülürler, ama asıl amaçları yargıda bulunmayı askıya almak ve şüpheyi arttırmak olduğu için çelişkiye düşmeyi severler. İnançlarımızı koruduğumuzu düşünenlerle mücadele etmek için önermeler ileri sürerler. Eğer tanıtlamalarını kabul ederseniz, hemen çelişiğini ileri süreceklerdir; onlar için hepsi birdir; başka seçenekleri yoktur. (...) Kendi kendini dürtükleyip duran bu aşırı şüphecilik yüzünden kendilerini birçok kanıdan, hatta çeşitli biçimlerde şüphecilik ve bilgisizlik iddiasında olanlardan bile ayırırlar. Neden hem onların, hem de inakçıların, birinin yeşil dediğine diğerinin sarı demesine izin verilmesin, derler, neden onlar da kuşkulanmasın? Belirsiz sayılamayacak bir şeyi kabul ya da reddetmemiz önerilebilir mi? Bir karara varanların çoğu, bunu herhangi bir değerlendirme veya tercih olmaksızın, geleneklere, ailelerinden aldıkları eğitime ya da rastlantıya göre; sağduyu çağından önceki insanlar ise şu ya da bu kanıya, körü körüne inandıkları Stoacı ve Epikurosçu okullara, üstesinden gelemeyecekleri bir şeye dayanarak yaparlardı; (...) neden bunların serbestliklerini sürdürmesine ve eşyayı yükümlülük ya da kısıtlanma olmaksızın incelemelerine izin verilmesin? (...) Zorunluluğun diğerlerinin karşısına çı-

kardığı engellerden kurtulmak üstünlük değil midir? Kararsızlık içinde kalmak, hayal gücünün ürettiği sayısız hata içinde kaybolmaktan daha iyi değil midir? Birini ikna etmeyi ertelemek, bu kavgacı ve tahrikçi bölünmelere karışmaktan çok daha iyi değil midir? Hangisini seçeyim? "İstediğinizi seçin, yeter ki bu sizin yaptığınız bir seçim olsun," demek, çok budalaca bir yanıt olur. Ama bu, bilgimizin olmadığı bir konuda bilgisiz olduğumuzu kabul etmeyen tüm inakçıların verdiği yanıttır. İsterseniz en seçkin ve revaçta olan tarafı tutun, yüzlerce rakibe karşı onu savunmanıza ve mücadele etmenize değecek kadar bir kesinliğe ulaşamayacaksınız; öyleyse bu hayhuydan uzak kalmak çok daha iyi değil mi? (...) Bunun sonucu yargıda bulunmanın saf, tam, kusursuz ve mutlak bir biçimde askıya alınmasıdır; onlar akıllarını soruşturmak ve düşünüp taşınmak için kullanırlar, kararlaştırmak ve saptamak için değil. Her durumda eğilimsiz ve önyargısız bir hükmü, kalıcı bir bilgisizliği tasarlayan kişi Pyrrhonculuğa ilişkin doğru bir fikir edinmiş demektir. Birçok kişi anlamakta güçlük çekeceği ve yazarların kendileri de bunu değişik ve muğlak biçimlerde temsil ettikleri için, bu hayal ürünü şeyi elimden geldiği kadarıyla ifade etmeye çalışıyorum. Yaşamsal etkinliklere gelecek olursak, Pyrrhoncular da bu konuda herkesle ortak; onlar da doğal eğilimlere, tutkuların güç ve itkisine yasa ve kuralların bileşimine, sanat geleneğine uygun yaşarlar: (...) herhangi bir tartışma ya da yarar olmaksızın, olağan etkinliklerinin bu şeyler tarafından yönetilmesinin acısını çekerler.

Bilgiden çok tahmine dayandığını, doğruya ya da yanlışa karar vermeyip sadece doğru görüneni kavradığını itiraf eden kaç sanat vardır? Kendimizi dünyanın sallantısına hiç sorgu sual etmeden bırakma konusunda daha ihtiyatlıyız; önyargılardan arınmış bir ruh sükûnet ve huzura doğru müthiş bir ilerleme sağlar. Yargılarını denetleyen ve hükmeden insanlar onlara asla bütünüyle boyun eğmez. Saf ve kayıtsız zihinler, tanrısal ve insansal idealler hakkında zırvalayan uyanık ve eğitimli kişilerden çok daha kolay mı idare edilirler? (...) "Doğru olana kapınızı açın," der Ecclesiastes, "yani, kendilerini size olduğu gibi sunan ve duyularınızla algıladığınız şeylere; gerisi bilginizin dışındadır."

Böylece felsefede ikisi şüphe ve bilgisizlik iddiasında olmak üzere üç çığır görüyoruz; üçüncü çığır olan inakçı çığırın ise en fazla, kendi tavırlarının daha doğru olduğu yollu bir varsayımla karşımıza çıktıkla-

rını görmek kolay; bize hakikat arayışlarında ne kadar ilerlediklerini gösterecek herhangi bir kesinliği saptayacak kadar fazla fikirleri yok. (...)

Dahası, kendi bilgimizde, ayıklayarak doğaya buyurduğumuz o üstün kurallara zıt kaç şey vardır? Üstelik Tanrı'yı sınırlamaya kalkışmamız gerek! Doğaya aykırı ve mucizevi diye adlandırdığımız kaç şey var? Bu her ulus ve her insan tarafından kendi bilgisizliği ölçüsünde yapılır; kaç esrarlı özellik ve cevheri ortaya çıkarıyoruz? Zira bizim için "doğaya uygun" hareket etmek, kavradığımız ve anladığımız sürece "zekâmıza uygun" hareket etmekten başka bir şey değildir: Bunu ötesindeki her şey şekilsiz ve düzensizdir. İmdi, buna göre, en bilge ve kavrayışlı insanlar için bile her şey şekilsiz ve anlaşılmaz olacaktır; zira insan aklı onları, karın beyaz olup olmadığı... ya da bilginin mi yoksa bilgisizliğin mi söz konusu olduğu -Metrodorus ve Khios, insanın bunu tayin edebileceğini inkar etmişlerdir- ve "yaşadığımız şeyin hayat olup olmadığı, ölüm dediğimiz şeyin de hayat olup olmadığı" -Euripides'in bu minvalde kuşkuları vardır- gibi hususlarda onları kesin bir kanaate vardıracak hiçbir zeminin ya da temelin olmadığına inandırmıştır.

Her şey gibi dilimizin de hata ve kusurları var; dünyadaki karışıklıkların büyük bölümü dil yüzündendir; davalarımız yasaların yorumlanmasıyla ilgili tartışmalardan doğar; çoğu savaş, bakanların, hükümdarlar arasındaki dostluk antlaşmalarını açık biçimde ifade etme yetersizliklerinden kaynaklanır. Kaç çekişmede şu *Hoc* (bu) hecesinin anlamından şüphe duyulmuştur? Mantığın kendisini bize apaçık sunduğu savını ele alalım: Eğer havanın güzel olduğunu söylüyorsanız ve bu doğruysa, o halde hava güzeldir. Bu çok kesin bir konuşma biçimi değil mi? Yine de bizi aldatabilir, bir başka örneğe geçelim: Eğer "yalan söylüyorum" diyorsanız ve doğruyu söylüyorsanız, o halde yalan söylüyorsunuzdur. Pyrrhoncu filozoflar genel yaklaşımlarını herhangi bir konuşma içinde ifade edemezler; zira bunun için yeni bir dil gerekirdi; bizim dilimizse onlara bütünüyle başka gelmektedir; öyle ki onlar "Şüpheliyim..." dedikleri anda, şüphe ettikleri bir şeyden, yani bu sesin gırtlaklarından çıktığından emin olduklarını söylemek zorunda kalırlar. Böylece tıptaki şu karşılaştırmaya sığınmak zorunda kalırlar: "Bilmiyorum" ya da "Şüpheliyim" dediklerinde, bu önermenin, ravendin hastalıklı yapraklarını döküp onlardan kurtulması gibi, geri kalan

her şeyle baş edeceğini söylerler. Bu hayal gücü, soru sorarak daha kesin biçimde anlaşılır: Ne biliyorum? (...)

Saygısızca konuşma tarzımızı nasıl kullandığımızı görelim: Din hakkındaki mevcut tartışmalarda hasmınızın üzerine fazla giderseniz, size sakınmadan "Tanrının aynı anda cennette, yeryüzünde ve birkaç yerde bulunmaya gücü yetmez," diyecektir. Şimdi bir de eski nüktedanın (Plinius) bunu yapmaktaki üstünlüğünü görelim! "En azından," der, "Tanrı'nın her şeyi yapamayacağını düşünmek insan için hiç de küçümsenmeyecek bir tesellidir; mesela Tanrı, buna gücü yetse de, kendisini öldüremez, ki bu bizim insan olarak en büyük ayrıcalığımızdır; Tanrı ölümlüleri ölümsüz, ölüyü diri, yaşamışı yaşamamış yapamaz, onuruyla yaşamış birinden bu onuru geri alamaz; geçmişe ilişkin olarak gücü dâhilindeki tek şey unutmaktır. Yine de insanın Tanrı'yla karşılaştırılması daha latif örneklerle yapılabilir; mesela iki kere 10'u 20 etmeyecek şekilde düzenleyemez." Plinius'un bu sözleri bir Hıristiyanın ağzından çıkmaması gereken sözler; oysa bütün insanlar Tanrıyı kendi ölçüleriyle tartmak için bu hayâsız üsluba bihakkın vakıf gibiler.

Bu, Tanrıyı küstahça kendi zayıf gözlerimizle görmeye çalışma kibri, önde gelen din ulularımızdan birinin (Teurtilanus) Tanrı'ya bedensel bir form atfetmesine neden olmuştur ve bizim önemli gündelik olayları Tanrı'dan bilmemizin nedeni de budur: Bu olayların, bizi etkilediği için, Tanrı'yı da etkilediği ve Tanrı'nın bu olaylara kısa süreli ya da olağan olanlardan daha fazla dikkat gösterdiği gibisinden bir sonuca varılmıştır. Cicero örneğini izleyelim; "Tanrılar sadece önemli şeyleri umursarlar." Sanki krallar Kralı için bir hükümdarlığı yerle bir etmekle bir yaprağı kımıldatmak arasında fark varmış ya da O'nun inayeti bir meydan savaşında bir pirenin sıçrayışından farklı işliyormuş gibi... Ama Cicero bunu kendi gerekçesiyle açıklığa kavuşturacaktır: "Çünkü krallar da ülkelerindeki her küçük ayrıntıyla ilgilenmez."

* * *

Felsefeye göğün ve Güneş'in hangi maddeden yapıldığını sorarsanız, ondan alacağınız cevap ne olur? Göğün ya da Güneş'in demir, taş ya da kendisinden yararlanılan başka bir maddeden oluştuğunu mu söyler? Bir insan Zenon'a doğanın ne olduğunu sorarsa, "zanaatçı, üretici ve gelişen bir ateş," der. Kendisini tüm diğer bilimler karşısında üstün gören, hakikati ve kesinliği ortaya koyma iddiasındaki bu bilimin ustası Arkhimedes, "Güneş'in akkor halindeki demirden bir Tanrı" oldu-

ğunu söyler. Bu, geometrik kanıtlamaların güzelliğinden ve kaçınılmaz zorunluluğundan türetilmiş güzel bir hayal değil midir ? Yine de o kadar kaçınılmaz ve faydalı olmayacak ki, Sokrates, toprak satan ya da alan bir adam için, o toprağı ölçecek kadar geometri bilmenin yeterli olduğunu düşünürdü; yine bu sanatın büyük ve ünlü ustalarından biri olan Polyaenus, Epikuros'un bahçesindeki lezzetli yemişlerin tadına baktıktan sonra geometrinin baştan aşağı yalan dolan olduğunu ve hiçbir işe yaramadığını söylemişti. Anaksagoras'ın bu önermesiyle ilgili olarak, tüm eskilerin saygı gösterdiği, göksel ve ilahi meselelerde usta olarak kabul ettiği Sokrates, Ksenophanes diyalogunda, Anaksagoras, sahip olmadıkları bilgileri ölçüsüzce arayan tüm insanların yaptığı gibi kafasını çarpmış, der; Güneş'in yanan bir taş olduğunu söylediğinde, taşın ateşte parlamadığını, daha kötüsü tükeneceğini; Güneş'le ateşi bir tuttuğunda ise ateşin üzerinde parladığı şeyleri siyaha dönüştürmeyeceğini, ateşe uzun süre bakabileceğimizi ve ateşin tüm bitkileri öldüreceğini unutmuş görünüyor, der. Sokrates'in düşüncesine ben de katılıyorum, gök hakkında yargıda bulunmanın en iyi yolu bu.

İmdi, insansal ve doğal şeylere ilişkin bilgimiz için bir parça daha ışığımız var mı, onu görelim. İlmimizin ulaşamayacağını itiraf ettiğimiz şeyler için bir başka yapı tasarlamak ve ona kendi arzumuza göre bir biçim yüklemek gülünç bir çaba değil midir? Gezegenlerin devinimi bunu apaçık ortaya koymaktadır; zihinlerimizle ulaşamayacağımız, doğal hareketlerini düşünemeyeceğimiz halde onlara kendimizden bir şey yüklüyoruz, cisimsellik, ağırlık, tözsellik gibi... Diyeceksiniz ki, Platon'a göre, bizim dülgerlerimiz ve ressamlarımız oraya gidip farklı renklerdeki göksel cisimlerin çarklarını ve bağlarını zorunlu eksene göre ve çeşitli hareketlerle döndürecek aygıtlar yerleştirdiler. Bunların hepsi hayal ürünü budalalıklar. Neden doğa bir gün kucağını bize açıp, devimlerinin amaç ve biçimini keşfetmemize izin vermesin, gözlerimizi onları görmeye hazırlamasın? Tanrım, şu zavallı bilimimizde ne gaflar, ne hatalar bulurduk!

Platon'da şu yüce deyişi okumadım mı? "Doğa anlaşılmaz bir şiirden başka bir şey değildir." Sanki biri, kapalı ve karanlık bir resmin şurasına burasına sonsuz çeşitlilikte ama yanlış ışıklar tutarak sanılarımızı allak bullak etmeye çalışıyor... Gerçekte felsefe inceltilmiş şiirden başka bir şey değildir. Antik yazarlar güçlerini şiirden başka nereden alır

ki? İlk düşünürler yine şairlerdir ve yazdıklarında bir şairanelik vardır. Platon da herhangi bir şiirsel geleneğe bağlı olmayan bir şairdir; Timon onun hakkında büyük mucizelerin yağmacısı, der. Tüm yüksek insani bilimler şiirsel üslubu kullanır. Tıpkı asıl dişlerini kaybedince fildişi dişler kullanan, gerçek görünümleri yerine, pamukla doldurulmuş kumaş ya da keçe giysilerden yararlanan ve sonra süse püse sığınan bir güzelliğin geçiciliğinden dem vuran kadınlar gibidir bilim (hatta kimileri, hukukumuzun, adalet terazisini kendi yasal kurguları üzerine kurduğunu söyler); bize bildirdiği farazi şeyler uydurmadır. Zira astrolojinin yıldızların devinimlerini belirlemek için kullandığı şu dış tekerleme eğrileri, eşmerkezliler ve dışmerkezliler, bu konuda uydurabileceklerinin en iyisidir; bunun dışındaki her şeyde felsefe, gerçekte olanı ya da inandığını değil, en makul ve en uygun görüneni sunar bize.

Bilim; halatlarını, aygıtlarını ve çarklarını yalnızca göğe atmaz. Bizim hakkımızda ne söylediğine biraz kulak verelim: Yıldızlarda ve göksel cisimlerde bizim zavallı insani bedenlerimizde bulunduğundan daha fazla gerileme, endişe, çoğalma, durgunluk ve sapma bulunmaz. Gerçekten de ona *Mikrokozmos* demek için iyi nedenleri var, onu inşa etmek ve ayağa kaldırmak için öyle çok alet ve parça kullanılmış ki. İnsanda gördükleri devinimleri sağlamak için, kendimizde bulduğumuz yeti ve işlevler için ruhu kaç parçaya bölmüşlerdir? Bu sefil varlığı, insanı doğal olanlar ve bilinenler dışında kaç yere kaç aşamaya yerleştirmişlerdir? Ve kaç mevkii ve vazifeye? Onlar insanla bir düşü ifşa etmiştir. İnsan, onların elinde tuttuğu ve idare ettiği bir nesnedir ve onlarda onu bir yere koyma, yerinden etme, yok etme ve var etme gücü vardır; ama yine de ona sahip değillerdir.

* * *

Her bilimin, insanın yargı gücünü gemleyen, gerekli sınırları vardır. Eğer ötesinde önemli sorunların çıktığı sınırı aşacak olursanız, şu cümle ile karşılaşırsınız; "ilkeleri reddeden kişilerle tartışma olmaz." Eğer Tanrı göstermediyse insanların ilkeleri olmayabilir; o zaman geriye kalan her şey, başlangıç, orta ve son bir rüyadan, bir buğudan başka bir şey olmaz. Varsayımı öne sürenlerin karşısına, tartışmayla ilgili aynı aksiyomu çıkarmalıyız; çünkü her insansal tasavvur ve bildirim, akıl fark gözetmediği sürece, diğeri kadar güçlüdür. Dolayısıyla hepsi dengededir, ama genel olanlar ve zorbalık edenler önce gelir. Bir kesinlik iddiası, açık bir aptallık ve kesinsizlik kanıtıdır. (...) Çokça muh-

temeldir ki, ruh bir şeyi bilecekse bu öncelikle kendisidir; eğer kendisi dışında bir şey bulacaksa bu, başka her şeyden önce, kendi bedeni ve durumu olacaktır. Eğer fiziğin tanrıları anatomimiz hakkında tartışmaya bugün başlasalar, anlaşmaları için ne kadar beklememiz gerekir? Kendimize karın beyazlığından ya da taşların ağırlığından daha yakınız; insan kendisini bilmezse kendi işlevlerini ve yetilerini nasıl bilecek? İçimizde bir hakikat bulunmamasının nedeni rastlantıdır; hatalar da aynı tarz ve minvalde ruhumuza girdiği sürece, ruhun ne onlarla mücadele edecek ne de doğruyu yanlıştan ayıracak gücü olur.

Akıl hem yanlışlıkta hem doğrulukta aksayarak ilerlediği için bu hastalığın keşfedilmesi, son safhasında ve çaresiz olmadığı sürece kolay olmaz. Dolayısıyla onun nerede sapıp hataya düştüğünü bulmak zordur. Her insanın kendi içinde oluşturduğu derin düşünme durumunu daima akıl diye adlandırırım: bu akıl birbiriyle çelişen yüzlerce fikrin bulunduğu durumlarda yol gösteren, büyüyen, esneten, yumuşatan ve tüm eğilimlere ve ölçülere uygun bir araçtır, öyle ki bilgi dışında onu dönüştürecek ve şekil verecek hiçbir şey kalmaz. Bir yargı ne kadar iyi bir şey amaçlarsa amaçlasın, yeterince dikkat edilmezse, arkadaşlık, dostluk, iyilik ya da intikam eğilimleri; akıldan ayrılmadan iki eşit nesneden birini ya da başka bir belirsizliği seçmemiz gerektiği durumlarda değil, önemli konularda da tesadüfle iş gören içgüdüsel yargılamaya, farkında olmadan bir amacın övülmesini ya da hor görülmesini ekleyebilir ve dengeyi bozabilir.

Kendini elinden geldiğince yakından inceleyen ve yapacak başka bir şeyi olmayan biri gibi gözlerini sürekli kendisine çeviren biri olarak kendimde bulduğum zayıflıkları söylemeye dilim varmıyor. Ayaklarım öyle dengesiz ki, her an sendeleyip düşebilirim. Gözlerim bozuk. Açken bambaşka biri olurum. Eğer hava güzelse iyi bir arkadaşımdır. Ayağımdaki nasır canımı yakıyorsa suratsız, çekilmez bir adam olur çıkarım. Arabanın hızı bana kâh hızlı kâh yavaş gelir; aynı yol kâh kısa kâh uzun; aynı şekil kâh güzel kâh çirkin. Bir an her şeye hazırım, ardından hiçbir şey gelmez elimden; şimdi kendisinden hoşnut olduğum şey başka zaman huzurumu kaçırır. İçimde saçma ve ilgisiz bir sürü duygu var. Hüzünlü ya da öfkeli bir haldeyken, birden mutluluk şarkıları söylerim. Bir kitabı karıştırırken türlü güzellikler keşfetmişimdir, ama ruhumu derinden sarsan o satırlara daha sonra döndüğümde, onlarda abuk sabuk bir sürü laf bulurum. Kendi yazılarımda bile ilk

yarattığım havayı bulamam. Daha önce ne demek istediğimi unuturum ve sıklıkla kaybettiğim ilk anlamın yerini ondan daha değersiz bir anlamla doldurmaya çalışırım. Bir aşağı bir yukarı gidip gelmekten başka bir şey yapmam; yargı gücüm her zaman ileriye doğru gelişmez, kimi zaman sığ sularda yüzer durur... Kendimle ilgili bu gevezeliklerim zaman zaman bende bir sabit fikirliliğe yol açmış ve önceki fikirlerimi değiştirmemi engellemiştir. Yeni bir şey nasıl görünürse görünsün, farklı olmak korkusuyla, kolaylıkla değişmem. Kendim seçemediğim için, başkalarının tercihlerini kabul ederim ve Tanrı'nın beni bıraktığı durumda kalmayı yeğlerim; başka türlü bu sürgit yuvarlanmadan kurtulamazdım. Böylece, Tanrının inayetiyle, çağımızın ürettiği bunca hizip ve ayrılığın ortasında vicdani bir rahatsızlık duymadan, o kadim dini inancımıza dayanarak kendimi korumayı bildim.

Kıvrak zekâlarda, istedikleri her şeyi güzel gösterme yeteneği vardır; ancak benim gibi sıradan bir insanı inandırmak için bir şeyi bunca allayıp pullamak, aslında kanıtlarının ne denli zayıf olduğunu göstermeye yetiyor da artıyor. Üç bin yıldır göklerin ve yıldızların döndüğüne inanılıyor; Samoslu Kleanthes'ten tutun da (Theophrastus'a göre) dünyanın Zodyak'ın eğik yörüngesi üzerindeki ekseninde döndüğünü ileri süren Sirakuzalı Niketas'a kadar. Çağımızda Copernicus bu öğretiyi tüm astrolojik sonuçlara uyacak biçimde temellendirdi. Bundan nasıl yararlanabiliriz? Bin yıl sonra bu ikisinin tahtına kurulacak üçüncü bir öğretinin çıkıp gelmeyeceğini kim bilebilir? (...) Yeni bir kuramla karşılaştığımızda ondan şüphelenmek ve daha önceki çelişik kurama nasıl inanıldığını düşünüp taşınmak için yeterince nedenimiz vardır. Üstelik zamanla üçüncü bir kuram ikincinin karşısına da dikilebilir. Aristotelesçi ilkelerden önce, şimdi bu ilkelerin bize yetmesi gibi, başka ilkeler insan aklına yetiyordu. Bu insanların bizim buluş tarihimizin başlangıç noktası olan ilimleri neydi, hangi ayrıcalıklara sahiptiler? Artık onlar da öncelleri kadar reddedilmeye açıklar.

Biri çıkıp da beni yeni bir iddiayla sıkıştırmaya kalktığında, ben cevap veremesem de bir başkasının cevap verebüeceğini düşünürüm. Çünkü bir insanın, çürütemediği bütün olasılıklara inanması büyük alıklıktır. Bayağı olan her şey bu şekilde ortaya çıkar ve bizler, inançlarını fırıldak kadar hızlı değiştirenler, bayağıyız. Çünkü yumuşak ve dirençsiz ruh, başka başka etkilere açıktır ve sonuncular daima öncekilere zarar verir. Kendisini zayıf bulan insan, mahkemelerde olduğu gibi,

ya kendi görüşünü bildirmeli ya da öğretisini kabul ettiği bilgeye gönderme yapmalıdır. Hekimlik ortaya çıkalı ne kadar oldu? Yenilerden Paracelcus dedikleri birinin tüm eski kurallar dizisini yıktığı ve değiştirdiği, eski dizgenin şimdiye kadar insanları yok etmekten başka bir işe yaramadığını iddia ettiği söyleniyor. Bunu kolaylıkla da kanıtlayacağına inanıyorum; ama sanmıyorum ki, onun yeni deneylerini yargılarken hayatımı tehlikeye atacak şey bilgelik olsun...

Tüm bilimler arasında en yüksek kesinliğe sahip görünen geometride tüm deneysel hakikati çökerten zorunlu tanıtlamalar olduğunu duymuşluğum var: Bir keresinde Jacques Peletier, birbirine paralel olarak uzanan iki çizginin -her ne kadar sonsuzca uzatılmaları gerektiğini o da kabul etse de- asla birbiriyle kesişemeyeceklerini söylemişti. Pyrrhoncularsa, argümanları ve uslarını, deneyimin görünürdeki sonuçlarını tahrip etme dışında kullanıma sokmamışlardır; usumuzun esnekliğinin, tanıtlamaların sonuçlarını tekzip etme işinde onlara kıyasla yaya kalması şaşılacak bir şeydir...

Büyük bir insan olan Ptolemaios, dünyamızın sınırlarını saptamıştı; tüm antik filozoflar da bilemeyebilecekleri birkaç uzak ada dışında, onun tam bir ölçüsüne sahip olduklarını düşünüyorlardı. İşte, bin yıl önce kozmografi biliminden ve insanların o zamana dek kabul ettikleri kanılardan şüphelenen Pyrrhoncular olmuştur. Şuna bakın ki, çağımızda uçsuz bucaksız bir kıta keşfedildi, bir ada ya da ülke değil, daha önce bildiğimiz dünyaya yakın büyüklükte bir toprak parçası. Zamanımızın coğrafyacıları ise hâlâ her şeyin bulunduğunu, her şeyin görüldüğünü iddia etmeyi sürdürüyorlar. Şimdiki soru şu: Ptolemaios kendi ussal temelleri içinde yanıldıysa, daha sonra gelen bu insanların söylediklerine inanmak aptallık değil midir; dünya dediğimiz bu devasa cisim bizim tasarladığımızdan çok daha başka bir şey olamaz mı?

THEOPHRA. PARACELS. AVREOLVS PHILIPP.
est cuj magni mysteria cognita mund
lare qui potuit de salis arte salv

Paracelsus

12
PARACELSUS

Adını sonradan Paracelsus olarak değiştiren Einsiedeln (İsviçre)'li büyük hekim Philipp Theophrastus Baumast ya da Bombast von Hohenheim (1493?-1541) Rönesans'ın okült felsefesinin en ünlü temsilcisiydi. İsmi, bir sır perdesinin arkasında kalmış olan efsanevi bir kişilikti. Şeytanla anlaşma yaptığı, hayaletlerle konuşarak onları kendi isteği doğrultusunda yönlendirdiği söyleniyordu; o derinlikli Doktor Faust karakterinin ilk prototiplerinden biriydi. Bununla beraber Paracelsus, gün geçtikçe büyüyen "Faust" akımının farkına varmış ve okült bilimi kara büyüyle birlikte anılmaktan kurtarmaya çalışmıştı. Öldükten sonra mezarı, hastaların yüzyıllar boyunca şifa bulmak için ziyaret ettiği bir mekân haline geldi. Hayatı, durmaksızın oradan oraya gezinmekle, özgeci bir cömertlikle şifa dağıtmakla geçti; 48 yaşında, mutsuz ve yalnız bir insan olarak, sefalet içinde öldü.

Paracelsus soylu bir aileden gelmesine ve Copernicus'la aşağı yukarı aynı dönemde İtalyan üniversitelerinde eğitim görmesine rağmen köylü özellikleriyle övünen biriydi; düşman kazanmakta ustaydı, dünyanın gidişatına ayak uyduramayan bir kişiliğe sahipti. "İnce işlere aklım ermez," diye yazmıştır, "ben Alman ekolünden gelen bir filozofum." Kişi olarak kendini ne

denli önemli bulduğunu vurgulamak o zamanın âlimleri için bir zorunluluktu, ama Paracelsus bazen ipin ucunu kaçırıyordu:

> Bu çağın ortasından bu yana tüm bilimlerde hüküm süren monarşinin tacı sonunda bana verildi, Felsefenin ve Tıbbın Prensi Theophrastus Paracelsus'a. Ben, bu amaçla, yanıltıcı ve üstten bakan yapıtların, kılı kırk yaran lafazanlıkların dile getirdiği bütün fantazilerin ipini çekmek için Tanrı tarafından özel olarak seçildim. Kaynağını doğanın ışığından alan öğretim, tutarlılığı sayesinde ne yok edilebilir ne de değiştirilebilir; ama o, 1558 yılından sonra serpilmeye başlayacak... Avicenna [İbn-i Sina], Galen, Rhases, Montagnana, Meseua ve diğerleri, hepsi benim arkamda kaldı, ama ben kimsenin peşine düşmedim!.. Siz kurumuş incir ağaçlarına dönerken, ben yaprak açacağım*

Bu üslup İngiliz dilinde "bombast" (abartılı lakırdı) sözcüğünün anlamca iyice açıklık kazanmasına katkıda bulunmuştur. Fakat daha sonra, mucize peşindeki hekimler sık sık bu kibirli üsluba başvurmuştur. Paracelsus samimi ve tutkulu bir dindar, gerçek bir reformcudur; "tıbbın Luther'i"dir. Şu satırları yazan odur:

> Hekimlik sanatının kökü kalptedir. Eğer kalbiniz haksızlığa dayanmıyorsa, gerçek bir hekim olursunuz... Her hal ve şartta insanın acısını dindirmeyi amaç edinen bir hekim. Ayrıcalıklar ve soy sop sizin indinizde bir hiç derekesine iner, anlamı olan yalnızca acıdır çünkü.

Paracelsus, zamanının formel felsefesine aşinadır. Fakat kendisinin salt bilişsel değil aynı zamanda işlemsel bir amaca da sahip olan daha yüksek bir felsefenin başlatıcısı olduğunu bildirir. Seçkin selefi Agrippa von Nettesheim gibi o da, "[sözel] bilimlerin muğlaklığı ve boşunalığı"nı savunur; çünkü ona göre

---

* Bu ve sonraki seçilmiş parçalar Paracelsus'un Selected Writings (Seçilmiş Yazılar) başlığıyla İngilizceye aktarılan yapıtındandır (ed.: Jolande Jakobi, çev.: Norbert Guterman, New York: Pantheon Books, 1951; Londra: Routledge and Kegan Paul, 1951).

hakikat, bir kez ele geçirildikten sonra, doğayı dönüştürmemize ve insanı sağaltmamıza imkân veren bir şeydir. Böyle bir hakikat zorunlu olarak "okült" bir nitelik taşır, herkese göre değildir; ama zanaat erbabının mesleki sırlarıyla, kıskançlıkla korunan kitaplara hapsedilmiş sihirli formüllerle ya da çözülemez bir muammayla eşanlamlı değildir. Okült; kaba saba insanlara önemsiz, paradoksal ve beylik gibi gözüken, fakat kozmik düzenin ahengini anlayacak bir ruh yüceliğine erişmiş olanlarınsa sezgisel olarak kavrayabilecekleri şey anlamına gelir. Bu tarz yapılandırılmış bir dimağ açısından okült, kendi ileri düşüncesini dikte eden evrenin sesi, doğanın ışığıdır. "Çıplak gözle anlaşılan, bir şelale gibi kükreyen bir şeydir; denizden gelen güçlü rüzgârların sesine benzeyen sestir, yani felsefenin sesidir." Bu, yalnızca küçük bir çevreye hitap eden bir teosofi ya da gizemcilik değildir. O, insanlığı dönüştürme, görünür sonuçlara ulaşma yolunda kullanılan bir araçtır; işe yarar bir hakikattir.

> Akılla kavranan bir şey, elle tutulup gözle de görülebiliyorsa o şey eksiksiz olarak anlaşılmış demektir. Çünkü gizlerle perdelenmiş bir anlama çabası insanı yalnızca inanca götürür. Sonuç ve tamamına erdirme, kendisini, ortaya konan yapıtlarla gösterir; pratikte sergilenen işler görünürdür. Böylece görünür olan ve görünmez olan tek bir alanda birleşerek, içinde mutluluğun da, teori ve pratiğin de bulunduğu kusursuz bir farkındalığı sağlarlar.

Bu, yeni doğa biliminin hedeflediği şeyin doğum sancılarıdır. Paracelsus, bu tür bilimi felsefe diye adlandırır; tıbbı ve simyayı da onun altına yerleştirir.

> Keza simyacı da ekmek pişiren bir fırıncı, şarap yapan bir şarap üreticisi gibidir; doğada ne varsa insanın yararlanması içindir, onları doğanın takdir ettiği hedefe doğru götüren kişi simyacıdır.

Bilginin asıl amacı yeniden tanımlanmalıdır. O artık felsefe okullarının ileri sürdüğü gibi soyutlama ve sınıflamayla elde

edilen saf düşünsel bilgi değildir. Bilgi, sezgisel olarak çıkagelmek durumundadır; bir şeye neyi simgelediğini sorduğunuzda, o şey kendi imzasını ya da "mührünü" size sergilemek suretiyle cevap verir; böylece onun asli özellikleri bilinir hale gelir. Doğanın ışığında gerçek bilgi, sezgisel ve pratik olandır.

Söylemesi bile fazla, bu felsefe bütünüyle dirimselcidir (vitalistik) ve kelimenin arkaik anlamıyla canlıcıdır (animistik). Hem irrasyoneldir, hem de matematiğe aykırıdır; gerçekliği uzama yerleştirilmiş bir şey olarak değil, her düzleme nüfuz eden ve sadece zaman içerisinde dillendirilip tanımlanan bir şey olarak kavrar. Paracelsus'da dinsel duygulanım o narin zaman goncasının yaprak yaprak açılıp büyümesi üzerinde odaklanır. "Tanrı'nın vazettiği âna" saygı göstermeyi öğretir, çünkü "Tann'nın saati"ni yalnızca hekim ve simyacı fark edebilir.

Öte yandan, şeylerin, kendi büyüme neden ve ilkelerine sahip bağımsız varlıklar olarak kavranması ancak böyle bir şemayla mümkün olabilir. Devinmeyen Devindirici'nin zihinde olan tasarım zaten tamamlanmış, o net ve anlaşılır sebepler hiyerarşisi kayıplara karışmıştır. Burada gerçek bir "oluş" ve başkalaşım söz konusudur.

O büyük Varlık Zincirinde, Tanrı ve İnsan esrarengiz biçimde eşittir. "Ben Tanrı'nın hizmetindeyim, Tanrı da benim." Bu, şeytani bir kibir gibi gözükebilir, fakat sonradan Angelus Silesius'un şu dizelerinde daha güçlü ve paradoksal bir biçimde dile getireceği gizemli bir sezgidir: "Biliyorum, ben olmasam Tanrı bir saniye bile yaşayamaz/Ben bir hiç olsam, O da ümitsizlik içinde teslim eder ruhunu."

Tüm bunlar Rönesans'ı imleyen, yeni şeyler değildir. Meister Eckhart'tan çok daha önce, çok daha güçlü biçimde ifade edilen, ilkel dinlerden kaynaklanan ve belli bir zamana tarihlenemeyen o canlıcı fikirlerle birleşmiş olan gizemci düşüncenin bir değişkesidir.

Paracelsus, sönümlenmekte olan Ortaçağ'ın insanıdır - yoksulluğu sever, varlıklara sevecenlikle yaklaşır, ruhani yaşamla hastalık derecesinde ilgilenir; keder ve kaygılara boğulmuş, acılı bir ruh taşır; o, tüm bunlardan büyük ve yeni bir şey çıkabileceğine inanan bir "yeniden doğuşçu"dur aslında. Başka konularda son derece parlak düşüncelere sahip John Donne gibi bir şair bile, ölüm konusunda entelektüel bir yaklaşım sergilemeyi bir tarafa bırakıp Ortaçağ'a ait bir tutum benimsemiştir: "Zavallı insan, bu ten içerisinde neyi bilebilirsin ki sen?" Paracelsus'un gücünü koruması ise evrensel yaşama duyduğu inanca ve düşünsel cesaretine dayanmaktadır.

Paracelsus'un üzerinde odaklandığı düşünce şudur: İnsan ve gökler bir ve aynıdır, ama Copernicus'un birkaç yıl sonra öne süreceği biçimde Yer'in gökte olması anlamında değil. Çünkü Paracelsus'a göre ikisinin yasalarını da açığa vuran şey bir ve aynı olan anlama yetisidir: "Dünyevi ve göksel doğa aynı varlığın bölünmüş ve çoğul biçimleridir." Bu ona göre tıbbın da ilkesidir ve makrokozmosun mikrokozmosta içerilmesine dayanır. Dolayısıyla hekimin gücünün sınırı yoktur, tek sınır onun bilgisi içerisindedir...

Doğa kendi içinde öylesine eksiksizdir ki, idealist bir yaklaşımla, kavramlar ya da biçimsel hakikatlerden yola çıkarak kavranamaz; "doğa bize, ancak onunla mücadele edersek yardım edecektir." "Kendi acemi zihinlerimize, yalınkat duyularımıza kulak vermek büyük bir körlük ve aldanmadır; usta olan doğanın ışığıdır." Fakat içinde kutsal ruhun yansıması olmazsa "doğanın ışığı" neye yarar ki? Yaradılış *(Gemüt)* harcımız doğru kanlmışsa içimizde bulacağımız yansıma da aynı olur. Makrokozmos ve Mikrokozmos arasındaki tekabüliyete ilişkin o eskimiş düşünce burada özgün bir biçimde sunulmaktadır. Bütünüyle Stoacılara dayanan klasik kavramsallaştırmada insan, yıldızların dizilimi ve zamanlaması içinde evrenden yayılan bütün itki ve güçlerin kendisinde yakınsadığı merkezi bir alıcı ko-

numundaydı. Paracelsus'da ise bu sahte fiziksel kavrayış, metafizik eşdeğerliğe dönüşür. İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu söylenemez; yıldızlarla onun arasında kusursuz bir uyum vardır, hepsi bu. "Birbirine benzeyen ikizlerden, birinin diğerine daha çok benzediği söylenebilir mi?" Bu, Leibniz'in "önceden kurulmuş uyum" düşüncesinin ilk halidir. Sonuçta astrolojiye ait o geleneksel düşünce sahneden çekilir: "Yıldızlar bizi hiçbir şeye zorlamaz, ne bizi etkiler ne de bize yönelirler; başına buyrukturlar, bizler de öyle."

Temel bileşenler de yukarıda ve aşağıda aynıdır. Dünyevi değişimin dört elementine (hava, su, toprak ve ateş) Grekler bir beşincisini, göklerin biricik yapı maddesi olan "göksel ateş"i eklemişlerdir. Paracelsus'un yeni simyasında eski elementlerin kendileri de bileşiktir, yeni temel ilkeler ise sülfür, tuz ve civadır; bunlar bu adlarla anılan o bildiğimiz maddeler değil, metafizik ilkelerdir. Eski Çin terminolojisiyle onları "zorlu", "incelikli" ve "kararlı" diye adlandırabiliriz neredeyse. Bunlar elbette kimyasal maddelerdi de: yakan ve eriten, akışkan olan ve buharlaşan, durgun ve taşıyıcı maddeler... John Donne'ın ünlü dizesinde sözünü ettiği değişim budur: "Yeni felsefe her şeye kuşku düşürüyor," çünkü göksel ateşin özel elementi "bütünüyle söndü." Söz konusu üç element ruhsal ve göksel ilkelerdir. O eski simya sanatı, böylece kaba kimyanın canlıcılık ve kara büyüyle eşit derecede harmanlanmış daimi kargaşasından kurtulmuş, onun asıl olarak psişik olayların bilimi olduğu, deneysel madde kuramıyla ise ikinci planda ilgilendiği deklare edilmiştir.

> Hiç kimse göklerden aldığımız bilgelik, akıl, hile ya da çekişmenin gökten/doğrudan doğruya Tanrı'dan geldiğini düşünmesin. Onlar Tanrı'dan gelmez, makrokozmosun, o Muhteşem Mahlûk'a ait niteliklerin biz insanlardaki yansımasıdır... Fakat bize bizatihi Tanrı'dan gelen bilgelik, diğer tür bilgeliğin üstündedir ve gökle yıldızlardan daha güçlüdür. Kalemimden çoğu

> kez dinsizlere özgü sözler dökülse de ben bir Hıristiyanım ve İsa'nın hakikatinin doğanın hakikatinden daha derin olduğunu bilirim.

Burada Paracelsus'un zihninde pek de uzlaşmayan iki öğe görüyoruz: Kendi Hıristiyan inancıyla gizemci doğalcılığını; ama seçtiği yol onu iddialı bir sonuca vardıracaktır: "Tanrının nazarında insan öyle asil ve yücedir ki, onun imgesi, iyisiyle kötüsüyle, cennette, ona ait sınırlarla, yeniden üretilir." Bu noktada, insanın hiçbir şekilde tekil ve görgül (empirik) varoluşuna değil, bilincine göndermede bulunulduğu açık hale gelir. Evren bu bilincin büyük boyutlu bir yansımasıdır. Dolayısıyla bu dünyanın ötesindeki Tanrı, gerçekte, giderek daha gizemli bir hale gelmiş, Hıristiyanlığın O'na atfettiği vasıfların hiçbiri açıkça yadsınmasa da artık bir baba imgesi olarak değil, esas itibariyle, söz konusu bilincin gizemi olarak görülmeye başlanmıştır.

Skolastik serimlemenin o yavan düzenliliğinin aksine Paracelsus'un yazdıkları muğlak ve fantastik bir niteliğe sahiptir. İlk tözden kozmolojik ayrılma süreci, Paracelsus'un öngördüğü gibi, kendi başına yeterince karışıktır. O, asal töze "Yliaster" der (*hyle* ve *aster*, madde artı göksel güç); bu töz Arkheus denilen daha yüksek bireyselleştirici ilkeye, doğanın o tekil formları öne çıkaran simyevi gücüne etkir. Ardından Paracelsus'un genellikle açıklama zahmetine girmeksizin ilgili ilgisiz türettiği şaşırtıcı çeşitlilikteki adlandırmalarla karşılaşırız: Limus, Limbus, Leffas; Evestrum, Arcanum vb. (Bu isimlerden biri dilimize yerleşmiştir; havaya benzer bir nitelik için uydurduğu "gas" [gaz] sözcüğüdür bu.)

Burada, eşyanın gizli kökeni, tüm varlığın "anası" ya da matrisi fikri de ortaya çıkar, ki Goethe bu tür gizemli imaları *Faust*'ta kullanmıştır. Ve simyacı, o Muhteşem Zanaat aracılığıyla, daha yüce şeyleri elde etmeye yönelik bir çaba içerisine girdikçe, iksirler/özsular sökün edecektir. Bunlar hem simyevi hem

de metafizik yollarla elde edilir, çünkü bir nesnenin özü o nesnenin hem ideası hem de ruhudur.

Büyük ölçüde Stoacı gelenekten devralınan tüm bu tuhaf maddeci dizge, kendisini şifa dağıtmaya adamış ilk ve son hekim olması hasebiyle, artık Paracelsus'la anlam kazanmaktadır. Onun gök ve Yer arasındaki tekabüliyet teorisinin maddi anlamda artık ifade edilmediğini gördük. Paracelsus, doğa bilimi adı altında psişik olayların sembolik teorisi ile (C.G. Jung'un temsilcisi olduğu) modern bilinçaltı psikolojisini biçimlendirmektedir. Bilinçaltı psikolojisi son zamanlarda onu öncü olarak kabul etse de, bu iddianın geçerli olup olmadığını zaman gösterecektir.

Paracelsus hayatının son yıllarını, geride bıraktığı o büyük umutlar, cüretkâr iddialar ve hüzünlü yenilgilerle, kendisinden neredeyse hiçbir haber alamadığımız bir düşünüm ve deneyim dünyasında geçirir. Hayatı boyunca hummaya tutulmuşçasına yazılar yazan Paracelsus'tan elimize ancak *Philosophia sagax* ve *Archidoxis magica* gibi kehanet kitaplarıyla birkaç özel mektup kalmıştır. Gecenin sessizliğinde "Penceredeki yüzler belli belirsiz seçilmektedir." Eserinin bittiğini söylemektedir Paracelsus. "Sefaletimin üzerindeki kar eridi, büyümenin ne menem bir şey olduğu ortaya çıktı... her kim ki sana gelip hakikati söyler, ölmelidir."

* * *

Paracelsus, kendisinden çok fazla alıntı yapılabilecek bir yazar değildir. Ama kısa birkaç yazısı bile, onun zihninin nasıl çalıştığı hakkında bize fikir verecektir.

Bedenden kaynaklanan her şey hayvansaldır ve hayvanlara özgü bir yol izler; Tanrısallığın onun üzerinde çok az etkisi vardır. Sadece yıldızlardan kaynaklanan şeyler bizim içimizde özel olarak insanidir ve yıldızların etkisine tâbidir. Fakat ruhtan kaynaklanan şeyler, yani insanın ilahi parçası, içimizde Tanrı'nın kendi suretinden oluşturulmuştur ve bu ilahi parçanın üzerinde ne yerin ne de göğün etkisi vardır.

Fiziksel duyularla algılayamayacağımız (ruha ilişkin) gizli şeyler yıldızlar sayesinde bulunabilir, güneşin bir aynada parlamasına benzer biçimde bu yıldızlardan hareketle de Doğayı inceleyebiliriz. Dolayısıyla her şeyin içsel doğası genel olarak büyü ve iç (ya da ikinci) görüş gücü yoluyla bilinebilir. Büyü gücü (bu güç, ne üniversitelerde tevcih edilir insana ne de diplomayla kazanılır, onu ancak Tanrı ihsan eder) hastaları iyileştirme sanatının asıl öğretmeni ve kılavuzudur. Nesnelerin fiziksel biçimleri ve renkleri ya da bir kitabın harfleri çıplak gözle nasıl görülebiliyorsa, tüm varlığın özü ve niteliği de ruhun iç duyusuyla tanınabilir ve bilinir hâle gelir. (...) *Magia inventrix* (keşfetme kerameti) ihtiyaç duyulan her yerde bulunur ve gerekenden fazladır. Ruh, şifalı otların ve köklerin dışsal ya da içsel yapısını algılayamaz, ama onların kudret ve kerametini sezgisel olarak kavrar ve *signatum*larını (işaretlerini) bir çırpıda tanır...

Her doğumun kaynağında doğuran ve can veren ayırımı vardır. Felsefenin en büyük harikası budur. *Mysterium magnum* (büyük sır), özü ve kutsallığıyla en yüksek sonsuzluğa ulaştığında *separatio* tüm yaradılışı başlattı. Bu gerçekleşirken her mahlûk kendi görkemi, gücü ve hür iradesiyle yaratıldı. Ve bu durum, nihayete kadar, büyük hasada kadar böyle sürecek, ki o zaman her şey meyveye durmuş ve toplanmaya hazır hale gelmiş olacak.

İnsan, elementlerin aynadaki imgesine benzer; eğer elementler ayrılırsa insan da yok olur. Aynanın önündeki şey durgunsa, aynadaki görüntü de durgundur. Dolayısıyla felsefe, aynada yansıması olanı bilmeye ve keşfetmeye çalışır. Ne ki, aynadaki görüntü onun doğası hakkında hiçbir fikir vermez ve bilgi nesnesi olamaz, sadece cansız bir görüntüdür o. Kendi içinde düşünüldüğünde insan da böyledir, tek başına ondan hiç bir şey öğrenilmez. Çünkü bilgi ancak, yansıyan görüntünün dışındaki varlıktan edinilir.

Dünyamız, onun sınırları içinde gördüğümüz ve dokunabildiğimiz her şey, kozmosun yalnızca bir parçasını oluşturur. Görmediğimiz dünya; ağırlığı, ölçüsü, yapısı ve özellikleri bakımından bizim dünyamıza denktir. Bundan şu sonuç çıkar: İnsanın bu görünmez dünyada işleyen bir başka yarısı vardır. Söz konusu iki dünyayı da bilmemiz halinde, tüm insanın oluşumu için gerekli iki yarıyı da kavrayabiliriz; çünkü onlar bir bedende birleşmiş iki insan gibidir.

Düşünceler özgürdür, hiçbir kurala bağlı değildir. İnsanın özgürlüğü onlara dayanır, onlar doğanın ışığından yükselir. Çünkü düşünceler, ne dünyevi ne de göksel olan bir yaratıcı gücün anası konumundadır. (...) Düşünceler; yeni sanatları türeten yeni bir kainat, yeni bir gökyüzü, yeni bir enerji kaynağı yaratır... Bir şey yaratmaya girişen insan, âdeta yeni bir kainat kurar, bundan itibaren de yaratmayı arzuladığı yapıt o insanın içine akmaya başlar. (...) Çünkü insan öylesine engindir ki, evrenden de dünyadan da büyüktür.

İnsan geleceğe ve gizli şeylere dair büyük keşifler yapar; ne var ki bunlar, doğanın (kendi erdemli ruhu sayesinde) neler yapabileceğini kavrayamayan bilgisiz kimseler tarafından hor görülür ve alaya alınır. (...) Nitekim, kesin olmayan sanatlar öyle bir haldedir ki, kahince bir ruh taşıyan yeni bir kuşağın gelmesi ve becerilerle sanatları uyandırıp onlara bir yön vermesi artık şart olmuştur. Bu tür sanatlar... oldukça eskidir, antik dönemde yaşayan insanlar arasında büyük rağbet görmüştür. Gizli tutulmuş ve gizlice öğretilmişlerdir. Zira bu sanatların öğrencileri zamanlarını iç düşünüme ve inanca adamış, böylece de pek çok yüce şeyi keşfetmiş ve kanıtlamışlardır. (...) Bu sanatlar bugün de belirsizdir, çünkü insanın kendisi belirsizdir. Kendisinden emin olmayan insan, yaptıklarından da emin olamaz; bir kuşkucudan kalıcı bir şey yaratması beklenebilir mi?...

Büyü, insan aklının alamayacağı şeyleri deneyimleme ve anlama yeterliğine sahiptir. Çünkü büyü büyük ve gizli bir bilgeliktir, tıpkı aklın büyük ve aleni bir budalalık olması gibi. Dolayısıyla teologların onun hakkında bir şeyler bilmeleri, onun gerçekten ne olduğunu anlamaları ve onu (temelsiz ve haksız bir yaklaşımla) cadılıkla bir tutmaktan vazgeçmeleri arzu edilir bir şeydir.

Tüm kutsanmışlığı ve sonsuzluğu dünyanın öğelerine yüklemek naif felsefenin işidir. İnsanı varlıkların en soylusu olarak görmek, bizimki dışında başka dünyalar olduğu için, aptalcadır. (...) Fakat tüm varlıklar sonsuz yönleriyle bir araya geldiklerinde, tüm kuşkular ortadan kalkacaktır...

Küçük çiçeklerin sonsuzluktan pay almadığını ileri sürmek, hakiki felsefeye aykırıdır; kısa sürede solup gitseler de, tüm kuşakların bir arada bulunacağı toplantıda boy göstereceklerdir. *Mysterium magnum*da, Tanrının o muhteşem dünyasında, hiçbir şey yaratılmamıştır ki ebediyette temsil edilmeyecek olsun.

Kepler

13
KEPLER

Bu büyük gizemli-büyülü düşünürler takımının ikinci ismi, Rönesans'ın önde gelen gökbilimcisi ve Newton'un önceli olan Johann Kepler'dir (1571-1630). Wurttemberg'li bir Protestan olan Kepler, Paracelsus gibi yoksul bir hayat sürdü ve türlü baskılara maruz kaldı. Başı ilk defa, 1596 tarihinde Avusturya'da, o sıralar bu düşüncelerin çok tehlikeli olduğunu bilmeyen Cizvitlerden edindiği Copernicusçu fikirleri yüzünden, Tübingen Protestan Fakültesi'yle derde girdi. Katolik imparatorun saray gökbilimcisi (yani müneccimi) olur olmaz kendisini yine güçlük içinde buldu, çünkü inancını değiştirmiyor ve hakikati dürüstçe söylüyordu. Fazlasıyla özgeci bir ruha sahip olduğu için onu canından bezdirenlere karşı en ufak bir garez beslemiyordu.

Prag'da, titiz gözlem ustası ihtiyar Tycho Brahe'yle karşılaşması onun için büyük şanstı. Ondan devraldığı verileri Mars'ın yörüngesinin dairesel değil eliptik olduğunu göstermek için kullandığı ve bunun onu, 1666'da Newton'a başlangıç noktası sağlayacak olan gezegensel devinimin üç yasasına ilişkin ünlü formülasyona nasıl götürdüğü herkesçe bilinmektedir.

Bununla birlikte Kepler'in, bilim anlayışıyla uyum içerisinde olan felsefesi, Paracelsus'unki gibi entelektüel bir gizemci felse-

fedir. Kepler'in kaçınılmaz bir biçimde Copernicusçuluğa meyletmesinin bilimsel uslamlamanın değil, Güneş'in evrendeki rolüyle Tanrısal usun rolü arasında gördüğü simgesel benzeşimin sonucu olduğunu gösterense, büyük fizikçi Wolfgang Pauli olmuştur.

* * *

Aşağıdaki çeviriler Pauli'nin *The Influence of Archetypal Ideas on the Scientific Theories of Kepler* [Prototip Fikirlerin Kepler'in Bilimsel Kuramları Üzerindeki Etkisi] adlı yapıtından alınmıştır.

Temel olarak, her varlığın doğası, kendi durumu buna el verdiği sürece, yaratıcısı olan Tanrıyı temsil edecek biçimde tasarlandı. Zira her şeye vakıf olan Yaratıcı, her varlığı mümkün olduğu kadar iyi, güzel ve kusursuz yapmaya çalışırken, kendisinden daha güzel ve kusursuz hiçbir şeyin bulunamayacağını gördü. Dolayısıyla, cisimsel dünyayı Aklıyla tasarlarken, ona kendisine olabildiğince benzer bir biçim seçti. Böylece tüm nicelikler kategorisi, bu kategori içindeki çeşitli eğri ve düz şekiller ve nihayet tüm şekillerin en mükemmeli, küresel yüzey, yaratıldı. O en mükemmeldi, çünkü bilgelerin bilgesi Yaratıcı onu biçimlendirirken kutsal teslisin imgesini yaratmıştı. Bu nedenle, merkez noktası küresel cismin kaynağıdır, dış yüzey en içteki noktanın görüntüsüdür, ona ulaşmanın yoludur; dış yüzey, söz konusu noktanın, tüm tekil yayılımlar belli bir eşitliğe ulaşana dek kendi ötesine sonsuzca yayılmasıyla meydana gelir. Nokta, yoğunluk ve yayılma oranının tersine dönmesi dışında, bu yayılmayı, yüzeyle kendisi özdeş olana kadar sürdürür. Dolayısıyla nokta ve yüzey arasında, en mutlak eşitlik, en sıkı birlik, en güzel bir aradalık, bağlantı, ilinti, oran ve ölçüştürülebilirlik söz konusudur. Her ne kadar Merkez, Yüzey ve Mesafe sayıca Üçe karşılık gelse de Birdir, öyle ki bütünü ortadan kaldırmadan bunlardan herhangi birini yok saymak mümkün değildir.

O halde bu, cisimsel dünyanın gerçek ve en uygun görüntüsüdür; mükemmellik arzusunda olan her varlık ya mutlak olarak ya da belli bakımlardan ona (yani, küresel şekle) dönüşür. Bu nedenle, kendi yüzeylerinin sınırlarına hapsolmuş ve dolayısıyla küresel biçime dönüşemeyen cisimlere çeşitli güçler bahşedilmiştir. Cisimsel maddeye sahip olmayan bu güçler, bir bakıma, cisimlerde daha ser-

besttirler ve geometrik boyutlar gerektiren belli bir maddeden oluşmuşlardır. Bu cisimler dairesel bir biçim kazanmaya çalışırlar, ki bu durum mıknatısta açıkça görülebilir, ama pek çok şey için de söz konusudur. O halde, yaradılışın ilk gününde Tanrı'nın tüm varlıklara görünür biçim ve yaşam vermek için (deyim yerindeyse) araç olarak kullandığı, tüm güzelliğin ilkesinin ["Işık olsun"], hayvansal yetilerin kaynağı olan cisimsel dünyadaki en güzel varlığın, fiziksel ve düşünsel dünya arasındaki bağın dünyaya şekil veren yasalara tâbi olmasında şaşırtıcı olan ne var? Nitekim Güneş, tüm varlığa ulaşma yetisine (biz buna ışık diyoruz) sahip bir cisimdir. Tam da bu nedenle onun gerçek yeri bütün âlemin orta noktası ve merkezidir; ancak bu şekilde bütün evren boyunca ebedi ve düzenli bir biçimde yayılabilir. Işık yayan tüm diğer cisimler Güneş'i taklit eder.

Bu sözlerin iki yüz yıl sonrasının Nicolaus Cusanus'una ait olduğu düşünülebilir. Bu, Paracelsus'unkinden oldukça farklı olan Yeni-Platoncu bir spekülasyon çizgisidir; Kepler'in Yer ve gezegenlerin ruhu, Yer'in formatif üstünlükleri, şeylerin özgülüklerini ve okült tekabüliyetlerini içeren dünyevi ruh ya da "Archeus" hakkındaki Paracelsusçu düşünceleri ne denli farklı olursa olsun, durum budur. Ayırım noktasını Kepler bizzat göstermiştir. Eşyanın ilk özelliği hiç kuşku yok ki Niteliktir, der, ama biz ancak nicel öğeleri ondan çıkarabildiğimiz ölçüde düşünsel bağlantılar kurabiliriz. "Nasıl ki göz renk, kulak da ses için yaratıldı, zihin de nitelikleri değil nicelikleri anlamak için yaratılmıştır." Burada *a priori* bir reddiye yok, bir açıklığa kavuşturma çabası var: Kavrayabileceğimiz hakikat asıl olarak çizgilerde ve sayılarda bulunur, hakikatle ancak bu düzlemde uğraşabiliriz. Galileo, "Doğanın kitabı matematiğin diliyle yazılmıştır," diyecektir. Bu düşünce, özü itibariyle, Pythagorasçıdır; gelgelelim fizik biliminin önünü açmaktadır. "Doğanın ışığı" matematiksel düzlemde apaçık parlamaktadır. Orada, kendilikler karakterize edilir ve birbiriyle ilişkilendirilir; zihin kendi konumuna ilişkin açık bir kavrayışa ulaşır ve bir buluşu bir başkasıyla pekiştirme yeterliği kazanır.

Bu düşünceler, matematiği bilimin omurgası olarak mütalaa etmeye alışmış bizlere oldukça açık görünebilir. Fakat Kepler'in çağdaşları, onun öngördüğü şeyleri anlamakta güçlük çekmiştir. Şimdi, daha önce söylenenleri tekrarlama riskini göze alarak konuyu tekrar daha açık biçimde ele alalım, zira birçok sorunun düğüm noktası bu. Geleneksel filozoflara ve genel olarak eğitimli insanlara matematiğin "arttırılıp azaltılabilen şeylerle" ilgili olduğu öğretilmişti. Bu sebepten, hakiki felsefenin nesnelerinin (bunlar gerçek ve indirgenemez tözlerle özlerdir) matematikle pek bir ilgisinin olamayacağı ortaya çıkmıştı. Nicel verilerden bağımsız olarak insan insandı, ödev ödevdi, odun da odun; niceliksel veriye bakmaya gerek yoktu. Töz ve öz; sayı, ağırlık ve ölçüyle ifade edilemezdi; onlar şeylerin her parçasında tam ve bölünmez olarak bulunurdu. Doğa, ölçülebilir biçimde rastlantısallık sergilemekteydi: Bir kaniş, her yönüyle, bir danua kadar köpekti. Varlıkların davranışına ilişkin herhangi bir sayısal veri pek bir anlam ifade etmiyordu; nerede hayat varsa, orada bireysellik ve büyüme vardı. Geometrinin hükmü, kristalde gözlendiği üzere, ancak donma/ölüm vakalarında ve de durumumuzla ilgisi olmayan göklerde geçerliydi. Felsefe; varlığın çeşitli görünümlerindeki, tözlerindeki, davranış ve değişimlerindeki düzen ve ereksellikle layıkınca uğraşmaya çalışmaktaydı: Varlığın şaşırtıcı çeşitliliğini "az ve çok"un o dar kategorisine hapsetmeyi nasıl düşünebilirdik ki? Böylesine uç ve keyfî bir indirgemecilik, başarılsa bile, kavramsal bilginin zıttı olurdu. Orada asla aklı ve hareketin gizini, ki yaşamın ve kendiliğindenliğin ta kendisiydi bu, bulamazdık. Aklı kendisine rehber edinmiş insanlar böyle konuşmaktaydı. Bunların arasında bilgisiyle sivrilmiş olan Platon, bu iki dünyayı birleştirmeye ve metafizik anlamı matematiksel kendiliklere dönüştürmeye çalışırken, kendi sisteminin gerçeklikten uzak alanlarında (ki bu alanlar onun temkinli ardıllarınca terk edilecektir) dolanıp durmuş-

tu. Bırakın matematik "gerçek" bilimlere uzak kalsın ve düşünsel alıştırmalar yapmakla tatmin olsun: düstur buydu.

Bu tür düşünme biçimiyle hukukun ifade ettiği belli toplumsal ölçütler arasında bütünüyle rastlantı olamayacak bir benzeşim var. "Takas edilebilir" eşya, en basit eşya türüdür. Kömür, çakıl ya da patateste görüldüğü üzere salt ağırlık ve ölçüyle gösterilebilirler. Daha değerli şeyler içinse biçimsel ayrıntılara bakılır. Dünyevi değere ilişkin bu tür yansılar o saf düşünce diye adlandırılan şeye yabancı değildir; Galileo'nun onların üstesinden nasıl geldiğini ileriki sayfalarda göreceğiz. Belki de olgun metafiziğin, şeyleri sayılarla açıklamaya dayanan Pythagorasçı düşlemi hepten aştığı düşünülüyordu. Bu bakış açısı yakın geçmişimizde Hegel ve diğer filozofların o derinlikli dillerinde yeniden sesine kavuştu; çünkü felsefe daima hakiki bilgi nesneleri aramaktadır.

Kepler kendi savlarını sağlam bir zemine oturtamamıştı; çünkü gökbilimin, müzik ve optikten aldığı bölük pörçük kanıtlar dışında, gösterecek bir şeyi yoktu. Ona şeylerin özündeki hakikatin matematiksel yasanın yalınlığına ve zorunluluğuna sahip olması gerektiğini söyleten şey yalnızca o tutkulu kâhinliğiydi -başkaları onda bir Paracelsusçu damar olduğunu söylemektedir-; ama inancının temelleri, kendisinin de kabul ettiği gibi, esas itibariyle gizemci ve estetikti. Dünya deneyimine sahip Francis Bacon, gerçek olayların nedenlerinin, bundan daha karmaşık olması gerektiğini düşünmüştür. Ama Galileo sayesinde, fizik ve matematik arasında uygun ve işlemsel bir birleşme noktası bulunmuş ve bilimsel devrim gerçekleştirilmiştir. Kepler, bu devrimin, bilmece gibi konuşan bir kâhini olabilirdi ancak.

Teleskopla keşifler yaptığı günlerde (1610) Galileo, bu keşiflerin Kepler'i doğruladığını gördü. "Sinyor Keplero'nun yeni mucizeler konusunda ne diyeceğini heyecanla bekliyorum," di-

ye yazıyordu Prag'daki sefire. "Şimdi artık kendisinin mükemmel bir filozof olduğunu rahatlıkla söyleyebilir; gelgelelim, kuru kuruya felsefe yapan günümüz filozoflarınca yarım akıllı bir insan olarak kabul edilmek onun kaderi olmuştur ve bu belki bundan sonra da böyle devam edecektir." Kepler'in yanıtı karakteristik biçimde coşkulu ve nazikti. Fakat bu kısa yazışma bir yana bırakılırsa, bu iki adam, karanlıkta birbirini görmeden geçip giden iki gemi gibi, yollarına ayrı ayrı devam etmiştir.

"Copernicusçu görüşün doğruluğunu teslim ediyor ve onun harmonisini akıl almaz bir coşkuyla seyre dalıyorum," diye yazmıştır Kepler. Kastettiği şey, Copernicus'un keşfettiği gerçek yasalar değil, onun temel katkısı olarak düşündüğü şeydi: Geometrinin beş düzgün çokyüzlüsünden başlayarak gezegensel uzaklıkları açıkladığı "Kozmografik Sır" ile kürelere ilişkin o Pythagorasçı harmoniyi gözden geçirdiği, hatta bu harmoninin (gerçek gezegensel uzaklıklara ve açısal hızlara dayanan) müzikal kanonunu kağıda döktüğü *Harmonice Mundi*'ydi. Gerçi bu, Bacon'ın daha önce ileri sürdüğü görüşten, fikirlerin düzenini değiştirmek için düşüncenin şeylerden başlaması gerektiği yollu yaklaşımdan oldukça uzaktır. Kepler'e göre geometri, yalnızca bir mantıksal dizge ve alet değildir, "dünyanın prototipidir." "Doğanın ışığı" Paracelsus için neyse, geometri de Kepler için odur.

Bu, daha sonra tarumlanacağı şekliyle, bilimsel bir yöntem değildir doğrusu; zira Kepler, bulduğunu düşündüğü her "harmoni'yi ivedilikle kozmosun asli bir özelliğine dönüştürür. Saf gökbilim söz konusu olduğunda bunca yaratıcı olan bu gizemci rasyonalistin aklı; çekim kuvvetinin, manyetizmanın ve gezegensel etkilerin rolüne dair geniş boyutlu ama bulanık bir sezgi ağına takılı kalmıştır (onun kafasındaki her şey astrolojiye olan inancıyla bağlantılıydı). Oysa Galileo gibi gerçek bir fizikçi, anlamlı olan temel bir devimbilim (dinamik) şeması oluşturmak

için yerçekimine değgin temel fikirleri bile bir kenara atmakta sakınca görmemiştir. Ama bu sayede, Galileo, evrenin sonsuzluğu üzerine felsefece spekülasyon yapma özgürlüğünü kazanmıştır, evreni sınırlı bir organizma olarak düşünen Kepleri gölgede bırakan bir özgürlüktür bu.

Yaşadığı pek çok duygusal karmaşaya rağmen Kepler neyi isteyip neyi istemediğini çok iyi biliyordu. Matematiğe içkin soyutlama gücü onu gizemli düşlemler çemberinin dışına çıkardı. Giriş'te iki tip kozmoloji, "tasarım"a dayanan Platoncu kozmoloji ve "doğurtma"ya dayanan Stoacı kozmoloji arasındaki farktan söz etmiştik. Bu iki görüş arasındaki çatışma Kepler'de had safhaya varır. Onun arkaik ve yarı canlıcı fiziği, hâlâ, bir organizma olarak dünya düşüncesine bağlıdır, parçalar ancak bütünden hareketle açıklanabilir: Fakat Kepler'in dilinde *ruh* sözcüğünün yerini çoğu kez *güç* alır; sayıya ve tasarıma olan inancı onu geleneksel kabullerden ayrı düşürür. Simyacı ve Hermetik teozof Robert Fludd, onu "niceliksel gölgeleri" terk etmeye çağırır. "Kepler yaratılmış *(naturata)* şeyin dışsal devinimini dikkate alır, oysa ben doğanın kendisinden kaynaklanan içsel ve temel itkileri gözlemlerim. O kuyruğu tutmaktadır, bense başı. Ben ilk nedeni kavrarım, o ise onun sonuçlarını". Keza Fludd da, gizemli bir şekilde, "sıradan" matematikle ilgisi olmayan gizli bir sayılar biliminden söz eder. Kepler bunu, gerçekten anlamlı olan (sadece) bir tür matematik olduğunu söyleyerek yanıtlar. "Ben duyuların belirlediği görünür devinimler üzerinde düşünüyorum, sense ancak içsel itkileri düşünebilir ve onları birbirinden ayırt etmeye çalışabilirsin. (...) Ben kuyruğu tutuyorum, ama elimde tutuyorum; sense başı, ancak zihninde, ancak rüyalarında tutabilirsin. Benim sonuçlarla, yani gezegenlerin hareketleriyle hiçbir alıp veremediğim yok. İlk nedenlerde benimkiler kadar berrak harmoniler bulduğun takdirde, keşfetme maharetinden dolayı seni tebrik etmek benim için uygun bir dav-

ranış olacak, ama bu arada gözlem gücümden dolayı -yani herhangi bir şeyi gözlemleme yeteneğine erişir erişmez- kendimi de kutlamam gerekecek."

Burada daha büyük önem kazanacak olan bir ayrımı en açık haliyle görüyoruz: *natura naturans* ve *natura naturata**, yani "doğurtan" olarak doğa ve yaratılmış ürün olarak doğa. Matematik gerçek "imza" rolündedir; formüller, Bacon'ın kendisini nasıl kurtaracağını bilmediği Aristotelesçi *formların* yerini alır. Bunun bir bedeli vardır. Bu dünyada artık, gizilgüçten etkinliğe sürekli geçişin kalp atışları duyulmaz. Formülün kendisi gibi, gerçeklik de analitik hâle gelir. Aristotelesçi form ise yaşamdı ve çözümlemeye karşı koyabilirdi. Yaşamın söz konusu formülden analitik olarak nasıl türetileceği gelecekte de hâlâ bir sorun olarak kalacaktır. Bu arada, "özler, erdemler ve tohumlar" üzerine spekülasyonda bulunmayı başkalarına bırakıp, yaratılmış ve ölçülebilir "tasarım"la ilgilendiğini bildirirken, Kepler, Platoncu bir ruhla, nesnel idealizm denilebilecek bir yola girer; bu yolda sarf ettiği gayret onu eninde sonunda Galileo'yla birleştirecektir.

---

* Yaratıcı doğa ve yaratılmış doğa (ç.n.).

Böhme

14
BÖHME

Kepler, ileride olup bitecek olan şeylerin habercisidir. Yine de, temel çabanın yanında sessiz sedasız süregiden ve garip görünse de unutulmaması gereken başka bir düşünce çizgisi daha vardır; bu düşünce çizgisi epey zaman geçtikten sonra olgunlaşıp meyveye duracaktır...

Görlitz'li bir ayakkabı tamircisi ve kahin olan Jakob Böhme (1575-1674), bilimin o önlenemez yükselişine karşı Rönesans'ın sergilediği son özgün çaba olarak düşünülebilir.

Böhme; Kepler, Galileo ve Bacon'ın çağdaşıdır. Bilim çağının başlangıcında yaşamış olsa da, düşünceleri onu bütünüyle farklı bir mecraya yönlendirmiştir. Onun evreni, yukarıda andığımız düşünürlerin evreninin antitezidir. Newton'un *Principia*'sının ikinci baskısındaki Tanrı'ya dair o ünlü tanımlamayı okusaydı, bizim duyduğumuz rahatsızlıktan daha fazlasını duyardı:

> ... Yüce Tanrı öncesiz, sonsuz ve mutlak olarak kusursuz bir Varlıktır; ama ne kadar kusursuz da olsa hükmedecek bir dünyası olmayan bir varlığın Tanrı olduğu söylenemez... Tanrı'yı Tanrı yapan şey, tinsel bir varlık olarak üzerinde hâkimiyet kurduğu böylesi bir dünyadır. Gerçek, üstün ya da hayali bir hakimiyet dünyası, aynı şekilde gerçek, üstün ya da hayali bir Tanrı yaratır. Dolayısıyla gerçek Tanrı'nın, kendi gerçek hâkimiyet dünyasının sonucu olarak, yaşayan, zeki ve güçlü bir varlık olduğu ortaya

> çıkar; diğer kusursuzluklarından da onun üstün ve en mükemmel varlık olduğu sonucu... Onu yalnızca eşyaya ve ereksel nedenlere değgin en bilge ve en mükemmel mekanizmalar aracılığıyla tanıyoruz; kusursuzluklarına bakıp ona hayranlık duyuyoruz; hâkimiyeti altındaki dünyadan ötürü ona hürmet gösteriyor ve kulları olarak ona tapınıyoruz. Üzerinde hakimiyet kurduğu bir dünyası, inayeti ve ereksel nedenleri olmayan bir Tanrı, Kader ve Doğa'dan başka bir şey değildir. (...) Dolayısıyla, Tanrı konusunda, eşyanın görünümlerinden yola çıkarak konuşmak kesinkes doğa felsefesinin işidir.

Tanrı'nın ne olduğu konusu usulünce gözden geçirilmiştir, dolayısıyla bilimsel kafalar ancak evrensel monarkın otoritesini kabul edebilir, böylesi insanlar darağacını boylamak gibisinden ayrıntılara kulak asmazlar. Tanrı da, münhasıran, o muhteşem oyuncağının, yani yerçekimli evrenin, idamesiyle ilgilenen ve bunun tadını çıkaran bir varlık haline gelir. Aslında, devinim halindeki kütlelerin kozmik düzeninin, kendi başına ve aynı zamanda Tanrı için, nihai erek olduğundan şüphe edilebilir. Elbette Newton'un zihninde daha yüce metafizik fikirler vardı, ama bunlar onun dinsel inancından türemişti. Yukarıda alıntıladığımız ve tanrısal anlığın Mutlak İradeye tâbi oluşunu imleyen bir tanımlama bile bize bu konuda yeterince kanıt sunuyor. Fakat söz konusu ifade, Newton "Doğanın Tanrısı"yla felsefi açıdan uyum içerisinde olduğu ölçüde anlamlıdır, ondan ancak Deizmin* o kısa ömürlü yapısı doğabilir. İnsanın hesaplama yapan bir anlık olmak dışında bu evrende yeri yoktur. Bu yolun varacağı yeri Whitehead gösterir: "Katolik Kalvenizmi ile Protestan Jansenizmi, insanı, karşı konulamaz Tanrısal İnayetle işbirliği yapamayacak denli aciz bir varlık olarak ortaya koydu; 18. yüzyılın bilimsel bakışı ise onu, doğanın karşı konulmaz mekanizmiyle işbirliği yapmaktan aciz bir varlık olarak sergiledi. Tan-

---

* Deizm: vahyi ve vahiy dinlerini yadsıyarak yalnızca akıl yoluyla kavranan bir Tanrının varlığına inanma (ç.n.).

rı'nın mekanizmiyle doğanın mekanizmi, sınırlı metafiziğin ve saf mantıksal anlığın devasa sonuçlarıydı." Aslında Deistler Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtın bu mekanizm aracılığıyla sağlanmasından oldukça memnun oldukları için, bulacağınız Tanrı'nın bu mekanizmi yaratan Tanrı olacağına işaret etmek Hume açısından doğal bir tutum haline geldi.

Bu tür göz açıcı düşünceleri aklımızda tutarak Böhme'ye hak ettiği ilgiyi bahşedebiliriz. Bir sonraki yüzyıl ona *Philosophicus Teutonicus** adını vermiştir. Muğlaklığı, köylülere özgü toksözlülüğü ve gösterişsizliğiyle gerçekten de tam bir Teutonik'ti o. Dinsel yapıtlarında kullandığı Almanca Luther'in Almancası kadar güzeldi; felsefi düşünceleri ise, bir çevirmenin yakındığı gibi, "en inceliksiz ve özgün türden Böhmeci" bir üslup taşıyordu. Schelling şöyle diyecekti: "Nasıl ki mitolojiler ve teogoniler bilimi öncelemişse, Böhme'nin düşüncesi de yeni felsefeye ait bütün mantıksal dizgeleri öncelemiş, onların muştucusu olmuştur." Pek de mantıksız olmayan Böhme ve pek de mantıklı olmayan Spinoza Alman Romantik felsefesine biçim veren düşünürler olmuşlardır. "Tanrının Adamı Böhme" İngiliz düşününe de girmiştir; ki hâlâ nerede "Özgür Ruhun Kardeşleri" (Quaker hareketinin düşünürleri gibi) varsa orada usta olarak kabul görür.

Böhme'nin düşüncesi, Luthercilikle kendisini gösteren anarşik mayalanmanın yadsınamaz bir parçasıydı. Onun biricik koruyucusu, Schwenkfeld'in sapkın tarikatına sempati duyan Sakson soyluları oldu. Hayatı boyunca Lutherci pastörlerin** baskısına maruz kaldı, bu pastörler ona ağza alınmayacak hakaretlerde bulundular. Görlitz'teki yetkililer ise onu bu saldırılardan korumak için neredeyse hiçbir şey yapmadılar: "Ayakkabı tamircisi Jocken Böhme, ortalığı karıştırdığı, taşkın hareketlerde bulun-

---

* Germen kavimlerinin filozofu (ç.n.).

** Pastör: Bir kilise cemiyetine bağlı papaz (ç.n.).

duğu ve hayal âleminde yaşadığı için, kasabadan gitmeye ve başka yerde dükkan açmaya davet edilmektedir." Buna benzer şeyler kasaba kütüğüne defalarca yazıldıysa da Böhme ağır başlı ve sakin tavrıyla Görlitz'de ve civar kentlerde yaşamını sürdürmeyi başarmıştır.

Böhme kozmoloji ve doğa felsefesiyle uğraşmıştır. Paracelsus gibi o da, nesnelerin bilgisine ulaşmanın asıl yolu kavramlardan değil, "şeylerin özgülüklerinden" geçer, diyecektir. Bununla birlikte, sadece iç deneyimden söz eder. "Görünür dünya, Işığa ve Karanlığa ait iç dünyanın bir tezahürüdür." Bu, modern terminolojiyi kullanarak söylersek, onu mutlak idealist kılar, oysa bu niteliği taşımaktan çok uzaktır. Üstelik o, basitçe gizemci bir vizyoner de değildir. Böhme "tezahür etmek" ibaresiyle, bir Ortaçağ düşünürü gibi, dünyanın aynı anda bütünüyle hem gerçek hem de simgesel olmasını anlatmak ister. Bilgi dünyadan ayrık bir şey değildir; bilgi bir "gnosis"tir, insanın içinde olup biten bir aydınlanmadır. Evrenin *Mysterium Magnum*'unu bilincin gizemiyle özdeşleştiren Paracelsusçu yaklaşım burada bir sonuca bağlanır.

Bu aydınlanmada çarpıcı olan şey, onun, hiçbir şekilde, metafizik harmonilere kaçış diye adlandırılamayacak olmasıdır. Çünkü o, yaşama ilişkin derin bir deneyimi ifade etmektedir. Böhme'nin hakikat düşüncesi duygucu değildir; keskin ve serttir. Her yönüyle iyi bir insan olan Böhme, kötülüğün varlığı karşısında şaşkına döner ve acı çeker. Takdiri ilahi üzerinde düşünceye dalmışken *Gloria Dei*** karşısında hipnotize olan Kalvenistler gibi, kötülük karşısında öylece kalakalmayı, ona sabit nazarlarla bakmayı da içine sindiremez. Öte yandan Platoncu "sorumluluğu olmayan Tanrı" öğretisinin onun için bir anlamı yoktur. Her şeye vakıf olan yaratıcı, nasıl olur da kötülüğü ve acıyı önceden göremez? Derdi nedir Tanrı'nın? "Bilginler," diye yazar

** Tanrının görkemi (ç.n.).

Böhme, "günahın kökenine ilişkin olarak bir sürü ipe sapa gelmez şey uydurmuş ve bunlarla oyalanıp durmuşlardır. (...) İnsanlar kötülüğü Tanrı'nın istediğini düşünmektedir, çünkü O çok fazla kötülük yaratmıştır." Böhme için en büyük ucube, Tanrı'nın, bilinçli bir tasarımla, bazı insanları kutsamak bazılarını da ebediyen lanetlemek için önceden seçmesi gerektiği yolundaki düşünceydi. Bunu değil Havariler, Augustinus yazmış olsa bile inanmazdı. Keza Tekvin'deki anlatımı "felsefe ve akla oldukça aykırı" bulmakta, "Hazreti Musa'nın onun yazarı olduğuna" bir türlü kendini inandıramamaktadır.

"Büyük bir sıkıntı ve umutsuzluk içerisindeydi." Antik dönem gnostiklerine özgü bir cevapla bir süre kendisini oyaladı: Tanrı dünyadan yüz çevirdi. Belki kötü bir Tanrı da vardır. Bizi hâlâ esirgeyen, kalbe daha yakın bir başka Tanrı var mıydı?

Fakat sağlam felsefi içgüdüsü böylesi bir kaçışa cevaz vermeyecekti. Bir kere, Bacon'ın aksine yadsıyamayacağı, az çok tanıdığı ve kendisini endişeye sevk eden Copernicus vardı: insan, evrende yerinden edilmiş küçük bir varlıktan çok daha fazlasıydı. Sonra ona çeşitli düşüncelerle simyanın sembolizmini aktaran Paracelsus vardı; gizemciler, Valentin Weigel ve Sebastian Franck vardı. Bu insanlar düşünürün içgörüsünü oluşturan ve nihayet onu kendisine getiren bir çerçeve sağladılar, "yaşam ölümün kalbini delip geçmiş" gibiydi.

Böhme, yıllar sonra, *Aurora ya da Gün Ağarırken* adlı ilk yapıtında, bu içgörüyü betimledi: Tanrı hem iyi hem kötüdür; kendi derin karanlığından çıkıp gelen bir ateştir; can alan ve can verendir; bilinci, doğal güçten "o güzel ışığa" iten etkendir.

Şunu unutmamalıyız ki, Plotinus'tan bu yana tüm aşkın spekülasyon büyük bir paradoksa takılmaktadır: Düşünülemez bir kavramı ve terimlerdeki bir çelişkiyi başlangıç noktası olarak koyma gereğine. Düşüncenin kendisine yol açtığı, dünyanın kendisinden neşet ettiği Tanrı, düşüncenin onu yaklaştırabileceği kadar Hiç'e yakındır, zira o her belirlenimden önce gelmelidir;

bununla beraber, kendi içinde, dünyayı ve onun tüm belirlenmiş içeriğini meydana getirecek güce sahip olmalıdır: Doğrusu o, hem hep hem hiç olmalıdır. Spekülasyonun, şeylerin temeline yeterince inmeye kalkıştığı her anda, böylesi bir paradoksun oluşması kaçınılmazdır. Bunun Cusanus tarafından açık biçimde formüle edildiğini görmüştük. Boşluğun yapısına ilişkin günümüz fizik kuramları, kendi özgün tarzlarıyla, bu paradoksa teğet geçmektedir. Geleneksel Yeni-Platonculukta ise Hep'in başlangıçtaki Hiç'ten çıkması, büyük ölçüde Stoacılardan alınmış olan fışkırma (türüm) kuramıyla açıklanır.

Böhme, bu kuramın yeni bir versiyonunu sergiler. Kuramın daha ussal olmasını bekleyemeyiz, fakat bir hayli dramatik olduğu söylenebilir. Aslında gücü, skolastik ussallığı bütünüyle terk etmesinde yatar. Gerçek dinsel deneyim, kendisini, yalnızca simgesel bir dilde dışa vurur. Bu dil, kavramların değil anlamlı imgelerin dilidir; kendine özgü bir grameri ve sözdağarı vardır. Özgün Hıristiyan deneyimi, esas itibariyle babalık, birlik, kefaret, direşkenlik ve kurtuluş gibi insani simgeleri bulmuştu. Böhme'nin simgebilimi daha doğalcı ve daha muğlaktır. Bu simgecilik simya dilinde doğal bir anlatıma kavuşur. Onun kavramsal çerçevesi kabaca şudur: Tanrı'nın özünde bir uğraklar *(moments)* çokluğu olmalıdır; farklılaşma ve devindirici zıtlık olmalıdır; yoksa hiçbir şey olmaz. "Direnç olmadan hiçbir şey kendisini açığa vuramaz." Tanrı sadece Evet değildir, aynı zamanda Evet'e karşı koyan Hayır'dır; aksi halde Tanrı, farkındalığı ve neşeyi yaratamazdı; Tanrısal irade diye bir şey de olmazdı, zira saf birliğin, kendinde, iradesini koyabilecek hiçbir şeyi yoktu.

Şimdi Böhme'nin imge dünyasına girebiliriz. Bu dünya Tanrı'nın kendisini daimi olarak "ürettiği" yer olan karanlık Hiçlik'ten başlar. Bu karanlıktan yayılan şey arzudur, ebedi açlıktır, varlığı soğurmak için onun peşinde koşturan ama bükülüp kendi üzerine düşmekten başka elinden bir şey gelmeyen o cehen-

nem çukurunun *(Urgrund)* bir şekilde emilmesidir; o âdeta bir anafor, her şeyi yutan kara ateşten bir çark yaratmaktadır. Yaşamın özü budur, kendi kendini tüketen ateştir; dört temel öğenin itici gücü altındaki Doğa'dır, zira söz konusu süreç "oluş"a yansımaktadır. O içkin yıkımın üstesinden gelmek için *iradeyi* yaratır ve ışık, açıklık ve ruh olarak parlar.

Baba'nın elemental [dört temel bileşene ait] çağrısı olan arzu, ağır bir çekim merkezi, bir tür daimi basınç ve çöküş ve parlak olmaktan uzak alevi odun parçasından "söküp atma"ya yeltenmeye dair, sönmeye yüz tutan bir ateş olmaya dair bir imge olarak algılanır. Fakat sihirli ateş çarkına ilişkin diğer benzetme, Antikite'nin daha karmaşık tasarımlarını andırır.

Kozmogonik oyun ve Doğa'nın doğuşu da bunun gibidir, sonrasız Şimdi içerisinde sonsuzcasına vuku bulurlar. "Okuyucularımda anlama yetersizliği var, bunu göz önüne almak ve gerçeği azar azar aktarmak zorundayız," ama bu kozmogonik oyun, Oğul'un tine ışık getirmek üzere kendini feda edişi gibi, zamanın bütünüyle dışındadır. O, Doğa'da zamanla, ve keza, karanlık ve ışığa ilişkin kendi iç deneyimimiz olarak gerçekleşir. Eğer varlıklar, kendilerini ondan ayırırlarsa yalnızca Hayır'ı, aynı zamanda "Cehennemin esası"nı oluşturan, "Tanrı'nın gazabı"nı yaşarlar; ne ki bu gazap doğal ve kasıtsızdır. Bu, dünyadaki kötülüğe ilişkin bir gerçekliktir; zira kötülük, varlığın ve büyümenin aslî bir parçasıdır, "Tanrıya karşı Tanrı"dır. [Zamanın ve doğanın dışındaki] haşinlik ve hoyratlık ham bir meyvedir, olgunlaşması için güneşin ısısı gerekir. Kendilik'le mücadele halindeki korku ve acı, aynı biçimde sürecin özünü oluşturmaktadır, hoyratlık Tanrı'da da vardır. Tanrı'da, dünyada ve insanda - dolayısıyla düşüncede de olması gereken- akıldışı ve kafa karıştırıcı bir öğe vardır; ama bu, ussallık ve açıklığa yönelik olan bir tür zayıf düşmüş, "sıkıntıya sokulmuş" bir gelişmedir.

Şu kritik "gelişme" sözcüğü felsefi dile ük kez bu noktada girer, fakat eskiden kullanıldığı şekliyle "açılma" anlamında değil,

evrim düşüncesiyle ima ettiğimiz yeni bir anlamda... Farklılık itkisi ve büyüme, farklı niteliklerin ön plana çıkarılması bağlamında ifade edilir. İşte bu nokta, hümanist olmayan Böhme'nin, zamanının resmî bilimini büsbütün yanlış anladığı yerdir. Felsefede "nitelik", varlığın durağan/dilsel bir vasfıdır, "hangi'lik"tir, "nasıl'lık"tır; ama Böhme'nin saf etimolojisinde nitelik, "bir kaynaktan çıkma" anlamındaki *quallen* (*Quelle*)'den gelir. "Nitelik bir şeyin devingenliği ya da itkisidir." Burada, Bruno'da olduğu gibi, Rönesans düşüncesinin dinamik öğesi, biçimsel dizgelerin hapishanesinden kaçıp kurtulmuştur ve yeni olasılıklara doğru ilerlemektedir. Psikolojik deneyimlerden kaynaklanmışçasına iki yasa ileri sürülmüştür: Karşıtlık yasası ve farklılığın ilerlemeci açılımı olarak gelişme yasası. Bunlar geçmişten köklü bir kopuşu ifade etmektedir, bu değişim farklı bir Tanrı kavrayışında yansımasını bulur. "Tasarım" filozofları olan Platon ve Aristoteles'te, Tanrı, sonsuzcasına "gerçekleştirilmiş" fikirdi, burada ulaşılan formlar sonsuza dek var olmaktaydı. Büyüme yalnızca maddeye özgüydü. Bu kavrayışın kökeni Greklerin matematik idealine dayanır; bununla birlikte ona yeni işlevler verilebilirdi. Böhme'nin Tanrısı ise bir potansiyeldir; daima bir "oluş" eylemi içindedir ve dolayısıyla, özü itibariyle, gerçekliktir. İç karşıtlık ve açılım, ta en başından beri, matematiksel olmayan kavramlardır, matematiğe kafa tutan bir gerçeklik sergilemeye yönelik özgün bir girişimdir.

Elbette Böhme'nin düşüncesi bütünüyle dinsel spekülasyon zemininde kalır, fakat bu zemin günah çıkartmayla ilgili bütün sınırlamalardan azadedir. İnsanın insan olduğu her yerde bu ruhsal süreç vuku bulur. Bu konuda Böhme'nin düşüncesi Bodin ve Grotius'un doğal dini kadar evrenseldir; ama o, bireysel vicdanla uğraştığı için aynı zamanda bir Protestandır.

Çok önemli bir hususta, hür irade hususunda, Böhme oldukça sağlam ve devrimci bir yol izler. Panteizm -ki Böhme de panteist olmakla suçlanmıştır, ama yanlış bir yargıdır bu-, evreni,

Tanrı'nın kendisi olarak düşünür ve dolayısıyla böylesi kötülükleri kabul etmez. Tektanrıcılık hür iradeyi kabul eder, fakat ruhun yaratıcısı olduğu için Tanrıyı, bir şekilde, tüm kötü hükümlerden sorumlu tutar. Newton'un Tanrısı da bu sorumluluktan kaçamaz. Üçüncü bir yol ise Böhme'nin önerdiği yoldur: Ruh, ilahi tözün bir kipi ya da yaratıcının bir icadı değildir, o, mutlak olarak, kendi kendine vardır. İyi ve kötü, Tanrı ve şeytan, cennet ve cehennem; bilincin gizemi içerisindeki karşıt olasılıklardır; bunlar ruhun sahip olduğu gerçek seçme özgürlüğüyle ilişki içerisindedir, zira bu olasılıkları âdeta kendisi ön plana çıkarmaktadır. Modern felsefe işte bu noktada kendi rotasına girmiştir. Kastettiğimiz şey sadece idealist felsefe değil, özgürlük sorunuyla ilgilenmek zorunda olan her tür düşüncedir.

Modern düşünce bu sorunu aşağı yukarı şöyle dillendirecektir: Eğer gerçek bir seçim dünyası olmak zorundaysa, bu dünya, sonuç itibariyle birbirini yok edecek olan seçimlere izin vermelidir; bir başka deyişle, bu dünya uyumlu bir dünya olamaz. Karmaşa özgürlüğün şartıdır; insanların yaşamlarını etkilediğinde ise yaşanan deneyim kötülük olur. Bunun toplumsal karmaşalara, Voltaire'in büyük önem verdiği Lizbon depremi gibi kozmik karmaşalara ya da insan ruhundaki çatışmalara ilişkin bir kötülük olduğunu söyleyebiliriz.

Böhme'nin gelişigüzel ortaya atılmış fikirlerinin oluşturduğu o mistik örüntü sanki Ortaçağ'ın en karanlık düşünce geleneğinden alınmış gibidir; fakat onun öze ilişkin yeni bir simgecilik getirdiğini ve bunun altında yatan düşünsel tasarımın çarpıcı biçimde özgür ve ileri olduğunu göstermek için yeterince laf ettik. Bunun ne denli ileri bir adım olduğunu anlamak için Ortaçağ ussallığının çağdaş artıklarını, yani Reformasyon karşıtı teologların, aynı dönemde, İnayet ve Hür İrade problemlerini çözmek üzere geliştirdikleri ve Pascal'in *Provinciales* adlı eserinde acımasızca alaya aldığı düşünsel mekanizmaları göz önüne almamız gerekir. Cizvit tefsirinin asıl bileşenleri skolastik kuramın en ra-

fine kavramlarıdır, bu kavramların rastgele bir araya getirilmesi, Rube Goldberg'in icat ettiği, birbirine tellerle bağlanmış silindir, körük, çark ve kazanlardan oluşan o uyduruk makineyi anımsatır.

Böhme samimi bir Luthercidir, ama aynı zamanda Sociniusçular gibi, eskilerde kalmış bir özelliği yeniden gündeme getirmeyi denemektedir, ki modern bir Hıristiyan düşünür, Nikolai Berdiaeff, bunu ussal teolojinin sahnelenmesi diye adlandırmıştır: Devinimsiz bir Tanrı, hayırhah olan ve babalık vasfı taşıyan bir Tanrı, evreni, buna hiç ihtiyacı olmasa da, kendisine minnet duyulması için yaratır; bu nedenle önceden bilinen hatalar dizisi için, öfke, sefalet ve kefaret dizisi için bir sahne kurar. Söylemesi bile fazla, bu "sahneleme" sözcüğü "hikâyedeki" derin tinsel deneyimi anlatmakta yetersiz kalmaktadır. Böhme, kendi özgün tarzıyla, "doğal din'den farklı olan ve bu deneyimin asıl metafizik bileşenine, yani özgürlüğe, daha uygun düşen bir şema önerir.

Karanlık Herakleitos'un, Yaşayan Ateşin filozofunun, bu oyunda çok önceleri söylediği bir söz vardır: "Ne kadar ötelere giderseniz gidin ruhun sınırlarını bulamazsınız, öylesine derindir o." Beklenilen tek şey, diğerlerinin yaptığı gibi, Böhme'nin canlıcı, doğalcı imge dünyasının da bu sınırlara varmadan yıkılmasıydı. Fakat o, bilinç dışı derinlikler karşısındaki yalınlığı ve açıklanmamış kıyamet görüleriyle, yine de, Hegel'in yeni bir ussallık iskelesiyle teçhiz edilmiş olan ve birbirini takip eden antitez ve sentez katlarıyla göğe doğru yükselen o ihtiraslı yapısından daha ötedeki bir sınıra erişmiş olabilir.

* * *

The Confessions (İtiraflar)'dan*:

İlahi Gizem hakkında bir şeyler bilmeyi hiçbir zaman arzulamadım, onu nasıl arayıp bulacağımı ise hiç anlamış değildim. Sıradan insanlarla aynı durumdaydım, onun hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Sadece, Tanrı'nın gazabından kendimi koruyabileyim diye Mesih İsa'nın peşinden koşuyordum...

Bu samimi ve Hıristiyanca arayışım ve tutkum sayesinde (ki pek çok kez saklandım, fakat sonunda kaçmak yerine tehlikeyi göze almaya karar verdim) Kapı açıldı; bir çeyrek saat içerisinde üniversitede uzun yıllar geçirip de öğrenebileceğimden daha fazlasını görüp öğrendim, buna öylesine hayran kaldım ki hemen bu vesileyle Tanrı'ya şükranlarımı bildirdim.

Buna büyülenmişçesine bakmakla kalmadım, sevinçle de dolup taştım. Güçlü bir his, beni, yaşadıklarımı kağıda dökmeye, daha sonra hatırlamak için yazmaya zorladı; bununla birlikte dışsal insani varlığımla aynı şeyi kavramam ve yazıya dökmem çok zordu. Yine de, toy bir okul çocuğu gibi, bu büyük gizem üzerinde çalışmaya başlamalıydım.

Onu içimdeki büyük derinlikte gördüm; zira Evrenin, içinde tüm varlıkların ifade edildiği ve kapsandığı karmaşık/hareketli bir bütünlük olduğu yolunda mükemmel bir görüşe sahiptim; fakat aynı şeyi açıklamak benim için olanaksızdı.

Yine de o, zaman zaman, körpe bir çiçek gibi açıldı içimde. Yirmi yıldır benimleydi, âdeta yetişip büyüyordu, içimde, onu yazının görünür formuna sokabileceğime dair güçlü bir dürtü vardı; fakat zihnimin dışsal ilkesiyle neyi kavrayabildiysem onu yazdım.

Daha sonradan güneş sürekli olmasa da -zira ara sıra gizliyordu kendisini- uzunca bir süre üzerimde parladı, artık ne yaptığımı ne biliyor ne de anlayabiliyordum. İnsanoğlu, bilgisinin kendisine ait olmadığını, onun, Bilgelik Fikirlerini ruha açıkça gösteren ve istediği gibi dağıtan Tanrı'dan kaynaklandığını kabul etmeli.

---

* Jacob Böhme, *The Confessions*, ed. W. Scott Palmer, Önsöz: Evely Underhill. New York: Harper & Brothers; Londra: Methuen & Co. Ltd., 1954.

Benim aklımın tüm diğer insanlarınkinden büyük ve yüce olması anlaşılacak bir şey değil; ancak ben Tanrı'nın sürgün vermiş bir dalı sayılabilirim ve onun ışığının çok sıradan ve küçük bir kıvılcımıyım. Beni istediği yere koyabilir, bunu yaparken ona engel olamam.

Bu, sınırlı gücümle gerçekleştirebileceğim doğal iradem de değil; zira Kutsal Ruh içimden çıkarılırsa, yazdıklarımı ne bilebilir ne de anlayabilirim...

İnsanlar her zaman cennetin yeryüzünden yüzlerce, hatta binlerce kilometre uzakta olduğunu, Tanrı'nın yalnızca bu cennette ikamet ettiğini ve bu dünyaya Kutsal Ruhun gücüyle hükmettiğini düşündüler.

Bazıları bu yüksekliği ve uzaklığı ölçmeye kalkıştılar ve pek çok garip ve biçimsiz alet ürettiler. (...) Fakat Tanrı bana çok ağır bir darbe vurdu ve kuşkusuz Kutsal Ruhun, bana ulaşmak için can atan Ruhun, ötesine püskürtü; sonunda, bu dünyanın o muhteşem derinliğini seyre daldığımda, aynı zamanda güneşi, yıldızları, bulutları, yağmuru ve karı seyre daldığımda ve tüm ruhumla evrenin yaratılışını düşündüğümde, büyük bir hüzne kapıldım.

O andan sonra tüm nesnelerde, cansız yaratıklarda, odunda, taşta, dünyada ve elementlerde ve aynı zamanda insanlarda ve hayvanlarda kötülüğü, iyiliği, sevgiyi ve nefreti gördüm. Ayrıca yerin ve göğün muazzam yapısıyla karşılaştırıldığında o ufacık kıvılcımın, insanın, Tanrı için ne ifade edebileceğini düşündüm.

Tüm varlıklarda iyiliğin ve kötülüğün olduğunu ve bu dünyaya erdemli, namuslu ve dindar olanlar kadar kanı bozukların da uygun düştüğünü görünce üzüntüm daha da arttı, aklım karmakarışık oldu. (...) O kadar aşina olduğum ve anladığım halde Kutsal Kitap da beni rahatlatamaz, şüphelerimi gideremezdi; Şeytan ise boş durmuyor, burada söyleyemeyeceğim dine aykırı düşünceleri sürekli aklıma düşürüyordu.

Yine de bu sıkıntı ve tasa içindeyken; tüm kalbimi ve aklımı, düşüncelerimi, bütün irademi ve azmimi etkisi altına alan; durmaksızın Tanrı'nın Sevgi ve Merhametiyle uğraşan ve Tanrı beni kutsamadan, yani, Kutsal Ruhuyla beni aydınlatmadan -ki ancak bu sayede onun iradesini anlayabilir ve kederimden kurtulabilirdim- vazgeçmeyecek olan büyük bir fırtınanın ortasında, ruhumu Tanrı katına yükseltmeyi bildim. Bundan sonradır ki Kutsal Ruh kendisini gösterdi.

Ruhumdaki zafer sarhoşluğunu ne yazarak ne de konuşarak ifade edebilirim; bu, ölümün kucağında yaratılan yaşam dışında hiçbir şeyle karşılaştırılamaz. O, ölümden sonra diriliş gibidir.

Bu ışığın altında ruhum birden tüm mahlûkatın ne anlama geldiğini idrak etti; bitkilerde ve çimende bile Tanrı'yı gördü; onun kim olduğunu, nasıl olduğunu ve iradesinin ne olduğunu bildi. Bu ışığın altında kendi iradem, güçlü bir itkiyle, Tanrı'yı betimlemeye koyuldu.

Ama Tanrı'nın derin anlamlar taşıyan hareketlerini kısa süre içinde anlayamayacağım ve aklımla kavrayamayacağım için, buna ilişkin sağlam bir anlayışa erişene kadar neredeyse yirmi yıl geçti.

[Bu anlayış] içimde kök salmış bir ağaç gibiydi; başlangıçta körpe ve kırılgandı, özellikle dallanıp budaklanırken göze hoş görünüyordu, ama artık meyve vermiyor, çiçek açsa da dökülüyor: Karakış bu ağacın büyüyüp meyveye durmasına izin vermiyor.

* * *

Signatura Rerum (Varlıkların Özgülükleri)'dan

BÖLÜM 1

1. Özgülüğün bilgisi olmadan Tanrı hakkında her ne öğretildiyse anlayıştan yoksun ve dilsizdir; zira o tarihsel bir sanıdan, bir başkasının ağzından çıkagelir ancak; neyin içinde olursa olsun, bilgiden yoksun tin dilsizdir. Fakat eğer tin *özgülüğü* kişiye açarsa, o zaman kişi, bir başkasının söylediğini anlar; dahası, tinin, ses biçiminde kendisini nasıl ifşa ettiğini -ki bunu ilkeye göre ve özü gereği yapar tin- anlar. Keza, Tanrı hakkında konuşan, ders ya da vaaz veren birini görsem veya okusam veya duysam, bu, onu anlamama yeterli gelmez. Fakat sesi, özgülüğe dayanan tini ve sureti benim suretime girer ve sureti benimkine işlerse, o zaman, ister yazılı ister sözlü, onu gerçekten özünde anlayabilirim...

4. İkinci olarak, ancak o zaman, özgülüğün ya da formun tin olmadığını, fakat tinin haznesi, kabı ya da kını olduğunu anlayabiliriz; zira özgülük özde bulunur ve sessiz duran lavta gibidir, ne duyulan ne de anlaşılan dilsiz bir şeydir; fakat eğer çalınırsa, düzenlendiği notaya göre formu ve ezgisi anlaşılır. Nitekim, benzer biçimde, formu bakımından doğanın özgülüğü dilsiz bir özdür; iradenin ruhunun çalması

için hazırlanmış müzik aleti gibidir; dokunulan kirişler kendi özelliklerine göre ses verirler...

6. İnsan kendisinde bulunan üç dünyanın tüm formlarına sahiptir; çünkü o Tanrı'nın, ya da tüm varlıkların Varlığının tam bir suretidir; ancak bu düzen onun içine, o vücut bulurken yerleştirilir. Çünkü onda onun formunu [ya da özgülüğünü] yani üçlü buyruğu, söz konusu üç dünyaya göre hazırlayan üç ustabaşı vardır ve form konusunda yarışma içindedirler. Form bu yarışmanın sonucuna göre biçimlenir; ustalardan biri baskın yöntemi elinde tutar ve enstrümanının akorduna göre mücadeleyi kazanır; diğerleri ise gizlenir ve sesleriyle arkadan eşlik ederler...

9. Nitekim, aynı şey iyi insan için de söz konusudur; kötü ruhlu insan enstrümanını hışımla çalmaya başlayınca iyi insandaki öfke formu uyanışa geçer; ama birinin diğerini kızdırdığı gibi beriki de diğerinin şifası olabilir. Zira yaşamsal özgülük, yani yaşamın formu gebeliğin başında biçimlendiği için yine de onun doğal tinidir; çünkü doğuşu bu üç ilkenin özüne bağlıdır; böyle bir irade kendi özelliğine göre eylemde bulunur.

10. Fakat şimdi bu irade kırılabilir; zira daha güçlü biri gelip içindeki aşına ses ve iradenin canlılığının desteklediği özgülüğünü ortaya koyunca, söz konusu irade güç ve otoritesini kaybeder; bu durumu güneşin güçlü etkisinde, acı ve mayhoş bir meyveye tatlılık ve lezzet katışında da görebiliriz; bu, benzer biçimde, iyi bir insanın kötü arkadaşları tarafından ayartılışında ve nitelikli bir bitkinin gerçek erdemini kötü toprakta gösteremeyişinde de açığa çıkar; zira bu durumda iyi insanın içinde saklı kötülük enstrümanı uyanmış, çiçek de zararlı maddeyi topraktan almıştır; dolayısıyla sıklıkla yaşanan şey iyiden kötüye ve kötüden de iyiye olan geçiştir.

15. Her şeyin kendisini sergilemek için kullandığı bir ağzı vardır; bu, doğanın dilidir; bu yüzden her şey kendi özelliğine göre konuşur, durmadan neye yaradığını gösterir, bildirir ve açıklar; zira her varlık kendi anasını açığa vurur ve böylelikle forma bir öz ve irade kazandırır.

BÖLÜM II

1. Pek çok ve çeşitli form olduğu ve bunların her birinin kendi özelliğine göre bir diğerinden farklı bir irade ürettiği görüldüğünde tüm varlıkların Varlığının içindeki çelişki ve savaşımı anlayabiliriz: Birinin diğerine nasıl karşı koyduğunu, zehirlediğini ve öldürdüğünü, yani diğerinin özünü ve özünün canlılığını nasıl alt ettiğini ve başka bir forma soktuğunu, dolayısıyla bir öz diğerini ortadan kaldırdığında hastalık ve acının nasıl başgösterdiğini kavrayabiliriz.

2. Ardından, birinin diğerini nasıl iyileştirdiğini, ona sağlık verdiğini ve bu olmasaydı doğa diye bir şeyin hiç olamayacağını, iradenin varolmadığı ebedi bir hareketsizlik olacağını kavrarız. Zira devinimi ve arayışın kökenini yaratan çelişkidir; karşıt ses dinginlik arar, yine de bu arayışta tek yapabildiği kendisini yükseltmek ve tutuşturmaktır...

3. (...) Çünkü her tek şey kendi suretinde bir irade arar ve çelişik irade tarafından engellenir; fakat kendi suretinde bir irade bulursa dinginleşir ve düşmanlığı hazza dönüşür.

4. Çünkü dışsal doğa, arzusuyla, kendi sureti dışında hiçbir şey üretmemiştir; eğer sonsuzcasına süren bir karışım olmasaydı, doğada ebedi bir huzur olurdu; fakat bu durumda doğa açığa çıkmazdı. Dolayısıyla her tek şey kendisini aşar, savaştan çıkıp dinginliğe erişmek için ileri geri koşturur, ama bu, savaşı uyandırıp büyütmekten başka bir işe yaramaz.

5. Doğanın ışığı altında görüyoruz ki bu karşıtlığın özgürlükten, yani ruhun arzusu olan doğanın ışığından, daha iyi bir çıkar yolu yoktur.

7. İnsan yaşamının üç ilkeye, yani üç basamaklı bir öze ve her bir özün özelliğine göre -ilki ebedi doğaya, ateşin özelliğine göre; ikincisi öncesiz sonrasız ışığın ve ilahi zorunluluğun özelliğine göre; üçüncüsü de dış dünyanın özelliğine göre- oluşan üç basamaklı bir tine dayandığı görüldükten sonra, artık bu üç basamaklı tinin ve ayrıca üç basamaklı özün ve iradenin özelliği üzerine, her bir ruhun kendi özüyle nasıl kavgaya tutuştuğu ve çözümün ne olduğu üzerinde düşünebiliriz.

8. Doğa olmaksızın sonsuz bir hareketsizlik ve dinginliğin, yani Hiç'in hüküm süreceğini anlıyoruz; bu hiçlikte ona varolanı göstermek

için sonsuz bir irade ortaya çıkacaktır, ki böylece irade kendisini bulsun, hissetsin ve görebilsin.

9. Zira irade hiçlikte kendisini gösteremez, bu nedenle iradenin kendisini aradığını, kendisini kendisinde bulduğunu, bu arayışın bir arzu olduğunu ve bulgusunun bu arzunun özü olduğunu biliyoruz.

10. O, açlığın özelliği dışında hiçbir şey bulmaz, bu da kendisidir, bunu kendisine doğru çeker, yani, kendisini kendisine doğru çeker ve kendini kendinde bulur; onun kendisine yönelik çekimi, kendi içerisindedir -özgürlükte değil hiçliktedir— zira özgürlüğün iradesi arzunun özüyle kendi kendini gölgeler, çünkü özü yaratan arzudur, irade değil.

11. İmdi, iradenin karanlıkta olması onun çelişikliğidir; karanlıktan tekrar özgürlüğe, yani hiçliğe kavuşabilmek için kendisinde başka bir irade tasarlar, yine de kendisi olmadan özgürlüğe ulaşamaz, çünkü arzu dışarıya yönelir ve başlangıca ve karanlığa yol açar. Dolayısıyla iradenin (yenilenmiş irade anlayın) içeriye yönelmesi gerekir ama ayrılma olmaz.

12. Çünkü onda arzunun önünde özgürlük vardır, yani hiçlik, ve irade hiçlik olamaz, zira o kendisini hiçlikte sergilemeyi arzular; yine de arzu aracılığıyla olan dışında hiçbir sergileme gerçekleşemez. Yenilenmiş irade tezahür etmeyi ne kadar arzularsa, arzu onu o kadar yeğin bir güç ve istekle kapsar ve onda üç formu yaratır; yani sert olan ve katılığı meydana getiren arzuyu -katılık, husumet ortaya çıktığında, çekim ise öfkeye/katılık içinde hareketlenmeye ve çekime kapılmış katılığa karşı bir düşmanlığa yol açtığında dengeleyici bir işlev görür- yaratır; çekim ikinci formdur, devinimin ve yaşamın nedenidir ve sertlik ve katılık içinde harekete geçer; katılık, yani denetleyici onu durduramaz, dolayısıyla korkuyu sürdürmek için daha istekli çeker, ama yine de güçlü olan sadece acıdır.

13. Böylece pişmanlık artar, merkezin etrafında dönmeye başlar ama onu etkileyemez, zira katılık, yani arzu onu yavaşlatır ve geciktirir. Dolayısıyla dönmekte olan bir üçgen ya da çarpık bir küre gibi durur, bu yüzden arzuda, yani özde ya da arzunun çeşitliliğinde karışma başgösterir; çünkü dönme süreğen bir kargaşa ve pişmanlık yaratır, bu nedenle de üçüncü form olan ıstırap, yani acı ortaya çıkar.

14. Fakat arzunun, yani sertliğin daha güçlü olduğu görüldüğünde (çünkü hareketten gazap ve doğa, yani devinim doğar) ilk arzu is-

temi bütünüyle haşinliğe ve açlığa dönüşür; zira pişmanlık verici, sert ve keskin bir zemindedir, ne ki ondan kurtulamaz, çünkü özü yaratan da, ona sahip olan da kendisidir. Böylece kendisini hiçliğin dışında ve varolanın içinde bulur, varolan karşıt iradesidir, zira bu bir huzursuzluk halidir, hür irade ise dinginliktir.

15. Şimdi, doğanın hür iradenin karşısında olduğu ve şeyin kendisiyle husumet içinde olduğu düşmanlığın kökeni budur. Burada anlıyoruz ki, üç formlu doğanın merkezi başlangıçtadır, yani ilk ilkede, bu ise Tin'dir; ikinci ilkededir, ki bu Sevgi'dir, ve üçüncü ilke olan Öz'dedir. Bu üç form üçüncü ilkede bir araya gelir: Sülfür, Cıva ve Tuz...

28. Özgürlük arzusu uysal, rahat ve güzeldir, iyi diye de adlandırılır; doğa arzusu ise kendisini, kendi başına karanlık, keskin, aç ve gazap dolu kılar, ki buna Tanrı'nın öfkesi ve karanlık dünya, yani ilk ilke denir; ikinci ilke ise aydınlık dünyadır.

29. Bölünmüş öz yoktur, fakat biri diğerini gizli tutar ve kendi içinde kapatır; beriki diğerinin başlangıcı ve nedeni olduğu gibi aynı zamanda devasıdır; o, uyanmış ve coşmuş olan, egemenliği elinde tutan, kendisini kendi karakteriyle dışsal olarak açığa vuran ve kendi suretindeki iradesine göre bir form ve özgülük yaratandır. Öfkelenmiş bir insan ya da hayvanda gördüğümüz surettir...

30. Üçüncü form, doğada birinci ve ikinci formdan çıkan ve onları destekleyip koruyan endişe halidir; o kendi başına kesin buyruktur; ikinci form Verbum'u, yani sözün özelliğini elinde tutar, üç özelliğe dayanır ve bu üç özellikle kendi başına dördüncüyü, yani ateşi yaratır. Dışsal doğumda, yani üçüncü ilkede ona tuz denir; fakat ruhun da birçok formu vardır, zira o ateş kaynağıdır, büyük ıstıraptır; acımasız çekim içindeki sertlik ve acılık arasındadır ve onlardan çıkar; o, çekime kapılan şeyin zorunluluğu, yani cisimselliği ya da kavranılabilirliğidir; sülfürden kükürt, cıvadan ise alev ya da parlama oluşur; bu kendi başına acı vericidir, yani ölümün keskinliğidir ve sertliğin keskin çekiminden doğar; biri soğuk, diğeri sıcak olan iki taraflı bir ateşi vardır; soğuk olan sertlikten, keskin çekimden doğar ve kapkara bir ateştir; sıcak olan ise kederin özgürlük arzusundaki ıstıraba karışmasından doğar, özgürlük onun ateşleyicisidir, yükselen keder soğuk ateşin devindiricisidir.

31. Bu üç form birbiri içine girmiştir ve aslında birdirler, ama kendilerini köken yoluyla birçok forma ayırırlar; ama yine de anaları birdir,

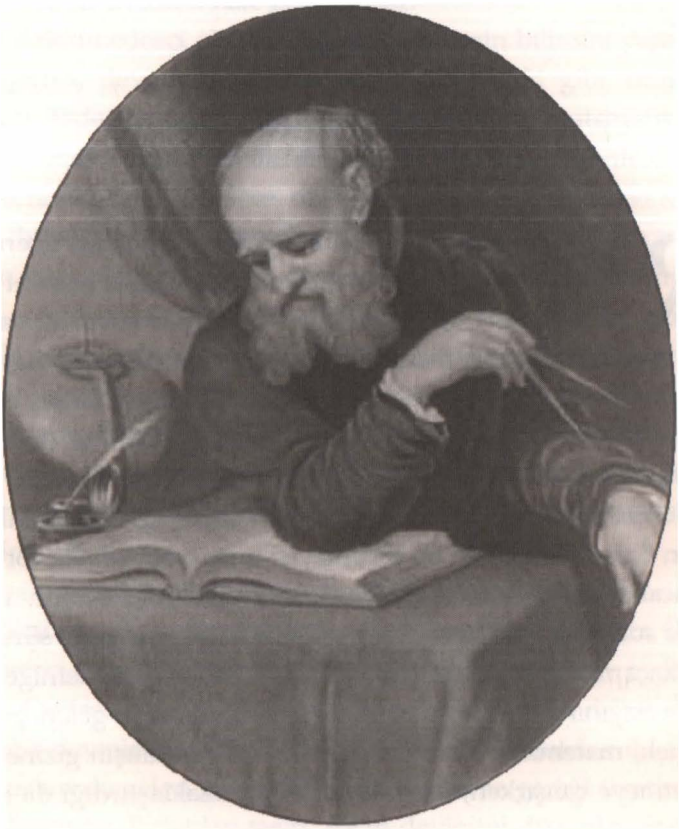
yani doğanın babası ve tüm varlıkların Varlığı denilen, arzulayan sergileme istemidir.

32. Şimdi endişenin açlığı ya da tuzruhu, ardından da onun doyurulması ve tatmin edilmesi üzerine düşüneceğiz. Istırabın, kendisini sergileme özgürlüğüne dayanan ilk iradenin kökeninden çıkan iki irade vardır. İlk irade doğaya yöneliktir; diğer yenilenmiş irade ise sergilemeyi bırakıp tekrar kendisine, özgürlüğe yönelir ve ilk iradenin çocuğudur; çünkü o doğadaki ebedi yaşam olur, yine de doğa zorunluluğunu elinde bulundurmaz fakat kendisinde varlığını sürdürür ve saydam bir parlaklık olarak doğayı etkiler, ilk irade dışarıya çıkar, çünkü o sergileme arzusudur; kendisini kendi dışında arar ve arzuyu kendisinde toplar; içsel olanı kendi dışında ortaya çıkarma arzusundadır.

33. Nitekim, ilk iradenin iki özelliği vardır; kendisindeki arayışla doğanın merkezini yaratır: Çünkü o bir zehir, korkunç özlemleri olan bir irade gibidir, şimşeğe ve gök gürültüsüne benzer; zira bu arzu kendisini kendinde bulmak için ıstırabı ve korkunç olmayı arzular. İkinci form ise şimşek çakmasından sonra oluşan gök gürültüsü gibidir ya da gürültüyü bizatihi kendisi üretir; çünkü o ilk iradenin o korkunç ölümde sürgit devam etme arzusu değildir, sadece kendisini hiçten var etme ve bulma arzusudur.

34. Ondaki merkez aracılığıyla amaçlı gazabı, doğaya yönelik gazap dolu iradeyi, karanlık dünyayı ve sergileme için kendinden uzaklaşmasını, dış dünyayı anlarız; ilkinden çıkan ve tekrar özgürlüğe katılan ikinci iradeyle de aydınlık dünyayı, haz krallığını ya da gerçek Tanrısal Varlığı kavrarız.

Karanlık dünyanın arzusu, aynı esasiliği kendi içine çekmek ve bu suretle kendi gazap dolu açlığını yatıştırmak için tezahür etmenin, yani dış dünyanın peşinde koşmaktır. Dış dünyanın arzusu ise acı ve ıstıraptan doğan yaşamın özünün peşindedir. Onun kendinde arzusu sonsuzluktur, bir gizem ya da aynadır, ya da doğaya yönelik ilk iradeye dair kavranan ne varsa odur... (...) Gök gürültüsü olayıyla benzerlikler kurabiliriz; şimşek, parıltı ve göksel ateş daima önce gerçekleşir, çünkü o tutuşmuş tuz cevheridir; ardından bir gürültü kopar; gördüğünüz gibi, gök gürler gürlemez bir açılma olur ve soğuk bir rüzgâr esmeye başlar, çoğu kez de hortumlar/burgaçlar oluşur; çünkü doğanın formları uyanmıştır ve dönen birer çark gibidirler, böylelikle özlerini rüzgâra içerirler.

Galileo

15
GALILEO

Rönesans düşüncesi, büyük ölçüde, hayat fikri üzerinde neredeyse vizyoner bir yoğunlaşmayı başat hakikat olarak gösterme eğilimindedir. "Biyolojik" sıfatı bu yaklaşımı tam olarak karşılamaz, burada söz konusu olan şey hayatın ruh ekseninde tercüme edilmesidir; sahip olduğumuz şey canlıcılığın daha yüksek bir formudur, birci heptinciliktir *(monistîc pan-psychism)*. Gerçekten de genel karakteristik budur; bu çağdönümümün Ortaçağ düşüncesinin soyut katedrallerini yeniden özümsemeye ve bu biçimleyici gücü yeni şekiller ortaya koyacak tarzda tasarlamaya kalkışmasının yolu budur. Kepler'de somutlaşan Pythagorasçı geleneğin bile bu geçiş sürecinden kaçamadığını görmüştük; gerçi, bu süreçte ete kemiğe bürünen Sayının ve Tasarımın gücünün, söz konusu geleneği (bu gelenek, matematik Zorunluk sayesinde, yaradılışın gizine nüfuz etmeye çalışırken) basit canlıcılıktan uzaklaştırdığı da ortadadır.

Bunun bir örneği Galileo'nun kendisidir. Modern anlamda bilimsel bir kafaya sahip olan, doğanın fizik ve matematiğe dayalı o yeni yapısının yaratıcısı olan Galileo Galilei (1564-1642), aslında bir sonraki yüzyılın insanıdır. Tarihte onun teknik düşüncesine çok fazla vurgu yapılmıştır, oysa onda, dinamik teori-

sinden ve maddenin birincil ve ikincil nitelikleri arasındaki ayrımdan daha fazlası vardır. Michelangelo'nun öldüğü yılda doğup Newton'un doğduğu yılda ölen Galileo, Rönesans ve modern zamanlar arasında son derece karmaşık ve zaman zaman çelişik bir geçiş evresini şahsında somutlaştırır. Geçmişin tüm temaları onun düşüncesinde buluşur, fakat bu temalar yeni bir tarz içerisinde uyumlu hale getirilmiştir.

Bir Arkhimedesçi olarak Galileo, devinimin bilimini yaratır: Bu başarıya, devinimin, Aristoteles'in kullandığı gibi, basitçe değişimi ifade eden genel bir sözcük olmadığını, matematiksel yasaların kendilerini *devinimdeki değişimlerde* ortaya koyduklarını göstererek ulaşır. Böylece, düşen cisimlere ilişkin yasayı keşfeder. Bu, skolastik düşünceden tam bir kopuştur ve öylece de devam eder. Zira skolastik düşüncede devinimin bir varlığın kendi ereğine ulaşma arzusu olduğu varsayılıyordu ve matematiğinse ereklerle işi yoktu. Fakat Galileo, matematiğin hamisi Platon'a atıfta bulunarak, kapsamlı matematiksel bir düzenin, kendi içinde, daha yüksek bir erek olduğunu ileri sürer. Evrende uyumun ve geometrik düzenin hüküm sürmesi gerektiğine öyle inanmıştır ki, dairesel ve tekbiçimli olmayan hiçbir devinimi doğal bulmaz.

Düşüncesindeki asıl gelişim, onun da, filozofların zihnindeki kozmolojik düşünce çerçevesinden hareket ettiğini gösterir. Önce felsefeci, sonra matematikçi olduğu yollu ısrarının nedeni budur. Doğanın gizemini anlamada asıl ipucu sağladığını düşündüğü devinim problemi üzerinde, yani Aristoteles ile Copernicus'un dizgeleri arasında bir karar verme gereği üzerinde yoğunlaşmıştır. Fırlatılan taşın, Ay'ın devinimi düzenleyen yasaya, yani eylemsizlik ilkesine göre hareket ettiği gösterilebilirse, Ay'ın (ve tabii ki Yer'in) rotasyonunun yeryüzünde gerçekleşen eğik atışlardan farklı bir yanı olmadığı meydana çıkar, böylece Yer o benzersiz/ayrıcalıklı konumunu kaybeder: bu,

göklerde de geçerli olan bir yasadır. Teleskop sayesinde Ay'ın kayalardan oluştuğunu görünce Galileo'nun kafasındaki tanıtlama zinciri tamamlandı. Haklı olan Copernicus'tu, geometri (çemberleriyle birlikte) niteliklerden daha esaslıydı. Galileo, bu mucizevi çemberlere, neredeyse akıl dışı bir tutkuyla sarılacaktır.

Empirik kanıtlamadan yola çıkarak hareketin doğrusal bir özellik taşıdığını, ya aşağıya ya da yukarıya doğru olduğunu ve bunun da sadece Yer üzerinde gerçekleştiğini ileri süren skolastik düşünürlere ve cisimlerin sabit bir ivmeyle düştükleri yolundaki kendi keşfine karşı Galileo, Pythagoras'ın çemberlerinin yanında yer aldı. Hatta düz eylemsizlik çizgileri şeylerin o güzel düzenini bozacağı için, kendisinin bulduğu eylemsizlik yasasını uygun bir formülasyona kavuşturmaktan vazgeçme noktasına geldi. Kendi "çözümsel metod"undan birer birer ortaya çıkan zorunlu hakikatlerden hoşnut kalmayan Galileo, bu hakikatlerin denk düşeceği yapıyı kurmak için yorulmak bilmez bir arayışa girdi. Bu metafizik varsayım kabaca şöyledir: Evren kusursuz bir sanat eseri olarak düşünülmelidir, aksi durumda onu anlamaya çalışmak saçma olur. Dolayısıyla bize düşen görev, en olası ussallığın temelini aramaktır. Bu temeli yalnızca matematik ortaya çıkarabilir, çünkü onun hakikati saf zorunluğun ta kendisidir.

Deneyci diye nitelenen Galileo, gerçekte, katı bir bilimsel usçuydu. Onun zihni Bacon'ın söylediği gibi "kanılardan arınık" olmaktan çok uzaktır. Bu nokta üzerinde ısrar etmek haktanır olmaktan öte bir anlam taşımaz. Eğer Rönesans'ta deneme yanılma yoluyla fiziksel doğaya bir yönelim olmuşsa, bu, daha çok, Stoacı soyçizgisiyle ilişkili olarak betimlediğimiz sihirbaz-mistik materyalistlerle simyacılar safında olmuştur. Çeşitli terkipler elde etmek üzere ateşten, asitlerden, çözücü ve pıhtılaştırıcı maddelerden yararlanan ve bu terkipleri yorulmadan karış-

tıran, damıtan, özleştiren, birleştiren, ayrıştıran ve işleyen onlardır. Bir şeyi başka bir şeyden türetmek için deneysel olarak nitelikleri devindirme çabası içerisinde olanlar hep onlardır. Galileo tam bir matematiksel ruh içinde ussal soyutlamalara gider. "Olan"ı "olmayan"la açıklama amacındadır. Onun öncelleri, maddi süreçle ilgilenmedikleri ölçüde, doğaya dikkatli gözlerle bakmışlardı; fakat doğa'dan kendi isimleri ya da "özgülükleri" aracılığıyla kendileriyle konuşmasını talep etmişler ya da doğanın onlara cevap vermek için kullanacağı bir dili bulma arayışına girmişlerdi, ki bu da salt mistik metafizikçilerin değil, aynı zaman da şairlerin de ümit edip beklediği bir şeydi. Galileo, buna karşı, "doğanın kitabının matematiğin diliyle yazıldığına" inanır. Bu şu demeye gelir: Doğanın ölçmeye, tartmaya ve sayıyla ifade etmeye elverişli noktalarından kaynaklanan "doğruluğu su götürmez" öncüllerden yola çıkarak, geometricilerin yaptığı gibi, akıl yürütmemizin tümdengelimsel rotasını düzenleyebilir ve doğaya sadece sonucu kontrol etmek için dönebiliriz. Galileo'nun deneysel yaklaşımdan anladığı budur. "Deney" sözcüğü, herkesçe ve her zaman, duyusal deneyimden başka bir anlama gelmeyecek şekilde kullanılmıştı, Galileo'nun yeni bir terim yaratmak zorunda kalmasının nedeni budur: "zorlu deneyim." Doğa, hukukçuların karşı yöntem adını verdiği durumla karşı karşıyadır. Kendi hikâyesini anlatamaz; cevabın sadece "evet" ya da "hayır" olabileceği sorularla çapraz sorguya tâbi tutulur, bu esnada sözel sorular yerine deneyimle sıkboğaz edilir. Klasik Yunan düşüncesinde insanların, tanrıların ve diğer varolanların uyum içinde bir arada bulundukları kapalı bir "devlet" olan dünya, insanın doğayla daimi mücadelesinin ve sonu gelmez buluşlar seferberliğinin modern savaş alanı görünümüne bürünür.

Böylece, bilim adamı Galileo, filozof Galileo'nun vizyonuyla hiç de benzeşmeyen bir durum yaratmaktadır. O, bu düşünce-

deki şiddetli diyalektik çatışmanın bilincindedir; ancak onun "zorunlu sonuçlar"ının ulaştığı her yer dönüşü olmayan bir noktadır.

Galielo ihtiyaç duyduğunda şüphelerini felsefeyle giderebilir. Bunu, kendisini önceleyen doğa felsefesinin -aslında zayıf tasarımlı ve kozmosun görkemine yakışmayan- mimarisinin uygunsuz ve çocuksu olduğunu göstererek yapar. Kutsal diye bellenmiş Ortaçağ kozmolojisinin, dikkatle ele alındığında, büyük bir kısmının düzeysiz bir edebi klişeye dönüştüğünü gösterebilir. Aristotelesçi gökkürelerini eleştirdiği aşağıdaki parça, onun *Dialogue on the Great World Systems* (Büyük Dünya Sistemleri Üzerine Diyalog)* adlı eserinden alınmıştır, bu kitabıyla "sapkınlığa düştüğü yolunda ciddi kuşkular" uyandırdığı için 1633 yılında yargılanmış ve mahkûm olmuştur:

> Doğal cisimlere kayıtsızlığın, sabitliğin, değişmezliğin vb. büyük bir onur ve kusursuzluk olarak yakıştırıldığını duyduğumda çok şaşırıyor, hatta kulaklarıma inanamıyorum. Buna karşı, değiştirilebilirliğin, değişkenliğin ve meydana gelmenin büyük bir kusur sayıldığını duyuyorum. Bana göre, dünyanın çok soylu ve takdire şayan olmasının nedeni, onda hiç durmadan ortaya çıkan çok sayıdaki ve farklı değişim, mutasyon ve türeyişlerdir. Eğer dünya, herhangi bir değişime tâbi olmayan engin bir kum yığınına ya da bir yeşim kümesine benzer bir şey olsaydı, ya da dondurucu suların her yanı kapladığı tufandan bu yana devasa kristal bir küre olarak kalmış olsaydı, onu, evrene hiçbir faydası olmayan bir parça, bir yararsızlık yığını -ve doğada hiçbir zaman bulunmamış bir şey kadar lüzumsuz- saymam gerekirdi. Bu fark benim için yaşayan bir varlıkla ölü bir varlık arasındaki farkın aynısıdır. Aynısını Ay, Jüpiter ve evrendeki diğer küreler için de söylüyorum. Beylik lakırdıların kibri üzerinde ne kadar çok düşünürsem, onları boş ve yavan bulma ihtimalim o derece artıyor. Toprağı ve yer kabuğunu mücevher, gümüş, altın, soylu

* Ed. Giorgio de Santillana, Chicago: University of Chicago Press, 1953.

vb. diye nitelemekten daha büyük budalalık düşünülebilir mi? Bu insanlar, toprağın da mücevherler ve kıymetli madenler kadar nadir olması halinde, onda çeşitli bitkilerin filizlendiğini, büyüdüğünü, güzel yaprakların, mis kokulu çiçeklerin ve lezzetli meyvelerin ortaya çıktığını görebilmek için, küçük bir çömlekte bir yasemin ya da mandalina yetiştirmeye ucu ucuna yetecek kadar toprağı satın almak için, elmas ve yakut yığınlarını, altın külçelerini vermeye yanaşmayacak hiçbir kralın çıkmayacağını düşünmüyorlar mı?

Eşyanın kaba saba insanlardan itibar görmesini ya da onların horgörüsüne maruz kalmasını sağlayan şey, onun az bulunurluğu ya da bolluğudur; o insanlar ki, işte dünyanın en güzel elması, çünkü berrak bir suya benziyor, der de on ton su karşılığı vazgeçmez ondan. İnanıyorum ki, bozulmazlığı, değişmezliği vs. bunca öven bu insanlar uzun bir ömür sürme arzusu ve ölüm korkusundan dolayı böyle konuşuyorlar; ama insan ölümsüz olmuş olsaydı, dünyaya gelmesi gerekmezdi; anlayamadıkları nokta budur işte. Bu insanlar, kendilerini elmas ve yeşim heykellerine dönüştürecek bir medusa başıyla karşılaşmayı hak ediyorlar, ki olduklarından daha mükemmel olabilsinler.

Burada evrene ilişkin, kökleri bakımından eski ve güçlü, oldukça genişlemiş yeni bir düşüncenin biçimlenmeye başladığını görüyoruz. Bu düşünce okullarda öğretilen Aristotelesçi tasarımdan olduğu kadar, birkaç yıl sonra Descartes'ın ortaya koyacağı ve Newton'un kendi kuramlarına gönülsüz de olsa uyarlayacağı dar ve köşeli mekanistik dogmatizmden de farklıdır. Tamamen biyolojik değildir, çünkü Galileo aslında bir fizikçidir; elbette mekanik de değildir, çünkü altta yatan gerçekliğin, özde bulunması gereken dönüştürücü ve canlandırıcı bir enerji akışı ve sonunda ortaya çıkacak olan ışığın kendisi olduğu düşünülmektedir. Bu, Galileo'nun asıl adıyla anmaktan çekinmediği "Pythagorasçı felsefe"dir.

Bu felsefenin parçası olarak iletilen mistik ve düşünümsel imalar aslında antik Philolaus'un kastettiğinden çok farklı bi-

çimde yorumlanmamıştır. Galileo'nun, yaşamın yaratıcı kuvvetinde aklın birleştirici yeteneğinin anlamlı simgelerini bulduğunu görüyoruz:

> Bence, göksel cisimler dünyanın oluş ve değişimiyle uyum içindeyse, onların da zorunlu olarak değişken olması gerekir. Çünkü aksi takdirde Güneş ve Ay'ın dünyada etki üretmesi, bir gelinin yatağına mermer bir heykel koymaktan ve böylesi bir birleşmeden bir çocuk beklemekten farksız olur.

Aynı keskin eleştiri, evrenin kabul edilen boyutlarıyla ilgisinde sürdürülür:

SALVIATI: Görüşünün takipçilerine duyduğun sevgiyi bir süreliğine askıya alarak bana içtenlikle söylemeni istiyorum Simplicius; sence onlar, evrene atfedilen uçsuz bucaksızlık nedeniyle sonradan imkânsız diye reddettikleri o büyüklüğü kavrıyorlar mı? Çünkü, kendi payıma ben kavradıklarını sanmıyorum. Nasıl ki sayılar söz konusu olduğunda, milyarlara geçmeye başlayan birinin imgelemi şaşkına döner ve artık onlara ilişkin bir kavram oluşturamaz, aynı şey devasa büyüklük ve uzaklıkları kavramaya çalışırken de olur; öyle ki kavrayış, duyumun başına gelene benzer bir etkiyle, kesilir. Zira, bulutsuz bir gecede yıldızlara baktığımda, duyularıma dayanarak uzaklıklarının ancak birkaç mil olduğuna ve çakılı yıldızların Jüpiter'den, Satürn'den ya da aydan bir nebze olsun uzak olmadığına hükmederim. (...) Soruyorum size budala insanlar, imgeleminiz evrenin, sonradan fazlasıyla büyük diye reddettiğiniz enginliğini kavrıyor mu? Eğer öyleyse, bu kavrayışın İlahi Güç'ün sahip olduğundan daha geniş olduğuna mı inanıyorsunuz? Tanrının yarattıklarından daha büyük şeyler hayal edebileceğinizi mi söylüyorsunuz? Yok, eğer anlamıyorsanız, neden aklınıza sığmayan şeyler hakkında hüküm veriyorsunuz?

SIMPLICIUS: Bu söylediğin yerinde bir söz; şurası da yadsınmaz bir gerçek ki, bizler göklerin büyüklüğünü tasavvur edemeyiz, Tanrı onları şimdikinden binlerce kez daha büyük olarak da yaratabilirdi. Ama evrendeki herhangi bir şeyin boş yere ve amaçsız yaratıldığına inanmamamız gerekir. İmdi, mademki, gezegenlerin dünyanın çevresine, onda bizim yararımıza belirli etkiler meydana getirecek şekilde, orantılı olarak yerleştirildiğini ve fevkalade bir düzen kurulduğu-

nu görüyoruz, sonradan en yüksek Satürn küresiyle yıldız bölgesi arasına hangi amaçla yıldızsız, lüzumsuz ve ereksiz bir boşluk koyabiliriz? Hangi amaçla? Kimin kazancı ve faydası için?

SALVIATI: Sanırım, İlahi Bilgelik ve Güç'ün yaptıklarının yeterli neden ve sınırının bizimle ilgilenmek olduğunu düşünmekle kendimizi fazlaca abartmış oluyoruz. Simplicius, Tanrı'nın elinin bu kadar kısa olmasına razı olamam; ama Tanrı ve doğanın, beşeri işleri yönetirken sanki insanoğlundan başka tasaları yokmuş gibi davrandıkları teminatıyla kendimi hoşnut kılmak isterim. Bunu -Güneş ışığının yaptığı etkiden alınan- pek yerinde ve soylu bir örnekten çıkarabiliyorum. Güneş bu buharları çekerken ya da gezegeni ısıtırken, bunu yapacak başka bir şeyi yokmuş gibi yapar; üzüm salkımlarının, hatta tek bir üzüm tanesinin olgunlaşmasını büyük bir gayretkeşlikle, sanki tüm işi buymuş gibi üzerine alır. Şimdi, eğer bu üzüm, Güneşin aynı zamanda ürettiği binlerce etkiden zarar görmeksizin Güneş ışınlarını almanın mümkün olduğunu kabul ederse, pek tabii ki onu, Güneşin tüm ışınlarını kendisine ayırdığını düşündüğü ya da bu yönde bir istemde bulunduğu için kıskançlık ve budalalıkla suçlayabiliriz. Beşeri işlerin yönetiminde hiçbir şeyin Tanrı tarafından ihmal edilmediğine eminim; ama evrende aynı sonsuz bilgeliğe bağlı olan başka şeyler olmayabileceğine inandıramam kendimi. Eğer biri çıkıp da uçsuz bucaksız, yıldızsız ve boş bir uzayın -tıpkı çakılı yıldızların varsayılan büyük uzaklığının havsalamızı aşması yüzünden lüzumsuz olduğunun söylenmesi gibi- boşuna ve yararsız olduğunu söylese, ona şöyle cevap veririm: Sığ aklımızı Tanrı'nın yapıtlarının yargıcı kılmaya kalkışmak büyük bir cüretkârlıktır, her ne olursa olsun evrendeki bir şeye boşuna ve lüzumsuz demek bizim işimiz olmamalıdır.

Kuşkusuz bunun anlamı derindir, ama yine de yeni bir gerilimin oluştuğunu görebiliriz. Tanrının kaygısı ne olursa olsun, bu, "insan için tasarlanmış" bir dünya olmayacaktır. Asıl kutsal olan doğadadır, bizim dışımızdadır ve biz hayranlık içindeki konuklar olarak onu saf düşünsel bir sevgiyle, *amor intellectualis*'le seyrederiz. Galileo Tanrı sözünü Tanrı'nın yapıtlarıyla çelişkiye düşecek biçimde yorumlamanın ruhlar için yıkıcı olacağını ve Kitab-ı Mukaddes'in yalnızca doğaüstü hakikatle ilgi-

lendiğini Kilise otoritelerine hatırlattığında tam anlamıyla ortodoks bir pozisyondaydı, ama insanın kişiliği ile yazgısının evrenin örgüsüyle çok da fazla ilgisi olmayabileceğini ima ediyordu; dolayısıyla gelenekçilerin bu konudaki direnişleri anlaşılırdır.

Bu konumun başlangıcı Pico della Mirandola'da bulunacaktır. Evren, der Pico, Tanrı insanı onun içine yerleştirdiğinde, gerçekleştirilmiş ve tamamlanmıştır: "yeni bir soyun yaratılacağı hiçbir arketip yoktur, alınacak bir miras yoktur, kurulacak bir yer yoktur." Doğalcı düşüncenin, gerçekliğe ilişkin kapalı ve tutarlı kavrayışını yansıtan eksiksiz bir imgesidir bu. Sonuç olarak asıl özgün çabası, bu düzenin dışındaki bağımsız varlık olarak insan -potansiyel olarak her şey olabileceği için tek bir şey olamayan Proteusvari* özgür varlık- fikrini sahneye yeniden çıkarmaktır. Galileo'nun olgunlaşmış zihni Pico'nun gizemci görüşünü merkeze koyar: İnsanın soyut zekâsı, sadece o, matematik sayesinde, bütün gerçekliğin altında yatan mantıkla kendisini özdeşleştirebilir. Bu, Galileo'nun gerçek Rönesans ruhundaki insanın büyüklüğüne dair bir ilahiyle biten -metafizik ve cüretkâr- bilgi kuramıdır.

SALVIATI: Felsefi bir ayrıma başvuralım ve anlağı iki biçimde ele alalım; yani içlemsel ve kaplamsal olarak. Kaplamsal olarak, yani düşünülür şeylerin sonsuz olan çokluğuyla ilgisinde insan anlağı, her ne kadar bir önermeyi anlasa da, bir hiçtir; zira sonsuzlukla karşılaştırıldığında bir sıfır sayılır. İçlemsel olaraksa, terim bazı önermeleri tamamen içerdiği sürece, insani bilgelik bu önermeleri tam olarak anlar ve doğanın kendisi kadar emin olur; bunlar saf matematik bilimlerdir, yani Aritmetik ve Geometridir. Bu bilimlerde İlahi Bilgelik sonsuz sayıda önermeye aşinadır, çünkü o, hepsini bilmektedir; ancak inanıyorum ki, insan anlağı tarafından kavranan çok az şeyin bilgisi, nesnel kesinlik bakımından Tanrısallığa eşittir. Çünkü bu bilgi, kendi-

* Proteus: Yunan mitolojisinde her kılığa girebilen küçük bir deniz tanrısı (ç.n.).

sinden daha büyük kesinliğin olamayacağı gibisinden bir zorunlulukla kavranma noktasına gelmiştir.

SIMPLICIUS: Bu fazlaca densiz ve aceleci bir ifade gibi göründü bana.

SALVIATI: Bunlar aceleden ve densizlikten uzak, yaygın düşünceler ve İlahi Bilge'nin görkemini hiç azaltmıyorlar; tıpkı, Tanrı, bir kez olmuş olanı olmamış kılamaz demenin, onun kadiri mutlaklığını eksiltmeyeceği gibi. Sanırım Simplicius, senin tereddüdün muhtemelen bir yanlış anlamadan kaynaklanıyor; bu nedenle kendimi daha iyi ifade edebilmek adına bildiririm ki, matematiksel tanıtlamalarla elde ettiğimiz bilginin hakikati İlahi Bilge'nin bildiğiyle aynıdır. Ama, seni temin ederim, Tanrı'nın bizim ancak birkaçını bildiğimiz sonsuz sayıdaki önermeyi bilme tarzı bizimkinden çok daha mükemmeldir; bizimki tümevarımdan başlar ve sonuçtan sonuca geçer, oysa onunki tek bir düşünmede ya da sezgide olup biter. Örneğin biz, dairenin son derece çok olan özelliklerinden birinin bilgisini edinmek için en yalın olanından başlarız ve bunu tanım olarak kabul edip bir başka tanıtlamaya geçeriz, oradan bir üçüncüye, daha sonra bir dördüncüye vs. İlahi Bilge, kendi özünün yalın anlayışıyla, neredeyse her şeyin tanımına içerilen tüm bu özellikleri zamana bağlı bir tümevarım olmaksızın kavrar. Sonuçta, sonsuz olmak belki yalnızca onların doğası ile İlahi Anlağa özgüdür. Bu, insan anlığına bütünüyle yabancı değildir, sadece yoğun bir sis bulutu içerisinde kalmıştır; bu sis, sağlam bir biçimde kanıtlanmış sonuçların efendisi olduğumuzda, ve onları hızla gözden geçirebileceğimiz biçimde kendimize mal ettiğimizde, kısmen dağılacaktır. Zira, özetlersek, herhangi bir üçgende dik açının karşısındaki kenarın karesinin diğer iki kenarın karelerinin toplamına eşit olduğu, fakat ortak tabanlar üzerinde -ve paralel doğrular arasında kurulan paralelkenarların kendi içlerinde eşit olduğu önermesi ne demeye gelmektedir? Ve bu, son olarak, bu iki alanın birbiri üstüne çakıştığında eşit olduğunu söylemekle aynı değil midir? İmdi, anlığımızın zamanla ve aşama aşama kavradığı bu çıkarımlara İlahi Bilge ışık gibi bir anda nüfuz eder, ki bu da zihnimizin bu çıkarımların hepsine sahiptir demekle aynı şeydir. Buradan, anlığımızın hem şeylerin çokluğunu kavrama hem de kavrayış tarzı bakımından İlahi Bil-

gelik'ten son derece geri olduğu sonucuna varıyor, fakat yine de onu bir hiç derekesine indirecek derecede alçaltmıyorum; daha çok, insanların pek çok büyük esrarı anladığını, keşfettiğini ve çözdüğünü düşündüğümde açıkça görüyor ve anlıyorum ki, insan zihni Tanrının eserlerinden biridir, hatta en mükemmel olanıdır.

Richard Hakluyt

16
HAKLUYT

Richard Hakluyt'un (1552?-1616) adı, Rönesans'ın en büyük ve en başarılı serüveniyle, gezegenimizin keşfedilmesiyle, ilintilidir. Froude, onun kitabını modern İngiliz ulusunun düzyazı türündeki destanı olarak adlandırmıştır. Bu tür başarıların göz ardı edilmesi Rönesans düşüncesinin layıkıyla anlaşılmasını önemli oranda engeller. [O dönemde] edebi hümanizm ısrarla geriye doğru bakarken, yeni bir kuşak dünyayı keşfe çıkıyordu. Bu kâşifler, gene de, Rönesans kültürünün insanlarıydı ve imgelemlerinde Rönesans düşüncesinin büyük motifleri dolanmaktaydı. Sözgelimi, Columbus yeni kıtalar bulmak amacında değildi; antik dönem coğrafya bilginlerinin bir hedef olarak belirlemiş oldukları, ipek ve baharatın üretildiği ülkelere giden yeni bir deniz yolu bulmak derdindeydi. Winward Adaları'na ayak bastığı zaman gerçekte ne gördüyse onu değil, görmeyi umduğu şeyleri betimledi: Bunlar gerçekten de sonsuz baharın hüküm sürdüğü, bülbüllerin dallarda öttüğü o Batan Güneş ülkesinin Kutlu Adalarıydı. Columbus'un Karaipler'de ötüşünü işittiği bülbül elbette hayal ürünüdür, der Olschki; Columbus yalnızca çocukluğundan beri zihninde bulunan Cennet Bahçesi'ne benzer bir betimleme yapma çabasındadır. Ne bulacağını en az, yedi katlı Araf Dağı'nın tepesindeki

Dante kadar iyi biliyordu. Bu yeni gerçeklik, onun farkına varacak dimağ açısından, herkesin aşina olduğu rüyalarla bezeli o bildik gerçeklikten oldukça farklıydı.

Benzer tutumlar, varlığını **16.** yüzyılda da sürdürmüştür; ince eleyip sık dokuyan Pigafetta'da ya da müthiş bir bilgi birikimine sahip olan Hakluyt'ta bile vardır bu tutum. Yeni Amerika Kıtası, artık Arktika'dan Antarktika'ya kadar uzanan muazzam bir gerçekliktir; ama gene de Rönesans serüvencilerinin görü'lerinin önündeki bir engeldir, Galileo'nun sonradan dile getireceği gibi "aylaklığın hüküm sürdüğü bir kara parçası"dır. Bu adamlar bu yeni kıtaya değil, onun "etrafına" bakmaktadırlar. İberyalılar (Portekizliler ve İspanyollar) güney yolunu ve dolaylarını tekellerine aldıkları için, Gilber ve Frobisher gibi Hakluyt da, bakışlarını Kuzeybatı Geçidi'nin keşfine diker ısrarla. Ama yeni bir sömürgeci ve emperyal zihniyet çoktan iş başındadır: Hakluyt, ilk olarak, Kuzey Amerika kıyılarına el koymayı ve bu hat boyunca istasyonlar kurmayı önerir. Başka bir deyişle, bir tür Yeni İngiltere (New England) yaratmak iyi bir fikir olacaktır ona göre. Koruyucusu Sir Philip Sidney ile Sekreter Walsingham'a sunduğu proje budur ve Raleigh de Virginia adalarını bu öneri doğrultusunda ele geçirmeye kalkışmıştır. Amerika kıtasında koloniler kuracak olan İngiltere'nin, bu fikri en çok Hakluyt'a borçlu olduğu söylenir.

İspanya, yalnızca *encomiendas* elde etme çabalarıyla meşgul olurken Hakluyt, Avrupa yayılmacılığının yeni çağını görecek bir görüye sahiptir. Denizcilikle uğraşan İyon Cumhuriyetleri'nin antik felsefecileri ve yasa koyucuları gibi Hakluyt da, yeni kıtaları kolonileştirmek amacıyla denizaşırı yolculuklar yapan yığınla insan görmektedir her yanda. Fakat pratik olmak gerekliliğini hissettiği için, bu yeni toprakları mahkûmlar için bir hal çaresi olarak kullanma önerisini getirir. Sir Thomas More'dan oldukça farklı bir mizaca sahip olmasına rağmen Hakluyt'un

da, zavallı insanları hafif suçlardan dolayı, hem de yirmişer yirmişer, asmaya devam eden ceza hukukunun o kör vahşetinden aynı şekilde rahatsızlık duyduğunu kabul etmek zorundayız (More'u infiale sevk eden bu yirmişer yirmişer asma uygulaması, öyle görünüyor ki, yetkililerin o ilkel ritim duygusuna sesleniyordu). Sir Thomas, anlayış ve merhamet istiyordu ama, ikisini de bulamadı. Hakluyt ise pratik bir çözüm önerebilecek durumdadır ve önerisi bir buçuk yüzyıl sonra -ki bu süre yetkililerin makul/işe yarar bir karar alabilmeleri için geçmesi gereken asgari süredir- nihayet Avustralya'da yeni yerleşimlerin açılmasıyla uygulanma şansına kavuşmuştur.

Divers Voyages Touching the Discovery of America (Amerika'nın Keşfiyle İlgili Muhtelif Seyahatler)'nın (1582) giriş bölümünde, Hakluyt'un düşüncesinin, keşif felsefesinin epik evresinden entelektüel bir evreye doğru kaydığını ve bilimsel kuram ile donanım için gerekli olan şeyleri biriktirdiğini görebiliriz. O, İspanya'da usta dümencilerin nasıl bir eğitimden geçtiği konusunda düşünürken, gerçekte, romantik bir yaklaşım ve cesaretle, birtakım değerleri dillendirmektedir, ki İngiliz uygarlığı bu değerleri, Francis Bacon'dan başlayarak, teknolojik başarıya tahvil edecektir. Virginia'ya yapacağı ilk deniz yolculuğu sırasında Sir Walter Raleigh'a Harriot adında bir matematikçi eşlik edecektir. Hakluyt hâlâ, yeni denizcilik bilimi konusunda hocalık ücreti olarak 40 sterlin gibi mütevazı bir miktardan söz etmektedir, ama bir yüzyıl sonra, 1714'te, boylam ölçümleri yapmak için kullanılabilecek bir kronometreyi icat edecek kişiye İngiliz hükümetinin vermeyi vaat ettiği ödül 20.000 sterlindir. Bu ödülü, kendi kendisini yetiştirmiş Yorkshire'lı bir marangoz olan John Harrison kazandı. Harrison, saat teknolojisini âdeta hiç yoktan var etmişti. Bu teknoloji James Watt'ı ve ilk buhar makineleriyle bunların mühendislerini ortaya çıkaracaktı. Böylelikle Hakluyt'un denizcilerinin açmış olduğu çığır, bu denizci-

ler epik söylencelerin o puslu havasından uzaklaştıkça, uzak geleceğe de uzanacaktı.

* * *

"Divers Voyages Touching The Discovery Of America"ya* Önsöz

Amerika'nın 58. Enlem Üzerindeki Kuzeybatı Bölgeleri Civarında Bulunan ve Büyük İmkânlara Gebe Olan Yeni Bir Geçit

Az bulunur bir ciddiyet, otorite ve deneyime sahip ve de dört dörtlük bir âlim olan Portekizli bir adam, bana kısa süre önce, Tercera adasının yönetimini elinde bulunduran bir Anus Cortereal'in, 1574 yılı civarında (ki bunun üzerinden topu topu sekiz yıllık bir süre geçmiştir), Amerika'nın Kuzeybatı Geçidini keşfetmek üzere bir gemi gönderdiğini, bu geminin Amerika'nın 58. enlem derecesinde bulunan kıyısına ulaştığında bir hayli derin ve geniş bir boğaza rastgeldiğini, bu boğazdan içeriye 20 fersah kadar ilerlemesine karşın hiçbir buz kütlesiyle karşılaşmadığını; hep güneye doğru yönelen bu boğazın her iki yakasında düz ve alçak arazilerin uzandığını gören denizcilerin, bunun Güney Denizi'ne açılan bir su yolu olduğuna kendilerini inandırdıklarını anlattı. Bu yer, Norveç ile Latince'de adına *Cimbrorum promontorium* denen çıkıntının arasında uzanan Danimarka boğazının ilk girişiyle aynı enlemde olduğu izlenimi veriyormuş ve bu nedenle yılın büyük bir bölümü açıkmış ve dolayısıyla da gemilerin girip çıkmasına elverişli gibiymiş. Bu rapor, kuzeybatıda böyle bir boğazın varlığının ne kadar olası olduğunu kanıtlamayı amaçlayan mektubumda sözü edilen diğer sekiz sebebe pekâlâ eklenebilir.

* * *

En Muhterem ve En Erdemli Beyefendi, Üstat Philip Sidney Hazretlerine,

Muhterem efendim; Amerika'nın keşfinden bu yana tam yüz on yıl geçmesine ve İspanyollarla Portekizlilerin orada büyük fetihlere girişip toprak elde etmelerine karşın, biz İngilizlerin söz konusu kıtada henüz bu uluslar tarafından işgal edilmemiş bereketli ve ılıman

* Londra: The Hakluyt Society, 1850.

yerlere ayak basma şerefine nail olamayışımıza hiç şaşırmıyorum. Fakat herkesin zamanının elbet bir gün geleceğini, Portekizlilerin devrinin artık kapanmış olduğunu, İspanyolların ise yıllardır saklı tuttukları ve dünyayı aldatmakta kullandıkları sırlarının apaçık ortaya serilmiş olmasıyla içine düştükleri çaresizliği düşündüğüm vakit, artık zamanın geldiğine, biz İngilizlerin, İspanyollar ve Portekizlilerle birlikte, Amerika'dan ve henüz keşfedilmemiş başka bölgelerden payımıza düşeni alacağımıza (tabii eğer azmedersek) dair büyük umutlara kapılıyorum. Yazımın devamı apaçık ortaya koyacaktır ki, içimizde ülkemizin şeref ve haysiyetini koruyup geliştirmek arzusu olsaydı, ki iyi olan her insan bu arzuyu içinde taşımalıdır, hakkın ve adaletin huzurunda bize ait olan bu toprakların ele geçirilmesini bunca zamandır ertelemezdik Evet, elimizi vicdanımıza koyup, hapishanelerimizin, ülkeslne hizmet edebilecek durumdayken ufak tefek hırsızlıklar yaptı dlye her gün onlarcası hatta bir çırpıda yirmisi birden (Rochester'daki son gezici mahkemeler örneğinde gördüğümüz üzere) asılan adamlarla nasıl da dolup taştığını görebilsek, kendimizi, sömürgelerimizdeki (varlığı lüzumsuz olan) insanlarımızı oradan çekip onları/bu mahkûmları, Amerika'ya, İngiltere'den sadece altı hafta sürecek bir gemi yolculuğu kadar uzakta olan ve buna karşın hiçbir Hıristiyan'a ait olmamakla birlikte Majestemizin hükümranlığına Avrupa'nın herhangi başka bir bölgesine olduğundan daha yakın olduğu için, kendisini âdeta bize sunan o ılıman ve bereketli topraklara nakletmekle görevlendirir, onların bu amaca doğru hızla yol almasını sağlardık. Arıların sayısı kendilerine yurt edindikleri kovanın kaldırabileceği sınırı aştığında, reislerinin işçi arıları oğul halinde kovandan ayrılmaya ve kendilerine yeni bir barınak aramaya sevk ettiğini okuyoruz. Kadim zamanların Yunanlılarıyla Kartacalıların sergilediği örnek ve günümüz deneyimleri bizi harekete geçirmeye yetmiyorsa eğer, hiç değilse bu küçük, zayıf, ve akıldan yoksun varlıklardan ders alalım. Geçenlerde, rastlantı sonucu, ülkesinin yaptığı bütün keşifleri en ince ayrıntısına kadar bilen, Florida'dan itibaren kuzeye doğru uzanan o kutsal toprakların bunca zamandır hâlâ Hıristiyanlarca ele geçirilmemiş olmasını şaşkınlıkla karşılayan ve benim kadar genç olsa (zira şu anda 80 yaşında) varını yoğunu satıp, ki azımsanamayacak bir varlık ve şerefe sahiptir, o topraklara yerleşmek ve o putperest insanları Hıristi-

yanlığa kazandırmak üzere yeterli sayıda gemiyle denize açılacağını ısrarla vurgulayan âlim bir Portekizliyle kozmografya üzerine sohbet etme fırsatını elde ettim. Üstelik bu adam, içinde aynı arzuyu taşımakta olan baş kozmografiarı John Barros'un; Portekizlilerin ilk olarak, dokuz adet baronluk veya lordluğa (bunların her birinin iki ya da üç yüz adet kölesi, bir yargıcı, daha başka memuriyetleri ve bir kilisesi vardı ve dolayısıyla her biri tek başına küçük bir ülke gibiydi) ve de otuz adet atölye ya da şeker imalâthanesine sahip oldukları Brezilya'ya yerleşmiş olmalarına vesile olduğunu ve bu ülkenin, öncelikle de, işledikleri eften püften suçlar için idama mahkûm olmuş adamlar tarafından kurulmuş olduğunu sözlerine eklemeyi ihmal etmedi. Bütün bunları sadece bana ve sadece benim duyabileceğim şekilde değil, matematikte büyük becerilere sahip olan bir ahbabımın yanında söyledi. Bu adamın niyeti gerçekleşebilirse, sözü geçen topraklara sadece şu an için sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda, Tanrı'nın izniyle, o uzun zamandır arzuladığımız ve kendisine dair varsayımdan öte pek çok ipucuna sahip olduğumuz -ki bunların birkaçını, siz zatı muhteremlerin onlardan en az benim kadar haberdar olsanız da, burada not etmenin çok da uygunsuz kaçmayacağı fikrindeyim- o kuzeybatıdaki boğazı kısa süre içerisinde bulabiliriz. Bu nedenle ilk olarak, Sebastian Cabot'un Üstat Baptista Ramusius'a* Amerika'nın bütün kuzey bölgelerinin adalara bölünmüş olduğuna inanmakta olduğunu yazdığı unutulmamalıdır. İkinci olarak, söz konusu sahilde üç kez bulunmuş olan Üstat John Verarzanus'un Kral VII. Henry'ye vermiş olduğu ve günümüzde Üstat [Michael] Locke'un Koruması altında bulunan kusursuz haritasının, bu kitabın sonuna eklemiş olduğum ve Verarzanus'unkine sadık kalınarak yapılmış olan haritada görüleceği üzere, bu fikri destekler nitelikte olduğu unutulmamalıdır. Üçüncüsü, kuzeybatı civarlarında bir boğazı araştırmış olduğu söylenen Gil Gonsalva'nın Franciscus Lopes de Gomara tarafından kaleme alınan hikâyesinin aynı fikri inceler ve kanıtlar nitelikte olduğu göz önüne alınmalıdır. (...) Yedincisi, Kaptan Frobisher'in Amerika'nın doğusunda, Sir Francis Drake'in ise Nicolaus ve Anthomius Zeni'nin ta-

---

* G. B. Ramusio (1485-1557) İtalyanların Hakluyt'udur. Üstat John Verarzanus ise Manhattan Adası'nı keşfeden Giovanni da Verrazzano'dur.

nıklığı altında aynı kıtanın batısında gerçekleştirdikleri araştırmaların az umut vaat etmiyor oluşudur. Son olarak, mükemmel bir coğrafyacı olan Geradus Mercator'un vermiş olduğu hükümler, oğlu Rumold Mercator'un, ki kendisi benim dostumdur, mektuplarında bana bildirdiği ve etraflıca anlatmış olduğu üzere, bilge bir adamın hafife almaması gereken türdendir. (...)

"Önemli konular hakkında yazıyorsun," demiştir oğluna, "çok kısa da olsa, bunca yıldır kimsenin uğrunda hiçbir girişimde bulunmadığına şaşırdığım ve sonunda Frobisher'in yaptığı keşfe değiniyorsun. Hiç şüphe yok ki batıya, hatta Cathaya doğrudan uzanan ve rotasını doğru yöne çevirdiği takdirde krallığa dünyanın en asil ticari malını getirtecek ve ona İsa'nın adını putperestlerle dinsizlere duyurmanın yolunu açacak olan bir geçit var." Bu konuyu burada kapatmadan önce, son kez, nüfuz sahibi bazı tüccarlardan bizzat duyduğum bir haberi, İspanya Kralı [II.] Philip'in yeni çıkarmış olduğu ve uyruklarına Amerika'nın 45. enlemin kuzeyinde kalan bölgelerini keşfe çıkmayı yasaklayan yasayı zikretmek istiyorum. Bu yasanın iki farklı nedene dayandığı düşünülebilir: Birincisi, daha kuzeye gidildiğinde Güney Denizinden bizim Kuzey Denizimize açılan bir geçit keşfedilmesi ihtimali söz konusudur. İkincisi ise, İspanya ne bu boğazı ele geçirmeye ne de onu elinde tutmaya yetecek sayıda adama sahip değildir, ve dolayısıyla açacakları bu geçit ancak diğer ülkelerin işine yarayacaktır. Hiç şüphe yok ki, eğer bu zamana kadar yaptığımız keşiflerde, kendi kazancımızı gözetecek yerde Tanrı'nın şanını yaysaydık emeklerimizin karşılığını çok daha iyi alırdık. Ancak Tanrısallığın büyük zenginlik olduğunu, Tanrı'nın krallığına ulaşmayı amaç edindiğimiz takdirde geri kalan her şeyin bize verileceğini, ışık güneşe ya da sıcaklık ateşe nasıl eşlik ediyorsa uzun ömürlü zenginliklerin de İsa'nın krallığının sınırlarını genişletmeye ve onun şanlı İncil'inin yayılmasına gayret edenleri gelip bulacağını unuttuk. "Beni onurlandıranları onurlandıracağım." Artık inanıyorum ki, türlü türlü kayıpların ardından adamlarımız daha tanrısal bir yol benimseyecek, mal varlıklarının bir kısmını O'nun şanını yaymak için feda edeceklerdir. Aksi takdirde Tanrı; keşiflerinin başlıca amacının dinsizleri kutsal dinimize kazandırmak olduğunu cafcaflı sözlerle iddia edip, gerçekte o insanların maneviyatını değil, mallarını ve zenginliklerini amaç edinen o kibirli

ve açgözlü İspanyollarla Portekizlilere yaptığı şeyin aynısını yapacak, adamlarımızın paragözlüğünü O'na hizmet yolunda ters düz edecektir. Ülkemizin azami hız ve saadetle izleyebileceği en iyi yol, naçizane fikrime göre, denizcilik sanatı ve becerisine dair bilgilerin yaygınlaştırılmasıdır. Şu anki İspanya Kralı İmparator [V.] Charles, denizcilikte söz sahibi bir adamı Sevilla'ya atadı, yanına da bazı gözlemciler kattı ve denizcileri bazı rütbelere ayırdı. Örneğin miçolar (en düşük rütbe), tayfalar (ikinci), kaptanlar (üçüncü) ve dümenciler (dördüncü). Bu son iki mertebeye ulaşmak için belli bir dalda öğrenim görmüş olmak gerekmektedir (ki bu genellikle kusursuz bir matematikçi olur; örneğin denizcilik hakkında yazdıklarıyla engin bilgisini ortaya seren Pedro di Medina veya eserlerini yine bizzat görmüş olduğum Alonso di Chavez ve Hieronimus di Chavez gibi); adaylar, aynı usta ve (deneyim gibi konularda söz konusu kişiyi sınamakla sorumlu) yardımcıları tarafından yeterli bulunmadıkları takdirde denizcilik mesleğine kabul edilmezler. Gerekli şartlar yerine getirildiğinde ise eski kaptanların ve dümencilerin, üstatlarla yardımcılarının arasına görkemli bir tören ve hediyelerle kabul edilirler; aynen doktorların üniversiteye kabulünde ya da çavuşlarımızın rütbe alıp Hint Adaları'nda gönderilmeleri örneğinde olduğu gibi. Ve zat-ı alileri bunun doğru olduğunu biliyor olabilirler, kraliçenin donanmasının dört komutanından biri olan Steven Borrows, bana, kuzey taraflarındaki Moscovy'nin keşfinden yeni döndükleri sırada, Kraliçe Marie devrinde, İspanyolların kendisinin bu keşifte kaptanlık yaptığını öğrenmiş olduklarını, onu götürüp kaptanlık ve dümencilik üzerine ders verdirdiklerini, kendisini onurlandırdıklarını ve beş ya da altı duka değerinde bir parfüm hediye ettiklerini anlattı. Bütün bunları şu sonuca varmak için anlatıyorum: burada, Londra'da böylesi bir kurs ya da uygun bir başka yerde Ratcliffe hakkında bir kurs açmak, her gün artan cehaletten ötürü büyük bir risk altında olan can ve mal güvenliğimizi korumak adına büyük bir önem taşımaktadır. Tanrı'nın kendisini böylesine mükemmel bir surette kutsadığını gören Sir Francis Drake, bu tür bir onuru kendisine bağışladı ve ülkesinin yararına büyük bir adım attı; böyle bir kursu açmanın gerektirdiği maliyeti karşıladı, ta işin en başından, en cömert tarzda bir cevap verdi: Denize açılmayı öylesine seviyordu ki, bir bilgin kişiye, onu gerekli araç ve haritalarla donatmak üzere, her yıl

20 pound vermeyi kabul etti (peşinen de bir 20 pound daha verecekti); evet, buna kendisini öylesine kaptırmıştı ki, benden bu işe uygun bir adam bulma konusunda ricacı oldu, ben de bu çorbada tuzum olsun diye can attığım için onun bu ricasını yerine getirdim, bulduğum adam gelip onunla görüştü, fakat yılda 40 pound almazsa kurs verme işini üstlenmeyeceğini bildirdi, konu da şimdilik kapanmış oldu; bununla beraber, o saygıdeğer şövalye hâlâ sessiz kalmayı sürdürüyor, ve bana yakınlarda söylediğine göre de, verdiği sözün arkasında durmaya devam edecek. Eğer Tanrı, bir başka soylu insanın kafasına bu bilgin kişinin geçimini sağlamak için gerekli olan diğer 20 poundu tedarik etme fikrini sokarsa, hiç şüphesiz, bütün krallık bundan büyük fayda görecek.

Giordano Bruno

17
GIORDANO BRUNO

Tarih, Giordano Bruno (1548-1600) için henüz net bir değerlendirme yapmış değil. Bruno, çağdaş bilinç içerisinde yeniden ortaya çıkışını, büyük ölçüde, *Finnegan's Wake*'e borçlu; bu yapıtın sayfaları boyunca o "Bay Brown", "Bruno Nolan", "Brown ve Nolan ortaklığı" ve diğer grotesk/absürd figürler halinde dolaşır durur. James Joyce'un düşüncesinde asal bir kişilik olan Bruno, saf ve yerinde bir ışık tutarak yeni bir düşünce ortamının doğmasına katkıda bulunan düşünürlerden değildir, ama ateşli mizacı sayesinde epey gürültü koparmıştır. Yaşam düşüncesinin gücü, ölümünün büyüklüğünden hiç de aşağı kalmamış, bu da onu Rönesans cüretkârlığının son simge insanı olmaya değer kılmıştır.

Bruno kendisini "okullu olmayan, baş belası bir bilgin" diye tanıtır, alaycı bir ifadeyle. O, büyük ilim merkezlerinde yetişmiş biri değildir. En başından beri yalnız bir insandır. Tahammülsüzlük, onu, doğduğu kent Nola'nın dışına sürdü. İlk gençlik döneminden itibaren bir Dominiken keşiş olarak yetiştirilmişti. Sonraki 16 yıl süresince gezgin bir bilgin olarak yaşadı, yurdundan sürülmüş, herhangi bir statüye sahip olmayan bir bilgin... Diyaloglarında kendisinden "Nola'lı adam" diye bahsetmiştir: Eza çeken, "kederde neşe, neşede keder bulan", dostlarıyla geçimsiz, kâh müşkülpesent kâh çekilmez biri... İçine gir-

diği arayışın neyi amaçladığı, en başından itibaren, kendi kafasında da açık değildi. Yoğun okumaları, onu, diğer birçok düşünür gibi, Yeni-Platonculuğun o geniş ve mistik ufkuna götürmüştü; vardığı yer Kues'li Nicholas'ın "Bilgin Kişinin Bilgisizliği"ydi. Bruno, kendi öğretisinin kaynaklarını Antikite'de, Greklerin erken dönem doğa felsefesinde, Zenon'un Bir ve Çok'a değgin çetrefilli paradokslarında, "Solomon'un ve Pythagoras'ın bilgeliği"nde aradı. Copernicusçuluğun keşfi (bu, çoğunlukla, yeniden gözden geçirilmiş "Pythagorasçı kuram" diye adlandırılıyordu), bu karışımı ateşleyen kıvılcım gibiydi. O andan başlayarak Bruno, yeni bilginin kâhini ve kozmik Sonsuzluğun müptelâsı oldu.

Katolikliğin hüküm sürdüğü toprakların dışına çıkan Bruno Cenevre'ye yerleşmeyi denedi, fakat Kalvenistlerin itirazıyla karşılaştı; sonra Fransa'ya geçti, orada kraldan gördüğü himaye sayesinde birazcık huzur buldu. Fakat nerede ders verdiyse orada "Aristoteles, Ptolemaios ve dogma'dan oluşan o üç başlı canavarla cebelleşmek zorunda kaldı. Fransız sefirinin maiyetinde İngiltere'ye gitti, bu ülkede yaşamının en üretken üç yılını geçirdi.

Elizabeth devri İngiltere'si, o tarihte (1583), Avrupa kültürünün odak noktalarından biri olmuştu. "Sir Philip Sidney'in çevresi"nde Rönesans belli bir evreye ulaşmıştı. Bu çevrenin siyasi düşünürleri Leicester, Walsingham, Fulke Greville'di; diğer figürler (Raleigh, Hakluyt, Frobisher ve Drake) yeni serüvenlere yelken açıyorlardı; sanat alanında ise Spenser ile Areopagus Derneği vardı. Genç Sidney'in kendisi de gezici sefir, asker, saray adamı ve seçkin bir şairdi: Avrupa kültürünün birçok kolunu "mimari bir anlayışla" düşünsel düzlemde bir araya getirmişti, sanat ve edebiyat alanında da kafasında tasarladığı şey buydu. Giordano Bruno, İngilizce konuşamamasına rağmen, bu kozmopolit çevrede kendisini oldukça rahat hissetti; bu çevredeki herkes Latincenin yanı sıra "kibar diller"den birini de bi-

liyordu. Bruno, hümanizmin beşiğinden gelen bir İtalyan entelektüeli olarak, kendi rolünü ustalıkla oynadı. Marlowe'da (onunla tanışmış olması muhtemeldir) kendisininki kadar rahatsız bir dimağ buldu. Sidney, *Astrophel and Stella*'da Petrarca tarzı sonelerini yenilemiş olsaydı, Bruno da soneler yazardı, hem de anlaşılması daha zor olan metaforlar kullanarak; emperyal serüvenin o destansı atmosferinde kendi poetik düşüncesinin başyapıtını (Epik Coşkunluklar) yazmaya yöneldi. Belli ki, Bruno'nun Sidney'le Walsingham'a yazdığı ithaflar boş formaliteden ibaret değildi.

Bu mutlu dönem fazla uzun sürmedi: Bruno, Copernicus konusunda Oxford Üniversitesi'yle tersleşti ve 1585'de tekrar yollara düştü.

"Bir ittifak içinde yer almaktan niçin hoşlanmadığımı, genel geçerlikten niçin nefret ettiğimi öğrenmek istiyorsanız, söyleyeyim: Ben, çoğunluklara şüpheyle bakarım. Benim kalbimi kazanan şey Bir'dir; beni kölelikten kurtarıp özgürlüğüme kavuşturacak, bana cefada huzur, yoklukta zenginlik, ölümde yaşam kazandıracak olan Bir. (...) Önümde bir yokuş uzandığında, bezginliğe kapılıp da o taşlı yoldan bir adım olsun geriye çekilmem."

Bir sonraki durağı Almanya'da da aradığı huzuru bulamadı. Luther'in görüşlerini benimsemiş olan Wittenberg Üniversitesi onu iyi karşıladı, Bruno da kibarca onlara teşekkür etti. Gelgelelim, onların öğretisiyle uzlaşamazdı, çünkü Kalvenci yazgıcılık kendisi açısından kabul edilebilir bir şey değildi. Erasmus gibi o da, insanın hür iradeden yoksun bırakılmasını "yasaların ve dinin çürümesi" olarak görüyordu. "Akıllı görünmeye çalışsalar da onlar pek çok insanın hayatını mahvettiler; onları geçmişte olduklarından daha beter birer barbar yaptılar, iyi eylemleri hakir gören, her kötülüğü ve kabalığı yapabilecek bir kalıba soktular. Tüm bunların sebebi de bu tür öncüllerden çıkardığı sonuç-

lardır." Luther'in "pecca fortiter"i*, esas itibariyle hümanist bir bakış açısına sahip olan Bruno'ya, mizaca özgü bir saçmalık gibi geliyordu.

Memleketine duyduğu özlem onu güneye çekti, yarı yarıya formüle edilmiş bir arzuyla Roma'yla köprüleri yeniden kurma çabasına girdi. Kilisenin dinsel yükümlülüklerden kendisini azade kılmasını ve düz bir insan olarak huzur içinde hayatını devam ettirmesine izin vermesini umuyordu. Venedik cumhuriyetinin bunun için en güvenli mekân olduğuna karar verdi, fakat koruyuculuğuna sığındığı bir asilzade onu ele verdi. O tarihte 44 yaşındaydı. Romalılardan kalma Sant'Angelo sarayının hapishanesinde 8 yıl mahpus kaldı, bu süre içerisinde Engizisyon onun davasını gördü. Bir diğer büyük filozof, Tommaso Campanella da, ki serüvencilik ve dikbaşlılıkta Bruno'dan hiç de aşağı kalmayan ve yakın gelecekte korkunç değişikliklerin olacağını vazeden bir düşünürdür, aynı hapishanede yatmaktaydı. Onun bir şiiri her iki düşünürün içinde bulunduğu duruma işaret etmektedir:

Ağırlığı olan her şey nasıl yüzeyden
Merkeze doğru batar ve aptal fare
Telaş içinde rasgele koştururken nasıl
Düşerse canavarın pençesine can vermek için
Yüksek ilmin ateşiyle yanıp tutuşan herkes de
Safsatanın o ölü denizinden bizim gibi yelken açıp
Dar bir boğazdan Hakikat denizine çıkacak, aşkla ve cesaretle
Er ya da geç bizim sığınağımıza demir atacak...
Bilgi, zarafet, merhamet: bunlar bu korkunç yerde
Boş bir düştür. O sinsi Zorbalığın kutsal koltuğunda
Korkudur oturan, sadece korku..

Sekiz yıl boyunca Bruno hayatını kurtarmak için mücadele etti. Engin bilgisini ve becerikliliğini kullanarak Engizisyon kafasıyla boy ölçüştü, ortodoksiden asla sapmadığını kanıtlamaya

* Cesurca günah işlemek (ç.n.).

çalıştı. Karşı taraf ise Engizisyonun danışmanı Cizvit rahip Bellarmine'nin öğretisi ve cerbezesinden hareketle, Bruno'yu, sekiz önermeyi, ilave bir yorum yapmaksızın, kabul edip etmediğini söylemeye zorladı. Bruno, buna karşı, istinaf makamı diye gördüğü Papa'ya başvurdu, ancak bu temyiz başvurusu okunmadan reddedildi. Bruno da boyun eğmeye yanaşmadı. Engizisyon onu, sapkınlığı doğrulanmış biri olduğu gerekçesiyle ölüme mahkûm etti. Kararı okuyan yargıçların yüzüne karşı "Siz, verdiğiniz bu karardan dolayı benden daha fazla korkuyorsunuz," dedi. Nedamet getirmesi yönündeki talepleri her defasında reddetti. 19 Şubat 1600'de Campo di Fiori'de kazığa bağlanarak yakıldı. Yakıldığı esnada dine aykırı sözler sarf etmesin diye ağzına bir tıkaç yerleştirilmişti. Kendisine uzatılan haça itibar etmedi, yüzünü öteye çevirdi ve sessizce öldü.

Giordano Bruno, sonraki çağlarda özgür düşünce, sekülarizm ve hatta demokrasi uğruna hayatını vermiş bir martir olarak yüceltildi. Bu oldukça saçmadır, zira Bruno eğitimsiz kalabalıkların sözcülüğünü üstlenmeye hiç soyunmamış biriydi; sekülarist diye de nitelenemezdi. Karşı taraf açısından bakıldığında, o uzun yargılama süresince koparılan onca gürültünün amacı Bruno'nun sorumsuz, mağrur ve dengesiz biri olduğunu kanıtlamaktı.

Gerçekte Bruno kendisiyle oldukça tutarlı bir çizgideydi; fakat bu çizgi yeterince anlaşılmamıştır:

> Biz, hakiki önermeleri avama değil, bilge kişilere sunarız. Çünkü, ancak onlar bizim görüşümüzü anlayabilir. Gerçek anlamda dindar ve bilgin teologların, felsefecinin özgürlüğüne asla ilişmemesinin nedeni budur; öte yandan gerçek, uygar ve iyi örgütlenmiş felsefeciler de her zaman dine destek olmuşlardır. Her iki taraf da kaba kalabalıkların zapturapt altına alınması gereğinin farkındadır; bununla beraber, ussal tanıtlama derin düşünmesini, kendisini ve başkalarını yönetmesini bilen insanlar içindir.

Bu, entelektüel bir snobizm değildir; bunda Copernicus'un ürkek ve ihtiyatlı tutumundan daha fazlası yoktur. Bruno'nun sembolik alegoriye olan tutkunluğunda ve bilginler sınıfını üstün ve ayrı bir sınıf olarak görmesinde, herkese değil fakat bilgiyi emin bir biçimde kullanacak olanlara ait kutsal bilimi anlatan yeni bir geleneksel kavram buluruz. Hakikat kıvılcımını hep içlerinde taşıyan basit insanlara değil, onları istismar edenlere yönelik bir horgörü söz konusudur burada. Bruno şöyle der: "Horoza, timsaha, soğan ya da şalgama tapınan hiçbir kavim yoktur; fakat ilahi ilkenin onlarla ışıldayan ışığı, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde, diğer ölümlü nesnelerden aynı biçimde çıkıp ışıldayacaktır."

Açıktır ki Bruno, bunları yazarken, modern bir Unitarian'ın olabileceğinden daha fazla Hıristiyan değildi; fakat derinlikli bir dinsel hissiyata sahipti ve yargılayıcılarına sırasıyla Kalvenistler, Anglikanlar ve Luthercilerle kendisi arasında hiçbir sorun çıkmadığını söyleyebilirdi, eğer mesele salt felsefi bir *savoir-vivre** meselesi olsaydı. Başka herhangi bir sekte değil, hümanist Katoliklere yakın durmuştu hep, "o kılı kırk yaran ve bugünlerde Avrupa'yı istila eden insanlar"a.

Bruno, modern anlamda dinin devletten ayrılmasına karşı çıkardı; ona göre gerçek bir filozof her iki kurumun da üzerinde olmak durumundaydı ve bu düşüncesiyle Platon'a yakın durmaktaydı. Gerçek felsefecinin misyonunun ne olması gerektiğini keşfettikten sonra (bu misyon, Tanrı'nın özgürlüğünün nasıl olup da ussal zorunlulukla bir ve tek olduğunun anlaşılmasını içerir), sadece hikmet sahibi insanların, kendi aristokratik yalıtılmışlıkları içerisinde, bu düşünsel düzlemde yaşamaya muktedir olacağı ona gayet açık gözükür. Spinoza'nın zihninde vuku bulan benzer bir felsefi farkındalık çok daha modern ve

---

* Nasıl davranılacağını bilme (ç.n.).

önemli siyasal sonuçlara yol açacaktır, fakat bu bir sonraki yüzyılın konusudur.

Bruno'nun, kendi kişisel tarzıyla, Rönesans'ın belirsizliklerini ve çelişkilerini ortaya koyduğu yadsınamaz. Yüce bir nitelik taşıyan ve derinlemesine nüfuz eden spekülasyonlar, retorikçilerin o zengin hafızalarından çıkıp gelen süs/şaşaa ırmağında sık sık boğulmakta ya da o bastırılması imkânsız Napoli'ye özgü soytanlıklar ve mütecaviz yergilerle kesintiye uğramaktadır. Bruno'da biçim'in sınırlarını darmadağın eden taşkın bir canlılık, sonul vargılara ulaşmanın aracı olarak okuyucuyu tam olgunlaşmamış nosyonlara ve havsalaya sığmaz paramatematiklere doğru habire iten ve sonra da anlaşılamamaktan yakınan kibirli bir kesinlik vardır. Fakat böylesi aşırılıklar Bruno'nun o ezici felsefi vizyonunu hiçbir şekilde bulanıklaştırmaz; bunlar, daha çok, bu vizyonun çeşitli yönlerini oluşturur, ama bunları ifade etmeye yeterli gelecek araçlara sahip değildir Bruno.

Daha önce de söylediğimiz gibi, bu vizyonun kaynağı Copernicusçu düşüncedir; Copernicusçu düşüncenin mantıksal içerimlerini Bruno büyük bir cesaretle dile getirmiştir. Copernicus'u çekingen davranmaya iten sebepler ortadadır. O, kendi evrenine sonsuzluk atfetmeye cüret edememiştir, çünkü Hıristiyan öğretisinde sonsuzluk sadece Yaratıcıya aittir, O'nun yarattığı şeye değil. Tanrı'yla birlikte sonsuzluk vasfı taşıyan bir evren, yaratılmış olma özelliğini kaybedecek ve bir bakıma kendi yaratıcısıyla eşit hale gelecektir.

Kilise, Aristoteles'in evrene bahşettiği "kaplamsal" sonsuzluğu bile bir tarafa atmıştı. Bruno, hem zaman hem mekân itibariyle, geçmişte kimin sonsuzluk üzerinde ısrar etmiş olduğunu çok iyi biliyordu: Bu kişi Tanrısız atomcu Lucretius'tu. Fakat Bruno, Engizisyon karşısındaki ilk sorgusunda kendi öğretisini ifade ederken bu hususu korkusuzca ele alır:

> Ben evreni sonsuz olarak, sonsuz ilahi gücün ve iyiliğin bir sonucu olarak görüyorum; herhangi bir sonlu dünyanın bunun karşı-

> sında hiçbir değeri yoktur. Dolayısıyla ben, bizim kendi Yer'imizin yanı sıra sonsuz dünyaların da var olduğunu söyledim. Pythagoras'la aynı görüşteyim: Yer, diğer sonsuz yıldızlar gibi bir yıldızdır ve tüm bu sayısız dünyalar sonsuz uzay içinde bir bütündür, bu da gerçek evreni oluşturur. Bu sebeple, iki tür sonsuzluk vardır, evrenin büyüklüğünü ve dünyaların sayısını anlatan; bu da inanca göre şekillenmiş hakikatle dolaylı olarak uyuşmayan bir şey diye anlaşılmıştır. Ne var ki, ben bu evrene evrensel bir inayet yerleştiriyorum, bu sayede her şey kendi doğasına uygun biçimde büyüyecek ve hareket edecektir ve ben bunu iki yola ayırıyorum: Birinci yolda ruh bedende bulunur, bedenin her şeyini ve her bir parçasını oluşturur; ben bunu doğa diye adlandırıyorum, bu aynı zamanda Yaradan'ın gölgesi ve izidir; diğer yol kutsal yoldur, burada Tanrı bir ruh değil fakat açıklanamaz bir surette her şeyde mevcut olan bir güçtür.

Bruno; bu ifadesiyle kendi öğretisini yeterli bir biçimde özetlemiştir. O, getirdiği öğretinin, felsefi açıdan, Hıristiyanlıkla uyum içerisinde olduğunu savunmaktadır. Fakat dünyaların çokluğu, özgün bir olay olarak İsa'nın Gövdeleşmesiyle (Enkarnasyon) pek bağdaşmamaktaydı; dahası, evren'e ve varlık'a *aşkın* olan bir Tanrı'yı imleyen Platoncu Hıristiyan düşünce, burada, yerini, evrene *içkin* bir Tanrı'yı imleyen yeni bir idealist kavramsallığa bırakmaktaydı. Bruno, bunu "tamamen felsefi düzlemde" ileri sürdüğünü ne denli ısrarla vurgulasa da, onun düşüncesiydi bu: Evren özerk bir canlı varlıktı, kendi iç kuvvetleri ve zorunluğu uyarınca işliyordu, onun ruhu Tanrı'ydı ve Doğa'nın kendisinden pek de ayırt edilemezdi. Engizisyonun bir karara varmak için ince eleyip sık dokuyarak sekiz yılını harcaması karşısında insan ancak saygı duyabilir. Sonuçta Bruno'nun öğretisinin dinsel içeriği kabul edilebilir bulunsa da, onun dogmayla uzlaştırılması mümkün değildi.

Bruno bilimsel bir eğitimden geçmemişti, fakat bilimsel ussallığın temellerinden biri olan Yeter Sebep İlkesini bütünüyle kavramıştı. Bunu metafizik açıdan şöyle dile getirir: "Sonsuz

olmayan bir evrende kendini açığa vurmak Tanrı'ya yakışmaz." Kuşku yok ki Bruno'nun kafasında en açık biçimde var olan şey budur. Aynı çifte görünüm içinde, mantıksal ve metafiziksel, bu ilke Leibniz düşüncesinin de temelini oluşturur, fakat orada mantıksal yan baskın durumdadır.

Aynı bilimsel içgüdü, Bruno'yu, evrenin değişmezliğini onun fiziksel/nicel tözünü göz önüne alarak araştırmaya sevk etti; bu töz atomlardan oluşuyordu ve son dönemde onun düşüncesinin odaklandığı konu buydu, fakat o bunları Pythagorasçı monadlar ile Cusanus'un "minima"sıyla özdeşleştirmeye çalıştı: Bu, yeni bir tür panteistik monizmdi ve kendi ussal başarısını Spinoza'da bulacaktı.

Peki o halde, Bruno'nun ideali bütünüyle ussal mıydı? Böyle olduğu pek söylenemez. O, Rönesans'ın ileriki evresinde yaşanan köklü bir değişimin temsilcisidir, bu evrede Hümanizm, kendi özgün esin kaynaklarını koruyarak, Natüralizme evrilme eğilimine girmişti. Bu, Galileo'da çoktan başlamış olan, insana yabancı bir doğanın modern kuruluşu değil; hümanist *virtü* kavramındaki bir kaymayı, onu hem doğayı hem de insanı kucaklayacak şekilde genişletmeyi anlatıyordu. Bruno'nun Doğa'sı, materyalistler ve pesimistlerin doğayı algılayış biçiminden farklı olarak, ne mekanik ne de insana düşman bir doğaydı: "Kendi ilkelerine göre" bizim en yüce değerlerimizi içeren bir doğa. Telesio, Bruno ve Campanella'dan oluşan bu İtalyan filozof grubunda Sokratik düşünce öncesi vizyon sanki yeniden canlanmıştı, fakat bu canlanma basit bir kesinlik olarak değil, daha çok, iç burkan bir nostalji olarak kendini göstermekteydi. Birer ilah gibi görülen Pythagoras ile Zenon'un himayesine başvurulmaktaydı. Bruno; Doğa'nın "minima"sında, Zenon'un maddeyi analiz edişinde -ki bu konu Cusanus'ta bir kırılmaya uğrayacaktır- evrenin örtük zenginliğini görmüştür; bu tür hakikatler görüngülerin soruşturulmasıyla değil, fakat kendi içinde daha derine inmekle keşfedilebilir. Öteki uçta ise Coperni-

cusçu sonsuzluk kozmosun üniter doğası için bir model sunmaktadır, orada ilahi gerçeklik belirtik hale gelir, minimum ile maksimum sonunda çakışır.

Bruno'nun düşüncesinin yaratıcı yanı, 17. yüzyılda hem matematiksel hem de metafiziksel yönden oldukça verimli sonuçlar doğuracak olan sonsuzluk kavramına yürekten bağlanmasında yatmaktadır. Bruno, Varlığın o sınırsız okyanusu üzerine düşünmekle kalmaz, denilebilir ki, bu okyanusta "boğulur". Bu varlığın bütününde yeni bir özgürlük bulur. Ağırlık merkezi, âdeta bütün düşünceyi eğip bükmüştür. İnsanın Tanrı'yla ilişkisi kişisellikten arındırılmıştır, çünkü sonsuz zorunluk olarak Tanrı artık insanın ayağına gidemez. Sonu gelmez bir çabayla sınırlarını aşarak kendisini O'na yükseltmesi gereken varlık, insandır.

Spinoza felsefeyi istediği kadar "anlığın kendi nesnesine elverişli kılınması" olarak görsün, Bruno için böylesi bir girişim mümkün değildir, sadece ruhun bu doğrultuda çabalaması mümkündür. Bilgi nesneleri bütünüyle yeni ve son derece farklı yaklaşımlarla ele geçirilebilir; bu burada tutkulu etik duygunun kaynağı olur; sonu gelmez araştırmanın sınırlanamaz görünümleri olumlu bir değer haline gelir. İnsanın Tanrı'yı "kendi iradesinde" alımlamasının yolu budur. Bu çalışmanın başlarında karşılaştığımız o eski *humanitas* sözcüğü, insanın sonsuzluk içerisinde başıboş dolaşmaya teşne oluşunu anlatan bir anlam kazanır. Zira ruhun yükseklere uçuşu onu daima "kendi özel alanına", kendi ruhunun derinliklerine geri götürür.

Öyleyse, Spinoza'ya mal edilebilecek "düşün sevgisi" Bruno için "epik bir çılgınlık" olmalıdır, çünkü amaç sırf ussal ya da düşünümsel değildir; Greklerin anladığı biçimiyle, ilerlemeci bir *poiesis*, esinlenmiş bir "yaratım"dır: estetik bir biçim ve ifade kazanan bir keşiftir. Hedef "hakikatin, sanatın ve müziğin birleştiği" noktadır ve bu noktaya yalnızca "Tanrıyla esrimiş" zihin ulaşabilir.

O halde Bruno'nun başarısı bilgiyi düzenleyişinde değil, insanın evrenle olası ilişkisine dair yeni bir anlayış geliştirmesindedir. Bu başarı, Paracelsus ve Böhme'nin eriştiği derinliklerle ortak pek çok yan taşımakla birlikte, bizim "çemberin kırılması" dediğimiz dramatik deneyimle daha doğrudan ve kararlılıkla yüzleşir. İnsan, kendisine bilim tarafından sunulan yeni özgürlükle uzlaşır. Dizgeli bir düşünceden hemen hemen hiç eser yoktur: yalnızca buna ilişkin bir umut ve Açık Evrene dair keskin bir diyalektik, büyük bir sezgi ve tutkulu bir kabulleniş vardır.

Bu, ortodoksiyle ilgili konularda uzlaşmaya ve geri adım atmaya hazır olan Bruno'nun, kendisinden felsefi ilkelerini bir yana bırakması istendiğinde uzlaşmaz biçimde katılaşmasının tarihsel nedenidir. O, kendi yazdığı Actateon fablında farkında olmadan öngörmüş olduğu gibi, kendi olumsal varlığını ortadan kaldırmak isteyeceği zamanın geldiğini görür; öyle ki onun, düşünürün elinden kaçmaktan başka bir şey yapamayan *Deus Absconditus* [Firari Tanrı]'u Bruno'da "realize" olabilir.

Giordano Bruno, kendisini feda ederken hatalarını, doğasındaki çatışmaları, anlığının yetersizliğini ve donanımının uygunsuzluğunu bütünüyle açıklamakta olduğunun farkındaydı, insan olarak hüsrana uğramış olduğunu biliyordu; fakat ölüme yollanan Bruno, bilgin filozofa (ne denli muhteşem bir hayat sürerse sürsün) nefes aldırmayan ve onu bir dipnot olmaktan çıkarıp paragrafın cennetine yükseltecek ikame bir mutluluk arayışına iten o metafizik başarısızlık duygusunu aşmaktaydı. O, elbette ki, ussal bir önerme sunduğu için şimşekleri üzerine çekmedi -kimse çekmez; bu, ancak, 33 yıl sonra, martirliğin o şüpheli onurunu azaltan Galileo'ya ait makul bir davranış olabilirdi.

Bruno'nun diyaloglarındaki Platoncu esinlenim, aynı zamanda onun nihai kararına ilişkin bir şeydi. O, Sokrates'in, sonradan ölümsüzleşecek fikirlerini, çömezlerinin dimağına ancak

ölümün eşiğindeyken işlediğini biliyordu. Sokrates gibi o da, olgunlaşmış bir öğreti uğruna değil, "tatlı bir tehlike" olarak özgür düşünce uğruna kendisini feda ediyordu; ama bu bir ideoloji için değil, bir fikir içindi. Sokrates'ten farklı olarak, yazgısına boyun eğerken o şaşmaz/yalın gerçeği dile getirmesine izin verilmedi. Fakat onun, bir çağdaşımızın, Lauro de Bosis, benzer bir yazgıyla karşılaşmadan önce yazdığı şeyleri küçümsemeyeceğini -çünkü Bruno'da da gamlı havayı dağıtma yeteneği vardı- düşünebiliriz: "İletilmesi gereken bir mesajım var; ölmemin ya da yaşamamın pek bir önemi yok. Fakat eğer ölürsem, bu mesajın kayıt altına alınması ve özel ulakla dağıtılması ihtimali var."

La Cena delle Ceneri [Küllerin Çarşambası Akşam Yemeği]'den alınan aşağıdaki diyalog, Copernicus hakkındaki eğlenceli tartışmanın, ki metnin üçte ikisini kapsar, bir parçası değildir; Bruno'nun Fulk Greville'in evine giderken, "gece vakti Londra"da yaptığı gezintinin (oldukça özet) bir versiyonudur. Elizabeth devri Londra'sının bu parlak betimlemesi, sadece güldürücü bir ön oyun değildir; önsözde bunun "ahlaki bir coğrafya" ve göründüğünden "daha fazla alegorik ve tropolojik" olabileceği konusunda uyarılırız. Bruno, yaşamındaki büyük sıkıntıyı ve önünü kesen cehalet, yanlış öğretiler, önyargı ve nefret karşısında yaşadıklarını bize anlatmak için hafif kaçan/Falstaffvari* bir üslup seçmiştir. Bu transpozisyon hayal ürünüdür fakat -15 yıl sonra, burada küçük görerek tasvir ettiği aynı kalabalığın sözlü tacizleri ve alayları arasında yakılacağı- Campo di Fiori'den söz ettiği bu bölümde, tahayyül edebileceğinden çok daha elim bir görü'nün bir anlığına ortaya çıkması söz konusudur.

Diyalogdaki karakterlerden Nolan, elbette yazarın kendisidir; âdet olduğu üzere asla birinci tekil şahıs olarak görünmez,

---

* Shakespeare'in neşeli ve çapkın bir karakteri (ç.n.).

kendisine sözcü olarak "Theophilus"u seçer. John Florio, Sienalı Protestan bir göçmenin oğludur ve Montaigne'nin eserini çevirmekle ünlenmiştir.

THEOPHILUS: (...) Nolan ve ben, Copernicus'un Yer'in devinimine ilişkin olarak sıraladığı sebepleri duymak isteyen saygıdeğer Sinyor Folco Grivello'nun [Fulke Greville] Büyük Perhiz'in ilk gecesinde evinde düzenlediği toplantıya davet edilmiştik. (...) Hava kararıktan sonra Messer John Florio ve Üstat Matthew Gwinne'le birlikte yola koyulduk; sonrasında nehir kıyısına inmenin ve bir tekneye atlayarak yolumuzu kısaltmanın makul olacağını düşündük.

Böylece Lord Buckhurst [Thomas Sackville]'ün sarayının yakınındaki nehre ulaştık ve bir çift "kürek" (bu ülkede gondola kürek diyorlar) bulmak için öyle uzun süre gırtlak paraladık ki, yürüyerek gitseydik evsahibimizin malikanesine çoktan ulaşmış olurduk.

En nihayet iki yaşlı sandalcı sesimize ses verdi ve sanki darağacına gidiyorlarmış gibi ağır ağır yaklaştı. Nereden, nereye, niçin, nasıl ve kaç para gibi sözcüklerle başlayan muhtelif sorulardan sonra adamlarla anlaştık. Tam o gıcırdayan nesneye biniyorduk ki, Nolan: "Korkarım bu kayık *lux perpetuadan*[*] daha yaşlı; eskilikte Nuh'un gemisiyle yarışabilir. Belki de Büyük Tufan'dan kalma. Çıkardığı sesleri dinlesenize. Thebes'in duvarları da ses veriyormuş, ama bunun gibisi zor bulunur," dedi. Gülüştük, ama Hannibal son savaşına gitmeden nasıl güldüyse biz de öyle güldük.

PRUDENTIUS: Risus Sardonicus.[**]

THEOPHILUS: Her neyse, bu tatlı armoniye karşılık vermek için elimizden geleni yaptık, aşk küçümsemeye nasıl karşılık verirse öyle; şarkılarımızla ona eşlik ettik. John Florio geçmiş aşkların anısına söyler gibi, "Dove, senza di me, dolce mia vita"yı söyledi. "İl Saracin Dolente"yle sırayı Nolan devraldı. Kharonlarımız[***] küreklerini, bir hanımefendinin yelpaze sallayışını kıskandıracak bir hızda çekerek bizi dolaştırdılar ve bu şekilde biraz zaman geçirdik. Fakat Kilisenin biraz

---

[*] Ölümsüz ışık (ç.n.).

[**] Alaycı gülüş (ç.n.).

[***] Kharon: Yunan mitolojisinde ölülerin ruhlarını Hades'e götüren yeraltındaki sandalcı (ç.n.).

ötesinde, yolun henüz üçte birini bile kat etmemişken sandalcılar bizi kıyıya bıraktı. Bütün itirazlarımız boşunaydı. Evlerinin burada olduğunu ve daha öteye gitmeyeceklerini söylüyorlardı.

PRUDENTIUS: Hainlerin ve kötülerin doğası böyledir; hiçbir şeyi vazifeleri gerektiriyor diye yapmazlar, sadece ceza korkusuyla yaparlar.

THEOPHILUS: Böylece yine karanlık şehre doğru yola çıktık; burada da Merlin Coccacio'nun pasaklı Musaları şarkımı söylememe yardım ediyordu. Birkaç adım atmıştık ki, kendimizi iki yandan duvarla çevrili bir çamur deryasının içinde debelenir halde bulduk; buraya sokak diyorlardı. Bizden daha fazla eğitim görmüş ve daha çok yer gezmiş olan Nolan, "Sanırım, bir geçit buldum. Beni takip edin," dedi. Daha lafını bitirmeden, kendisini, bacaklarını bile çekip çıkaramayacağı kadar derin bir balçığın içinde buldu. Fakat birbirimize tutunarak ilerlemekten başka yapabileceğimiz bir şey yoktu. Her adımımızda Avernus'un karanlığına doğru diz boyu batıyor, daha sağlam bir zemin bulma umuduyla sendeleye sendeleye yürüyorduk. Birimiz heyecanla ıslık çalıyor, birimiz inliyor ve tökezliyor, bir başkası burnundan soluyor, bir diğerimiz de sessizce sövüyordu. Yol bulmaya çalışmaktan vazgeçmiştik; tüm yapabileceğimiz, o geniş ve yılankavi nehre doğru giden bu çamur deryasında ilerlemeyi sürdürmekti.

PRUDENTIUS: İşte güzel bir cümle.

THEOPHILUS: Aldırma. O acınası kararlılığımız sonuçta işe yaradı. Aristoteles, eylemde sonsuzluğun olmadığını söyler; gerçekten de bir kenarında kuru yerlerin bulunduğu, bize daha az müşkülat çıkaran bir bataklığın sonuna geldik, oradan da üzerinden atlayabileceğimiz veya taştan taşa sıçrayarak aşabileceğimiz bir tür yağmur oluğunu geçtik ve sonunda anayola çıktık. Etrafta bir işaret ararken, bir de baktık ki, başladığımız yer olan Nolan'ın düştüğü çukurdan en fazla on beş adım ötedeyiz.

Öylesine bir ümitsizlik ve bezginliğe kapılmıştık ki, gitmekten vazgeçme noktasına geldik. Dahası yolumuzun, pek de dost canlısı olmayan bir halkın yaşadığı yerlerden geçmesi olasılığı da vardı. Fakat yüce gönüllülüğümüz ve iflah olmaz azmimizle, ne çıkarsa bahtımıza diyerek, yola devam etme kararı aldık.

PRUDENTIUS: Bunlar, sıradan bir olay için muhteşem sözcükler.

FRULLA: Mütevazı kimseleri yüceltmeyi alışkanlık haline getiren prensler gibi davranmak mubah görülebilir. Büyük insanlara, kendi büyüklükleri uyarınca, lütuflar bahşedilir ve onlar da bu yönde bir hak iddiasında bulunurlar; ama bu durum, prenslerin mütevazı insanları yüceltmesi karşısında biraz sönük kalır. Eğer kadim şairler, salçayı, sivrisineği, sineği, karıncaları ve benzerlerini övmek için şiir yazmış olsaydı ve çağımız insanı da şarkılarına konu olarak kokarcaları, sandalları, kökleri, asker kaçaklığını, mumları, incirleri, sürgüleri ve kaşıntıyı seçmiş olsaydı, bizim -kuşkusuz daha önemli olan- büyük bir sıkıntıyı şanla, şerefle gidermemizde bir sorun olmazdı. Kuşkusuz, bu durum, zamanımızın o eşsiz ve fevkalade Diana'sı*, o dünyevi ilahe hakkında uygun terimlerle konuşmak ve söz sanatımızı kullanmak için bir fırsat sunsaydı, daha iyi olurdu. Zira o, kuzeyin buzullarına çok yakın olan bu soğuk bölgeden, tüm yer küreyi aydınlatmakta ve onurlandırmaktadır. Kastettiğim kişi, bilgelik, otorite ve görkemlilikte hiçbir kralın yanına yaklaşamadığı, bilim ve sanattaki bilgisiyle herkesi geride bırakan ve medeni dillerin hepsine vakıf olan Elizabeth'ten başkası değildir. O, geçen 25 yılda, devlet gemisini güçlükler denizinin şiddetli fırtınalarında sağlam ve muzaffer bir rotaya oturtarak kahraman ruhunun yüceliğini göstermiştir. Eğer talih ona haktanır davranırsa bu büyük Amphitrite**, kendi imparatorluğunu tüm dünyayı kapsayacak şekilde genişletecektir.***

Fakat konuşmama vesile olan kişi o değildir, ne de onun büyük soylular, meşhur beyefendiler ve âlimlerden oluşan ve hepsi de birbirinden değerli kişiler olan bakanları. Hikâyemin konusu, ne yazık ki, onun tebaası içindeki en alçak kesimle ilgilidir. Zira İngiltere saygısızlık, nezaketsizlik, kabalık ve yabanilik bakımından diğer bütün ülke halklarını fersah fersah geride bırakan bir alt tabakaya sahip olmakla böbürlenebilir. Bunlar bir yabancıyı gördüklerinde yırtıcı hayvanlara

---

* Yunan Artemis'iyle bir tutulan Romalı tanrıça (ç.n.).

** Mitolojide Nereides diye anılan elli deniz kızından biri (ç.n.).

*** "Sapkın" diye addedilen kraliçe Elizabeth'e düzülen bu övgüler, Engizisyon'daki duruşması esnasında Bruno'nun aleyhinde kullanılmıştır.

dönüşen, yalağını alıp götürdüğünüzde keyfi kaçan bir domuz gibi size düşmanca bakan insanlardır. Bu en adi topluluk iki kategoriye ayrılır.

PRUDENTIUS: *Omnis divisio debet esse bimembris, vel reducibilis ad bimembrem*[*]

THEOPHILUS: Bunlardan ilki işçi ve dükkan sahiplerinden oluşur; her nasılsa sizin uzaklardan geldiğinizi anlayan bu topluluk, sizi hor görür, sizinle alay eder, size yuh çeker, kendi dillerinde köpek, hain, yabancı vb. gibisinden bulabildikleri ve sizin bunu hak ettiğinizi ima eden en hakaretamiz sözlerle seslenirler. Sizin yaşlı ya da genç, soylu ya da beyefendi olmanız; cüppe giyip giymemeniz ya da silahlı olup olmamanız önemli değildir onlar için. Artık üzerinize gelen bu kalabalıktan birini püskürtmek ya da elinizi kılıcınızın kabzasına atmak için nedeniniz vardır; derhal dükkanlarından dışarı fırlayarak üzerinize doğru yürüyen ve savaşçılardan bile daha hızlı tepenize çullanan curcunacı bir kalabalığın ortasında bulursunuz kendinizi. Sanki dünya onları dışarı püskürtüyordur ama gerçekte dükkanlardan, meyhanelerden ve ahırlardan gelmektedirler. Sopa, topuz, balta, kargı ve yabalarla öyle etkileyici bir tantana sunarlar ki, sanki bu ve benzeri fırsatlara her zaman hazırdırlar. Böyle silahlanmış bir vaziyette, içlerindeki yabancı düşmanlığıyla size saldırırlar; kim, niye, neden diye düşünmezler. Planlanmış bir eylem yoktur; her biri yabancıya karşı doğal kinini kusmak niyetindedir; ve eğer halk onları engellemezse hepsinin niyeti bellidir: Yumrukla ya da sopayla bir güzel boyunuzun ölçüsünü alırlar; ihtiyatlı değilseniz, postu da deldirirsiniz. Kont ya da dük, unvanlı birine eşlik ediyor olsanız bile, bu onun zararına olur, sizin kârınıza değil; çünkü bu halkın soyluluk payelerine de saygısı yoktur; bu yüzden yanınızdaki kişi, olan biteni onaylamasa da bir kenarda durmalı ve neticeyi beklemelidir. Sonuçta, artık berberinize gidebileceğinizi ve tükenmiş, tartaklanmış bedeninizi dinlendirebileceğinizi düşündüğünüz sırada, aynı insanları, sizin birilerini taciz ettiğinizi iddia eden kolluk kuvveti olarak karşınızda bulursunuz. Sırtınız ve bacaklarınız ne kadar yara bere içinde olursa olsun, sizi yine döver ve

---

[*] Bölünebilir olan her şey ikiye bölünmeli ya da kendi yarısına indirgenebilmelidir (ç.n.).

tekmelerler; ta ki siz Merkür'ün kanatlarına sahipmişsiniz, Pegasus'a, Persesus'un atına, Astolfo'nun canavarına, Madian'ın devesine binmişsiniz ya da Üç Bilge'nin zürafalarından biri üzerinde tırıs gidiyormuşsunuz gibi koşana dek. Bu güçlü yumrukların, sizin için, bir öküzün, eşeğin ya da katırın tekmelerinden daha hoş olduğuna ikna ederler sizi. Sizi hapse tıkana kadar da durmazlar; ve işte, *me tibi corriendo.*[*]

PRUDENTIUS: *A fulgure at tempestate, ab İra et indignatione, malitia, tentatione etJuria rusticorum.*[**]

FRULLA: (...) Libera nos, domine.[***]

THEOPHILUS: Sonra, yükleriyle bir evi yıkacak denli büyük kimseler, su ya da bira taşıyanlar olur çevrede; sanki istemeden olmuş gibi sizi itip kakar ve fıçılarının kenarıyla kafanızı çatlattıktan sonra yollarına devam ederler, fakat onlardan şikayet edilmemeli; çünkü onların ussal yetenekleri yoktur ve yaradılışları bakımından insandan çok katıra yakındırlar. Oysa ben, insan türüne daha yakın bir varlık olarak, acil bir işe girişiyormuş gibi dükkanından fırlayan ve bir boynuz darbesiyle kaburgalarınızı ezen kimseleri pek bağışlayamıyorum -aslında onlar, tıpkı başka bir gün, kolunun ve kaburgalarının kırılmasına yardım etmekten büyük zevk duyacak olan ve yargıcın yüzüne karşı onun yapabileceği hiçbir şey olamayacağını söyleyen zavallı Messer Alessandro Citolino'nun durumunda görüldüğü gibi, şakacı insanlardır. Yine de, sanki iyi akşamlar diyecekmiş gibi arkadaşça bir ifadeyle yaklaşıp aniden sizi sarsan insanları daha az mazur görüyorum. Bize, şu veya bu şekilde, tam on üç kez çarptılar; son darbe de üç sokağın ortasındaki sarayın önünde bulunan bir direğin önünde, Nolan'ın payına düştü. İri kıyım bir adam nasıl çarptıysa artık, Nolan kendisini duvara yapışmış buldu, on darbeye değer bir vuruştu bu. Nolan hiç istifini bozmayıp "Teşekkür ederim, efendim," dedi, zira adam vurmak için yanında taşıdığı sopayı değil, omzunu kullanmıştı.

---

[*] Kurtuluşunu sizin elinize bırakıyorum (ç.n.).

[**] Yıldırımdan ve fırtınadan, kaba insanların öfkesinden, kötülüğünden ve ayartıcılığından (ç.n.).

[***] Esirge bizi, efendimiz (ç.n.).

PRUDENTIUS: *Aries primum, inde Taurus.*[*]

THEOPHILUS: Şimdi diğer gruba, uşaklara gelelim. En üsttekilere bir diyeceğim yok; onlar beyefendilerin beyefendileridir, çok nazik insanlardır. Onların altındakilerse, efendilerin nişanlarını taşıyanlar, hiçbir şey taşımayanlar ve son olarak uşakların uşaklarıdır.

PRUDENTIUS: *Servus servorum non est malus titulususquequaque.*[**]

THEOPHILUS: Özel üniforma giyen ikinci gruptakiler, genellikle, iflas etmiş tüccarlar ve zanaatçılar ya da başarısız olmuş, okuldan ya da dükkandan kaçmış, öğrencilerdir. Üçüncü gruptakilerse, ağır işten kurtulmak için daha serbest bir mesleği bırakmış yüreksiz insanlardır; bunlar ya kaçkın denizcilerdir, ya da sabanlarını bir kenara atmış çiftçilerdir. Dördüncü ve son grup ise ümitsizler, serseriler, ustaları tarafından kovulmuş kaba işçiler, ukalalar, kazazedeler, vasıfsızlar, işe yaramazlar ve miskinler, firarilerle birlik olup hırsızlık yapma fırsatını yakalayamamış olanlar, hapishane gediklileri ve zanaatlarını konuşturmaya hazır madrabazların bir karışımıdır. Bunlar St. Paul'ün kapılarında dolanır dururlar. Bu gibilerini Paris'te Adalet sarayının önünde görürsünüz; Napoli'de San Paolo'nun basamaklarında, Venedik'te Rialto'da, Roma'da Campo de Fiori'de...

Prudentius'un son sözü bir doğruyu ifade etmektedir. "Uşakların uşağı asla kötü bir unvan değildir." Yüksek perdeden dile getirilen bu gevezelikler Papa'ya ve hempalarına atılan taşı perdeleyen ince bir kılıftan başka bir şey değildir. Bu programlı müziği açıklayacak olsak, diyebiliriz ki, çamur deryası cehalet ve skolastik felsefedir; kavgacı dükkancılar cüppeli ulema tayfasıdır, alt uşaklar sınıfı ise Erasmus'un (ki Bruno ondan alıntı yapmayı çok sever) görme yetisiyle çoktan fark ettiği keşişlerdir. Gerçekten de Campo di Fiori'de kurbanlarını beklemekte olanlar onlardır.

---

[*] Önce koç, sonra boğa (ç.n.).

[**] "Uşakların uşağı" asla kötü bir unvan değildir (ç.n.).

Aşağıdaki bölüm *l'Infinito, Universo e Mondi* (Sonsuzluk, Evren ve Dünyalar Üzerine)'den, Arthur Livingston'un burada ilk kez yayımlanacak olan İngilizce çevirisinden alınmıştır. Burada görünen Fracastoro karakteri tarihi bir kişiliktir. Girolamo Fracastoro (1483-1553) bir hekim, filozof ve dönemin bütün önemli şahsiyetlerine adil davranılmış olsa bu kitapta bir bölümü hak edecek olan gerçekten özgün bir dehadır. Elbette Bruno onu hiç tanımamıştır, çünkü o Verona'da öldüğü sırada Bruno henüz beş yaşındaydı. Burada, Platoncu serbestiyle, zeki bir dinleyici ve tartışmanın yargıcı sıfatıyla sunulmaktadır. Philotheus, daha önceki Theophilus ("Tanrı aşığı") gibi, Bruno'nun kendisidir. Burchio o bildik akademili bilgin ya da aydın bir eşektir. Sona doğru karakterlerin birbirlerine ettikleri iltifatlar (!), her defasında Bruno'nun yolunu kederlerle kuşatan çekişmelerin gerçeğe oldukça yakın bir yansımasıdır.

ELPINO: Evren nasıl sonsuz olabilir?

PHILOTEUS: Evren nasıl sonlu olabilir?

ELPINO: Bu sonsuzluğun kanıtlanabileceğini düşünüyor musun?

PHILOTEUS: Bu sonluluğun kanıtlanabileceğini düşünüyor musun?

ELPINO: Neden bu aşırı genişleme?

PHILOTEUS: Neden bu dar sınırlar?

BURCHIO: Sadede gel Philoteus, senin bu masalını, bu boş hayalini dinlemek için fazlasıyla oyalandım.

FRACASTORO: Ağır ol Burchio; bunun doğru olduğuna ikna olursan ne diyeceksin?

BURCHIO: Doğru olsun ya da olmasın, ben buna inanmıyorum. Bu sonsuzluğun benim kafamda yeri olamaz. Ama doğruyu söylemek gerekirse, Philoteus'un söylediği gibi olmasını isterdim, çünkü talihsizlik sonucu bu dünyaya düşecek olsam, gidecek bir yer bulacağımdan emin olurdum.

ELPINO: Elbette Philotheus, eğer duyularımızı hakem tayin etmeye kalkışır, hatta, bildiğimiz her şeyin duyularımızdan kaynaklandığı gerçeğinden hareketle onlara önem verirsek, senin çıkarımına ulaşmanın pek de kolay olmadığını görürüz.

PHILOTEUS: Sonsuzluğu görmeye yetecek bir duyu yoktur; benimki dışında başvurulabilecek doğru dürüst çıkarım da yoktur. Çünkü sonsuzluk duyu nesnesi olamaz; duyularıyla ona ilişkin bir fikir sahibi olmayı isteyen kimse, tözü ve özü de gözleriyle görmek isteyebilir. Eğer onu duyulur, duyulara görünür olmadığı için reddettiyse, kendi tözünü ve varlığını da reddetmelidir. Duyulara dayanarak tanıtlama yapma yönündeki beklentilerimizi sınırlamalıyız. Onların tanıklığını sadece algılanabilir şeyler için kabul etmeliyiz, hatta yargıları akıl tarafından kontrol edilmediği sürece, algılanabilir şeyler için bile kabul etmemeliyiz. Ufuk gibisinden bir şeyi belirlerlerken nasıl değişken olduklarını bir düşünün. Üzerinde yaşadığımız dünyaya özgü sorunlarda onlar tarafından nasıl kolaylıkla yanıltıldığımızı bildiğimiz halde, yıldızlı kubbenin sınırlarına dair bize söylediklerinden daha ne kadar şüpheleneceğiz?

ELPINO: O hâlde duyular ne işe yarar, söyler misin?

PHILOTEUS: Onlar yalnızca akıl yürütme yetisini canlandırmaya, olasılıklar ileri sürmeye, yol göstermeye ve kısmen tanıklık etmeye yararlar; ama nihai tanıtlama yapmaya değil...

ELPINO: O hâlde hakikat nerede?

PHILOTEUS: Aynadakine benzer bir duyulur nesnede; çıkarım ve tartışma yoluyla akılda; öncül ve vargı yoluyla anlıkta; ruhta, mutlak canlı formda...

ELPINO: Öyleyse savlarına devam et.

PHILOTEUS: Hay hay. Eğer dünya sınırlıysa ve onun ötesinde hiçbir şey yoksa, sorarım sana, dünya nerededir? Evren nerede? Aristoteles, "kendinde" derdi. Çakılı yıldızlar alanının dışbükey yüzeyi evrensel bir yerdir; ve ilk sınırlayıcının yeri başka bir sınırlayıcının içinde değildir. Çünkü "yer", sınırlı bir cismin yüzeyini ve sınırını belirtir. Dolayısıyla kendisini sınırlayan bir şey olmayan cismin yeri de yoktur. Peki Aristoteles, "Yer kendindedir" derken sen ne kastediyorsun?

"Dünyanın dışındaki bir varlık" için bana vereceğin tanım nedir? Eğer orada *hiçbir şey* yok dersen, o halde, gök ve dünya da kesinlikle hiçbir yerde olmayacaktır...

FRACASTORO: Doğru. Dünya hiçbir yerde olmayacak ve bütün, hiçliğin içinde olacaktır. Savın yerinde bir sav... Elpinus, sen bir sofist değilsin, zira görüyorum ki kabul edilmesi gerekeni kabul ediyorsun.

Bundan sonraki adım şunu kanıtlamaktır: Mademki dünyamızın dışında uzay var, dünyamız onun içinde bir yerde olsa gerektir; bu yüzden onun bulunmadığı yerde, onu burada olduğu gibi dolu kılmak için başka dünyalar "olabilir, olmalıdır ve vardır." Modern anlamda, uzayın bu bölümü izotropikse, tamamı dolu olmalıdır. Son olarak; bu dünya mükemmel olduğuna göre, söz konusu doluluğun tümü de mükemmel olacaktır.

PHILOTHEUS: (...) Dolayısıyla, uzayın mutlak özdeşliği, onun dolu olmamasına terstir. Sonuçta evren sonsuz, dünyalar ise sayısız olmalıdır.

ELPINO: Neden sadece bir tane değil de bu kadar çok olmaları gerekiyor?

PHILOTHEUS: Çünkü, eğer bu dünyanın ya da bu doluluğun varolmaması ters ise, aynısı bu uzay ya da ona denk herhangi bir uzay için de geçerli olmaz mı?

ELPINO: Ben bu uzay içinde ne varsa onu göz önüne alarak bunun ters olduğunu söylüyorum; başka herhangi bir uzayda, ayırım olmaksızın, ona eşit olabilir.

PHILOTHEUS: Eğer dikkatle düşünürsen, bunların aynı şey demeye geldiğini görürsün. Zira bu uzayda ya da ona denk olabilecek bir başkasındaki bu cisimsel varlığın uygunluğu sadece tam da bunun gibi olabilecek bir uzaydaki yeterli uygunluğu ve mükemmelliği açıklar; yoksa ona benzer sayısız ve farklı uzaydaki uygunlukla ilgili değildir. Sonlu bir iyinin, sınırlı bir mükemmelliğin varolması uygunsa, sonsuz bir doğrunun varolması da uygundur; çünkü sonsuz bir iyinin, uygunlukla bulunduğu yerde, sonsuz olan zorunlulukla vardır.

ELPINO: Sonsuz iyi kesinlikle vardır, ancak cisimsizdir.

PHILOTHEUS: Cisimsiz sonsuzluk konusunda anlaştık. Fakat bu, cisimli sonuz iyinin (cisimli sonsuz varlığın) varolmasını neden etkilesin? Ya da bu, en yalın ve bireysel ilkede saklı olan sonsuzluğu, bu dar sınırlara değil de, içine sayısız dünya sığdırabilecek kendi sonsuz ve sınırsız imgesine doğru açınmaktan nasıl alıkoysun? Gerçekten de, bize bunca engin ve büyük görünen bu cismin [dünyanın], ilahi varlıkla karşılaştırıldığında yalnızca bir nokta, bir hiç olduğunu kabul etmemek neredeyse bir küfürdür.

ELPINO: Nasıl ki Tanrı'nın büyüklüğü hiçbir şekilde cisimsel boyutlara bağlı değildir (seni temin ederim, dünya ona bir şey eklemez), kendi imgesinin büyüklüğü de kütlesinin boyutlarının daha büyük ya da küçük olmasına bağlı değildir.

PHILOTHEUS: İyi cevap, ama sorunumuzun özüyle ilgili değil. Sonsuz uzaya, ki doğada yoktur, cisimsel boyutun ve kütlenin saygınlığı için değil, cisimsel doğaların ve türlerin saygınlığı için gereksinim var. Çünkü sonsuz mükemmellik kendisini, sonlu ve sayılı olanlardansa sonsuz teklerde daha emsalsiz sergiler. Dolayısıyla erişilmez ilahi görünüm için, içinde sayısız dünyanın sonsuz üyeler olarak varolduğu sonsuz bir imgenin olması zorunludur. Bu yüzden, kusursuzluğun, ilahi cisimsiz mükemmelliğin açılımını cisimsel bir tarzda göstermek için sayısız aşaması olması gerektiğinden, sayısız tek, yani içlerinde yaşam barındıran dev varlıklar olmalıdır; ki bunlardan biri de, bizim kutsal anamız, bizi doğuran, besleyen ve sonunda tekrar bağrına alacak olan Yer'dir. (...)

FRACASTORO: Sanırım, uzayın sonsuzca kapsama kapasitesine sahip olduğunu, kapsanabilecek sonsuz dünyanın ayrı ayrı ve ortaklaşa mükemmelliklerinin, bu bildiğimiz dünyadan daha az olmadığını reddedecek ve bu konuda diretecek kimse yoktur. Söz konusu dünyaların her birinin varolmak için bir nedeni vardır. Çünkü sonsuz uzayın sonsuz yeteneği vardır; bu sonsuz yetenek de görkemini sonsuz bir varoluş edimi ile kazanır; zira sonsuz etkinlik kusurdan, yetenek de verimsizlikten bağışıktır.

***

ELPINO: Yine de ben, öncesiz başlangıç ve etken neden, bu sonsuz sonuca onların da gereksinip gereksinmediği ve son olarak, bu sonucun gerçekten dediğin gibi olup olmadığı konusunda diyeceklerin varsa duymaktan büyük zevk alırım.

PHILOTHEUS: Başlayalım öyleyse. Neden ilahi gücün hareketsiz olduğunu düşünüyoruz, bunu nasıl düşünebiliyoruz? Neden sayısız şey için sonsuz uzama sahip olan ilahi iyiliğin, sınırlı olmayı - sonsuzlukla karşılaştırıldığında sonlu bir varlığın hiçlik olduğunu varsayarak- kendisini hiçlikle sınırlamayı arzulayacağını varsayıyoruz. Neden sen, sonsuz bir (deyim yerindeyse) küreye yayılabilecek olan Tanrısallığın özünün, üreme yetisine sahip, baba, doğurgan, süslü ve güzel olmaktansa kısır kalmayı seçtiğini düşünüyorsun? Neden görkemli gücü ve varlığına rağmen, kendisini cömertçe sunmak yerine, çatalın ucuyla vermeyi seçmiş olsun? Neden sonsuz yeterliğine set çekilmiş olsun? Neden erişilebilir sonsuz dünyalara ilişkin olasılık yanılgı olsun? Aynadaki aksinden bile daha parlak olması gereken ilahi imgenin mükemmelliği, sonsuz varlığı ile uyuşmasın? Neden biz, bunca güçlük içeren, üstelik pek çok felsefi ilkeyi ortadan kaldıran bu varsayımı, ilerleme yasasını, dini, inancı ve ahlakı göz ardı etmek pahasına öne sürüyoruz? Neden sen Tanrı'nın, hem gizil güç, hem de etkinlik ve etki (ki onun için hepsi aynı şeydir) bakımından sınırlı olduğunu düşünüyor ve onu çevrelenmemiş bir sınır içinde değil de, âdeta bir kürenin dışbükey yüzeyinde sona eren bir varlık olarak tasarlıyorsun? Çevrelenmemiş sınır diyorum, çünkü Tanrı'nın sonsuzluğu, evrenin sonsuzluğundan farklıdır; zira o bütünlüğü ve karmaşıklığı içinde mutlak sonsuzluktur, evren ise bağıl olarak sonsuzdur, mutlak olarak değil. Sınır olarak görünen Tanrı, sınırlanan ise evrendir; bu fark sonluluk ve sonsuzluk arasındaki fark değildir; biri sonsuz, diğeri ise kendi toptan varoluşu bakımından sınırlayan, ve bütünüyle sonsuz da olsa, tamamen sonsuz olmayan iki varlık arasındaki farktır. Çünkü bu, boyutlu sonsuzluktan oldukça farklıdır.

ELPINO: Bu bana pek açık görünmedi. Bana "mutlak", "bütünüyle sonsuz" ve "hepten sonsuz" arasındaki farkı izah etmen gerekecek.

PHILOTHEUS: Evrene bir bütün olarak sonsuz diyorum, çünkü onu çevreleyen ne bir sınır ne de yüzey var; ama onun bütünüyle

sonsuz olmadığını düşünüyorum, çünkü seçeceğimiz herhangi bir parçası ve içerdiği sonsuz dünyadan her biri sonludur. Tanrı'ya tamamen sonsuz diyorum, çünkü ona uygulanabilecek bir sınır olmadığı gibi niteliklerinden her biri tek başına sonsuzdur. Tanrı'ya hepten sonsuz diyorum, çünkü o, dünyanın tamamı ve her bir parçası bakımından mutlak olarak sonsuzdur...

ELPINO: Anlıyorum. O hâlde açıklamana devam et.

PHILOTHEUS: Neden sonlu bir iyi yaratmaktansa, sonsuz bir iyi yaratma gücüne sahip olan bir faile inanma ihtiyacı duyuyoruz? Ya da tersine; eğer onu sonlu yaratmışsa, mademki onda güç ve eylem aynı şey neden onu sonsuz yaratma gücüne de sahip olduğunu düşünüyoruz? Çünkü o sabittir; etkinliğinde ya da yaratıcı gücünde dışarıdan hiçbir koşullamaya maruz kalmaz; fakat belirli bir etkiden, değişmez biçimde, kaynaklanması gereken belirli bir yaratıcı güçle eyler. *Dolayısıyla o kendisinden başkası olamaz; olduğundan başka bir şey olamaz; gücünün yapmaya yettiğinden başka bir şey yapamaz; yalnızca iradesi dahilindeki şeyi isteyebilir; ister istemez yalnızca yapmakta olduğu şeyi yapabilir; çünkü eylemden bağışık bir güce sahip olmak sadece değişken varlıklara özgüdür.*

FRACASTORO: Elbette, hiç varolmamış, şimdi varolmayan ve gelecekte de varolmayacak bir şey olanaklılık niteliğine sahip olamaz; fail neden sadece gerçekte istediğini isteyebiliyorsa, ancak gerçekte yaptığını yapabilir. Bazı insanların, kendisine karşılık gelen edilgin bir güç olmayan sonsuz etkin güç hakkında söylediklerini haklı çıkarmalarını ve sonsuzluğun içinde sonsuzca yaratan Tanrının sadece bir tane, üstelik, sonlu bir evren yarattığı yollu düşüncelerini anlayamıyorum; çünkü onun etkinliği, edimsel zorunluluğa denk düşen bir iradeden kaynaklanır. *Bu yüzden özgürlük, irade ve zorunluluk özdeştir; etkinlik de irade ve varlıkla özdeştir.*

Buraya şunun gibi birkaç tasım ekleyebilirim: Eğer fail neden yapmayı istediğinden başka bir şey yapmak istemiş olsaydı, yaptığından başka bir şey yapabilirdi; dolayısıyla yapmakta olduğundan başka bir şey yapamaz. Böylece sonlu bir etki varsayarsak, sonlu etkinlikler ve sonlu bir güç varsaymalıyız. Yine -bu, aynı şey demeye gelir- fail neden yalnızca yapmak istediğini yapabilir; yalnızca yaptığını

yapmak isteyebilir; dolayısıyla yalnızca yaptığını yapabilir. Bu yüzden eğer sonsuz etkiyi yadsıyorsak, sonsuz gücü de yadsımalıyız.

PHILOTHEUS: Tasımların basit değil, ama çürütülemez görünüyorlar. Buna rağmen bazı değerli teologların onları kabul etmeye yanaşmamalarını anlayabiliyorum. Çünkü onlar keskin öngörüleri sayesinde, zorunluğa ilişkin bu görüşü edinmiş ham ve cahil kafaların bireysel sorumluluğa ve adaletin saygınlık ve faziletlerine ilişkin tüm inançlarını kaybedeceğini görüyorlar...

* * *

ELPINO: Eğer, Aristoteles'i, ilahi gücün sonsuzluğunu içlemsel olarak, kaplamsal olarak kabul etse de, reddetmeye iten çok önemli bir itiraza cevap verebilirsen, teorini doğru olarak kabul edeceğim. Aristoteles'in bu olumsuz tutumunun nedeni şuydu: Mademki Tanrı'da gizilgüç ve etkinlik aynı şey, o sonsuz devinme gücüyle, sonsuzca ve sonsuz bir güçle devinirdi; zira itici güç ne kadar güçlüyse hız da o kadar büyük olacağına göre, en büyük itici güç en büyük hızda devinecektir, keza, sonsuz güçteki itki sonsuz hızda bir devinim üretecektir. Bunu doğrulamasının nedeni ise şuydu: Tanrı, kendisinin harekete geçirdiği o düzenli yasaya göre ilk hareketli göğü, düzenli bir biçimde ve sonrasızlık sayesinde, hareket ettirir. Görüyorsun ki Aristoteles Tanrı'nın mutlak ve içlemsel sonsuzluğunu reddederken, ona [zamanda] kaplamsal sonsuzluk yüklüyor. Bu yüzden ben, onun sonsuz devindirici gücünün, devinim ediminde, sonlu hızla sınırlı oluşu gibi, benzer biçimde, sonsuz yaratma gücünün de sonlu ve sayılır olanla sınırlı olduğunu düşünüyorum. Bu bazı teologların görüşüyle aşağı yukarı uyuşuyor. (...) Böylece, nasıl ki sonsuz güçten türemiş olmasına rağmen bu devinimin sonlu olduğuna eminiz, aynı şekilde dünyaların sayısının da sonlu olduğu düşünülebilir.

PHILOTHEUS: Aslında bu argüman oldukça inandırıcı ve olası. Ama öncelikle şunu görmelisin; mademki evren sonsuz ve devinimsiz, onu devindireni aramak gereksizdir. İkinci olarak; mademki evrende varolan dünyalar sayıca sonsuz, yer, ateş ve yıldız denilen değişik türlerdeki cisimler devinimlerini içsel bir güçten, başka bir yerde gösterdiğimiz gibi, kendi ruhlarından alıyor, onların dışında bir devindirici aramak nafile olur. İlk nedenin devindirici bir güç olmadığı,

kendisinin de durgun ve devinimsiz olduğu varsayıldığında, bunun sonucu, onun, devinme gücünü sonsuz ve sayısız dünyaya, evrenin uzamsal bölgesi içinde bulunan büyük ya da küçük canlı varlıklara terk etmesidir. Böylece her birinin kendi devimselliği, itme gücü ve diğer ilinekleri olur...

BURCHIO: Oldu olacak dünyayı baş aşağı edin de bu işi bitirin!

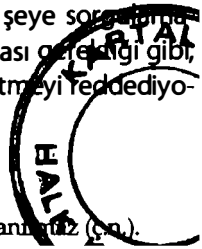
FRACASTORO: Dünyanın baş aşağı edilmesi hiç de fena bir fikir değil.

BURCHIO: *(gürleyerek)* Sen koca bir Aristoteles'in Fizik, Gökyüzü ve Dünya üzerine yazdığı kitapların temsilcisi olduğu koca bir emek ve hizmet dünyasını ahlaksızca yok etmeye kalkışıyorsun. Bu kitaplar, onları belgelere ve teoremlere dönüştürmek için açıklayan, yorumlayan, özetler, dipnotlar yazan, çeviriler yapan insanların, yorumcu kuşaklarının sayısız saatine mal olmuştur. Bizim *doctores profundi, subtiles, aurati, magni, inexpugnabües, irrefragabiles,** melekliğimizi, kutsallığımızı, azizliğimizi, Tanrısallığımızı oluşturan bu çalışmalardır.

FRACASTORO: Buna bir parça fındıkkıran, çimdik atan, yalandan guluklayan, yağ çeken, tekme sallayan; bir tutam da uzak görüşlü, üslupçu, muhteşem, gök kubbeci, semavi şarlatan ve şamatacı eklersen iyi olur.

BURCHIO: Söylediğini yaptırırsan sanırım hepsini lağım çukuruna atacağız. Gelmiş geçmiş en iyi filozofların düşüncelerini ıskartaya çıkartıp hor gördüğümüz zaman, dünya katışıksız bir çöplük olur. Çünkü sana kalırsa, Platon aptalın teki, Aristoteles ise bir eşektir.

FRACASTORO: A benim salak evladım, ben onların eşek, sizin de onların sıpaları, ya da onların maymun, sizinse yer fıstığı olduğunuzu iddia etmedim ki. Başta da söylediğim gibi, benim gözümde onlar yeryüzünün kahramanlarıdır. Ama söyledikleri her şeye sorgulamadan inanmayı ve, kulağı olan herkesin duymuş olması gerektiği gibi, onların hakikate taban tabana zıt teorilerini kabul etmeyi reddediyorum.

* Bilge öğretmen, hoş, pırıltılı, ulu, zaptedilemez, dayanılmaz (ç.n.).

BURCHIO: Hakikatin ne olduğuna kim karar verecek.

FRACASTORO: Bu, dikkatli ve uyanık her kafanın, dikbaşlı olmayan, sağgörülü ve artık kendi savlarını savunamayacak ya da bizimkileri çürütemeyecek duruma geldiğinde yenilgiyi kabul edecek olan herkesin ayrıcalığıdır.

BURCHIO: Onları savunamasam bile bu onların eksikliğinden değil, benim zayıflığımdandır, tıpkı sizin zaferinizin öğretinizin sağlamlığından değil de, adi safsatalarınız sayesinde olması gibi.

FRACASTORO: Eğer tartışma konusu hakkında bilinçsiz olsaydım, yargıda bulunmaktan kaçınırdım. Kanaatlerimde senin kadar beceriksiz olsaydım, bilgiyle değil de inançla öğrendiğimi söylerdim.

BURCHIO: Daha iyi bir terbiye almış olsaydın, küstah bir eşek, edebiyata dil uzatan bir ukala dümbeleği, düzen bozucu ve hakikati çarpıtan bir sapkın olduğunu da görürdün.

PHILOTHEUS: Buraya kadar bu arkadaşın pek az bilgisi olduğunu gördük. Şimdi, tutup Elpino'nun akılsız ve görgüsüz olduğundan dem vuruyor.

ELPINO: Fakat ciğerlerinin gücünü takdir etmeyi unutmayın. Fransisken bir rahipten daha gürültülü tartışabiliyor. Sevgili Burchio, senin inancın sitemin üzerinde, övgünün ötesinde. Başta, bizim söylediğimiz doğru olsa bile inanmayacağını söylemiştin.

BURCHİO: Siz de bir eşek, meteliksiz/boş gezenin boş kalfası, yersiz yurtsuz bir dilenci, bir sığır, bir aç köpek, çamaşırcı kadının terziden peydahladığı bir veledi zina, iftiracı bir pezevengin ahırda doğmuş dölü olmasaydınız, Aristoteles'ten daha bilge olurdunuz. Şeytan götürsün sizi, çünkü onun kadar kötüsünüz.

ELPINO: Umarım efendim, bundan sonra bizi ziyaret etme zahmetine girmez, bizim davetimizi beklersiniz.

Son olarak burada, Bruno'nun kendi Platonvari Şölen'inden, *Heroici Furori*'den [Epik Coşkunluklar] asal öneme sahip bir mite yer veriyoruz.

Bu diyaloglar "seçkin ve üstün Şövalye Sir Philip Sidney'e" ithaf edilmiştir ve sonelerin dizilişi bakımından Sidney'in Petrarcacı sone dizisini, *Aristophel and Stella*'yı çağrıştırır; fakat Bruno'nun amacı aşkın bir soyutlamadır, konuyu işleyiş biçimi ise önemli ölçüde barok tarzdadır. Düşünceler, simge ve şiir dizileri içinde alegorik olarak sunulur, ardından felsefi bir yorumla simge simge işlenir. Bitiş diyalogu, kendilerini yalnızca şarkıyla ifade eden iki kadın arasındadır: Laodomia ve Giulia (bu bize Platon'un Diotima'sını anımsatır).

On diyalog dizisi, Düşün Aşkı temasıyla ilgili tüm dönüşümleri kuşatır. Buradaki teknik tuhaf ve uydurmadır, ama geleneğe uyma kaygısı yoktur. Bruno şiirde hüküm süren geleneklerle ilgili yeni ve göze çarpacak ölçüde modern estetik görüşler sergilemektedir. İyi ya da kötü, Bruno**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**'nun kendi nedenleri vardır ve düşünme etkinliğinde simgenin rolüne ilişkin fikriyle örtüşürler. İşleyişini alabildiğine biçimselleştirdiği ve böylece erken bir *Goldgerg Çeşitlemeleri* yazdığı izlenimi verir. Burada alıntıladığımız bölümde betimlediği gibi bu teknik, zihni Mutlak olana "çevirme yaklaşımı" anlamında, simgesel bir tekniktir.

Bu bölümde Bruno aradığı, bilgi ve yaratının buluştuğu yer olan "anlayış"ı ifade edebileceği oldukça önemli bir form bulur. Aktaion'un kadim öyküsüdür bu; Diana'yı ırmakta yıkanırken çıplak gören, Tanrıça tarafından bir geyiğe dönüştürülen ve kendi köpeklerince parça parça edilen yiğit avcının öyküsüdür. Hakikati görmek için, insan, kendi olumsal varlığında onun tarafından yok edilmeyi kabul etmeli.

TANSILLO*: Burada epik aşkın oluşturucu yanlarına dikkat ediyoruz; bunlara da nesnesini yaratması -ki bu üstün iyidir ve epik anlığa

---

* Luigi Tansillo; şair. Bruno, kendisi 20 yaşındayken ölen bu dostunun anısına yaşamı boyunca hep sadık kalmıştır. Cicada ise, muhtemelen Napolili bir gemi sahibi Odoardo Cicada'dır.

özgüdür- ve nesnesine ulaşmaya çabalaması -ki bu temel ya da mutlak hakikattir- bakımından dikkat ediyoruz. İlk inceleme duruma ve diğer beş incelemede sistemli biçimde geliştirilecek olan tartışmanın eğilimine ilişkin genel bir çerçeve buluyoruz. Şöyle demektedir:

Genç Aktaion koşturuyor mastılarını ve tazılarını ağaçlar arasından,
Kader birleştirirken onun tehlikeli ve tedbirsiz yolunu
Orman hayvanlarının açtığı yolla.
Ve bakıyor, bir ırmakta görüyor en alımlı yüzü ve vücudu,
Tanrı'nın ve insan gözünün gördüğü
Altından ve mermerden yapılma, erguvani
Ve o büyük avcı bir anda dönüşüyor ava.
Bir geyik oluyor, çalılıkların arasına
Çeviriyor hızla ayaklarını
Fakat kendi köpek sürüsü parçalayıveriyor onu oracıkta.
Böyle büyük bir avın üzerinde dağılıyor düşüncelerim,
Ve onlar bana dönerek
Vahşi ve acımasız dişleri arasında korkunç bir ölüm veriyorlar.

Aktaion ilahi bilgelik arayışında olan, ilahi güzelliğin peşinde koşan insan anlığını temsil etmektedir. *Koşturur mastılarını ve tazılarını.* Tazılar en hızlı olanlar, mastılar ise en güçlü olanlardır; çünkü anlığın etkinliği iradenin etkinliğinden önce gelir, ama bu ikincisi daha gayretli ve etkilidir. Çünkü ilahi iyilik ve güzellik insan anlığı için anlaşılası olmaktan çok sevilesidir ve aşk, anlığı karanlıkta bir fener olarak önde gitmeye sevk edendir. *Ağaçların arasından:* yaban ve yalnız, çok az insan tarafından ziyaret edilmiş ve görülmüş; bu yüzden çok az insanın ayak izi var. Delikanlının çok az tecrübesi var, zira hayatı kısaydı ve hevesi değişkendi. Pythagoras'ın karakterinde görülen tutkulu itki ve neden arayışı yeteneği onda yok. Patika çok engebeli, dikenli ve bakımsız; büyük beceri ve sabır istiyor; yine de o koşturuyor mastılarını ve tazılarını *orman hayvanlarının açtığı yol* boyunca. Bu hayvanlar, ideal kavramların düşünülür görünümleri. Onlar hızları nedeniyle çok az av olurlar, çok az görülürler ve nadiren yakalanırlar. *Ve bakıyor, bir ırmakta,* yani, simgenin aynasında, göğün üzerindeki yüksek suların ve göğün altındaki alçak suların döküldüğü yeri saptayarak, *görüyor en alımlı yüzü ve vücudu.*

CICADA: Sanırım, Tanrısal olanın insan kavrayışıyla bağlanması, *Tanrı'nın ya da insanın gözü,* bilme tarzına gönderme yapmıyor; zira her iki durumda da özdeş olan nesne bakımından bütünüyle farklılar.

TANSILLO: Elbette. *Altından ve mermerden yapılma, erguvani,* diyor, Çünkü erguvani ilahi gücü, mermer ilahi güzelliği, altın ise ilahi bilgeliği simgeliyor. Bunlar, Pythagorasçıların, Kaldealıların, Plaoncuların ve diğerlerinin ellerinden geldiğince ulaşmaya çalıştıkları şeyler. *Büyük avcı dönüşüyor ava:* o avcıydı, ama anlığın kavranılan şeyleri kendisine dönüştürdüğü etkinliği nedeniyle av oldu.

CICADA: Düşünülür türleri, kendi tarzında şekillendiriyor, onları kendi yeteneğine göre oranlıyor, çünkü onlar her zaman onları edinenlerin tarzında anlaşılır.

TANSILLO: Bu av iradenin etkinliğiyle, onu nesneye çeviren edimsellikle gerçekleşiyor.

CICADA: Anlıyorum: Çünkü aşk dönüştürüyor, onu, sevdiği varlığa çeviriyor.

TANSILLO: Anlığın şeyleri düşünülür olarak, yani kendi tarzında kavradığının farkındasın; irade de şeyleri doğal olarak, yani onların kendi başlarına varoldukları tarza göre gerçekleştirmeye çalışır. Düşünceleriyle, yani köpekleriyle, iyiliği, güzelliği, bilgeliği, başka deyişle, *ormanın hayvanlarını* arayan Aktaion'un durumu da böyledir; böyle büyük bir güzelliğin manzarasıyla kendinden geçmiş olduğu sırada, kendisini avladığı varlığa dönüşmüş buldu; ve köpeklerinin, yani kendi düşüncelerinin çok arzuladığı bir av olduğunu gördü. Çünkü Tanrısallığı kendi içine sıkıştırmıştı, artık onu başka bir yerde aramak için neden yoktu.

CICADA: Evet. Ne demişler; Tanrı'nın krallığı içimizdedir ve Tanrısallık, anlık ve iradeyi iyileştirdiği için ruhlanmızdadır.

TANSILLO: Kesinlikle; Aktaion kendi köpeklerinin avı olmuştur, kendi düşünceleri tarafından kovalanmıştır; *Çeviriyor hızla* yeni geyik (şimdi ilahi bir yönde yenilenmiş) *ayaklarını* çalılığa, kavranılmaz şeylerin bölgesine. Önceden sıradan bir insandı; üstün ve epik oldu, yüce düşünceleri ve karakteri var, olağandışı kusursuz bir yaşam sürü-

yor. Bu noktada *kendi köpek sürüsü parçalayıveriyor onu;* düşüncesiz, tensel, kör ve hayali tarzdaki hayatı bitiyor; ama anlıkta, Tanrı yemeğiyle beslenen, nektarla sarhoş olan bir Tanrı'nın hayatını yaşamaya başlıyor. (...) O bu dünya için öldü, maddenin hapishanesinden kurtuldu. Şimdi duvarlar yıkıldı, o engellenmemiş görüşüyle, bitimsiz bir ufka bakıyor. Bütünü, sayılar ya da farklarla değil, bir birlik olarak görmeye başlıyor; Amphitrite'i görmek, tüm sayıların, türlerin, sınıfların kaynağını görmek demek; Monadı görmek, hepsinin varlığının gerçek özünü görmek demektir -monad doğadır ve onda ilahi monad, düşünsel tözlerin yarımküresine girdiği zaman, güneşin ay aracılığıyla ışık vermesine benzer biçimde tasarlanabilir. (...) Daha sonra o, başka bir kılıkla, nesnesini fethetmeye kararlı olduğu yolu betimler:

Benim yalnız serçem, yuvanı yap
Düşüncemi karartan ve dolduran o yere
Orada, yaptıklarına devam et, emek harca ve sanatını konuştur.

Yeniden doğ orada, güzel yavrular büyüt
Seni gözükara davranmaya mahkûm eden kötü kader
Artık yolun sonuna geldi.

Git, daha soylu bir mekana
Mutlu ol, Tanrı rehberin olsun
Göremeyenlerin kör dediği Tanrı.

Git, merhametli olsun sana
Bu engin dünyadaki her yücelik
Git, ve dönme bana, sen benim değilsin.

Yukarıda köpeklerini koşturan avcıyla temsil edilen süreç, burada, bir kuşla, işe yaramaz ve rahat olduğu kafesten, kendi yavrularını (düşüncelerini) büyüteceği, yüksek bir yuva yapması için salıverilen kanatlı bir yürekle simgelenmektedir. Çünkü binlerce dışsal engelin ve içindeki doğal körlüğün ona mani olması sona ermiştir. Onu daha görkemli bir aşamaya erişmesi için Tanrı duasıyla uğurlar; ruhunun olanakları şimdi tamamına ermiştir. Platoncular bu olanakları, benzer biçimde, iki kanat olarak tasarlarlar. Ona rehber olarak kör kalabalığın kör ve deli dediği Tanrı'yı, yani Sevgiyi verir; ve sevgi, göğün inayeti ve lütfuyla, onu arzuladığı diğer doğaya, ya da sürgün olduğu doğa-

dan o duruma dönüştürebilir. *Dönme bana, sen benim değilsin* demesinin nedeni budur; öyle ki şiirle de uygun biçimde söyleyebilirim:

"Beni terk ettin, kalbim,
Gözlerimin ışığı, sen artık benimle değilsin"

Ardından Kabalacıların "ölüm öpücüğü" dediği ve Solomon şarkısında sergiledikleri ruhun ölümü gelir. Sevgili şöyle seslenir: "Bırakın öpsün beni, çünkü ben karasevdalıyım." Başkaları ona uyku der, örneğin Psalmist "gözüme uyku girmeyecek, göz kapaklarım düşmeyecek, ta ki Tanrının yerini öğrenene kadar," der.

Coşkucu, ruhu sanki kendi başına ölümüş de nesnesinde yaşıyormuş gibi düşünür. Kalbini memnuniyetle geri çağıracaktır, ama o çıldırmış bir şahin kadar isyankardır, dönülemeyecek kadar uzaklara gitmiş, orada kaybolmuştur. Ardından ruh acı çekmeye başlar, ama bu acı öyle fiziksel bir acı değildir, aşk acısıdır, çünkü kalp onun ulaşamayacağı bir yüksekliğe doğru uçmakta, onun elde edemeyeceği bir amaç için çabalayarak kavrayamayacağı bir şeye sarılmaktadır, üstelik ruhtan ayrılması boş yere olsa da, sonsuzluk özlemiyle gittikçe daha fazla tutuşmaktadır.

CICADA: Peki Tansillo, ruh, yükseldikçe acısından nasıl oluyor da memnun oluyor? Onu her zaman zaten sahip olduğu şeyin ötesine geçmeye zorlayan kaynak nedir?

TANSILLO: Ben de buna geliyordum. Anlık belirli bir düşünülür formun anlayışına ulaştığında ve irade de aynı anlayışla orantılı olduğu noktayı aştığında, anlık da orada durmaz. Kendi ışığı ona, içinde taşıyıp arzuladığı, her türden düşünülür varlığı gerçek kılabileceği yönünde telkinde bulunur; ta ki görüşüyle fikirlerin en üst kaynağını tüm hakikat ve iyilik okyanusunu kavrayana kadar. Bundan şu sonuç çıkar: anlığa sunulan her tür, irade tarafından kavranır, çünkü o öyle sunulmuş ve kavranmıştır. Anlık bu türlerin üzerinde gittikçe daha yüksek türlerin olduğu sonucuna varır, böylece sürekli, yeni bir tür devinim ve soyutlama etkinliği içinde olur. (...) Kavranan, sonuçta sınırlı olan ve dolayısıyla pay alma bakımından güzelden, sınırı olmayan gerçek güzele doğru daimi bir süreç izler.

CICADA: Bence, nafile bir araştırma.

TANSILLO: Hiç de değil. Sonsuzluğun kavranması ve onun bundan dolayı sonlu olması, doğa olgularıyla çelişiktir. Durum bu olsaydı, artık sonsuzluk diye bir şey olmazdı. Bunla birlikte, sonsuzluk, tam da bu sonsuzluğu nedeniyle, doğayla tam bir uyum içinde izlenmelidir. Bu izleme elbette uzamdaki fiziksel devinime benzemez; kusurluluktan kusursuzluğa değil, ne biçim ne de biçimlenmiş olan sonsuz merkeze ulaşana dek kusursuzluğun dereceleri boyunca dönen belirli bir metafizik devinimdir bu.

CICADA: Bir çember üzerinde ilerleyerek merkeze nasıl ulaşabileceğini bilmek isterdim.

TANSILLO: Bunu tasavvur edemiyorum.

CICADA: O halde niçin böyle konuşuyorsun?

TANSILLO: Çünkü benim yapabileceğim şey, seni onun üzerinde düşünüp taşınmaya yöneltmek...

L'ENVOI

(Bruno'nun de l'Infinito, Universo e Mondi'sinden alınmıştır)

Kim beni kanatlandırır ve kim yok eder korkularımı
Ölüme ve kadere dair? Kim tutuşturur yüreğimi?
Kim kırar zincirleri ve kapıları açar
Sonunda özgürleşmiş olarak ortaya çıkıp?
Zamanın çocukları ve silahları, çağlar, yıllar,
Aylar, günler, saatler; daha da sertleştiren, demir gibi yapan
Tüm bu ordu şimdi kurtardı beni
Onun öfkeli mızraklarından.
Kanatlarımı açıp göğe yükseldiğimde
Ne kristal küreler ne de başka engel kalıyor
Sonsuzluğa uçuyorum göklerin ortasında
Ve hızla uzaklaşırken kendi küçük küremden
Ve yükselirken göksel erimlerden öteye
Uzaktan görülen ne varsa arkamda bırakıyorum.

DİZİN

Anaksagoras, 202, 209
Anselmus, Aziz, 30, 57
Aquinas, Aziz Thomas, 8, 27
Aristarkhos, 183
Aristoteles, 10, 24, 33, 34, 35, 36, 39, 44, 55, 57, 63, 88, 177, 242, 255, 277, 282, 289, 295, 300, 301, 302
Arkhimedes, 13, 38, 46, 49, 81, 208
Augustinus, Aziz, 30, 107, 156, 171, 239
Bacon, Francis, 18, 34, 35, 38, 110, 184, 230, 231, 233, 239, 256, 268
Baglioni, Giovannpaolo, 139, 140
Berdiaeff, Nikolai, 244
Boccaccio, Giovanni, 17
Boccalini, Traiano, 125
Bodin, Jean, 31
Boetie, Etienne de la, 197
Brahe, Tycho, 226
Browne, Sir Thomas, 41
Brunelleschi, Filippo, 13, 45
Bruni, Leonardo, 14
Bussi, G.A., 5
Butterfield, Herbert, 41
Büyük İskender, 89
Campanella, Tommaso, 21, 22, 26, 61, 279, 284
Charles VIII., 121, 273
Cicero, 15, 18, 33, 132, 202, 204, 208
Cicero, Marcus Tullius, 189
Colet, John, 105
Columbus, Christopher, 50, 266
Coornhert, Direk V., 29, 32
Cromwell, Sir Thomas, 105, 119
Dante, 16, 22, 89, 187, 267
Demokritos, 33, 204
Descartes, Rene, 35, 37, 39, 47, 49, 50, 56, 59, 85, 197, 259
Dionysios, 73, 161
Donne, John, 23, 25, 26, 125, 219, 220
Eckhart, Meister, 55, 218
Edwards, Jonathan, 29
Einstein, Albert, 73
Eliot, T.S., 22
Epikuros, 28, 209
Erigena, Scotus, 56
Eudoksos, 33
Euripides, 204, 207
Ficino, Marsilio, 10, 11, 12, 13, 42, 49, 174
Filip, Makedonyalı, 139
Florio, John, 288
Fludd, Robert, 232
Fracastoro, Girolama, 294
Franck, Sebastian, 32, 239
Freud, Sigmund, 73
Giese, Tiedemann, 188
Goethe, Johann W., 43, 46, 221
Grosseteste, Robert, 7
Grotius, Hugo, 29, 31, 32, 242
Guicciardini, Francesco, 128
Harpsfield, Nicholas, 103
Hegel, Georg W., 59, 230, 244
Henry, VIII., 102, 110

Herakleitos, 36, 84, 244
Hobbes, Thomas, 50, 119, 128
Holbein, Hans, 103, 153
Homeros, 204
Hooft, Pieter van, 32
Hölderlin, Friedrich, 6
Hume, David, 27, 237
Hutten, Ulrich von, 47
Joyce, James, 276
Julius, II. Papa, 139, 140, 179
Jung, C.G., 222
Kalven, John, 30, 168
Kierkegaard, Sören A., 169
Konstantin, 15
Ksenophanes, 204, 209
Leibniz, Gottfried W., 11, 43, 47, 54, 56, 59, 220, 284
Livingston, Arthur, 294
Magnus, Albertus, 40
Malebranche, Nicolas de, 59
Marlowe, Christopher, 47, 48, 49, 50, 119, 278
Marx, Karl, 119
Medici, 120
Melanchthon, Philip, 166, 168
Napoleon, 126, 128
Newton, Issac, 259
Newton, Sir Isaac, 48, 226, 235, 236, 243, 255
Oldenbarneveldt, Jan van, 29
Overbury, Sir Thomas, 74
Pascal, Blaise, 26, 198, 243
Petrarca, 17, 39, 278
Philolaus, 186, 190, 259
Pico della Mirandola, 14, 61, 108, 177, 262
Pico, Giovanni, 10, 11, 12, 14, 41, 61, 87, 108, 177, 262
Platon, 10, 33, 36, 37, 43, 51, 56, 58, 77, 88, 105, 111, 114, 201, 203, 209, 229, 242, 255, 281, 301
Plutarkhos, 189, 203
Pomponazzi, 29, 39
Proudhon, Pierre-Paul, 107
Ptolemaios, 213, 277
Pythagoras, 51, 61, 63, 66, 73, 148, 186, 191, 256, 277, 283, 284, 304
Rabelais, Francois, 48
Raleigh, Sir Walter, 14, 124, 267, 268, 277
Ramus, Peter, 35
Salutati, Coluccio, 8, 9, 12, 14, 30, 32
Savonarola, Girolama, 121, 135, 167, 177
Shakespeare, William, 51, 119, 174, 287
Sidney, Sir Philip, 23, 267, 269, 277, 278, 303
Soderini, Kardinal Pier, 125, 179
Sokrates, 9, 12, 32, 59, 63, 103, 199, 209, 286
Solomon, Kral, 63, 277, 307
Spinoza, 27, 29, 50, 78, 119, 237, 281, 284, 285
Şarlman, 6
Thomas á Kempis, 53
Titian, Vecelli, 177
Trismegistus, Hermes, 10, 43, 60
Uccello, Paolo, 45
Valla, Lorenyo, 15, 18, 30, 154
Vesalius, Andreas, 23
Vespucci, Americus, 104
Vettori, Francesco, 123
Voltaire, 32, 119, 152, 243
Wallis, C.G., 187
Walsingham, Sir Francis, 267, 277, 278
Watt, James, 268
Weigel, Valentin, 239
Wolsey, Thomas, 102
Wyclif, John, 156
Zenon, 57, 204, 208, 277, 284

Elinizdeki kitap, Leonardo da Vinci'den Thomas More'a, Machiavelli'den Erasmus'a, Galiei'den Copernicus'a, Luther'den Montaigne'e kadar insanın bilinç koşullarının temelden değiştiği bir çağın, Rönesans'ın filozoflarını kendi metinleriyle ilk elden tanıma olanağı sağlıyor.

Bu filozofların özlü biyografilerini de içeren kitap, okurun insanlık tarihinin anıtsal yapıtlarının birbiri ardınca üretildiği Rönesans dönemini esinleyen ve ondan esinlenen büyük düşünürlerin hayatlarına daha yakından bakmasını sağladığı gibi, Rönesans tarihinin de bir özetini veriyor.

Kitapta yer alan incelikle hazırlanmış seçme metinler, adı geçen her bir filozofun, onu düşünce tarihinde temsil eden fikirlerini derli toplu olarak birarada sunuyor. Kitap böylelikle okurun, ciltler arasında dağılmış olan bilgiye daha hızlı ve kolay erişmesini sağlıyor.

Nicholaus Cusanus, Leonardo da Vinci, Sir Thomas More, Niccolo Machiavelli, Albrecht Diirer, Desiderius Erasmus, Martin Luther, Michelangelo Buonarroti, Nicolas Copernicus, Michael de Montaigne, Philipp Theophrastus Baumbast (Paracelsus), Johann Kepler ,Jakob Bòhme, Galileo Galilei, Richard Hakluyt, Giordano Bruno

dipnot yayınları
Selanik Caddesi 82/24 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 • Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com • www.dipnotkitap.com
ISBN: 975-505-4412-76-1
9 786054 412781